کۆمەڵە و
ڕێکخراوە کوردییەکان
(١٩١٨-١٩٣٣)

لە بەڵگەنامەکانی هەردوو وەزارەتی
دەرەوەی بریتانیا و فەڕانسادا

بەرگی یەکەم

لە فەڕانسییەوە وەرگێڕانی،

پەراوێز و پێشەکی بۆ نووسینی

د. نەجاتی عەبدوڵڵا

پێشەکیی

د. کەمال مەزهەر ئەحمەد

بنکەی ژین

سلێمانی ٢٠٠٧

٣٢٩,٩٥٣٢١
ن ٩٥٢ نەجاتی عەبدوڵڵا
کۆمەڵـەو ڕێکخـراوە کوردییـەکان ١٩١٨-١٩٣٣ لـە بەڵگەنامـەکانی هـەردوو وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا و فەڕانسادا/ وەرگێڕانی نەجاتی عەبدوڵڵا.-
سلێمانی: بنکەی ژین، ٢٠٠٨.
٣٤٥ل: (١٦,٥×٢٣ سم)، وێنە، بەڵگەنامە، زنجیرە؛ ٧٧.
١- کوردستان- ڕێکخراوو حیزبە سیاسیەکان- بەڵگەنامە. ٢- ناونیشان
کتێبخانەی گشتیی سلێمانی زانیاریی سەرەتایی پۆلێن و پێڕستی ئامادە کردووە

سەرپەرشتی لەچاپدراوەکانی بنکە: سدیق ساڵح

زنجیرە: ٧٧
کتێب: کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان (١٩١٨-١٩٣٣)
لە بەڵگەنامەکانی هەردوو وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا و فەڕانسادا
لە فەڕانسییەوە وەرگێڕانی: د.نەجاتی عەبدوڵڵا
بەرگ: یەکەم
تایپ و هەڵەچنی و مۆنتاژ: وەرگێڕ
ڕووبەرگ: قادر میرخان
خەتی بەرگ: ئەحمەد سەعید
تیراژ: ١٠٠٠ دانە
نرخ: ٤٥٠٠ دینار
ژمارەی سپاردن: ٩٣٣ی ساڵی ٢٠٠٧
شوێنی چاپ: سلێمانی، چاپخانەی شڤان

لە بڵاوکراوەکانی
بنکەی ژین
بۆ بووژاندنەوەی کەلەپووری بەڵگەنامەیی و ڕۆژنامەوانیی کوردی
هەرێمی کوردستان: سلێمانی، ئەندازیاران، گەڕەکی ١٠٥، کۆڵانی ٥، خانووی ٢٣
نۆرمال: ٣١٢٩١٠٢ ئاسیا: ٠٧٧٠١٥٦٥٨٦٤ یا ٠٧٧٠١٤٦٤٨٣٣ سانا: ١١٢٨٣٠٩
E. Mail: bnkaizhin@yahoo.com سنووقی پۆست: ١٤

به گیانی

پاکی یەکەمین

دەستەی

پێشەنگی کاروانی کوردایەتی

ئەمین عالی بەدرخان،

مەمدووح سەلیم بەگ،

شەریف پاشای خەندان،

سورەیا بەدرخان،

سەیید عەبدولقادری شەمزینانی،

ئەکرەم جەمیل پاشا،

ئیحسان نووری پاشا،

خالید بەگی جوبرانلی،

زەینەلعابدین

و

هەموو تێکۆشەر و پێشمەرگە ونەکانی ئەم ڕێگە دوورودرێژە

دیاری و پێشکەشە

وەرگێڕ

پێشەکی

کەمال مەزهەر

بێگومان سەرهەڵدانی کۆمەڵە و ڕێکخراوە سیاسییەکان لە مێژووی گەلاندا نیشانەیەکی بایەخداری دروستبوونی بیروبۆچوونی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسیی دەستەی ڕووناکبیر (ئینتێلیگێنسیا)یە. هەر لەبەر ئەوەیشە دوژمنانی ئەو گەلە هەوڵ دەدەن لە ڕێگەی کرێگرتە یان پیاوی دڵسۆزی خۆیانەوە زەفەر بەو جۆرە ڕێکخراوانە بهێنن بۆ ئەوەی لە نزیکەوە ئاگاداری نەخشە و پلانە نهێنییەکانی بن. سۆڤیەتییەکان کاتی خۆی گەلێك شانازییان بەوەوە دەکرد کە توانیبویان یەکێکی لەمەڕ خۆیان بگەێننە بیرۆی خودی هیتلەر و لە گەرمەی ڕۆژانی شەڕی ساردی نێوان ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوایشدا توانییان فیلبیی بەناوبانگی کوڕی عەبدوڵلا فیلبیش بە شێوازێکی دراماتیکی لە لەندەنەوە بگەێێننە مۆسکۆ, دوای ئەوەی دەزگا تایبەتییە بەریتانییەکان بەوەیان زانیبوو کە فیلبی هاوبیر و هاوکاری سۆڤیەتە.

هەر لەم بوارەدا بە پێویستی دەزانم ئاماژە بۆ ڕاستییەکی دیکە بکەم کە پێوەندیی ڕاستەوخۆی بە کوردەوە هەیە. ڕادیۆی بەغدا ڕۆژی بیست و یەکی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٥٩، واتا تەنیا شەش مانگ و حەوت ڕۆژ دوای بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی گەلاوێژ, کە هێشتا گەلی کورد بە ئەوپەڕی دڵسۆزییەوە لە سەنگەری شۆڕش و خودی عەبدولکەریم قاسمدابوو، بروسکەیەکی پشتگیریی گەرمی سەرۆکی لقی بەریتانیی"کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا" تەحسین محەمەد ئەمین بە بۆنەی بەستنی کۆنفرانسی

حەوتەمی کۆمەڵەوە لە لەندەن، دەخوێنێتەوە. ئەم هەواڵەی ئیزگەی بەغدا دەبێتە کێچ و دەچێتە کەوڵی کارمەندە دیپلۆماسییەکانی وەزارەتی هەندەرانی حوکمەتی بەریتانییەوە و بە هەرچوار لادا دەکەونە سۆراخی ئەم ڕێکخراوە کوردییە چالاکە و ئەنجام دەگەنە گەلێك زانیاریی ورد دەربارەی و یەکسەر پوختەی ناوەرۆکی هەموویان لە بەڵگەنامەی نهێنی ژمارە ١٢٥٩/١١١٠ی ساڵی ١٩٥٩ ی وەزارەتدا تۆمار دەکەن و دەنووسن" کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا" ساڵی ١٩٥٦ لە شاری ویسبادنی ئەڵمانیای ڕۆژئاوا لە لایەن دەستەیەك خوێندکاری کوردەوە دامەزراوە و ئامانجە سەرەکییەکانی کۆمەڵەیش لە شەش خاڵی چڕوپڕدا تۆماردەکەن و دەشڵێن گۆڤاری "کوردستان" کە یەکەم ژمارەی مانگی مارتی ساڵی ١٩٥٨ دەرچووە ئۆرگانی "کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەورووپا"یە.

دوای ئەم سەرگوزشتە کورتەی کە بە پێویستمان زانی بیکەینە دەستپێك و سەرەتای هەڵسەنگاندنەکەمان, دەڵێین: گشت ڕەهبەرە دووربینەکانی مێژووی نوێ و هاوچەرخی کوردیش تا ڕادەیەکی پەسند بایەخیان داوەتە دامەزراندنی کۆمەڵە و ڕێکخراوی نهێنی و ئاشکرا، لەوانە شێخ مەحموودی بەرزنجی و قازی محەمەد و پتر لە هەموان بەدرخانییەکان، باوەڕ ناکەم خوێندەوارێکی دڵسۆز و بەپەرۆشی کورد هەبێت ئاگاداری ڕۆڵی گەورەی کۆمەڵەی "خۆیبوون"(سەربەخۆیی) و کۆمەڵەی "ژ. ك" (ژیانەوەی کوردستان) و ڕۆڵی بەرچاویان لە مێژووی ڕزگاریخوازی کوردا نەبێت.

بە پێی تەرازووی ئەم بۆچوونە "کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان (١٩١٨-١٩٣٣) لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا و وەزارەتی دەرەوەی فەرانسادا" کە دوکتۆر نەجاتی عەبدوڵڵا ئامادەی کردووە بەرهەمێکی بەنرخ و پێویستە و کەلێنێکی دیار لە کتێبخانەی هەژاری کوردەواریدا پڕدەکاتەوە. لایەنە سەرنج ڕاکێشەکانی ئەم پەڕاوە زۆرن، بەر لە هەر شت خاوەنی لە وەرگێڕان و ڕاگواستنی ناوەرۆکی بەڵگەنامەکاندا، کە من بۆخۆم ژمارەیەکیانم

دیوه، له دەق لای نەداوە، یا، خۆی واتەنی،" بە هیچ شێوەیەك، یەك تۆز ئازادیی دەستکاریکردنی" بەخۆی نەداوە و هەوڵی داوە "بەموو لە ناوەرۆکی بەڵگەنامەکان نەچێتە دەرەوە" (لاپەڕە سێی دەسنووسەکە). بەڵام لێرەشدا وەستایانە ئەم ئەرکە تا ئاسانەی گرتۆتە ئەستۆ، بۆیەکا چاوپۆشیی لە هەڵەیەکی زەقی کەڵە پیاوێکی وەك سورەیا بەدرخان نەکردووە, کە لە شوێنێکی بایەخداری نامەیەکی بێ ئەندازە گرنگیدا ئەرمینیای لێ بوەتە لوبنان (لاپەڕە نۆزدەی دەستنووسەکە).

بایەخی زۆری پێشەکی و دەروازەی سەرەتا و لێدوانە وردەکانی دوکتۆر نەجاتی عەبدوڵلا لەوەدایە کە وەك مێژوونووسێکی کوردی دڵسۆز، بەڵام بێلایەن و بابەتەکی و بێ پەروا لە ڕەخنەی نابەجێ دەست دەخاتە سەر برین و زامەکانی سەر جەستەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد, چونکە بەر لە هەر شت ئەو عەودالی ئەو وانانەی مێژووە کە دەتوانن یاریدەی ڕەهبەرانی کورد بدەن هەڵەی ڕابووردوو دووپات نەکەنەوە و ئەو ڕاستییەش لە یاد نەکەن کە چاوی مێژوو یەکجار تیژە و تەرازووی کێشانەکەیشی گەلێك لە تەرازووی زەڕنگەر وردترە و حوکمەکانی بێ ئەندازە ڕەوان، هەر لەبەر ئەوەیشە دانەر کاتێك باسی ئەوە دەکات کە سمکۆی شکاك ((سەرکردەیەکی جەسوور و کوردپەروەر)) بووە لە بەرانبەردا نووسەر ئەو ڕاستییە زەقە ناکات بە ژێر لێوەوە کە سمکۆ شان بە شانی ئەوە " پیاوێکی سەرەڕۆی عەشیرەتکار بووە" (لاپەڕە شەشی دەسنووسەکە). بەهەمان دەستوور ئەو ڕەخنە ڕەوایەش لە شێخی بەردە قارەمان دەگرێت کە سەرەتا چ خۆی و چ لایەنگرانی هێندەی (بڕوایان بە چەك و هێزی چەکداری هەبوو) چارەگێکی ئەوە نە ((خەباتی ڕێکخراوەیی)) و نە حیزبایەتییان (بەلاوە گرینگ نەبووە) و هێند ((بایەخیان پێ نەداوە)) (هەمان لاپەڕە شەشی دەسنووسەکە) لە کاتێکدا هاوسەنگیی هەردووك لایان بۆ نەتەوەیەکی ژێر دەستەی وەك کورد پێویست بووە و بەداخەوە بەهۆی تەماعی بێ سنوور و پیلانە شەیتانییەکانی دوژمنەوە تاوەکو ئیمڕۆکەیش هەر وەك خۆی پێویستە.

ئەگەر لێرەدا بگەڕێینەوە سەر نامە گرنگەکەی سورەیا بەدرخان دەڵێین هەر کەسێك، کورد بێت یا کورد نەبێت، ناوەرۆکی ئەو نامەیە بخوێنێتەوە زۆر بە ڕاشکاوی لەوە دەگات ئەو پیاوە چ زانا و ئاگادار و سیاسەتمەدارێکی گەورە و دووربین بووە و چۆن هیچی لە زانایانی هاوتەمەنی خۆی کەمتر نەبووە، ئاگاداری کون و کەلەبەرەکانی مێژووی گشت قۆناغەکانی جیهان بووە. شایانی باسە محەمەد عەلی عەونی بۆ وەرگێڕانی "شەرەفنامە" کەی شەرەف خانی بدلیسی بۆ سەر زوبانی عەرەبی پشتی بە سێ سەرچاوەی سەرەکی بەستووە، یەکەمیان کارە بە نرخەکەی ڕۆژهەڵاتناسی ڕووس ڤلیامینۆڤ زیرنۆڤە کە ساڵی ١٨٦٠ و ١٨٦٢ هەردووك بەرگی "شەرەفنامە" ی لە سانت پێتەربۆرگ بە فارسی لەگەڵ دوو پێشەکیدا بە فەرەنسی بلاوکردۆتەوە، وێڕای دوو دەسنووسی ئەو بەرهەمە- یەکەمیان دەسنووسێکی دەگمەنییە کە لە کتێبخانەی سورەیا بەدرخاندا پارێزرابوو. بریا لە دەرفەتێکدا دوکتۆر نەجاتی عەبدوڵڵا بە خامە ڕەنگینەکەی وەرگێڕانی ئەو دوو پێشەکییە فەرەنسییەی ڤلیامینۆڤ زیرنۆڤیشی دەکردە دیارییەکی نوێ خۆی بۆ کتێبخانەی کوردی و چاو و دڵی دڵسۆزانی پێ ڕوون دەکردەوە. ئەم دەرفەتەش بە هەل دەزانم بۆ دووپات کردنەوەی ئەو بیرۆکەیە کە خوێندکارانی کورد دەتوانن ڕۆڵی سیاسی و فیکری گەورەی پیاوێکی وەك سورەیا بەدرخان بکەنە ناوونیشانی نامەیەکی دکتۆرای ڕەسەن و پێویست و سەرکەوتوو بە سەرپەرشتیی مامۆستایەکی وەك خاوەنی ئەم بەرهەمە و هاوەڵە دڵسۆزەکانی کە خۆشبەختانە ژمارەیان کەم نییە. بەلای منەوە (ڕۆڵی سورەیا بەدرخان لە خۆیبووندا) بە تەنها شایانی ئەوەیە بە لایەنی کەمەوە نامەیەکی ماجستێری سەرکەوتووی بۆ تەرخان بکرێ.

ڕوودەکەمەوە خاوەنی ئەم بەرهەمە و دەڵێم پێشنیار دەکەم دەربارەی وەرگێڕانی هەردووك پێشەکییە فەرەنسییەکەی ڤلیامینۆڤ زیرنۆڤ و نامەی ماجستێرەکەی کاك سیامەند زەید عوسمانیش دەگرێتەوە کە ساڵی ١٩٨١ بە زوبانی فەرەنسی لە نزیك ماڵەکەی دوکتۆر نەجاتی عەبدوڵلاوە لە پاریس پێشکەشی کردووە بە یەکێك لە دەزگا زانستییەکانی فەرەنسا، تایبەت چونکە

دانـەری ئـەو نامەیـەش بـە پـشتیوانی گـەلێك بەڵگەنامـەی ئەرشـیڤە فەرنـسی و بەریتانییـەكان نیشانی داوە تـا چ ڕادەیـەك ئۆبـاڵی كوشـتاری ئەرمـەن ناكەوێتـە ئەستۆی كوردەوە.

لێـرەدا بـە پێویـستی دەزانم دیـدێكی بـا و لـە نێـو شـارەزایاندا دەربـارەی پێوەنـدیی تونـدوتۆڵی نێـوان نـاوەڕۆكی زانـستیی هـەر بەرهـەمێك و شـێوازی داڕشـتنەكەی دووپـات بكەمـەوە كـە دەڵێـت نـاوەڕۆكی بـەهێز لـە گـشت بـوارە زانـستییەكاندا هەمیـشە ئاتـاجی داڕشـتنێكی ڕەوان و دڵگـیر و ڕازاوەیـە، ئـەو مەرجـە پێویـستانەی خوێنـەر بـە ئاسـانی لـە دووتـوێی شێوازی داڕشـتنی ئـەم بەرهەمەدا هەستیان پێدەكات، چونكە ڕستەكانی دوكتـۆر نـەجاتی عەبدوڵڵا وەك "ڕشتەی مرواری"یەكەی سەجادیی خوالێخۆشبوو، یا بە دەستووری لای لایـەی دایكـە جگەرگۆشـەكان و ئـاوازی نـازداری شمـشاڵی شـوانی كـورد دێتـە گـوێ، سـەرجەمیان ڕەوان، بـێ گـرێ، پێكـەوە بەسـتراو لـە نـاخی دەروونـی خوێنـەردا هەڵبەز و دابەز دەكەن. بەڕاستی دوكتـۆر نـەجاتی عەبدوڵڵا لەوەیشدا جوانی بۆ هاتووە كە بەرهەمەكەی پێشكەشی ((گیانی پاكی)) ئەو دڵسۆزە نەمرانەی كورد دەكات كە گشتیان ((تێكۆشەر و سەربازی ونی ڕێگەی دوور و درێـژی)) خـەبات و ((پێشەنگی كاروانی كوردایەتی)) بوون.

من تا وەكو ئێستا خاوەنی ئەم بەرهەمەم نەدیوە، بەڵام دڵسۆزی و كوردایـەتی و سـاكاریی ئـەم زاتـە بوونەتـە پردێكـی ویـژدانیی نێـوان هـەردووكمان و دەمێكـە تامەزرۆی بینینی خۆی و خێزانیم، ئەم بەرهەمەشی بووە ڕایـەڵێكی نـوێی ئـەو هەستە لە ناخی دەروونمدا.

خوێندنـــەوەی ((كۆمەڵـــە و ڕێكخـــراوە كوردییـــەكان (١٩١٨-١٩٣٣) لـــە بەڵگەنامـەكانی وەزارەتـی دەرەوەی بریتانیـا و وەزارەتـی دەرەوەی فرانـسا دا)) گـەلێك بیرۆكـە و پێـشنیار و ڕامـانی زانستییانە دەورووژێنێت، بۆیـەكا بـە گـەرمی دەستخۆشی لە خـاوەنی دەكـەین و دڵنیـاین لـەوەی خوێنـەری كوردیش بەگـەرمی پێـشوازی لـێ دەكـات و مێـژوویش وەك نموونەیـەكی دەسـتەبژێری كـوردی هاوچەرخ ئافەرینی دەكات.

((کۆمەڵـە و ڕێکخـراوە کوردییـەکان)) دیارییـەکی بـەنرخی نـوێی دوکتـۆر نـەجاتی عەبدوڵڵایـە، بـە دڵ چاوەڕوانی دیارییـەکانی دیکـەی ئـەم مامۆسـتا بـە پەرۆشـەین کـە سـەرلەبەری ژیـانی خـۆی بـۆ ئـاودانی چـرۆکانی وشـەی زانستی هاوچەرخی کوردی تەرخان کردووە. بێ گومان بەڕێوەبەرانی "بنکەی ژیـن" یـش بە چاپکردنی ئەم بەرهەمە ناوازەیە بە دەستێکی نەرمونیان لـە دەرگـەی هەسـت و سۆزی پەنگخواردووی دڵسۆزانی نەتەوەی کورد دەدەن.

لەندەن

٢٠٠٧/١٠/٩

پێشبار

هاوزمانە خۆشەویستەکانم،

ئەم کتێبەی بەردەست بەرگی یەکەمی پڕۆژەیەکی گەورەیە، سەرجەمی ئەو بەڵگەنامە و دەستاویژانە دەگرێتەوە کە تایبەتن بە کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان و ئێستا لە ئەرشیڤخانەکانی بریتانیا و فڕانسادا هەڵگیراون. ئەم پڕۆژەیە وا بڕیار درا بە دوو بەرگ بڵاو بکرێتەوە و لە چاپەکانی دواتردا هەرچی بەڵگەنامەی زیاتر دۆزرانەوە، بخرێنە سەریان و دوا جار هەمووی بەسەریەکەوە بڵاو بکرێتەوە. ئێمە هەمیشە لامان وابووە ئەم جۆرە کارانە ئەستەمە هەمووی پێکەوە بڵاو بکرێنەوە، بۆیە دەکرێ مرۆڤ ئەوەندەی لەبەر دەستیدایە و دەستی پێ ڕادەگات و دەتوانێ تەواویان بکات، پەلە بکات لە بڵاوکردنەوەیان، دوایی کە بەڵگەنامەی زیاتر دۆزرانەوە، بە شێنەیی دووبارە بڵاو بکرێنەوە. لە سەرێکی دیکەوە، ئەم کارانە هی ئەوە نین مرۆڤ دوای تەواوکردنیان ڕایان بگرێت، چونکە جاری وا هەیە یەك دێڕ، وشەیەك بۆ ئەوانەی خەریکی نووسینەوەی مێژووی کوردن، دەرگایەکی کلیل دراومان بۆ دەکاتەوە، بەتایبەت بۆ مێژووی ئێمە کە دەرگەکانی چەندەها کلیلیان لێ دراوە و کلیلەکانیش هەر ونن.

ئێمە لە وەرگێڕانی ئەم بەڵگەنامانەدا بە هیچ شێوەیەك کەمترین ئازادیی دەستکاریکردنمان بەخۆمان نەداوە و هەوڵمان داوە بە موو لە ناوەڕۆکی بەڵگەنامەکان نەچینە دەرەوە، ئەمە لە زۆر جێگەدا وای کردووە زمانی کوردیی نووسینی بەڵگەنامەکان ڕەق و وشك بن. بێگومان کاری وەرگێڕانی بەڵگەنامەی مێژوویی وەك هی وەرگێڕانی ڕۆمان یان چیرۆك نییە و پابەندبوون بە ناوەڕۆکی بەڵگەنامەکان بچووکترین ئازادیی دەستکاریکردنت لێ دەسەنێتەوە. ئێمە هەوڵمان داوە ناوەڕۆکی کوردیی بەڵگەنامەکان دەقاودەق هەر هەمان دەقی دەکۆمێنتە فڕانسییەکان و ئینگلیزییەکان بن، شتێك دانەڕێژینەوە خاوەنەکەی

مەبەستی نەبووبێ وا بڵێ. لەم ڕوانگەیەوە زۆر بە وردی هەوڵمان داوە ڕۆحی سەردەمی بەڵگەنامەکان بپارێزین. حەز دەکەم ئەوەش بە خوێندەواران بڵێم کە هەموو ئەو جێگایانەی وا هێڵیان بەژێردا کێشراوە، هی ناو بەڵگەنامەکانن و بە هیچ شێوەیەك کاری ئێمە نین. هەر لەم ڕووەوە بە پێویستی دەزانم ئەوەش بڵێم کە بەڵگەنامەکان بە زنجیرە و بە گوێرەی مێژووەکانیان ڕیزبەند کراون، بەڵام ئەوەش لەبەرچاو گیراوە بەڵگەنامەیەك کە ئەفسەرێك یان کۆمیسێرێك بۆ سەرووی خۆی بەرزی کردبێتەوە، بێگومان نامەکەی خۆی پێش بەڵگەنامە ئەسڵیەکە کەوتووە، گەرچی مێژووەکەی چەند ڕۆژێکیش دوای نامە هاوپێچەکە بێ، وەك ئەوەی کە لە یەکەم بەڵگەنامەدا هاتووە. ماوەتەوە بڵێین: بۆ کاری بەشوێنداگەڕان و پشکنینی ئەم بەڵگەنامانە، پێنجشەش ساڵ زیاترە لەناو ئەرشیڤخانەکانی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا و فرانسا و وەزارەتی جەنگی فرانسادا بەدواداچوون کراوە تا ئەم هەموو بەڵگەنامانە کۆ کراونەتەوە، ئەوەش بە چەندین قۆناغی جیاجیادا تێپەڕیوە.

خوێنەری خۆشەویست، بایەخی ئەم بەڵگەنامانە هەر ئەوە نییە کە چەند حەشارگەیەکی دیکەی مێژوومان بۆ ڕوون دەکاتەوە، بەڵکوو زۆر بە ڕوونی ئاستی هۆشیاریی سیاسیی یەکەمین دەستەی پێشەنگی کوردایەتی بەدیاردەخات کە، هەموویان پیاوی ڕووناکبیری دواهەمین دەورانی ژیانی ئیمپراتۆریای عوسمانی بوون. وا خۆشبەختانە یەکەم بەرگی ئەم کارە بڵاو کرایەوە، زۆر بەهیواین بتوانین دووەم بەرگیشی لە دەرفەتێکی زوودا بڵاو بکەینەوە. ئەم بەڵگەنامانە وێنەیەکی سەرتاسەری لەبارەی کاری سیاسی و ڕێکخراوەیی یەکەمین کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان بەدەستەوە دەدەن و ئەوە یەکەمجارە بەشی زۆری هەموو بەڵگەنامە تایبەتەکانی ئەم کۆمەڵە و ڕێکخراوانە لێرەدا بەسەریەکەوە، هاوکات لەگەڵ ئۆریژیناڵە فرانسی و ئینگلیزییەکانیان بەسەریەکەوە بڵاو دەکرێنەوە. دیارە لێرەدا دەبێ دەرفەت بقۆزمەوە و سەرەتا سوپاسێکی زۆری بەڕێز د. کەمال فوئاد بکەم بۆ پشتگیری و هاوکاریی بەڕێزیان بۆ ئەم پڕۆژەیە کە جێگەی سوپاسێکی تایبەتە، هەروەها سوپاسی زۆری

ماموستای خۆشەویستم دوکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد دەکەم کە دەستنووسی کتێبەکەی بۆ خوێندمەوە و بەوپەڕی میهرەبانییەوە ئامادەبوو پێشەکی بۆ ئەم کارە بنووسێ؛ هەروەها سوپاسی زۆر تایبەتی خۆی و شەهلا خانی هاوسەریشی دەکەم کە لە لەندەنەوە ئەزیەتیان کێشا لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا بەڵگەنامەی ژمارە (١) و (٣٢)ی ناو ئەم کتێبە کە کاتی خۆی لە سەفەرەکانمدا لە یادم چووبوو کۆپییان لێ هەڵبگرمەوە، بەوپەڕی خۆشحاڵییەوە بۆیان کۆپی کردم و بۆیان ناردم، بەرامبەر بە -ئالیکاریی میهرەبانانەیان هەر تەنها ئەوەم بۆ دەمێنێتەوە هیوای لەشساغی و تەمەنی درێژیان بۆ بە بخوازم. دیارە دەبێ سوپاسی زۆری ماموستا ڕەفیق ساڵح و کاک سدیق ساڵح یش بکەم کە هاندەری گەورەی تەواوکردنی ئەم کارەم بوون و لە من زۆر زیاتر بەتەنگ ئەوەوە بوون ئەم کارە هەرچی زووترە ڕووناکی ببینێ. هەروەها وەك هەمیشە گەلێك سوپاس و خۆشەویستی تایبەتیشم بۆ ماندووبوونی هاوسەری خۆشەویستم فاتیمە ئەحمەد موراد کە لە کاری سکانکردنی بەڵگەنامەکان گەلێك کۆمەگی پێکردم و دواجار سوپاس بۆ هەموو ئەوانەی دەستیان لە بڵاوکردنەوە و بەچاپ گەیاندنی ئەم بەرهەمەدا هەبوو،خوا دەست بە باڵیانەوە بگرێ.

نەجاتی عەبدوڵڵا
پاریس، ١ی تەمووزی ٢٠٠٧

دەروازەیەك بۆ سەرەتایەكانی
ژیانی ڕێكخراوەیی و حزبی لە كوردستاندا

پێشبار

ڕەنگە ئەگەر چاو لەو سەرەباس و چەند دێڕە كەمە بقووچێنین كە باسی دامەزراندنی (جەمعییەتی عەزمی قەویی كورد- ١٩٠٠)[1] دەكات، بتوانین سەرەتای مێژووی ژیانی ڕێكخراوەیی و حزبایەتی لە كوردستان لە ڕووی كرۆنۆلۆژییەوە ڕاستەوخۆ بگەڕێنینەوە بۆ دوای كۆدێتای توركە-لاوەكان ١٩٠٨ و بە تایبەتیش بۆ ڕۆژی ٢ ی تشرینی یەكەمی ١٩٠٨[2]، ڕۆژی دامەزراندنی (جەمعییەتی تەعاون و تەرەقیی كورد)[*]. ئەم كۆمەڵەیە وێڕای ئەوەی كە، لە مێژووی كورتی خۆیدا توانیی چەند یانەیەكی كوردیی كوولتوری و هۆشیاری لە زۆربەی شارە كوردییەكانی ئیمپراتۆریای عوسمانی بكاتەوە، كەچی هەر زوو

---

[1] بەداخەوە هیچ زانیارییێكی وا بەداوێن لەبارەی (جەمعییەتی عەزمی قەویی كورد) لەوە ئارادا نییە، كە گوایە ساڵی ١٩٠٠ لە قاهیرە لە لایەن ئەحمەد ڕامزەوە دامەزراوە. لە كتێبی (امیر بدرخان) كە ساڵی ؟ بە توركیی عوسمانلی لە میسر بڵاو كراوەتەوە، نووسراوە (داهاتی ئەم كتێبە دەگەڕێتەوە بۆ كۆمەڵەی عەزمی قەویی كوردستان. ڕەنگە ئەم جەمعییەتە هەبووبێ، بەڵام چ لە ڕووی ئەندام و چ لە ڕووی ڕێكخراوەییەوە، ڕەنگە ژمارەی ئەندامەكانی لە پەنجەی دەست زیاتر نەبووبن، ئەگەر كەمتریش نەبووبێ.

[2] مالمیسانژ لە كتێبەكەی خۆیدا (*Kürt Teavün ve Terakki cemeiyeti ve Gazetesi*) نووسیویە ئەم كۆمەڵەیە لە ١٩ی ئەیلوولی ١٣٢٤ (١٩٠٨)دا دامەزراوە و هەر تەنها ساڵە ڕۆمیەكەی گۆڕیوە و بەس، بڕوانە هەمان سەرچاوە، لا: ١٣، ١٧. بەڵام ڕاستیەكەی ئەوەیە مێژووی دامەزراندنی ئەم جەمعییەتە بەرامبەر ٢ی تشرینی یەكەمی ١٩٠٨ دەوەستێت، هەر وەك ئەوە لەسەر بەرگی پێڕەوی ناوخۆی جەمعیەتەكەدا هاتووە، وەرگێڕ.

[*] كرد تعاون و ترقی جمعیەتی.

لەگەڵ ڕەوتی پان–ناسیۆنالیستی تورکخوازانەی ئیتیحادییەکان پێکدا هەڵپڕژران و دواجار نەیتوانی لەڕووی سیاسییەوە[3] جگە لە سەرەتایەکی کورت بۆ ژیانی ڕێکخراوەیی، چیتر لە دوای خۆیەوە بەجێبهێڵێ و پاشان لە دوادواییەکەی ساڵی ١٩٠٩دا بە یەکجاری کۆتایی بە ژیانی ئەم ڕێکخراوە هات.

ئاگربەسی مۆدرۆس: سەرەتایێکی نوێ

٣٠ی ئۆکتۆبەری ١٩١٨ ئیمپراتۆریای عوسمانی خۆی بە دەستەوە دا و ئاگربەسی مۆدرۆس لە دوورگەی مۆدرۆس[*] لەگەڵ بریتانیادا مۆرکرا, لێرە بەدوا لە ڕووی پراتیکەوە کوردستان بوو بە سێ ناوچە: بەشی ڕۆژهەڵات هەر لەژێر دەسەڵاتی ئێراندا مایەوە، بەشی باکوور (بەناو) لەژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریای عوسمانی مایەوە و بەشی خوارووش واتە ویلایەتی مووسڵ ڕاستەوخۆ کەوتە ژێر دەسەڵاتی عەسکەری و ئیداریی ئینگلیز. ڕاستییەکەی هەردوو بەشی یەکەم و دووەمی کوردستان بۆ ئینگلیز ئەو هێندە پڕ بایەخ و جێگەی چاوتێبڕین نەبوون، چونکە نە هێندە دەوڵەمەند و نە ئەوەندە خێروبێری بۆ ئینگلیز هەبوو، ئەوەی بۆ ئینگلیز بە پلەی یەکەم گرینگ بوو ویلایەتی مووسڵ بوو کە ناوچەیەکی لە هەمووان دەوڵەمەندتری نەوتی بوو. لەم ڕوانگەیەوە ئینگلیزەکان هیچ بایەخێکی ئاوایان بەم ناوچە کوردیانە نەدەدا کە کەووتبونە دەرەوەی کۆنترۆڵی (ڕاستەوخۆی) خۆیان.

بزووتنەوەی کورد کە زۆر بە درەنگەوە لەدایك بوو، بۆ خۆی بزووتنەوەیەکی لۆکاڵ و پارچەپارچە و بێبەرنامە بوو. ساڵانی یەکەم شەڕی جیهان هەموو

---

[3] لە ڕووی کولتوورییەوە کاری هەرە گەورە و بەرچاوی جەمعیەتی تەعاون و تەرەقیی کورد ڕۆژنامەی (کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی) بوو کە، ژمارە یەکی لە ١١ی زیلقعدەی ١٣٢٤ی کۆچی بەرامبەر بە ٢٢ ی تشرینی دووەمی ١٣٢٤ی ڕۆمی (١٩٠٨) دەرچووە. دوا ژمارەی کە نۆهەمە لە ٨ ی موحەڕەمی ١٣٢٧ی کۆچی، ١٧ی کانوونی دوەمی ١٣٢٤ی ڕۆمی (١٩٠٩) دەرچووە و ئیتر داخراوە.بەسەریەکەوە هەمووی ٨٨ لاپەڕەیە، بڕوانە: نەوشیروان مستەفا ئەمین، *چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی ڕۆژنامەوانیی کوردی ١٨٩٨–١٩١٨*، بەرگی یەکەم، سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠١، لا: ٧٨.

[*] Moudros

توانـای کـوردی لـه شـەڕ دا بـه خـەرج درا و کـورد وەك ئالیکـاری لایـەنێکی ژێرکـەوتوو لـه شـەڕەکە هاتـە دەرەوە. دوای جـەنگ بزووتنـەوەی کـورد دابەشـی سەر سێ ناوەندی ناوچەیی سەرەکی بووبوو.

یەکەم: ناوەندی ورمێ:

ئـەم ناوەنـدە لـەژێر سـەرکردایەتیی سمکۆدا بەڕێوە دەچوو. سمکۆ بۆ خـۆی سـەرکردەیەکی جەسـوور و کوردپـەروەر بـوو، بـەڵام لـە هـەمان کاتـدا پیـاوێکی سـەرەڕۆی عەشیرەتکار بـوو و سـاڵانی شـەڕ لەگـەڵ هـەموو هێزەکـانی ناوچـەکەدا یاریی کردبوو. جگە لـەوە سمکۆ سـەرکردایەتیی بەشێکی بزووتنـەوەی کـوردی دەکرد کە لەژێر دەسەڵاتی ئێراندا بوو و ئینگلیز بە هیچ شێوەیەك نەیدەویست پێوەندییەکانی خۆی لەگەڵ ئەو دەوڵەتەدا بشێوێنێ بۆیە ئینگلیز ئامادە نەبوون بچووکترین پێوەنـدیش لەگـەڵ بزووتنەوەکەی سمکۆ دروست بکـات. یـەکێك لـە سیما دیارەکانی ئەم بەشەی بزووتنەوەی کورد، ئەوەیە کە بەدەر لە دامەزراندنی (کۆمەڵـەی جیهـانزانی)، کـە گوایـە سـاڵی ١٩١٣ لـە خـۆی لەلایـەن عەبـدولرەزاق بەدرخان و سمکۆوە دامەزراوە بە هەموو پێوانەیەك زیاتر کۆمەڵەیەکی کولتووری و هۆشـیارکردنەوە بـووە، تـا سـاڵانی شـەڕی دووەمـی جیهـان هـیچ کۆمەڵـە و ڕێکخراوییێکـی کـوردی ئـاوای تێـدا نـەبووە کـە ڕۆڵـی هـەبووبێ لـە مێـژووی بزووتنـەوەی سیاسـی و کولتـووریی ئـەم بەشـەی کوردسـتاندا، بـەڵام تـەواو بەپێچەوانەی ناوەندی ئەستەموولی دوای جەنگەوە، تا ڕادەیەك بزووتنەوەیـەکی چەکداری بەهێزی تێدا بووە.

دووەم: ناوەندی سلێمانی:

ئـەم ناوەنـدەی بزووتنـەوەی کـورد لـەڕووی جەماوەرییـەوە لـە هـەموو ناوەنـدەکانی دیکـە تونـدوتۆڵتر و لـەڕووی چەکداریـشەوە بـە بـەراورد لەگـەڵ ناوەنـدەکانی دیکـەدا باسـکی لـە هـەموان بـەهێزتر بـووە. شـێخ مـەحموود و بزوتنەوەی ئەم بەشە ڕێك بە پێچەوانەی ناوەندی ئەستەموڵەوە بڕوایان بە چەك و هێـزی چـەکداری هـەبوو، چـارەگێکی ئـەوە خـەباتی ڕێکخراوەیـی و حزبییـان

بەلاوە گرینگ نەبوە، یاخود بایەخیان پێنەداوە. بۆیە ئەم تێبینیە بۆ ئەوەمان دەبات کەوا بۆچی ڕاستەوخۆ هەر دوای (شکستی) بزووتنەوە چەکدارییەکەی شێخ مەحموود کۆمەڵێك ڕێکخراو و کۆمەڵەی سیاسی دەرکەوتن (جەمعییەتی کوردستان– ١٩٢٢، کۆمەڵی پێشکەوتن–١٩٢٦، کۆمەڵی زانستی کوردان ١٩٢٦، کۆمەڵی پێشکەوتنی کوردان–١٩٢٧.، یانەی سەرکەوتنی کوردان ١٩٣٠.، کۆمەڵەی لاوان ١٩٣٠ و هی دیکە). دواتر لەگەڵ ڕاپەڕینی بەردەرکی سەرای سلێمانیدا، هەر بەتەواوی قۆناغێکی نوێ لە مێژووی بزووتنەوەی ئەم بەشەی کوردستان دەستی پێکرد، قۆناغێك کە بە جۆرێك لە جۆرەکان دەکرێ بڵێین سەرتاپای ڕێگەچۆڵکردنی تفەنگ بوو بەرامبەر بە کاری ڕێکخراوەیی و دەستپێکی خەملینی خەباتی شار بوو بە مانایەکی زۆر سەرەتایی.

سێیەم: ناوەندی ئەستەمبووڵ:

یەکێك لە سیما دیارەکانی ئەم ناوەندە، ئەوەیە کە هەر لە دوای دووەم مەشرووتەی عوسمانییەوە، ناوەندی بزووتنەوەی کوردایەتی لە بریتی ئەوەی لە کوردستانی باکوور لەدایك ببێ، کەچی لە ئەستەمووڵ لەدایك بوو. ئەم ناوەندە، هەم لە ڕووی مێژووییەوە و هەم بایەخدان بە خەباتی ڕێکخراوەیی و هەم لە ڕووی کاری کولتوورییەوە[4]، دەوڵەمەندترین ناوەندی کوردییە. بە لەبەرچاو نەگرتنی ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهان، دەکرێ بڵێین ئەم ناوەندە لەدایکبووی دوای مەشرووتەیە. ئەم ناوەندە کۆمەڵێك ڕێکخراو و کۆمەڵەی کوردی دروست کردووە کە بۆ خۆی بووەتە پێشەنگ و پێش قەرەوڵی ئەم بوارە. دەستەی یەکەمی ئەنتێلگێنسیای کورد، پیاوە ڕووناکبیرە کوردەکانی عوسمانی هەر دوای مەشرووتە بە ماوەیەکی کەم یەکەمین کۆمەڵەی کوردیان بە ناوی جەمعییەتی

---

[4] ڕەنگە لە ڕووی ڕۆژنامەنووسییەوە تا بەر لە دامەزراندنی حکوومەتی کوردستانی خواروو لە لایەن شێخ مەحموودەوە، ئەمە ڕاست بێ، بەڵام دواتر لە دەستپێکی ساڵەکانی بیستەکانەوە تا ڕۆژی ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێ، بزووتنەوەی ڕۆژنامەنووسیی کوردی لە کوردستانی خوارووودا پێش هەموو بەشەکانی دیکە کەوتەوە.

تەعاون و تەرەقیی کورد) دروست کردووە، ئەم ڕێکخراوە بە شێوەیەکی ڕەسمی ڕۆژی ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٠٨ لە ئەستەمووڵ دامەزراوە و سەیید عەبدولقادر شەمزینانی سەرۆکی جەمعیەتەکە بووە. بەداخەوە تا ئێستە هیچ دەکۆمێنت و بەڵگەنامەیەکی ئەم کۆمەڵەیە لەئارادا نییە، جگە لە ژمارەکانی ئۆرگانی کۆمەڵە (کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی) و پێڕەوی ناوخۆی ئەم ڕێکخراوە، ئەم کۆمەڵەیە بە ڕەسمی کۆمەڵەیەکی غەیرە سیاسی و کولتووریی ئازاد بووە و نیسانی ١٩٠٩ قەدەغە کراوە. هەر لە دوای مەشروتە لە ئەستەمووڵ (جەمعییەتی نەشری مەعاریفی کورد) لە لایەن عەبدولڕەحمان بەدرخان و خەلیل خەیاڵی دامەزرا کە سەر بە جەمعیەتی تەعاون و تەرەقیی کورد بوو.

ئەم کۆمەڵەیە زیاتر کۆمەڵەیەکی خێرخواز بوو و توانی قوتابخانەیەکی کوردی بۆ فێرکردنی منداڵانی کوردی لە چەنبەرلی پایتەخت بکاتەوە و ناویان نا (قوتابخانەی دەستووری). ئەم قوتابخانەیە بە یارمەتی کوردە دەوڵەمەندەکانی ئەستەمووڵ بەڕێوە دەچوو[5] و هاوینی ١٩٠٩ داخرا. دوای ئەوەی لە تەممووزی ١٩١٢ ئیئتلافییەکان دەسەڵاتی سیاسییان گرتە دەست، هەوڵێکی زۆریان دا بۆ ڕاکێشانی پاڵپشتیی کورد و لەگەڵ ئەم ڕەوشە نوێیەدا لە دواییەکەی تەممووزی ١٩١٢دا کۆمەڵەی هیڤیا کورد لە ئەستەمووڵ دامەزرا. ئەم کۆمەڵەیە ڕێکخراوێکی ئەدەبی قوتابیان بوو و زیاتر بایەخی بە زمان و ئەدەبیی کوردی دەدا. ئەم ڕێکخراوە لە لایەن عەبدولڕەحمان بەدرخان، فوئادی تەمۆ و ئەحمەد ڕامز زادە بەگ و ئەکرەم جەمیل پاشا لە ٢٧ی تەممووزی ١٩١٢دا دامەزراوە و چوار ژمارەی لە گۆواری "ڕۆژی کورد"[6] بڵاو کردۆتەوە و بە دەستپێکی یەکەم جەنگی جیهان ئیدی ون بوو.

---

[5] دکتۆر عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، *کوردستان لە سەردەمی دەوڵەتی عوسمانیدا*، چاپی دووەم، کتێبخانەی ئاوێر، هەولێر، ٢٠٠٤، لا: ١٤٤.

[6] بۆ زانیاریی زێدەتر و لێکۆڵینەوەیەکی تێروتەسەل و بۆ هەر چوار ژمارەی ڕۆژی کورد، بڕوانە: عەبدوڵڵا زەنگەنە، ڕۆژی کورد گۆڤاری جڤاتی " هێڤی"ی قوتابیانی کورد ١٩١٣– ئەستەمووڵ، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٥.

یەکەم کۆمەڵەی سیاسیی کوردی له دوای جەنگ که لە دەرەوەی کوردستان دامەزراوه، بە گوێرەی ئەو بەڵگەنامانەی کە تا ئێستە لەبەر دەستن (کۆمیتەی ئیستیقلالی کورد)[*]ە کە، وا پێدەچێ ڕاستەوخۆ دوای ئاگربەس لە قاهیرە دامەزرابێ، ڕەنگە زۆر زووتریش بووبێ. سکرتێری گشتیی کۆمەڵە، سورەیا بەدرخان بووه و بەگوێرەی یەکەم بەڵگەنامەی ناو ئەم کتێبە دەبێ ئەم کۆمەڵەیە بەر له ٧ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨ دامەزرابێ. بازیل نیکیتین لای وایە، سورەیا هەر ڕاستەوخۆ دوای ئاگربەس ئەم ڕێکخراوەی دروست کردووه[٧]، بۆیە شیمانەی بەهێز ئەوەیە کە ئەم کۆمەڵەیە تشرینی دووەمی ١٩١٨ دامەزرابێ. شایانی گوتنە ئەم کۆمەڵەیە لە هەموو کۆمەڵەکانی دیکە چالاکتر بووە بەوەی وا یادداشتنامە و نامەی داوەتە هێزە هاوپەیمانەکان و کەسایەتییە سیاسییەکان، ئێمە لەم بەرگی یەکەمەدا کۆمەڵێك نامەی کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد–مان کردۆتە کوردی کە بەڵگەی ئەوپەڕی هۆشیاری و ڕووناکبیریی سورەیا بەدرخان–ن. بەڵام بە هەموو پێوانەیەك وا پێناچێ ئەم کۆمەڵەیە لە ڕووی ئەندام و بنکەی ڕێکخراوەیی‌یەوە هیچ خەڵکی بەدەورەوە بووبێ.

بەڵام لە ئەستەموولْ قۆناغی نوێ و ڕاستەقینەی ناوەند دوای ئاگربەسی مۆدرۆس دەست پێدەکات، کاتێك ئەم ناوەندە لە هەموان چالاکتر دەست بە کاری ڕێکخراوەیی و خەباتی جڤاتی دەکات. یەکەم کۆمەڵەی یەکگرتووی کوردی دوای (کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد)، (جەمعییەتی تەعالیی کوردستان) بوو کە ١٧ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨[٨] لە ئەستەموولْ لە لایەن سەیید عەبدولقادر شەمزینانی،

---

[*] کرد استقلال قومیتەسی.

[7] Basil Nikitine, *Les Kurdes, étude sociologique et historique,* 1ème édition Klinchsieck, Paris, 1956, 2ème éditions D'aujourd'hui, Paris, 1975, p.196.

[8] گەرچی لە ماددەی ٣٣ ی پێڕەوی ناوخۆی جەمعییەتدا هاتووە کە وایە مێژووی ٦ی تشرینی تانی ٣٣٣ دامەزراوە، کە ئەم مێژووە بەرامبەر ٦ی تشرینی دووەمی ١٩١٧. بڕوانە: Ismaïl Goldaş, *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Doz yayinlari, Istanbul, 1991, p.256 بەڵام هیچ گومانی تێدا نییە کە ئەم مێژووە هەڵەیە و جێگەی پشت پێبەستن نییە.

ئەمین عالی بەدرخان و کامەران عالی بەگ و چەند تێکۆشەرێکی دیکەوە دامەزرا. سەرۆکی کۆمەڵە سەیید عەبدولقادر شەمزینانی و جێگری یەکەمی کۆمەڵە ئەمین عالی بەدرخان و جێگری دووەمی سەرۆك فەریق فوئاد پاشا بوو. نووسەری گشتی: فەریق حەمدی پاشا. ژمێریار: سەیید عەبدوڵڵا (کوڕی سەیید عەبدوالقادر). ئەندام: محەمەد عەلی بەدرخان (بۆتانی)، محەمەد ئەمین بەگی سلێمانیەلی، مامۆستا عەلی ئەفەندی، شەفیق ئارواسلی، شوکری بابان زادە، فوئاد بابان زادە، فەتحوڵڵا ئەفەندی و دکتۆر محەمەد شوکری سەگبان بوو[9]. ڕاستیەکەی ئەم ڕێکخراوە هەر لەسەرتا دوو ڕەوتی ناکۆکی لەخۆ گرتبوو: ڕەوتی سەربەخۆییخواز (نوماینده‌ی بنەماڵەی بەدرخانەکان) و ڕەوتی کۆنەپارێز (نوماینده‌ی بنەماڵەی شەمدینان) ی بوون.

ناوەڕاستی ساڵی ١٩١٩ مەمدووح سەلیم و نەجمەدین بەگ و حوسێن بەگ و چەند کەسێکی دیکە حزبێکی نوێیان بەناوی (پارتی دموکراتی کورد– کورد دموقراط فرقەسی)یەوە دامەزراند کە بەداخەوە هیچ زانیارییێکی وا بەداوێنمان لەبارەیەوە لەبەر دەستدا نییە، ئەو دوو نامەیە نەبێ کە لەم کتێبەدا کراون بە کوردی. هەروەها هۆوارد لە کتێبەکەی خۆیدا باسی ئەوە دەکات کە لێژنەی کینگ-کراین* دوا جار لە ١٣ی ئابی ١٩١٩ چاوی بە نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کورد کەوتووە کە داوای دامەزراندنی حکوومەتێکی کوردییان کردووە لەو ناوچانەی کە "زۆرینەیان کوردە" و لە پەراوێزی کتێبەکەشدا ناوی ئەو دەستەیە بەدەستەوە دەدات کە چاویان بە لێژنەکە کەوتووە، لەوانە: نەجمەددین بەگ، حوسێن بەگ و عەزیز بەگی بابان[10]. بە هەرحاڵ ئەم ڕێکخراوە نابێ تەمەنی هێندە درێژ بووبێت و من پێم وایە بەهاری ساڵی ١٩٢٠، ڕێك بەر لە

---

[9] Ismaïl Goldaş, *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Doz yayinlari, Istanbul, 1991, pp.25-26., عبدالله بابکر حمه اغا، "*ڕۆژنامە و ڕێکخراوە کوردییەکانی تورکیا لە سەردەمی یەکەم جەنگی جیهانیدا*"، گۆواری (کاروان)، ژمارە، ٦٤، مایسی ١٩٨٨، لا: ٨٩.

* King-Crane

[10] Harry. N. Howard, *The King-Crane Commission* : an American inquiry in the Middle East, Khayat, Beirut,1963, p.172.

ئینشیقاقی ناو جەمعییەتی تەعالیی کوردستان و ڕەنگە زۆر زووتریش کۆتایی بە ژیانی هاتبێت.

جەمعییەتی تەعالیی کوردستان تا دوادواییەکەی نیسانی ١٩٢٠، وێڕای ئەوەی کە دەمێك دوو باڵی جیاوازی تێدا ڕوابوو، کەچی هەر بە یەکگرتوویی ڕیزەکانی ناوەندی ئەستەمووڵی پاراست. شایانی باس ئەوەیە کە بگوترێ لە ئەم کۆمەڵەیە بەڵگەنامەکاندا بەناوی (کلووبی کورد)، (کۆمیتەی کورد) و (کۆمەڵەی کورد)یش ناوی هاتووە. جەمعییەتی تەعالیی کوردستان گۆواری "ژین" دەردەکرد و کۆمەڵێك یانەی کوردیی لە شارەکانی کوردستانی باکووردا کردیەوە، هەروەها کۆمەڵەیەکی بۆ ژنانی کورد بە ناوی (کورد قادینلری تعالی جمعیتی) لە ئەستەمووڵ کردەوە، کە بایەخی بە ڕەوشی ژنانی کورد، هەتیو و قوربانیانی ڕاگوێزراو دەدا. یەکێك لە شانازیەکانی جەمعییەتی تەعالیی کوردستان ئەوە بوو کە بە یەك دەنگ شەریف پاشا-یان وەك نوێنەری کورد بۆ کۆنفرانسی ئاشتی دەستنیشان کرد.

دواتر لە ئەنجامی ناکۆکییەوە سەبارەت بە سەربەخۆیی کوردستان لە نێوان دوو باڵەکەی ناو کۆمەڵەدا، نیسانی ١٩٢٠ کۆمەڵە بوو بە دوو کەرت و باڵی بەدرخانییەکان کۆمەڵەیەکی نوێی جەمعییەتی تەشکیلاتی ئیجتیماعییەی کورد ناوی دامەزراند کە سەرەتای ئایاری ١٩٢٠ ستاتووی کۆمەڵەکەی پێشکەش بە وەزارەت کرد و ئەمین عالی بەدرخان وەك سەرۆکی کۆمەڵە و مەمدووح سەلیم بەگ وەك سکرتێری گشتیی کۆمەڵە دەستنیشان کران. هەرچی باڵی شێخ عەبدولقادری شەمزینانی بوو، هەر بە ناوی کۆمەڵەی کورد و کوردستان درێژەیان بە کاری ڕێکخراوەیی خۆیان دا و هەر زیاتر خۆیان بە درێژەدەری جەمعییەتی تەعالیی کوردستان دەزانی. ئەوەی جێگەی تێبینییە ئەوەیە لەگەڵ نیوەی یەکەمی ساڵی ١٩٢٢دا بە دەگمەن تاك‌وتەرا بەڵگەنامەی کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکانمان بەرچاو دەکەوێت و دواتر لەگەڵ کۆتایی ساڵی ١٩٢٢دا بە تایبەت دوای ئەوەی هێزەکانی مستەفا کەمال ئەستەنبووڵی گرتەوە، ئیدی هەر بەڕاستی هەموو کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان هیچ چالاکییەکیان

نـامینیٚ، وەك ئـەوەی بەڕاسـتی هـەر هـەموویان بـەجۆرێك لـە جۆرەكـان كۆتـایی خۆیان ڕاگەیاندبیٚ.

یەكێك لە تایبەتمەندێتییەكانی ناوەندی ئەستەموولٚ ئەوە بوو كە لە ڕووی جوگرافییەوە لە كوردستان دوور بوو و هەر تەنها بایەخی بە كاری سیاسی دەدا و هـەموو جـۆە خـەباتێكی چەكداریی واز لـیٚ هێنـابوو و تـەواو پێیـان وابـوو كـە ئیدی دونیای دوای جەنگ، بەبیٚ كێشە ئازادی و سەربەخۆیی لەگەلٚ خۆیدا پێیـە بۆ كوردسـتان. ئـەم ناوەنـدە هەمیشە لـە پێوەندیدا بـوو لەگـەلٚ هاوپەیمانـەكان و بەتایبەتی پیاوە سیاسیەكانی ئینگلیزدا یـەكێك لـە هەڵـە زۆر زەقـەكانی ناوەندی ئەسـتەموولٚ ئـەوەبوو كـە هـەر لـە دەرەوەی كوردسـتان مابوونـەوە و هـیچ ئامـادەبوونێكی عەسـكەری و سیاسـییان لـە كوردسـتاندا نـەبوو. ئـەم ناوەنـدە لـە هاوكێشەیەكی زۆر سادە تیٚنەگەیشتبوو كە هێـزی دیپلۆماسی هەمیشە پابەنـدە بـە لـۆژیكی هێـز. نـەبوونی هێـزی جـەماوەری و بزووتنەوەیـەكی ڕێكخراوەیـی تۆكمـە لـە پێوەندییـە نێودەوڵەتییـەكاننا هیچ قورساییەك ناداتـە دەسـتی كەسـی وتوێژكار و هەمیشە لە پێوەندییەكاندا ئەوە پرنسیپی هێزە كە ڕێگـە بـۆ ئـەركی دیپلۆماسی خۆش دەكات، نـەك بە پێچەوانەوە. بە درەنگـەوە برێك لـە دەسـتەی پێشەنگی كوردایەتی لە باكوور لـەوە گەیشتن و كەوتنـە دروستكردنی كۆمەڵـەی سیاسی لە ناو كوردستان و یەكەم كۆمەڵەی سیاسی لە ئەرزەڕۆم ساڵی ١٩٢١ بـە نـاوی (جەمعییـەتی ئـازادیی كـورد)ەوە لـە ئـەرزەڕۆم لـە لایـەن ئـەمیرئالاٚ خالیـد جوبرانلییـەوە دامـەزرا و هـەر زوو لقـی لـەناو هـەموو شـار و شارۆچـكەكانی كوردسـتاندا كـردوە. سـەیید عەبـدولقادر شـەمزینانی وەكـوو بەرپرسـی لقـی ئەسـتەموولٚ دیـاری كـرا. ئـەم كۆمەڵەیـە دواتـر ڕۆڵێكـی گـەورەی بـینی لـە سەركردایەتی كردنی ڕاپەڕینی چەكداری ساڵی ١٩٢٥دا.

دوای شكستی ڕاپـەڕینی ١٩٢٥ و داخرانـی هـەموو دەرگایـەكانی وتوێـژ و خەباتی سیاسی، ئیدی ناوەندی ئەستەموولٚ تـەنها ئـەوەی لەبەر دەست مایەوە دەسـت بداتـە چـەك و ١٩٢٧/١٠/٣ لەگـەلٚ دامەزرانـدنی كۆمەڵـەی خۆیبـوون لـە بـەیرووت، دەكـریٚ بڵـێین سـەرەتایەكانی ناسـیۆنالیزمی كـورد چـەكەرەی كـرد و دواتـر لەگـەلٚ حیزبی هیـوا ١٩٣٩ و كۆمەڵـەی (ژ. ك) ١٩٤٥دا ئیدی دەكریٚ بڵێین

بەڕاستی ناسیۆنالیزمی کورد لەدایك بوو. بەڵام ڕاستییەك هەیە کە دەبێ پێی لەسەر دابگیرێ، ئەویش ئەوەیە کە هەر زوو هێشتا ناسیۆنالیزمی کورد تازە چاوی کردبۆوە، وەختایەك ڕەوشی نێودەوڵەتیی دوای جەنگی دووەمی جیهان و دواتریش پێوەندییە نێودەوڵەتییەکانی دونیای دووسەرەی ڕۆژئاوا-ڕۆژهەڵات و ئاکامەکانی جەنگی سارد، ڕەوتی ناسیۆنالیزمی کوردیان لە ڕووە کوردستانییەکەی خۆی داماڵی و ناسیۆنالیزمی کورد بوو بە چەند بزووتنەوەیەکی ناوچەیی پاشکۆ و وابەستە بە دەوڵەتانی ناوچەکەوە کە تا کۆتایی جەنگی سارد نەیتوانی خۆی لەم فەزا پاشکۆییە سیاسییە ڕزگار بکات.

بۆ کورتکردنەوی ئەم باسە دەڵێین:

١- بزووتنەوی کوردی بۆ خۆی زۆر بە درەنگەوە لەدایك بوو و هەمیشە وەك بزووتنەوەیەکی ناوچەیی و لۆکاڵ بەدیار کەوتووە و هیچ کاتێك نەیتوانیوە بزووتنەوەیەکی سەرتاسەری بێت.

٢- ناوەندی ئەستەموول لەدوای ئاگر بەسەوە، هەموو قورسایی خۆی خستبووە سەر خەباتی سیاسی، نە خاوەنی هیچ پێگەیەکی جەماوەری-سیاسی بوو و نە یەك پێشمەرگەی چەکداریشی لە کوردستاندا هەبوو.

٣- ناوەندی ورمێ و ناوەندی سلێمانی، تەواو بە پێچەوانەی ناوەندی ئەستەمووڵەوە، ئەوەندەی بایەخیان بە چەك و خەباتی چەکداری دەدا، خەباتی سیاسی و ڕێکخراوەیی یان بەلاوە گرینگ نەبوە.

٤- لە هیچ کام لە ناوەندەکانی کورددا هەم خەباتی چەکداری و هەم خەباتی ڕێکخراوەیی پێکەوە بایەخیان پێنەدراوە و هەمیشە یەکیان بە قوربانی ئەوی دیکە کراوە.

٥- ناسیۆنالیزمی کورد زۆر بەدرەنگەوە لەگەڵ دامەزراندنی خۆیبووندا چەکەرەی کرد و دواتر لەگەڵ حیزبی هیوا و ژ.ك دا بەتەواوی لەدایك بوو.

٦- جەنگی سارد و ململانێی نێوان بلۆکی ڕۆژئاوا-ڕۆژهەڵات نووزەی لە ناسیۆنالیزمی کورد بڕیبوو و بزووتنەوەی کوردی تەواو کردبوو بە پاشکۆی بزووتنەوەی نەتەوەکانی سەردەستە.

پێڕستی
بابەتی بەڵگەنامەکان

بەڵگەنامەی ژمارە ١:

نامەی (کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد) لە قاهیرە بۆ نوێنەری وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا لە میسر، ٧ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [FO: 608/95] ل:٣٧

بەڵگەنامەی ژمارە ٢:

برووسکەی قوماندانی فەیلەقی پانزەهەم بۆ وەزارەتی جەنگی عوسمانی لەبارەی چالاکیەکانی یانەی کوردستانەوە، ٢ی کانوونی دووەمی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [N 111520] ل:٥١

بەڵگەنامەی ژمارە ٣:

بروسکەی قوماندانی فەیلەقی پانزهەم بۆ وەزارەتی جەنگی عوسمانی لە بارەی پێوەندیی یانەی کوردی لەگەڵ ئینگلیزدا، ٦ی کانوونی دووەمی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N 1115] ل:٥٢

بەڵگەنامەی ژمارە ٤:

نامەی کۆڵۆنێل Chardgny**، سەرکردەی سەربازیی مسیۆنی فڕانسا لە قەوقاز بۆ وەزیری جەنگ لەبارەی کامیل بەدرخانەوە، ٢٩ی نیسانی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا** [7N 1649].. ل: ٥٣

بەڵگەنامەی ژمارە ٥:

دەقی نامەی کامیل بەدرخان بۆ Chardgny **لە بارەی جەمعیەتی تەعالیی کوردستان و سەیید عەبدولقادری شەمزینانییەوە، ٢٨ی نیسانی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا** [N 16497] ل:٥٥

بەڵگەنامەی ژمارە ٦:

هاوپێچی نامەی تۆم هۆهلەر بۆ ژ. تیللی لەبارەی مەسەلەی کورد و

ئەنجوومەنی وەزیران، کۆنستانتینۆپل، ۲۱ی تەمموزی ۱۹۱۹، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [WO: 32/5226] ل:٥٧

بەڵگەنامەی ژمارە ۷:

تێلێگرامی شیفرەیی لە قوماندانی فەیلەقی سێزدەهەمەوە بۆ وەزیری جەنگ لەبارەی پێکداهەڵپژانی کوردەکانی دەورووبەری وێرانشەهر و سیوەرەك و خارپووتەوە، ۲۱ی ئەیلوولی ۱۹۱۹، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N1248] ل:٥٩

بەڵگەنامەی ژمارە ۸:

نامەی سەیید عەبدولقادر، سەرۆکی کۆمەڵەی کورد بۆ کۆمیسێری بەرزی بریتانیا، کۆنستانتینۆپل، ۲۷ی ئەیلوولی ۱۹۱۹، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [FO:371/4193] ل:٦٠

بەڵگەنامەی ژمارە ۹:

زانیاری ڕۆژانە لەبارەی کوردستانەوە، ۱۰ی تشرینی یەکەمی۱۹۱۹، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N167] ل:٦١٢

بەڵگەنامەی ژمارە ۱۰:

تێلێگرامی یانەی کوردی بۆ سەرۆکی کۆنفرەنسی ئاشتی لەبارەی دەستنیشانکردنی شەریف پاشاوە وەکوو نوێنەری کورد، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ۱۱-۱۲] ل:٦٢

بەڵگەنامەی ژمارە ۱۱:

چاپەمەنیی عوسمانی لەبارەی کۆمیتەی کوردەوە، ۲۰ی تشرینی یەکەمی ۱۹۱۹، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N167] ل:٦٣

بەڵگەنامەی ژمارە ۱۲:

نامەی سکرتاریەتی گشتیی کۆنفرەنسی ئاشتی بۆ بەڕێوەبەری کاروباری سیاسی و بازرگانی، پاریس، ۲۳ی تشرینی یەکەمی ۱۹۱۹، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ۱۱-۱۲] ل:٦٤

بەڵگەنامەی ژمارە ۱۳:

نامەی شەریف پاشا بۆ جۆرج کلیمۆنسۆ، سەرۆکی کۆنفڕانسی ئاشتی، پاریس، هاوپێچ لەگەڵ دوو نامەی سەیید عەبدولقادردا، ۲۲ی تشرینی یەکەمی ۱۹۱۹،

ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١- ١٢] ... ل:٦٥
بەڵگەنامەی ژمارە ١٤:
نامەی سەیید عەبدولقادر بۆ سەرۆکی ئەنجومەنی باڵا لە پاریس، لەبارەی دابەشدانی کوردستان، کۆنستانتینۆپل، ٢ ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:٦٧
بەڵگەنامەی ژمارە ١٥:
نامەی سەیید عەبدولقادر بۆ بۆ سەرۆکی ئەنجومەنی باڵا لە پاریس، لەبارەی سیاسەتی حکوومەتی تورکیاوە بەرامبەر بە کورد، کۆنستانتینۆپل، ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:٦٨
بەڵگەنامەی ژمارە ١٦:
نامەی پارتی دیموکراتی کورد بۆ کۆمێسێری خاوەند شکۆی بریتانی، ئەستانبووڵ، ٨ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N 166] ل:٧٠١
بەڵگەنامەی ژمارە ١٧:
نامەی پارتی دیموکراتی کورد بۆ کۆمێسێری خاوەند شکۆی بریتانی، ئەستانبووڵ، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N 166] ل:٧٤
بەڵگەنامەی ژمارە:١٨
تێلێگرامی شیفرەیی لە قوماندانی فەیلەقی سوپای پانزەهەمەوە بۆ وەزیری جەنگ لەبارەی یانەی کوردیی دیاربەکر-ەوە، ٢٤ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [N124820] ل:٧٧
بەڵگەنامەی ژمارە ١٩:
نامەی حاکم فایەق عەلی بۆ وەزیری ناوخۆی عوسمانی لەبارەی پێکداهەڵپژانی کوردەکانەوە، ٣٠ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N 1115] ل:٧٨
بەڵگەنامەی ژمارە٢٠:
چاپەمەنی عوسمانی لەبارەی پارتی کوردەوە، هەڵبژاردەی چاپەمەنیی ژمارە ١٨٥ی ١ی تشرینی دووەمی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا

[20N197] ل:٧٩
بەڵگەنامەی ژمارە ٢١:
نامەی کۆمیسێری بەرزی کۆماری فەڕنسا لە ڕۆژهەڵات بۆ بەڕێز جەنابی پیشۆن، وەزیری کاروباری هەندەران لە پاریس لەبارەی نارەزایی کۆمەڵەی کوردەوە، کۆنستانتینۆپل، ٢٩ی کانوونی یەکەمی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فەڕنسا [دۆسیەی کوردستان- قەوقاز ١١-١٢] ل:٨٠
بەڵگەنامەی ژمارە ٢٢:
نامەی کۆمەڵەی کورد بۆ کۆمیسێری بەرزی فەڕنسا لە کۆنستانتینۆپل دژی تێلێگرامی هاوسۆزیی سەرۆکهۆزە کوردەکان لەگەڵ تورکیادا، ٢٦ی کانوونی یەکەمی ١٩١٩، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فەڕنسا [دۆسیەی کوردستان- قەوقاز ١١-١٢] ل:٨١
بەڵگەنامەی ژمارە ٢٣:
یاداشتنامەی کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد بۆ جۆرج کلیمۆنسۆ، سەرۆکی کۆنفرەنسی ئاشتی لە پاریس بەناوی (داخوازینامەی ئەرمەنییەکان و ئەو بەڵگەنامانەی کە لەسەریان هەڵنراون)، (بە مەزەندە نیوی دووەمی ١٩١٩)، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فەڕنسا [6N74] ل:٨٢
بەڵگەنامەی ژمارە ٢٤:
نامەی کۆمیسێریای بەرزی کۆماری فەڕنسا لە ڕۆژهەڵات بۆ جەنابی بەڕێز میللێراند، لەبارەی نارەزایی کۆمەڵەی کوردەوە، کۆنستانتینۆپل، ٣١ی کانوونی دووەمی، ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فەڕنسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:١٠٨
بەڵگەنامەی ژمارە ٢٥:
نامەی سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندیی کۆمەڵەی کورد بۆ کۆمیسێری بەرزی حکوومەتی بریتانی لەبارەی نارەزایی دژ بە دابەشکردنی کوردستانەوە، کۆنستانتینۆپل، ٢٨ی کانوونی دووەمی ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فەڕنسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:١٠٩
بەڵگەنامەی ژمارە ٢٦:
هەڵبژاردەی چاپەمەنیی عوسمانی لەبارەی (کوردەکان)ەوە، ٢٤ شوباتی

١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N 168] ل:١١٠
بەڵگەنامەی ژمارە ٢٧:
نامەی سەرکردایەتیی فەیلەقی سێزدەهەم بۆ وەزیری جەنگ لەبارەی کۆبوونەوەی چالاکی یانەی کوردییەوە لە ماردین، ٨ ی ئاداری ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N 1115] ل:١١١
بەڵگەنامەی ژمارە ٢٨:
نامەی کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد بۆ سەرۆکی ئەنجومەنی باڵای کۆنفرەنسی ئاشتی، قاهیرە، ١٤ی ئاداری ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [FO:371/ 5068] .... ل: ١١٢
بەڵگەنامەی ژمارە ٢٩:
هەڵبژاردەی چاپەمەنیی عوسمانی، ٢٩ی ئاداری ١٩٢٠، بە درۆخستنەوەیێك لە لایەن سەیید عەبدولقادری شەمزینانییەوە سەبارەت بە وازهێنانی لە سەرۆکایەتیی جەمعییەتی تەعالیی کوردستان، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N168] ل:١٢٠
بەڵگەنامەی ژمارە ٣٠:
نامەی جێگری سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندیی کۆمەڵەی کورد، ئەمین عالی بەدرخان بۆ کۆمیسێری بەرزی بریتانیای فەخیمە لەبارەی لابردنی شەریف پاشا لە پۆستی سەرۆکایەتیی وەفدی کوردیی لە پاریس، کۆنستانتینۆپل، ١٤ی نیسانی ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:١٢١
بەڵگەنامەی ژمارە ٣١:
نامەی جێگری سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندیی کۆمەڵەی کورد، ئەمین عالی بەدرخان بۆ سەرۆکی ئەنجومەنی باڵای کۆنفرەنسی ئاشتی لەبارەی سەربەخۆیی و سنوورەکانی کوردستانەوە، کۆنستانتینۆپل ١٨ی ئاداری ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [FO: 371/5068] ل:١٢٢
بەڵگەنامەی ژمارە ٣٢:
نامەی سکرتێری گشتی کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد بە ئیمزای مەمدووح سەلیم بەگ بۆ کۆمیسێری بەرزی بریتانیای فەخیمە لەبارەی دامەزراندنی

کۆمەڵەی ئیجتیماعی کورد و لیستی ئەندامە سەرەکیەکانیەوە، کۆنستانتینۆپل، ٦ی ئایاری ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [FO: 371/5069] ل:١٣٢

بەڵگەنامەی ژمارە ٣٣:
نامەی سکرتاریەتی گشتیی کۆنفرەنسی ئاشتی بۆ کامیێرێر، پاریس، ١٧ ی ئایاری ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرەنسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:١٣٤

بەڵگەنامەی ژمارە ٣٤:
تێلێگرامی سەرۆکی کۆمیتەی کورد، عەبدولقادر بۆ کۆنفرەنسی ئاشتی، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [FO: 371/5068] ل:١٣٥

بەڵگەنامەی ژمارە ٣٥:
نامەی کوڕانی بەدرخان بۆ میللێراند، سەرۆك وەزیرانی حکوومەتی کۆماری فرەنسا لەبارەی داواکردنەوەی موڵکە زەوتکراوەکانیانەوە، قاهیرە، ٢٣ی ئایاری ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرەنسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:١٣٦

بەڵگەنامەی ژمارە ٣٦:
نامەی کوڕانی بەدرخان بۆ لیۆد جۆرج، سەرۆك وەزیرانی حکوومەتی خاوەند شکۆی بریتانی لەبارەی داواکردنەوەی موڵکە زەوتکراوەکانیانەوە، قاهیرە، ٢٣ ئایاری ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا[FO: 371/5069] . ل:١٤٠

بەڵگەنامەی ژمارە ٣٧:
هەڵبژاردەی چاپەمەنیی عوسمانی لە بارەی دامەزراندنی کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کوردەوە، ١٣ی ئایاری ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فرەنسا [20N168] ل:١٤٣

بەڵگەنامەی ژمارە ٣٨:
نامەی سکرتێری گشتی کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد بە ئیمزای مەمدووح سەلیم بۆ کۆمیسێریای باڵای بریتانیای فەخیمە، کۆنستانتینۆپل، ١٧ی حوزەیرانی ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [FO: 371/5069] ل:١٤٤

بەڵگەنامەی ژمارە ٣٩:

نامەی سکرتێری گشتی کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد بە ئیمزای مەمدووح سەلیم و ئەمین عالی بەدرخان، سەرۆکی کۆمەڵەی ئیجتیماعییەی کورد بۆ سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کۆنستانتینۆپل، ١٧ی حوزەیرانی ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [FO. 371/5069] ل:١٤٦

بەڵگەنامەی ژمارە ٤٠:

نامەی ڕۆلان، مولازیمی کەشتیەوانی فڕانسی، لەبارەی پرسی کورد و پەیماننامەی ئاشتیی تورکەوە، کۆنستانتینۆپل، ٢٥ی حوزەیرانی ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [20N168] ل:١٤٩

بەڵگەنامەی ژمارە ٤١:

نامەی دوفڕانس، کۆمیسێری بەرزی کۆماری فڕانسا لە ڕۆژهەڵات بۆ میللێراند، سەرۆکی ئەنجومەن، وەزیری کاروباری هەندەران، لەبارەی میر ئەمین عالی بەدرخان" دوایەمین میری دەوڵەتی جزیرە"وە کۆنستانتینۆپل، ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:١٥٣

بەڵگەنامەی ژمارە ٤٢:

نامەی ئەمین عالی بەدرخان بۆ کۆمیسێری بەرزی کۆماری فڕانسا، کۆنستانتینۆپل، ١٦ ی حوزەیرانی ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:١٥٤

بەڵگەنامەی ژمارە ٤٣:

نامەی دوفڕانس، کۆمیسیری بەرزی کۆماری فڕانسا لە ڕۆژهەڵات بۆ میللێراند، سەرۆکی ئەنجومەن، وەزیری کاروباری هەندەران، لەبارەی سەربەخۆیی کوردستان، کۆنستانتینۆپل، ٣٠ی حوزەیرانی ١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:١٥٧

بەڵگەنامەی ژمارە ٤٤:

نامەی سەرۆکی کۆمەڵەی کورد و کوردستان بە ئیمزای سەیید عەبدولقادر بۆ کۆمیسێری بەرزی کۆماری فڕانسا لەبارەی سوپاسگوزاری هاوپەیمانەکان و دیاریکردنی سنوورەکانی کوردستانەوە، کۆنستانتینۆپل، ٢٥ی حوزەیرانی

١٩٢٠، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا [دۆسیەی کوردستان-قەوقاز ١١-١٢] ل:١٥٨
بەڵگەنامەی ژمارە ٤٥:
نامەی ئەمین عالی بەدرخان، سەرۆکی کۆمەڵەی ئیجتیماعی کورد بۆ لیۆد جۆرج، سەرۆك وەزیرانی خاوەن شکۆی بریتانیا لەبارەی ناسینی سنوورەکانی کوردستانەوە، قاهیرە، ٢٨-١٢-١٩٢١، ئەرشـــیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [FO: 371/7780] .... ل: ١٦٠
بەڵگەنامەی ژمارە ٤٦:
نامەی سیناتۆر سەیید عەبدولقادر، سەرۆکی کۆمەڵەی کوردەکانی کۆنستانتینۆپل بۆ کۆمیسێری بەرزی بریتانیای فەخیمە لەبارەی داخوازینامەکانی کوردەوە، کۆنستانتینۆپل، ٢٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٢١، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [FO: 371/5068] ل:١٦٤
بەڵگەنامەی ژمارە ٤٧:
هاوپێچی نامەی جێنشینی کۆمیسێری باڵا لە بەغدا بۆ سکرتێری کۆلۆنیال لەبارەی کۆمەڵەی کوردەوە، بەغدا،٤ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٤، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا [CO 730/63] ل:١٦٦
بەڵگەنامەی ژمارە ٤٨:
زانیارییە شۆفارییەکانی سەرکردایەتیی گشتیی سوپای فڕەنسی-بیرۆی دووەم لەبارەی ئینشیقاقی ناو کۆمیتەی خۆیبوونەوە، ٢ی نیسانی ١٩٣١ ، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [7N 4172] ل:١٧٠
بەڵگەنامەی ژمارە ٤٩:
زانیارییە شۆفارییەکانی سەرکردایەتیی گشتیی سوپای فڕەنسی-بیرۆی دووەم لەبارەی هاوپەیمانییێتی ئەرمەن و کوردەوە، ١٣ی نیسانی١٩٣١، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [7N 4172] ل:١٧١
بەڵگەنامەی ژمارە ٥٠:
زانیارییە شۆفارییەکانی سەرکردایەتیی گشتیی سوپای فڕەنسی-بیرۆی دووەم لەبارەی بزووتنەوەی کوردەوە، ٤ی ئایاری ١٩٣١، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [7N 4172] ل:١٧٢

بەڵگەنامەی ژمارە ٥١:
زانیارییە شۆفارییەکانی سەرکردایەتیی گشتیی سوپای فڕەنسی-بیرۆی دووەم لەبارەی کۆمیتەی "تاشناق" و کورد، ٢٢ی ئابی ١٩٣١، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [7N 4172] ل:١٧٣
بەڵگەنامەی ژمارە ٥٢:
زانیارییە شۆفارییەکانی سەرکردایەتیی گشتیی سوپای فڕەنسی-بیرۆی دووەم لەبارەی کۆمەڵەی کوردیی "ڕزگاری"یەوە، ٢٢ی حوزەیرانی ١٩٣٢، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [7N 4172] ل:١٧٥
بەڵگەنامەی ژمارە ٥٣:
زانیارییە شۆفارییەکانی سەرکردایەتیی گشتیی سوپای فڕەنسی-بیرۆی دووەم لەبارەی کۆمیتەی خۆیبوون، ٢٥ی تەمموزی ١٩٣٢، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [7N 4172] ل:١٧٦
بەڵگەنامەی ژمارە ٥٤:
زانیارییە شۆفارییەکانی سەرکردایەتیی گشتیی سوپای فڕەنسی- بیرۆی دووەم لەبارەی چالاکیی کۆمیتەی "خۆیبوون"ـەوە، ٨ی ئابی ١٩٣٢، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [7N 4172] ل:١٧٧
بەڵگەنامەی ژمارە ٥٥:
زانیارییە شۆفارییەکانی سەرکردایەتیی گشتیی سوپای فڕەنسی-بیرۆی دووەم لەبارەی کۆمیتەی خۆیبوونەوە، ١٥ی ئەیلوولی١٩٣٢، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [7N 4172] ل:١٧٨
بەڵگەنامەی ژمارە ٥٦:
زانیارییە شۆفارییەکانی سەرکردایەتیی گشتیی سوپای فڕەنسی-بیرۆی دووەم لەبارەی کۆبوونەوەی سەرۆکە کوردەکانەوە لە حەڵەب، ٢٠ی ئووتی ١٩٣٣، ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا [N 41727] ل:١٧٩

پاشکۆیەکان

یەکەم پاشکۆ: کۆمەڵەو ڕێکخراوە کوردییەکان ۱۹۰۸-۱۹۳۰ .... ل: ۱۸۳

دووەم پاشکۆ: دوانزەهەمین خاڵی پرنسیپەکانی ویلسن ل:۱۸۵

سێیەم پاشکۆ: لیستی فرەنسیی ناوی لق و ئەندامەکانی کۆمەڵەی خۆیبوون ل:۱۸٦

کورتکراوەکان

-FO: Foreign Office

-WO: War Office

-CO: Colonial Office

یەکەم بەش

دەقی وەرگێڕاوی

کوردیی بەڵگەنامەکان

بەڵگەنامەی ژمارە*: ١
قاهیرە، ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨
ژمارە: ٣٢٩
(٨١٦٦/٣)

بۆ فەخامەتی پایەبەرز جەنابی ئارتەر جەیمز بەلفۆر**

گەورەم،

شەرەفی ئەوەم هەیە بۆ ئاگاداریی بەڕێزتان، هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا، کۆپی بڵاوکراوەیەکتان بۆ بنێرم کە لەلایەن "کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد"ەوە لە میسر بەدەستم گەیشتووە، ئاڕاستەی نوێنەرانی بێگانە لەم وڵاتە کراوە و ناڕەزایی تێدا دژ بە بانگەشەی ئەرمەنییەکان بۆ سەر کوردستان دەردەبڕێ و داوای سەربەخۆیی کورد دەکات لە کوردستان کە سنوورەکانی لە حەوتەمین پەرەگرافی ئەم بڵاوکراوەیەدا دیاری کراون.

من گەیشتنی ئەم دەکۆمێنتە ڕادەگەیەنم.

گەورەم،

شەرەفی ئەوەم هەیە، لەگەڵ ڕێزلێنانی بەرزم،
خزمەتگوزاری ئیرادەتمەند و خزمەتکاری زۆر بچووکتان بم.

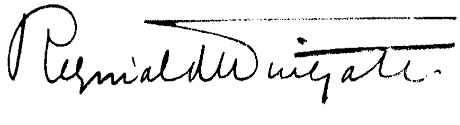

* هەموو ئەم ژمارانەی ئێرە کە دەکەونە سەرووی بەڵگەنامەکانەوە، ئێمە دامانناون و هیچ پێوەندییەکیان بە بەڵگەنامە ئۆریژیناڵەکانەوە نییە، وەرگێر.
** Arthur James Balfour

(کۆپی)

قاهیره، ٧ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨

بۆ جەنابی بەڕێز سیر ڕێگینالد وینگات،

کۆمیسێری بەرزی خاوەند شکۆی بریتانی لە میسر.

جەنابی بەڕێز،

بیست‌وپێنج ساڵ دەبێ ئەورووپا بە خۆداپەرموونەوە گوێ لە سەربردەی خەمناکی قەتڵوعامی ئەرمەنییەکان بەدەستی تورک و کورد و خەباتیان بۆ سەربەخۆیی و ئازادیی ئەرمێنیا دەگرێ. لەم ماوەیەدا هیچ دەنگێک بەرز نەبۆوە بۆ گفتووگۆکردن لەسەر ڕاستی و دروستی ئەم بانگەشەیە.

حکوومەتی تورک کە لە هەموان زیاتر ئیهانە کراوە و ئەم پڕوپاگەندەیە دژی ئەو ئاڕاستە کراوە، لە جیاتی ئەوەی بە تووڕەییەوە بەرپەرچی ئەوە بداتەوە، کەچی متەقی لە خۆی بڕیوە. هەڵبەت دۆستانی ئەرمەنی، بە تایبەتیی کوردەکان بەوە تاوانبار دەکەن کەوا ئەکتەری سەرەکی ئاشووبەکە بوون. ئەم نەتەوەیە [نەتەوەی کورد، وەرگێڕ] نەناسراوە و لە ئەورووپا هەر وەکوو وەحشی دڕندە و وەکوو خۆی قەبووڵ کراوە، بەبێ ئەوەی کەسێك هەبێ ئەزیەتی ئەوە بکێشێ زانیاریی لەسەر وەربگرێ.

لێرەدا ئێمە دەپرسین باشە ئەی بۆچی کوردەکان خۆیان هەوڵیان نەداوە خۆیان پاکانە بۆ خۆیان بکەن. لەم بارەیەوە ئێمە ئەوها وەڵام دەدەینەوە: یەکەم: چونکە کوردەکان بە تەواوی ئاگاداری ئەوە نین کەوا بەم ڕەشەکوژییە تاوانبار کراون و دووەمیشیان چونکە زۆر سەرقاڵی ناشتنی مردووەکانیان و دووبارە دروستکردنەوەی ئاواییەکانیانن، بێ ئەوەی کاتی ئەوەیان ببێ داوا بکەن داخۆ بەرپرسیارەتی ئەم کردەوانە دەکەونە ئەستۆی کێ.

ئەم بێدەنگییە درێژخایان و مایەی تێنەگەیشتنە، بوارەکەی بە ئازادی بۆ ئەرمەنییەکان و دۆستەکانیان و ئەوانە هێشتۆتەوە کە ئەمڕۆ ئاوها بەباشی

بەکاری بهێنن، وەختایەك جیهان لە پەشێویی جەنگێکی درێژخایەن و وێرانکاردا لە ئەورووپا دەلەرزی، ئەمەی دوایی وا بەدیار دەکەوێ نیازی هەڵگیرسانی ئاگرێکی نوێی هەبێ لە ئاسیا کە جەنگێکی دووەمی ئاوها هێندە درێژ و خوێناوی لێ بکەوێتەوە.

ئێمەی کورد ئەمڕۆ خۆمان لە بەرامبەر ئاڵتەرناتیڤێکی تۆقێنەردا دەبینینەوە و بۆ ڕزگاربوون دەتوانین تەنها پشت بە خۆمان ببەستین و هەروەها دواجار لە مەترسی بێدەنگییەکی زۆر دووردرێژ تێدەگەین، بۆیە ئێمە بڕیارمان دا لەبەردەم دادگای ئەورووپادا لەجیاتی ئەوەی چاوەڕێ بین حکوومەتی تورك بەگوێرەی خوو و خدەی خۆمان داکۆکیمان لێ بکات، خۆمان داکۆکی لە پرسی خۆمان بکەین. حکوومەتی تورك لە ڕابووردوودا هێندە ئەرکەکانی خۆی کەم بەجێ هێناوە کە بە ژیریی نازانین لە تەنگژەیەکی مەترسیداری وەك ئەمەدا بڕوای پێبکەین و دوارۆژی پێنج ملیۆن کوردی بخەینە بەردەست.

ئێمە بۆ خۆمان لەم بانگەوازەدا بۆ بەردەم دادپەروەریی جیهانی پێشنیاری ئەوە دەکەین کەوا پرسی ئەرمەن بکرێتە دوو بەش؛ لە بەشی یەکەمدا ئێمە باسی شانشینی ئەرمەن و لە بەشی دووەمیشدا هی ڕووداوەکانی ئەم بیست و پێنج ساڵەی دوایی دەکەین، بەڵام پێش هەموو شتێك بۆ ئەوەی تەواو بە ڕوونی لە داواکاریەکانمان بگەن، حەز دەکەین ئەوە لێك بدەینەوە بۆ ئێمە کوردستان کوێیە.

بۆ ئێمە سنوورەکانی کوردستان، بە مانای وردی وشەکە، لە باکوور لە (زیوین)ی سەر سنووری قەوقازەوە و لە ڕۆژئاوا بە ئەرزەڕۆم، ئەرزەنجان، کامیە، عەرەبگیر، بێهەسنی، دیوەرەك؛ لە باشوورەوە حەڕان، بەرزاییەکانی شەنگار، تەل عەفەر، ئەربیل، کەرکووك، سلێمانی، هەورامان، سنە؛ لە ڕۆژهەڵات ڕەواندوز، باش قەڵا، باژێر قەڵا، واتە سنووری ئێران تا چیای ئارارات دەست پێدەکات.

ئەم هەرێمانە لە ماوەی دەورانی هەرە تاریکی مێژووەوە بە ناوی جیاجیا و ١٣٠٠ ساڵیش دەبێ بەناوی کوردەکانەوە کوردیان تێدا ژیاوە. کوردەکان دابەشی سەر ٤٦ میرنشین بوون، کە تەواو سەربەخۆ بوون تا ئەو ساتەی بە ئارەزووی خۆیان ملکەچبوونیان بۆ سولتان سەلیمی یەکەم ڕاگەیاند و لە

دیاربەکر، دینەوەر، چاری سول، لەر، ئەردەلان، هەکاری، ئامێدی، گۆرکێل، فینك، حەسەن کێف، چەمشگەزەك، میرداسی ئەگیل، ساسۆن، هێزان، کلیس، شێروان*، جزیرە، گردکان، ئیتاخ، تەرگول، سوێدی، سلێمانی، شاران، تەرگەوەر، قەلا داود، پلنگان، بتلیس، شیروان**، غارزان، بوهتان، ... دەژیان.

ئێستە هەولْ دەدەین شوێنی شانشینی کۆنی ئەرمەنیش دیاری بکەین و لە لێکۆڵینەوەکاندا لەبارەی ئەم باسەوە تەنها ئەوە دووبارە دەکەینەوە کە نووسەرە ئەوروپاییەکان گوتوویانە و بەو نەخشەیە دەست پێدەکەین کە ئیسترابۆن ٦٠ سالْ پێش زاین کێشاویە. لەم نەخشەیەدا دەبینین کەوا سنوورەکانی ئەرمینیا بریتین لە لایەك ڕەگەزی ئالانەکان یا ئەلبانی و سێ لاکەی دیکە بریتین لە زەریای خەزەر، زنجیرە چیای تۆرۆس و ئیبێرسەکان یاخود جۆرجییەکان.

مۆمسێن* لە مێژووە ڕۆمانییەکەی خۆیدا ئەرمێنیا و وڵاتی کوردان لە نێو سەرچاوەکانی ڕووباری فورات و دەجلەدا دادەنێ و دەڵێ جۆرجییەکان جیایان دەکاتەوە.

ئەنسیکلۆپیدیای نیوتالسی** ئینگلیزی لە لێکدانەوەکانیدا زۆر ئاشکراترە و وا دەقاودەق ئەم چەند وشانە ڕادەگوێزینەوە: ((ئەرمێنیا وڵاتێکە لە ڕۆژئاوای ئاسیا، لە ڕۆژئاوای زەریای قەزوین، لە باکووری چیایەکانی کوردستان، کە تازە سەربەخۆ بووە؛ ئێستە لە نێوان تورکیا و ڕووسیا و ئێراندا دابەش کراوە و بانێك دەگرێتەوە کە شیوە بەپیت و فەڕەکانی دووکەرتی دەکات کە لەسەر چیای ئارارات دەگاتە ئەوپەڕەکەی)).

ئەمە وا پێدەچێ بە ئاشکرا هەڵکەوتەی شانشینی ئەرمەنی دەستنیشان بکات و ئەوە بسەلمێنێ کە دەبێ داخوازینامەکانیان بە دڵنیاییەوە بەرەو ناو هەرێمە ئاشکرایەکانی خۆیان بێ نەك زەویوزاری کوردەکان. کەچی ئەرمەنییەکان باسی ئەرمەنستانێکی لەوە گەورەتر دەکەن کە لە سەردەمی

* Chérouan
** Chirouan
* Momsen
** Nuttals

تیگران، ٥٠ ساڵ پێش زایین هەبووە، بەڵام ئەوان ئەوەیان لەبیر چووە ئەوە زێدە بکەن کە ئەو زەوی‌وزارانە لە بنەڕەتدا سەر بە ئیمپراتۆریای ڕۆمانی بوون و هەمووی لە لایەن پۆمپی** یەوە هەر لە دەورانی تیگران خۆیدا دووبارە داگیر کراونەتەوە و لە ئەنجامدا ئەمە نابێ هەقی بەردەوامیان پێ ببەخشێ.

ئەرمەنییەکان و داکۆکیکارەکانیان هەوڵ‌دەدەن عەدالەتی داخوازییەکانیان بسەلمێنن لەبەر ئەوەی کە چەند هەزار ئەرمەنییێك لە کوردستاندا دەژین. لە وەڵامی ئەمەدا ئێمە هێشتا تەنها ئەوە دەنووسینەوە کە نیوتالس Nuttals نووسیویە کە *((دەورانی گەلێك کۆنەوە، ئەرمەنەکان هەمیشە پەڕیوەی وڵاتانی هاوسێیان بوون و لەوێدا وەك جوولەکەکان هەر تەنها خەریکی کاروباری بازرگانی بوون و زۆربەشیان صەرافن))*.

چ ئەوەی کە ئەرمەنەکان بە هەزارانیان ئاوارەی کوردستان بوون و لەوێدا مەیلی بازرگانی بوارێکی بەرفراوانی لەبەردەم ئاواڵا بوو و لە ئەنجامی ئەمەدا ئەو کوردە داماوە چەوساوە و کەوڵکراوانە بە دەست ئەوانەوە نیازی ئەوەیان نەبووە بەرپەچیشیان بدەنەوە. هەڵبەت ئەو خاڵەی وا ئێمە دەمانەوێ لێرەدا ئیشارەی پێ‌بدەین ئەوەیە کە سۆنگەی هەر ئەم مەیلە خۆی ئەوە بووە کەوا زۆر کەم لەو ئەرمەنیانەی وا پەڕیوە بووبوون، خۆیان بە کشتوکاڵکارییەوە خەریك کردووە و بەشی زۆریان لەناو شارەکاندا ژیاون. بە هەمان شێوە جووتیارە ئەرمەنەکان، چ لە کوردستان و چ لە تورکیا، هەر کەمینە بوون.

لەم بارەیەوە هاوڕێیانی ئەرمەن ئاوا وەڵام دەدەنەوە کە، ئەگەر ژمارەی ئاواییە ئەرمەنییەکان زۆر کەم بووە، ئەوە لەبەر ئەوەیە کە ئاواییەکانیان سووتێنراون و زەوی‌وزارەکانیشیان لە لایەن کوردەکانەوە دەستیان بەسەردا گیراوە. ئەورووپا هێندە لەمێژە گوێی لەم زەنگە بووە کە ئێمە جورئەتی ئەوە دەکەین هیوا بخوازین ئەم وەڵامەی ئێمە بەلای کەمییەوە دڵگیرییێکی نوێخوازانەی تێدابێ. کەوایە ئێمە لەوەوە دەست پێ‌دەکەین کە دووپاتی بکەینەوە ئەرمەنییەکان بە بەراورد لەگەڵ عەرەب و کورددا، هەمیشە کەمترین زەوی‌وزاریان لە کوردستان هەبوە.

Pompée **

دوای پەیماننامەی بەرلین[11] کۆمسیۆنێك کە پێك هاتبوو لە خوالێخۆشبوو ژێنێرال بەکر پاشا، سەعید پاشا، سەرۆکی ئەنجومەنی دەوڵەتی عوسمانی و میناس ئەفەندی، یەکێك لە بەگزادەکانی ئەرمەن، نێردرانە کوردستان بۆ سەرژمێری دانیشتوان. ئێمە تەنها ئەنجامی سەرژمێریی دیاربەکر بە نموونە دەهێنینەوە: دانیشتوانەکەی ٨٤٠٠٠٠ کەسە: موسڵمان ٦٠٠٠٠٠، مەسیحی و جوولەکە ٢٤٠٠٠٠ کەس و هەروا ئەوە زیاد دەکات کە ئەرمەنییەکان لە ناو ئەمانە ٥٪ی دانیشتوان پێك دەهێنن. بەڵگەیەکی دیکە کە شازادە لوبانۆڤی وەزیری کاروباری هەندەرانی ڕووسیا هەر بەم ئاڕاستەیە ساڵی ١٨٩٥ بە دەستیەوە دەدات، ئەوەیە کە بە هیچ شێوەیەکیش ناکرێ وەزیری ناوبراو بە تاوانی کوردخوایی* تاوانبار بکرێ.

لە لاپەڕە ١٦ی کتێبی شین** کە حکوومەتی بریتانی ساڵی ١٨٩٦ لە بارەی پرسی ئەرمەنەکان بڵاوی کردۆتەوە، برووسکەیەکی باڵوێزی ئینگلیز لە پێترۆگراد دەبینین کە بۆ وەزارەتی هەندەرانی ناردووە، بەم شێوەیە تێگەیشتنی خۆی دیاری دەکات: ((شازادە لوبانۆڤ-م بینی بە بێ حەوسەڵەییەوە چاوەڕوانی پێشنیارەکانی باڵوێزەکان دەکات. بەگوێرەی شازادە، ئەرمەنەکان تەنها لە بتلیس، ئەنگۆرە و ئەلکسەندەرییەدا زۆرینەن و ئەم سێ شارەش هێندە لەیەکەوە دوورن کە مەحاڵە لەسایەی یەك ویلایەتدا کۆبکرێنەوە. ئەرمەنەکان بە هەموو لایەکی ئیمپراتۆریادا پەرت و بڵاو بوونەتەوە، یان بۆ ئەوەی وردتر قسە بکرێ

[11] کۆنگرەی بەرلین لە ١٣ی حوزەیرانی ١٨٧٨ دەستیپێکرد و لە ١٣ی تەمموزی هەمان ساڵ کۆتایی هات و بەمەبەستی پێداچوونەوە و ڕاستکردنەوەی پەیماننامەی سان ستیفانۆ بەسترا. لەم کۆنگرەیە وێرای ڕاستکردنەوە و چاککردنی پەیماننامەی سان ستیفانۆ، لە هەمووی گرینگتر بۆ ئیمپراتۆریای عوسمانی ئەوەبوو کە سەربەخۆیی ئیمپراتۆریای عوسمانی ناسێنرا. یەك لە ئەنجامەکانی کۆنگرەی بەرلین گۆڕینی جوگرافیای سیاسیی باڵقان بوو بۆ دەوڵەتی بچووك بچووك کە هیچ کامێکیان نەدەبوو لە سنوورێکی بۆدانراو زیاتر بچنە دەرەوە و بە هەزاران داوی دیپلۆماتییەوە بە زلهێزە ئەوروپییەکانەوە شەتەك درابوون، وەرگێڕ.

* Kurdophilie واتە کورددۆستی.

** *Livre Bleu*

لەسەر هەموو گۆی زەوی پەرت و بڵاو بوون. بۆ ئەوەی دادپەروەر بین دەبێ دان بەوەدا بنێین کە هیچ کونجێك نییە بتوانرێ ناوی ئەرمێنیای بەسەردا ببڕێ. بۆیە لە ئەنجامدا دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی* نابێ لەبەر چاو بگیرێ.

لە گفتوگۆیەکی ناو پەرلەمانی فڕانسیدا لەبارەی پرسی ئەرمەنەوە کە لە هەمان دەوراندا بووە، بەڕێز Mentotaux[12] کەموزۆر بە هەمان زمان قسەی کردووە و دانی بەوەدا ناوە کە هیچ هەرێمێك لە ئیمپراتۆریای عوسمانیدا نییە بتوانین پێی بڵێین ئەرمەنییە.

لێرەدا تێبینییەك دەخەینە بەرچاو کە دەمانباتەوە سەر پرسی ڕەشەکوژییەکان. لە یەکەم ڕۆژی زاڵبوونی تورکەوە تاوەکوو ساڵی ١٨٩٢، ئەرمەنییەکان بە ئاشتی لەگەڵ تورك و کورددا ژیاون، هەتا لە ڕەگەزە مەسیحییەکانی دیکە زیاتریش پەسندتر بوون.

ئۆدیس لە کتێبەکەی خۆیدا لە بارەی تورکیای ئەورووپاوە دەنووسێ، تورکەکان کاتێك قسە لەسەر ئەرمەنەکان دەکەن، بە ڕەگەزە بەوەفایەکە یا وەکو ڕەگەزە سەرڕاستەکە ناویان دەبەن. لە لای ئێمەش پێوەندیی نێوان کورد و ئەرمەنییەکان هەتا زۆر دۆستانەتریش بوو، بەو هۆیەوە کە سەرۆکە کوردەکان لە تورکەکان سادەتر بوون و ئەم جیاوازییە کەمە لە ناو چینی مام ناوەنجیی کورددا بە هیچ کلۆجێ بوونی نەبوە، چونکە بۆ [کوردەکان، وەرگێڕ] ئەرمەنییەکان تەنها دۆستی موعانات بوون لەژێر دەسەڵاتی تورکدا. ئەم پێوەندیانە نەك هەر لە ساڵی ١٨٩٢دا، بەڵکوو هەتا پێش ئەوەی هیچ ئەورووپییێك

---

* سورەیا بەدرخان لێرەدا هەڵەیەکی زۆر سەیری کردووە، لە جیاتی ئەوە نووسیویەتی (دروستبوونی دەوڵەتی لوبنان)، کە ئەمە بە هیچ جۆرێك نە لە نزیك و نە لە دوور پێوەندیی بە باسەکەوە نییە، بۆیە وەك چۆن ئێمە لەم هەڵەیە دڵنیا بووین، ئێمە ڕاستەکەیمان نووسیوە کە ئەوەیش دامەزراندنی دەوڵەتی ئەرمەنییە، وەرگێڕ.

[12] سورەیا لێرەدا بە هەڵەدا چووە، ئەم بەڕێزە گابریەل ئانۆتو(١٨٥٣-١٩٤٤)یە کە لە ساڵی ١٨٩٦تا ١٨٩٨ وەزیری هەندەرانی فڕانسا بووە. ناوەکەی بە فڕانسی بەم شێوەیەیە Gabriel Hanotaux.

پیٚ بنێتە ناو خاکی کوردستان و ئەو ساتانەیش کە تورکیا ئاڵایەکانی تا بەر دەرگایەکانی ڤیەننا بردبوو، هەبوون. دەکرا ئەرمەنەکان لە ماوەی ٥٥٠ ساڵدا سەرلەبەریان قڕ بکرێن، بیٚ ئەوەی ئەوروپا بتوانیٚ بێتە ناوەوە، ئەوان ڕەعیەتگەلی پەسندی تورکیا و کوردەکان و دۆستی بەوەفایان بوون.

ئەمە وا پێدەچیٚ سەیر بەدیار بکەویٚ کە تورکەکان سوور نەبووبن لەسەر ریشەکێشکردنی ڕەگەزی ئەرمەنەکانیان تەنها لەو سەردەمە نەبیٚ کە باڵوێزخانە ئەوروپاییەکان لە کۆنستانتینۆپل دانران تا گەواهی بۆ ئەو قەتڵوعامە بدەن، لەگەڵ ئەوەشدا کە بەناو سەربەخۆ بوون، بەڵام لە ڕووی مەعنەوییەوە لەژێر دەسەڵاتی ئەوروپادا بوون. ئەوە هێشتا سەیر و سەمەرەتریشە کە کوردەکانیش هەر هەمان ئەو کاتەیان هەڵبژاردووە بۆ سووتاندنی ئاوایی ئەرمەنەکان و کاری خراپی نەگریسی کردن لەبەر چاوی ئەوروپییەکان و مسیۆنێرە ئامریکاییەکاندا کە بەناو هەموو شار و ئاواییەکانی کوردستاندا پەرت و بڵاو بووبوونەوە. ئێمە دەمانەویٚ پەردە لەسەر ئەم ڕازە هەڵبدەینەوە کە ئەمە سەنگی مەحەکی بەڵگەهێنانەوەکانی ئێمە دەبیٚ.

وەختێك مسیۆنێرەکان بە تاوی جۆش‌وخرۆش و لەخۆبوردنەوە بۆ یەکەمجار دەخزێنە ناو کوردستان، هەوڵدەدەن لەناو کوردەکاندا کار بکەن، بەڵام کاتێك تیٚدەگەن هەر ئەستەمە ئەوانە لە ئایین وەربگێڕن، کۆششی خۆیان بەرەو بوارێکی دیکەی کردارەکانیان دەگۆڕن و هەموو هەوڵێکی خۆیان تەرخان دەکەن بۆ بەشارستانیکردنی مەسیحییەکانی کوردستان. لەناو ئەمانەدا ئەرمەنییە ئارتۆدۆکسەکان وەکوو مانەوییەکان لە هەموان ئاسانتر بوون کە وەریانبگێڕن و هەر زوو قوتابخانەی مسیۆنێرەکان پڕبوون لە قوتابیی ئەرمەنی. هەڵبەت مسیۆنێرەکان هەر زوو تیٚگەیشتن و ڕایان لەبارەی ئەرمەنییەکان دا و هیواخواز بوون هەستی نیشتمانیی لە هەموان بەرزتریان لە لا ببووژێننەوە، باسی مێژووی کۆنی تیگران و داگیرکردنەکان و شانشینی کۆنی ئەرمەنیان بۆ دەکردن کە لە کۆندا هەیانبووە. کورتت و پەتی، مسیۆنێرەکان هەوڵیان دەدا هەستی سەربەخۆییان لە لا زیندوو بکەنەوە، بیٚ ئەوەی لە ڕاستیدا گویٚ بەوە بدەن

ئەنجامەکەی چی دەبێ. ئەرمەنییەکان کە لە سیفەتی سووخۆریی خۆیانەوە وا ڕاهاتبوون زیاتر لەوە وەربگرن کە هەقیانە، هەروەها ئێستەش ئارەزووی ئەوەیانە زیاتر لەوەی کە دادوەری ڕێگەیان پێنادات بەردەست بخەن. کۆنە شانشینی ئەرمەنی واپێدەچوو زۆر بچووک بێ، بۆیە حەزیان دەکرد کوردستان و ئاسیای بچووکیان ببێ و لەو بیرکردنەوەیەدا داوای لێبوردنیان دەکرد لەوەی کە ئەوەی وا تیگران هەیبووە، هەر تەنها بۆ چەند مانگێك بووە.

ئەمە بە هیچ شێوەیەك نموونەی بالآی سەربەخۆیی نیشتمانی نەبوو کە زەردەخەنەی بۆ دەکردن، بەڵکوو زیاتر لەوە لەو شوێنەدا کە پەنایان بۆ دەبرد سەردار بوون و سەری ئەوانەیان پان دەکردەوە کە ڕایانگرتبوون.

مسیۆنێرەکان پێیان دەوتن دەبێ داوای سەربەخۆیی خۆیان لە ئەورووپا بکەن، ئێمە ئەو شێوازە نیشان دەدەین کە هەڵیانبژارد تا کاری پێبکەن. سبەینێکی ساڵی ١٨٩٢، خەڵکی سیزارێ، تاڤسون، تەلاس، قارس، یازغات، قیرشەهر، ئەنگۆرە، تاوقات، ئەماسیە و سیواس لەکاتێك لە خەو هەڵدەسن، دەبینن بەیانییەکەی لەسەر هەموو دیوارەکانی شارەکان دروشمگەلێگ نووسرابوون کە جنێویان بە موسڵمانان و خەلیفەی موسڵمانان دەدا. ئەم جنێوانە بۆ خۆیان بەس بوون بۆ ئەوەی ڕقی دانیشتوان هەڵبسێنن، کەچی هەر بە هێند نەگیران. ئەم دروشمانە فرمانیان بە ئەرمەنیەکان دەکرد هەموو موسڵمانەکان، لە هەر تەمەن و ڕەگەزێك بن، بکوژن.

سەرسوڕما و لەم سەرپێچییە کە وا پێدەچوو لە لایەن ڕەعیەتی لە هەموان وەفادارتری سوڵتانەوە نووسرابن، خەڵك دەیانپرسی داخۆ ئەمە هەر تەنها شۆخییەکی بێمانا نییە. خەڵکەکە لەبەردەم دروشمەکاندا کۆبووبوونەوە، کاتێك لە لایەن ئەرمەنەکانەوە کە لەناو ماڵەکانیان و کلێسەکاندا خۆیان شاردبۆوە، تەقەیان لێ کرا. تەنها لە سێزارێ ٢٤٠ بنەماڵەی موسڵمان پەلامار دران کە بەشی زۆریان کوژران. سوڵتان دوو لە یاریدەدەرەکانی خۆی، ژێنێرال سەعید و عارف حیکمەت پاشای نارد بۆ ئەنگۆرە لەگەڵ فرمانی ئەوەی کە عابدین پاشای حاکمی هەرێمەکە و دادوەرێکی قەزایی هاوەڵییان بکەن بۆ ئەوەی سەر لە هەموو ئەم

شارانه بدەن و بەدواداچوونێك لەمبارەوە ئامادە بکەن. چوارسەد و بیست و هەشت ئەرمەنی لەم دەورانەدا دەستبەسەر کران، بێگومان بەشی زۆرترینی ئەمانەی دوایی پاش ئەوەی لە نوێوە سوێندیان خوارد کە لەمەودا ڕەعیەتی دڵسۆزی حکوومەت دەبن، ئازاد کران. تەنها شەست و پێنجیان بە تاوانی تالان و برۆ و کوشتن حوکم دران، لەوانە دەیان لەسێدارە دران و بیست و دووشیان بۆ چەند ماوەیەك زیندانی و ئەوانی دیکەش ئازاد کران. هەموو ئەم ئەرمەنیانە و هەموو ئەوانەش کە ئازاد کران و ئەوانەی کە حوکمیش دران، بە تێکرایی دانیان بەوەدا نا کە ئارمانجیان ئەوە بووە تورکەکان دنە بدەن تا تۆڵەیان لێ بسێننەوە بۆ ئەوەی بەمە سەرنجی ئەوروپا بەلای خۆیاندا ڕابکێشن.

هەرچەندە ئەمجارەیان سەر نەکەوتن، بەڵام بە کۆششی بێوچانیان دواجار دەیانتوانی تێیدا سەر بکەون، بەوەی تاو بدەنە سەر چەند حاڵەتێك کە تێیدا قوربانییەکان بەدەستی چەکدارانە داکۆکی بکەن.

لەکاتێکدا هەموو ئەمانە لە تورکیا بەرێوە دەچوون، ئەرمەنییەکان بە هێمنی لە کوردستان دەژیان و ئەوە تەنها ئەو کاتە بوو کە ئەرمەنییەکانی یەریڤان پەلاماری (ساسۆن، تالۆن، زەردیان)یان داو و جاڕی ڕەشەکوژیی گشتیی کوردەکانیان ڕاگەیاند کە گوێمان لێ‌دەبوو باسی نەگریسییەکانی ئەوانە دەکرا. هەڵبەت کوردەکان لە هەموو لایەك ئەوە تەنها بۆ پاراستنی بنەماڵە و ماڵەکانیان بوو لە بەرامبەر پەلاماری ئەرمەنییەکاندا کە چەکیان هەڵگرت.

ساڵی ١٨٩١* ئەرمەنەکان سەرداری ڕەوشەکە بوون و مسیۆنێرەکان و کونسوڵەکان کە کەموزۆر هیچ پێوەندییەکیان بە کوردەکانەوە نەبوو و بەشێوەیەکی سروشتی بە دڕدۆنگییەوە لێکدانەوەکانی حکوومەتیان بۆ دەچوو، لەژێر فەرمانی ئەرمەنییەکاندا بوون.

هەروەها ئەرمەنییەکان بینییان کەوا هەموو قاوێکیان بە هەموو بڕواییێکەوە زیاد لە خۆی بۆ داهێنانی نوێ قەبووڵ دەکرێ. نموونەیەك بەسە بۆ ئەوەی ئەوە

* سورەیا لە دەکۆمێنتەکەدا نووسیوویە (١٨١)، بەڵام ئەمە واپێدەچێ هەڵەی چاپ بێ و ڕاستیەکەی –بە تێگەیشتنی ئێمە– دەبێ مەبەستی ساڵی ١٨٩١ بووبێ، وەرگێڕ.

بسەلمێنین کە لە پێشدا وتمان. ساڵی ١٩٠٥، ڕۆژنامەی تایمس* تێلێگرامێکی هاتوو لە کۆنستانتینۆپلەوە لە کۆنسوڵێکی ئینگلیز بڵاو دەکاتەوە کە تێیدا وتوویە گوایە لە سەرچاوەییێکی تەواو جێگەی متمانە گوێی لێ بووە کەوا ڕەشەکوژییێکی گشتیی ئەرمەنەکان لە چەند گۆشەیەکی وڵاتدا کراوە. سێ ڕۆژ دواتر تایمس دووەمین تێلێگرامی هەمان کۆنسوڵ بڵاو دەکاتەوە کە دان بەوەدا دەنێ لە لایەن ئەرمەنەکانەوە دەسخەڕۆ کراوە و تاکە ڕستەیەکی ڕاست چییە لەناو زانیاریەکانی تێلێگرامی یەکەمیدا نەبوە. بۆ کۆنسوڵێك کە ئەزیەتی ئەوەی کێشاوە بەدواداچوون بکات، ئەی چەندی تر هەر بەوەندە دەستبەردار بوون کە گێڕانەوەی هاوشێوە کە لە سەرچاوەی ئەرمەنیەکان بە دەستیان گەیشتووە، قەبووڵ بکەن.

حکوومەتی تورك تۆقیو بوو، دواجار بەهۆی ئەو ڕووبەرەی کە پرسی ئەرمەن بەخۆیەوەی دەبینی، ڕایگەیاند ئەرمەنەکان ئازادن لە بەجێهێشتنی وڵات. هەزاران ئەرمەنی لەوکاتەدا بەرەو زادگەی شانشینی کۆنیان کۆچیان کرد کە لەوەتای پەیماننامەی بەرلین لەژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریای ڕووسیادا بوون و زۆربەی جووتیارە ئەرمەنەکان لەکاتی ڕۆیشتنیاندا زەوی‌وزارەکانیان بە کوردەکان دەفرۆشت و ئەوانەش کە بەهیچ شێوەیەك بەکاریان نەدەهێنا وازیان لە زەوی و زارەکانیان هێنا. بە گوێرەی یاسای تورکی، هەر زەوییێك بۆ ماوەی سێ ساڵ لە لایەن خاوەنەکەیەوە نەکێڵدرابێ، حکوومەت دەستی بەسەردا دەگرێ و هەقی ئەوەی هەیە بیفرۆشێتە کەسێکی دیکە. بەمشێوەیە ئەو زەوی‌وزارانەی کە لە لایەن خاوەنەکانیانەوە بەجێ هێڵدرابوون، فرۆشرانە کوردەکان و پرسێکی نوێ لەدایك بوو بۆ زێدەکردنی گومان و دوودڵیەکانی ئەورووپا.

ڕووسیا لە تورکیا زیاتر [لە بەرامبەر ئەرمەنەکان، و] ڕەقیی نیشان دا و تاتارەکان بەرامبەر بە ئاژاوەی ئەرمەنییەکان حەوسەڵەیان لە کوردەکان کەمتر بوو و وا دەبوو کە ئەرمەنییەکان هەر تازە گەیشتبوونەوە [ڕووسیا، و] کاتێك دەستیان کرد بە چرپەچرپە لە نێوان خۆیاندا لەسەر هەقیان لەم وڵاتەدا کاتێك بە

---

* Times

کۆمەڵ دەستگیر کران و لە لایەن حکوومەتی ڕووسیاوە ڕەوانەی سێبیریا دەکران و لە هەمان کاتدا بە زیندوویی لەبەر چاوی میهرەبانانەی حکوومەتی باکۆ لەلایەن تاتارەکانەوە دەسووتێنران.

وەختایەك پاشماوەی ئەرمەنییەکان گەڕانەوە بۆ کوردستان، تالاوی شێوازی مامەڵەپێکردنی پرسی ئەرمەنیان لە ڕووسیا چەشتبوو، بابەتێکی دیکەیان دۆزییەوە بۆ سکالاکردن لەوەی کە کوردەکان زەوی‌وزارەکانیان داگیرکروون و بە دەنگێکی ئەوەندە بەرز هاواریان دەکرد کە ئەگەر جەنگی تورکیا و ئەوروپا نەهاتبایە ئاراوە، ئەوا حکوومەتی تورك بە هاوئاهەنگی لەگەڵ کۆمیسێرە ئەوروپییەکاندا بڕیادییێکی دەکرد لێبوردنی نەبێ بەوەی ئەو زەوی‌وزارەی لە کوردەکان دەسەندەوە کە کوردەکان بە پارەی ئارەقی نێوچەوانیان کڕیبوویان، تا بیدەنەوە ئەو ئەرمەنیانەی کە پێیان فرۆشتبوون یان بەجێیان هێشتبوو.

ئێرە شوێنی بەردەست خستنی وردەکاریەکانی ئەو کردەوانە نییە کە ئێمە ئەژمارمان کردوون و هیوادارین لە ڕاپۆرتێکدا بیانخەینە بەردەم کۆنفرەنسی ئاشتی. ئێمە ئەم چەند دێڕە تەنها بۆ ئەوە دەنووسین تا تکا لە ئەوروپا بکەین کە کوردەکان تاقە کەسن ماف ئەوەیان هەبێ کوردستانیان بکەوێتە بندەست و نابێ هیوای ئەوە بخوازین کە زۆرینەیەکی پێنج ملوێن کەسی ڕازی بن بەوەی بکەونە ژێر دەستی کەمینە نەتەوەیەکی ٢٥٠٠٠٠ کەسیی ئەرمەنی.

لەم ڕۆژانەدا وەختایەك، بە دەستپێشخەریی سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کۆمەڵەی گەلان دادەمەزرێ و ئاشتی و ویستی چاك لەسەر زەوی واپێدەچێ لەسەر ئەوە بێ ببێتە ڕاستی لە ئەوروپا، تۆ بڵێی نیازی ئەوە هەبێ تۆوی گفتوگۆیەکی نوێ لە ئاسیا بچێنێ، تۆ بڵێی ئەو کاتەی کۆنفرەنسی ئاشتی بەڵێنی دادپەروەری بە هەموو نەتەوە بچووکەکان دەدات کە بۆ ئەوە هەڵدەبژێردرێ تا بڕیادییێکی تۆقێنەر لەسەر نەتەوەیەکی لە هەموان چارەڕەش تر و لە هەموان شەهیدکراوتر لەنێوانیاندا پێشکێش بکات.

ئاشتیی باڵکان و ئەو جەنگەی کە پێوەی دەچێ دەبێ بەس بێ، ئێمە بەلای کەمییەوە، بۆ نیشاندانی مەترسیی ئەوە بە ئەوروپا کە لەگەڵ ناسیۆنالیتەی ولاتێکدا حسێب نەکرێ، بڕوامان پێ هەیە.

کوردستان کوردەکانی لێ نیشتەجێن کە زۆرینەی ڕەهان و ئەرمەنەکان خۆیان ناتوانن حاشای لێ بکەن و ئەمە بێگومان بەم شێوەیە بووە لە ١٣٠٠ ساڵەی دواییدا. ئێمە شێلگیرانە ڕای دەگەیەنین کوردەکان هەرگیز کە بە ویستی خۆیان سەرسامی سەلیمی یەکەم بوون بەهرەیان لێوەرگرت و پێوەندییان پێوە کرد هەتا لە لایەن تورکیاشەوە داگیر نەکراون، هەڵبەتە ئەم بیانووە نەچێتر هەیەو بە کورد بەنیازی لەوە زیاتر لەژێر ئەم حوکمڕانیەدا بژی، چونکە ئەو ڕۆژەی کە تورکیا چواردە خاڵەکەی سەرۆك ویلسنی قەبووڵ کرد ئێمە لامان وایە ئەوە مافی ئەوەمان دەداتێ بە گوێرەی بەندی ١٢ داوای سەربەخۆیی خۆمان بکەین، بەبێ ئەوەی تۆمەتبارمان بکەن بە بێوەفایی بەرامبەر بەو ولاتەی کە ماوەیەکی دوورودرێژ بە وەفابووین بۆی و ئەوەندە تاڵاومان لەژێر دەسەلاتیدا چەشت.

ئێمە دەمانەوێ بۆ ئەوروپا بسەلمێنین کە بەدەر لەوەی لای ئەرمەنیەکان بە وەحشی درندە وەسپ کراوین، قابیلیەتی لەوانەی دوایی زیاترمان هەیە بۆ شارستانی، هەرچەندە ئێمە لە هونەری مەراییکردندا دەستەپاچەین.

ئێمە هیوادارین ئەوروپای ئەو وانانەی وەبیربێتەوە کە لە بوڵگارستان دای و تەواو ئەوەش لەبیر نەکات کە ئەرمەنییەکان هێشتا لە بوڵگارەکان کەمتر شایستەی بڕواپیکردنن و ئێمە دەمانەوێ ئەوروپا یاریدەمان بدات تا بۆ ئەرمەنەکان بسەلمێنین کە وەفاداریی سەرۆکە کوردەکان لە ڕۆژهەلات بە هیچ شێوەیەك زیادەڕۆیی نییە. بە هەرحاڵ نەوەکانی ئەو نەتەوەیە وا سەلاحەددینی کوردی سوارچاکی بەرهەم هێنا کە ئەوروپا بە ناوی سەلاحەددینی گەورەوە دەیناسێ، باوەڕپێدانن لەوانەی کە خۆیان بەو تێگرانە هەڵدەکێشن کە کاتێك بەوەی زانی دۆڕاوە سەری هاوپەیمانەکانی فرۆشت.

بۆ کورتکردنەوەی ئەمە ئێمە داوا دەکەین:

یەکەم: ئێمە شێلگیرانە دژی بانگەشەی ئەرمەنیەکانین لەسەر کوردستان کە دەبێ لە ناو کەوشەنی ئەو سنوورانەی وا ئێمە ئێستە دیاریمان کردوون، لەبن دەستی کوردەکاندا بێ و ئێمە بانگەوازی دادپەروەری و مافی نەتەوەکان دەکەین بۆ داکۆکیکردن لە کێشەکەمان لەبەردەم ئەوروپادا.

دووەم: دواجار ئێمە داوای ئەو سەربەخۆییە دەکەین کە دەبوایە بمانبێ و بەتەنها ڕێگەمان پێ دەدا بە چەکێکی یەکسان لە گێژەنی پێشکەوتن و شارستانیەتدا خەبات بکەین، دەوڵەمەندیی وڵاتەکەمان وەبەربهێنین و بە ئاشتی لەگەڵ هاوسێیەکانماندا بژین.

لە ئەنجامدا ئێمە تکا لە جەنابی کۆمیسێری بەرزی خاوەند شکۆی بریتانی دەکەین، چاکەی ئەوەی ببێ داخوازینامەکانمان بگەیەنێتە حکوومەتەکەی و ڕێزلێنانی زۆر بێپایانم قەبووڵ بفەرمووێ.

کۆمیتەی ئیستیقلالی کورد

سکرتێری گشتی

(ئیمزا)

سورەیا بەدرخان

بەڵگەنامەی ژمارە: ٢

ئەرزەڕۆم، ٢ی کانوونی دووەمی ١٩١٩

وەزارەتی جەنگ

یانەی کوردستان "سەربەخۆیی" چالاکیەکانی خۆی زیاد دەکات. ئێمە فەرمانمان دەرکردووە زۆر لە نزیکەوە چاودێریی یانەی کوردی بکەن. ئەم یانەیە سیخوڕیان لەناو ئێمەدا هەیە کە لە پرۆژەکانی ئێمەیان ئاگادار دەکاتەوە. ئەندامانی یانە بە ڕەسمی لە دیاربەکر کۆدەبنەوە، بەڵام کۆبوونەوەی نهێنی لە چەند ناوچەی جیاوازدا دەگرن. ئێمە فەرمانمان داوە بە قوماندانی هێزە نیشتمانییەکان بۆ ئەوەی چاودێرییان بکەن و ئەندامانی ئەم یانەیە بدۆزنەوە.

قوماندانی

فەیلەقی پانزەهەم

بەڵگەنامەی ژمارە:٣
ئەرزەڕۆم، ٦ی کانوونی دووەمی ١٩١٩

وەزارەتی جەنگ

من تەواو قەناعەتی ئەوەم لا پەیدا بووە کەوا یانەی کوردی پێوەندیی لەگەڵ ئینگلیزەکان هەیە.

یەکێك لە مەفرەزەکانی ئێمە لە نزیك ڕەئسول عەین حەشارگەیەکی گرتووە، ئامێری تەلەفۆن و تێلێگرافی بێتەلی تێدا دوزیوەتەوە. بە فەرمانی سەرکردایەتیی فەیلەقی سێزدەهەم بەدواداچوونێکمان کرد بەو نیازەی بەشوێن جێگەی گەیشتنی ئەم ئامێرانەدا بچین و ئەو پۆستانەی کە پێوەندییان لەگەڵ دەگرێ بدۆزینەوە. دواتر درێژەی دێن.

قوماندانی
فەیلەقی پانزەهەم.

بەڵگەنامەی ژمارە:٤
تفلیس، ٢٩ی نیسانی ١٩١٩
ژمارە: ٣٨

نامەیەك لە كۆلۆنێل Chardgny، سەرۆكی مسیۆنیی كردەی سەربازیی فڕانسی لە قەوقاز بۆ وەزیری جەنگ، سەركردەی گشتیی سوپا (بیرۆی دووەم)

بابەت: لەبارەی پرسی كوردەوە

شەرەفی ئەوەم هەیە، هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا، بە مەبەستی ئاگاداری نامەیەكی سەرۆكی كورد "كامیل بێگ"تان بۆ ڕەوانە بكەم كە ماوەی دوو ساڵە پێوەندیم لەگەڵیدا هەیە و وەكوو پیاوێكی ڕووناكبیر و دۆستێكی بێغەل و خەوشی هاوپەیمانەكان حسێبی بۆ دەكەم.

من ئەوە نازانم داخۆ سەركردەی سوپایی ئینگلیز، وەك ئەوەی "كامیل بەگ" پێی وایە، خزمەتەكانی سیناتۆری كورد سەیید عەبدولقادر بەكار دەهێنێ. بەڵام كردەوەكە بۆ خۆی جێگەی سەرسامی نییە، چونكە پێشتر سەرنج دراوە كە ئینگلیزەكان بە چ ئاسانییێك متمانە بە خراپترین دوژمنەكانی دوێنێیان دەكەن بەو هیوایەی بە قازانجی خۆیان بەكاریان بهێنن.

من تەنها دوو حاڵەتی وەكوو ئەمە دەستنیشان دەكەم كە تەواو سەرسامیان كردم و باوەڕم وایە دەبێ سەركردایەتیی سوپای ئینگلیزی لێ ئاگادار بكرێتەوە.
١- ناونانی دوكتۆر سوڵتانۆف*، توركخوازی** ناسراو و چالاك، بە حاكمی گشتیی موسڵمانان بۆ هەرێمی ناكۆكی لەسەر بووی قەرەباغ-زانگوزور.
٢- سەرۆكی ئاسوورییەكان، ئاغا پێترۆس وەكوو نوێنەر و سەرۆكی دونیایی پەناهەندە ئاسوورییەكان كە هەموو ئەفسەرەكانمان ڕۆڵی زیاد لە پێویست بە گومانی ئەو دەناسن لە ڕووداوەكانی هاوینی ڕابوردووی (ورمێ)دا.

---

* Soltanof
** turcophile

هەرچۆنێك بێت و هەرچییەك بێت پێوەندیی نێوان سەرکردەی گشتیی سوپای ئینگلیز لەگەڵ سەیید عەبدولقادردا، من پێم وایە بە هەموو بارێکدا، وا چاکە کامیل بەگ بەلای کەمییەوە وەکوو سەرچاوەی زانیاریی بەکار بهێنین و بۆ ئەم نیازە بانگی کۆنستانتینۆپلی بکەین. ئەمە پیاوێکی تێگەیشتووە و ڕووناکبیرە، زۆر چاك بە زمانی فرەنسی دەخوێنێتەوە و دەنووسێ، بەو هۆیەوە دەشێ لە دوژمنێکی دوێنێ زیاتر جێگەی متمانەپێکردن بێت.

ئیمزا
P. Chardgny

بەڵگەنامەی ژمارە:٥
تفلیس، ٢٨ی نیسانی ١٩١٩

دەقی نامەی کامیل بەگ بۆ Chardgny

بەڕێز Chardgny،

شەرەفی ئەوەم هەیە ئەمانەی خوارەوەتان پێ ڕابگەیەنم:

چەند ڕۆژێکە تکایان لێ کردووم بچمە ناو ڕێکخراوێکی سیاسیی کوردی کە وەك دەڵێن بۆ پێشکەوتنی کوردستان دامەزراوە و پێشیان ڕاگەیاندووم کە هەڵبەتە لە ئامانجی ئەم ڕێکخراوەم ئاگادار ناکەنەوە تەنها بەو مەرجە نەبێت کە بچمە ناویەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا من بۆم دەرکەوت بزانم سەرۆکی ئەم ڕێکخراوە سیناتۆری کورد سەیید عەبدولقادرە کە بە درێژایی سالانی جەنگ دژایەتیی هاوپەیمانەکانی کردووە. وەکی دیکە، کەسێك نییە ئەوە نەزانێ کە سەیید عەبدولقادر هێزە کوردییەکانی لەژێر سەرکردایەتیی سەیید محەمەدی کوڕیدا کۆدەکردنەوە و لە دەوروبەری باشقەڵا لەسەر سنووری ئێرانەوە دژی بە ڕووسەکان شەڕی دەکرد.

لە لایەکی دیکەوە، ئەوەم بۆ ساغ بووەوە کە عەبدولقادر پێوەندیی لەگەڵ سەرکردایەتیی ئینگلیزدا لە کۆنستانتینۆپل گرتووە. پێم وایە پێویستە ئینگلیزەکان لەوە ئاگادار بکرێنەوە کە لێی دوور بکەونەوە. هەمان ئەم عەبدولقادرە کوڕی خوالێخۆشبوو سەیید تەها* ی سەرۆکی ئاییینیی هەرێمی شەمدینانی سنجاقی هەکارییە. سی ساڵێك بەر لە ئێستە هەردوکیان پەلاماریان بردە سەر ئاواییەکانی ئێران لەسەر سنووری تورکیا. ڕووسیا نارەزایی دژی ئەم دەستدرێژییە دەربڕی، سوڵتان عەبدولحەمید، موهیب و بەحری پاشای جووتە برا گەورەی منی هەنارد بۆ دەستگیرکردنیان و بەزۆر هێنانەوەیان بۆ

---

* ڕاستییەکەی سەیید عەبدولقادر کوڕی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری بوو و هەرچی سەید تەهایە باپیری بوو، نازانم چۆن کامیل بەدرخان کەوتۆتە ئەم هەڵەیەوە، وەرگێر.

کۆنستانتینۆپل کە لەوێوەوە پەڕیوەی مەککە کران و لەوێدا سەیید تەهای باوکی مرد و کوڕەکەشی عەبدولقادر لە دوای جاڕدانی مەشرووتە گەڕایەوە تورکیا بۆ کۆنستانتینۆپل و دوای ئەوەی پرۆگرامی کۆمیتەی ئیتحاد و تەرەقیی قەبووڵ کرد، کرا بە سیناتۆر.

بەڕێز کۆلۆنێل، ڕێزلێنانی تایبەتیم قەبووڵ بفەرموون.

کامیل بەدرخان

بەڵگەنامەی ژمارە: ٦

کۆنستانتینۆپل، ٢١ی تەمموزی ١٩١٩

هاوپێچی

نامەی تۆم هۆهلەر* بۆ ژ. تیللی**

مەسەلەی کورد و ئەنجومەنی وەزیران***

زۆر بە دڵنیاییەوە ئەوە ڕادەگەیەنرێ کەوا حکوومەتی تورکیا بانگهێشتی وەفدێکی پیاوماقووڵانی کوردی دانیشتووی ئێرەی کردووە بۆ ڕوونکردنەوە لەبارەی چالاکیەکانی کۆمەڵەی کوردەوە. وەفدێك بە سەرکردایەتیی شێخ سەیید عەبدولقادر ئەفەندی و یاوەریی مەولان زادە ڕەفعەت بەگ، ڕۆژنامەنووس، ئەمین عالی بەگ، کۆنە فەرمانکارە لە ئەدریانۆپلی وەزارەتی داد و ئەمین بەگ، پیاوماقووڵی کورد گەیشتنە بابی عالی و لە لایەن عەونی پاشا، وەزیری زەریاوانی، ئەحمەد عەبوق پاشا، کۆنە وەزیری جەنگ و حەیدەر ئەفەندی کۆنە شەیخولئیسلامەوە پێشوازییان لێ کرا.

---

* تۆم هۆهلەر Tom Hohler: ئەفسەری سیاسیی کۆمیسێریای بەرزی بریتانی لە کۆنستانتینۆپل، وەرگێڕ.

** ژ. تیللی J. Tilly : سکرتێری یاریدەدەری وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا، وەرگێڕ.

*** ئەم بەڵگەنامەیەی ئێرە لە ئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی بریتانی وەرگیراوە، نوسخەیەکی نووسراوەی نامەکەی هۆهلەر بۆ ژ.تیللی و هاوپێچی نامەکە کە لێرەدا کراوە بە کوردی لە زنجیرە کتێبی *Document on British Foreign Policy, 1919-1939*, Ed. By E.L. Woodward, Rohan Butler, First Series, Vol. IVI, London, His Majesty's Stationary Office, 1958. بڵاوکراوەتەوە. نامەکە لا: ٦٩٣-٦٩٥ و هاوپێچەکە لا: ٦٩٥-٦٩٦، بەڵام دەبێ ئەوە بگوترێ کە چەند وشەیەك لە کتێبەکەدا نەنووسراونەتەوە و نەخوێندراونەتەوە، بۆیە ئەم بەڵگەنامەیەی ئێرە کە ڕاستەوخۆ لە ئەرشیفی وەزارەتی دەرەوە وەرگیراوە، زۆر تەواوترە، وەرگێڕ.

ئەم وەزیرانە داوایان لە وەفدەکە کردووە چالاکیەکانیان بۆ باس بکەن و حەز دەکەن بزانن کۆمەڵەی کورد بە چ دەسەڵاتێك وتووێژ لەبارەی پرسەکانی کوردستانەوە لەگەڵ بریتانیەکاندا دەکات لە کۆنستانتینۆپل. ئەم وەزیرانە ئەوەیان ڕوون کردەوە کە ئەمە کێشەیەکی تەواو ناوخۆییە و بڕیاربەدەست بابیعالییە و ئەمەی دواییش لە ڕەوشێکدایە دەتوانێ ئۆتۆنۆمییەکی بەرفراوان بە کوردەکان ببەخشێ.

مەولان زادە ڕەفعەت بەگ، بە ناوی شێخ سەیید عەبدولقادر ئەفەندییەوە قسەی کرد و ئەوەی وەڵام دانەوە کە هەموو نەتەوەیەك بەگوێرەی پرنسیپەکانی ویلسن هەقی ئەوەی هەیە بۆ خێرو خۆشیی خۆی خەبات بکات و کوردەکان قەناعەتیان وایە تاقە هێزێك کە ئازادی و ئاسایشی ئەوان زامن بکات، بریتانیای فەخیمەیە. بۆیە ئەوان وایان بە باش زانیوە کە لە دەسەڵاتکارانی ئینگلیز نزیك بکەونەوە. مەولان زادە ڕەفعەت بەگ پرسیاری کرد چۆن حکوومەتی تورکی گەرەنتی هەر چەشنە ئۆتۆنۆمییەك بە کوردەکان دەدات لەکاتێکدا خۆی لە شوێنی خۆی دڵنیا نییە.

ئەم پرسیارەی دوایی ئەحمەد عەبوق پاشای تووڕە کرد و لەسەر کورسیەکەی خۆی هەڵسایەوە و گوتی حکوومەت ئێستە لە هەموو کاتێك بەهێزترە و بڕیارمان داوە یەك بستەخاك تەسلیم بە هیچ غەوارەیەك نەکەین و فرمانمان بۆ هەموو سەرکردە سوپاییەکانی قەوقاز ناردووە، بەر بە هاتنە پێشەوەی هەموو هێزێکی بێگانە بگرن و نابێ ئەرمەنە پەنابەرەکان لە [تورکیا، وەرگێڕ] جێنشین بن. ئەحمەد عەبوق پاشا بە چاوتێکردنێکی عەونی پاشا بێدەنگ بوو•.

• ئەم بەڵگەنامەیە لە ئینگلیزییەوە کراوە بە کوردی.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٧

ئەرزەڕۆم، ٢١ی ئەیلوولی ١٩١٩

تێلێگرامی شیفرەیی

کۆپی

(نهێنی)

بۆ وەزیری جەنگ

هەفتەی ڕابووردوو چەند پێکداهەڵپرژانێك لە نێوان کوردەکانی دەورووبەری ویران شەهر- سیوەرەكدا ڕوویان داوە.

کوردەکانی دەورووبەری ویران شەهر، سیوەرەك، خارپووت، هەڵوێستێکی تەواو ڕوونیان دژی یانەی کوردی کە پرۆپاگەندەی ئینگلیزخوایی دەکات و هەروەها دژی ئەو خەڵکانە وەرگرتووە کە داوای کوردستانێکی سەربەخۆ دەکەن.

....

قوماندانی فەیلەقی سێزدەهەم

ئیمزا: کازم قەرەبەکر

بەڵگەنامەی ژمارە: ٨

کۆنستانتینۆپل، ٢٧ی ئەیلوولی ١٩١٩

بۆ جەنابی بەڕێز کۆمیسێری بەرزی بریتانی،

جەنابی بەڕێز،

شەرەفی ئەوەم هەیە لە خوارەوە کۆپیی ئەم نامەیەتان* بگەیەنمە دەست کە هەر ئێستە بۆ بەڕێز سەرۆکی کۆنفرەنسی ئاشتی-م ناردووە بۆ پاریس.

من بێگومانم کەوا جەنابی بەڕێزتان تەواو پاڵپشتیی خۆتان بۆ داواکەی من دەردەبڕن.

من لە جەنابی بەڕێزتان دەپاڕێمەوە، ئەوپەڕی ڕێزلێنانی شایانم قەبووڵ بفەرموون.

سیناتۆر

سەرۆکی کۆمەڵەی کورد

(ئیمزا)

---

* لەبەر ئەوەی ئەم نامەیە هەمان ئەو نامەیە بوو کە شەریف پاشا بۆ کۆنفرەنسی ئاشتیی ناردووە و لە بەڵگەنامەی ژمارە (١٥)ی ناو ئەم کتێبەدا بڵاوکراوەتەوە، هیچ پێویستییێك نابینین لێرە دووبارەی بکەینەوە، تەنها ئەوە نەبێ، دەبێ ئاماژە بەوە بکەین کە نامەکە لێرە مێژووی ٢٧ی ئەیلوولی بەسەرەوەیە، کەچی ئەوەی لە ڕێگەی شەریف پاشاوە پێشکەش کراوە، مێژووی ٢ی تشرینی یەکەمی بەسەرەوەیە، وەرگێڕ.

بەڵگەنامەی ژمارە:٩
کۆنستانتینۆپل، ١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

زانیاریی ڕۆژانە
(لە سەرچاوەییێکی ئاسایی چاك)

**

کوردستان

کازم قەرە بەکر، سەرکردەی فەیلەقی پانزەهەمی سوپا، ڕۆژی ٢١ی ئەیلوول[*]، لە ئەرزەڕۆمەوە تێلێگرافیێکی بۆ وەزیری جەنگ ناردووە و تییدا هاتووە کە پێکدادانێکی خوێناوی لە دەوروبەری ویرانشەهر لە نێوان کوردە ئینگلیزخوازەکان و لایەنگرەکانی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ و کوردەکانی لایەنگری حکوومەتی سەر بە تورکیادا ڕووی داوە.

یانەی کوردیی دیاربەکر لەوانەیە بانگەوازی بڵاو کردبێتەوە و پڕۆپاگەندەی بە قازانجی کوردستانێکی سەربەخۆ کردبێ. کوردە تورکخوازەکان چوونەتە لای سەرکردەی سەربازی بۆ ئەوەی بەشداری لە هێزەکاندا بکەن، بەو هیوایەی دژی نەیارەکانیان بجەنگن. لەوانەیە چەند مەفرەزەیەك ڕەوانە کرابن.

[*] بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە (٧) ی ناو ئەم کتێبە، وەرگێڕ.

بەڵگەنامەی ژمارە:١٠

کۆماری فڕانسا

تێلێگرام

بەپەلە بۆ سەرۆکی کۆنفرەنسی ئاشتی

بە پەلە
بۆ خوێندنەوە
غەڵەتە* بەپەلە 14536 25 28 11h30

ئێمە شەرەفی ئەوەمان هەیە ئاگادارتان بکەینەوە کە، شەریف پاشا ئەرکی داکۆکیکردن لە بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانی کوردی بۆ ئێمە لە ئەستۆ گرتووە.

سەرۆکی یانەی کوردی
عەبدول محەمەد**
غەڵەتە

---

* غەڵەتە، یەکێك لە کۆنترین گەرەکەکانی ئەستەنبووڵە و لە کۆندا پێی وتراوە پێرا Pera و کەوتۆتە باکووری کەوانەی زێرینی شارەکە، وەرگێڕ.

** ئەم برووسکەنامەیە کە لە ئەستەونبووڵەوە بەپەلە بۆ پاریس نێردراوە، بە ناوی سەرۆکی کلووبی کوردیەوە نووسراوە (عەبدول محەمەد)، لە کاتێکدا سەرۆکی کلووبی کوردی لە هەموو بارێکدا سەیید عەبدولقادر بووە، بەڵام بۆچی نووسراوە "عەبدول محەمەد" ئەمەیان بۆ ئێمە ڕوون نەبوو، وەرگێڕ.

بەڵگەنامەی ژمارە: ١١

سێرڤیسی زانیاریی زەریاوانیی

تورکیا

ژمارە: ١٢٠١

هەڵبژاردەی چاپەمەنیی ژمارە ١٧٤ی ٢٠ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

کۆمیتەی کورد

زەینەلعابدین ئەفەندی، سەرۆکی کۆمیتەی کورد ڕایگەیاند، ئەگەر ئێمە قەناعەتمان هێنا کە هەڵبژاردەکان بە هەموو ئازادییێکەوە بەڕێوە دەچن، ئەوا کۆمیتەی کورد بەشداری لە هەڵبژاردندا دەکات. لە سەرێکی دیکەوە کاندیدکراوەکان پێشتر دەستنیشان کراون.

ڕۆژنامەی

"تەصویری ئەفکار"

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٢
Quai d'Orsay

کۆنفرەنسی ئاشتی
سکرتاریەتی گشتی

پاریس، ٢٣ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

بۆ بەڕێز
بەڕێوەبەری کاروباری سیاسی و بازرگانی

سکرتاریەتی گشتیی کۆنفرەنسی ئاشتی شەرەفی ئەوەی هەیە، هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا، کۆپیی سێ نامە کە لە لایەن کەسایەتییە کوردەکانەوە سەبارەت بە ستاتووی وڵاتەکەیان ئاڕاستەی بەڕێز سەرۆکی کۆنفرەنسی ئاشتی کراوە، ڕەوانە بکات بۆ بەڕێوەبەرایەتیی کاروباری سیاسی و بازرگانی.

بەڵگەنامەی ژمارە:١٣

پاریس، ٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

بۆ جەنابی جۆرج کلیمۆنسۆ*، سەرۆکی کۆنفرانسی ئاشتی،

سەرۆکی بەڕێز،

شەرەفی ئەوەم هەیە، هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا، دوو نامەی مۆرکراوی سەیید عەبدولقادر ئەفەندی، سیناتۆر و کۆنە سەرۆکی ئەنجومەنی دەوڵەت بە سیفەتی سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندیی کۆمەڵەی کوردەکان، بگەیەنمە دەست جەنابتان بۆ ئەوەی بخرێنە بەردەم بڕیاردانی بەرزی ئەنجومەنی باڵای کۆنفرەنسی ئاشتی.

من ڕێگە بەخۆم دەدەم ئەوە زێدە بکەم کە بە گەیشتنی کۆمیتەی ئیتحاد و تەرەقی** بۆ دەسەڵات، هەموو ئەوانەی وا بە هیوای سەربەخۆیی نەتەوەیی خۆیان بوون لە تورکیا، بە چەوساندنەوەیەکی دڵڕەقانە تاوانبار دەکرێن و ئەوە ئەرکی ئینسانیانەی ئەنجومەنی باڵای ئێوەیە کە ڕێگە لە خوێن ڕشتن بگرێ. ڕێگەیەکی دیکە بۆ سەقامگیرکردنی ئارامی لە کوردستان ئەوەیە کە واز لە پڕۆژەی دابەشکردنی ئەم وڵاتە بۆ دوو بەش و هەروەها خستنە بەردەست دوو منداتی جیاواز بهێنن.

ناکرێ کوردستان، نە لە ڕوانگەی ئیتنیکی و نە لە ڕوانگەی جوگرافییەوە پارچە پارچە بکرێ. بەڵام ئەگەر تەنها یەك وڵاتی لێ دروست بکرێ سەر بە منداتی یەك زلهێز بێ کە خەمی ئەوەی بێ کوردستان دووبارە ڕێك بخاتەوە، ئەوا کوردستان دەبێتە فاکتەرێکی بەهێزی ئاشتی و ئارامی. هەروەها ڕۆڵی وڵاتێکی تامپۆن لە سیستمی نوێی ئاسیای بچووکدا دەبینێ.

---

* George Clemenceau

** Comité Union et Progrès

زۆر جێگەی داخە کەوا کۆمسیۆنی هێزەکانی هاوپەیمانان لە کوردستان بەشێوەیکی سیستماتیك کوردەکان دوور دەخەنەوە، بۆ ئەوەی تەنها گوێ لە دەسەلاتکارانی تورك بگرن کە بە هەڵە لەبارەی خواستەکانی کوردەوە دنەیان داون.

سەرۆکی بەڕێز، ڕێزلێنانی زۆر بێپایانم قەبووڵ بفەرموون.

ئیمزا

شەریف

سەرۆکی وەفدی کوردی

بەڵگەنامەی ژمارە:١٤

کۆنستانتینۆپل، ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

بۆ بەڕێز سەرۆکی ئەنجومەنی باڵا لە پاریس.

سەرۆکی بەڕێز،

دەمگۆی ئەوەی کە کوردستان دەکرێتە دوو ناوچەی جیاواز، کوردستانی باشوور و کوردستانی باکوور و دانیان بە دوو هێزی جیاواز هەر بەردەوامە. من ڕێگە بە خۆم دەدەم بەشێوەیێکی نەوازشکارانە سەرنجی جەنابی پایەبەرزتان بۆ ئەوە ڕابکێشم کە ئاوا لەتبوونێکی کوردستان هەرگیزو بە هیچ شێوەیەك ڕەوشی ڕۆژهەلاتی نزیك* سەقامگیر ناکات.

کورد لەو شوێنانەی کە لەژێر دەسەلاتی حکوومەتی ئیتیحادی دا نین ڕەتیان کردەوە لە دژی هێزی هاوپەیمانەکان شەڕ بکەن و لەو هەرێمانەی کە تورکەکان دەسەلاتی خۆیان تێدا نەسەپاندبوون، ئەرمەنییەکانیان پاراست و ئێستە چاوەڕوانی دادپەروەریی کۆنفرەنس [ی ئاشتی، و] دەکەن تا کوردستان وەك دەوڵەتێکی یەکپارچە بناسیٚ.

ڕاستیەکەی کوردستان لەو سنوورانەی کە ئێمە شەرەفی ئەوەمان هەبوو بۆ کۆنفرەنسمان دیاری کرد، یەك ئیتنییێکی یەکپارچەیە و دانی بە چەند مانداتی زلهێزی جیاجیا ئەم دەرو ناوچانە نوقمی ناو پشێوییێکی بیٚکۆتایی دەکات.

سەرۆکی بەڕێز، من زۆر کڕنووشبەرانە ڕێزی دڵسۆزیی خزمەتکارانەم بۆ جەنابی بەڕێزتان هەیە.

(ئیمزا)

سیناتۆر

سەیید عەبدول

سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندیی کۆمەڵەی کورد

Orient proche *

بەڵگەنامەی ژمارە:١٥

کۆنستانتینۆپل، ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

بۆ بەڕێز سەرۆکی ئەنجومەنی باڵا لە پاریس.

سەرۆکی بەڕێز،

ڕێگە بە خۆم دەدەم سەرنجی جەنابی پایەبەرزتان بۆ ئەم کردەوانەی خوارەوە ڕابکێشم کە لە تورکیا ڕوو دەدەن.

لە دەستپێکی ئاگربەسدا، حکوومەتی تورک تا ڕادەیێك سینگفراوانیی خۆی نیشان دەدا و دژایەتیی ئەوەی نەدەکرد کوردەکان، بە گوێرەی پرنسیپی نەتەوەکان، ڕێگەی خۆیان بگرنە بەر بۆ ڕزگاربوونیان. لەکاتێکدا تەواو ڕێز لە دامەزراوە سیاسییەکانی ئەرمەن، یۆنانی و جوولەکە دەنێ، بەڵام دواجار حکوومەتی تورکیا یانەکانی ئێمەی داخست، نوێنەر و موفەتیشە نێردراوەکانی ئێمەی دەستگیر کرد. دوای ئەوە ئەو کۆمیسیۆنانەی لێکۆڵینەوە کە بۆ کوردستان دێن، ناتوانن لەم ڕەوشەی ئێستەدا خواستەکانی گەلی کورد لەبەر چاو بگرن.

کوردەکان کە تینووی پڕ جۆش‌وخرۆشی نەتەوەخوازیی گەرم و گوڕن، دەتوانن زۆر چاك چەك بگرنە دەست و فرۆفیشاڵکارەکان لە وڵاتی خۆیان ڕابماڵن. بەڵام بەر لەوەی بەو جێگەیە بگەین، ئێمە هەوڵدەدەین هەموو ڕێگەیەکی ئاشتیخوازانە بگرینە بەر و خۆمان لە ئاژاوە بەدوور بگرین کە مامووره پۆلیسەکانی ئیتحادییەکان دەتوانن لەو ناوەندانە بینێنەوە کە تورکەکانیشی تێدا دەژین.

ئێمە لە جەنابی بەڕێزتان دەپاڕێینەوە کە بە تەواوی نفوزی خۆتان لای حکوومەتی کۆنستانتینۆپل بخەنە گەڕ، تا واز لە ئازاردانی نەتەوەی کورد بهێنێ.

بەو هیوایە و لە چاوەڕوانیی ئەم دەستێوەردانە خۆشبەختانەیەدا، بەندە کڕنووشبەری زۆر بچووك و خزمەتگوزاری ئیرادەتمەندتانم.

(ئیمزا)

سیناتۆر

سەیید عەبدول

سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندیی کۆمەڵەی کورد

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٦
پاشکۆی ژمارە ٤
ئەستانبووڵ، ٨ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

پارتی دیموکراتی کورد

بۆ کۆمیسێری خاوەند شکۆی بریتانی،
جەنابی بەڕێز،

ئێمە بەوپەڕی ڕێزەوە داواکارین ڕێگەمان بدەن سوپاسی زۆری جەنابتان بکەین بۆ ئەو یاداشتەی ڕۆژی ٣١ی ئاب کە گەیاندتانە حکوومەتی خاوەنشکۆی بریتانی و ئێمە هەروەها شەرەفی ئەوەمان هەیە ئەم عەرزوحاڵەی ئێستە بخەینە بەر دیدەی پایەبەرزتان.

١- ئێمە گەیشتووینەتە ئەوە باوەڕەی کە دەسەڵاتکارانی بریتانی بە تەواوی ئاگادارن و کاراکتەری تەواوی هێزە ناسیۆنالیستەکان کە بەمزوانە لە ئەنادوڵ خۆیان ڕێکخستووە دەناسن. ئەوە هەر لە پێشدا ئاشکرایە کە کوردەکان بە گشتی و بە تایبەت کوردە ڕووناکبیرەکان بە هەموو هێزێکیانەوە دژایەتیی بچووکترین جموجووڵ دەکەن کە لە کوردستان بەرپا ببێ دژ بە ویست و ئارەزووی ئەنگلستان. هەروەك لە ڕاپۆرتی پێشوومان‌دا ئیشارەتمان بۆ کردبوو، دوژمنانی ناوخۆ و دەرەوە هەموو هەوڵێکیان دەخەنە گەڕ بۆ ئەوەی وای نیشان بدەن کە کوردستان خۆی بۆ شۆڕش ئامادە دەکات، ئەوانە بە هەموو ڕێگەیەك کە بۆیان باش بێ، تەگەرە دەخەنە بەردەم خواست و ئاواتەکانی کورد و بۆ ئەوەی کورد بخەنە ناو هەڵەیەکەوە تا خۆپەرستی و چاوچنۆکیی خۆیان تێر بکەن.

جەنابتان لەوە تێدەگەن کە دوای جەنگێك کە ئەوەندە کارەستبار بوو بۆ کورد، ئەوان [کوردەکان، و] هەرگیز پشتیوانی بزووتنەوەیەکی ئاوها سەرەڕۆ نابن و بەشداریی تێدا ناکەن. بۆیە ئێمە داوا لە جەنابتان دەکەین باوەڕ بەوە بکەن کە باڵی نەتەوەیی کورد بەشداری لە بزووتنەوەکەی ئەنادوڵدا ناکات. خۆ

ئەگەر بەشدارییێکی کوردیش لەو ئاشووبەدا ببێ، جەنابتان هەروەها ئەوە قەبووڵ دەکەن کە ئەم بەشداریکردنە دەشێ سنووردار بێ بۆ چەند حاڵەتی هەڵاویردە و کەسی کەوا کەسەکانی بە هەڵەدا چوون و لە نەزانییەوە کەوتوونەتە داوی هەڵوێست و نیازی ڕاستەقینەی سەرکردەکانی ئەم هێزە بەناو ناسیۆنالیستانە.

ئێمە پێشنیارێکی گەلێك گرینگ و زۆر بە پەلە دەخەینە بەر دیدەی بەرزی حوکمدانی ئێوە. بە گوێرەی بیروڕای متەوازعانەی ئێمە باشترین ڕێگەچارە بۆ ئەوەی هەتا هەتایە ڕادەیەك بۆ ئاژاوەیەکی ئاوها و پشێوییەکانی ئاسیای بچوك دابنرێ، ئەوەیە دەستبەجێ و بەبێ دواکەوتن سەربەخۆیی کوردستانێکی یەکگرتوو بە سنووری سروشتی و نەتەوەیی خۆیەوە ڕابگەیەنرێ. کوردەکان کە بە گشتی تینووی سەربەخۆیی و ئازادین، ناتوانن ببنە فاکتەری ئاشتی لە جیهان تەنها ئەوساتە نەبێ کە بتوانن لەناو سنوورێکی ئاوها و لەژێر ئاڵای کوردستانێکی سەربەخۆدا بژین. ئێمە قەناعەتمان وایە کاتی ئەوە هاتووە کە حکوومەتی بریتانی ئاشنامان بکات بە بڕیاری تایبەتیی خۆی و ئەوەمان بۆ بسەلمێنێ کە وا تائێستا هیوامان لەسەر پاڵپشتی ئینگلیز هەڵچنیوە لەسەر خەون و خەیاڵ ڕۆنەنراوە.

٢- سیاسەتی پەیڕەوکراوی تورکەکان هەمیشە بریتی بووە لەوەی خواست و داوا نەتەوەییەکانی کورد سەرکوت بکات. ئەم سیاسەتە ئەمڕۆ هێشتا بە توندی و زەبرزەنگەوە هەر بەردەوامە. بۆ ئەوەی ڕاستیی ئەوە بسلەمێنین کە وتوومانە، ڕێگە بەخۆمان دەدەین چەند حاڵەتێك وەکوو نموونە بهێنینەوە. حکوومەتی ناوەند والییەکی بۆ دیاربەکر ناردووە کە هەرگیز سڵ لەوە ناکاتەوە دژ بە کورد ڕەقترین سیستمی بەڕێوەبردن جێبەجێ بکات. ئامانجی سەرەکیی کوشتن و لەڕەگەوە هەڵکێشانی خواستە نەتەوەییەکانی ئێمەیە. هەموو ئەو سکاڵانامانەی لە ئێمەوە بێت و ئیمزای کوردەکانیان بەسەرەوە بێت بە هیچ شێوەیەك لەبەرچاو ناگیرێن. ڕاستیەکەی ئێمە ناتوانین خەیاڵی ئەوە بکەین یا یاسایەکی لەوە ملهوڕانەتر وەبیرخۆمان بهێنینەوە کە تورکەکان بەبێ شەرمکردن بەردەوام جێبەجێ دەکەن. دەرگەکانی کۆمیسێریاکانی پۆلیس و دادگەکانیان بەڕووی

هــەموو ســکالآیەکی خــەڵکانی ئێمــەدا داخــراون. ئــەوە بێهوودەیــە کــە لێــرەدا وردەکاریی ئەو ئەشکەنجە و ئازارە بگێڕینەوە کە تورکەکان، چ لە دەرچوون و چ لــە گەیــشتنیان بــەرەو ڕووی ئــەو کوردانــەیان کردۆتــەوە کــە نێــردراون بــۆ کوردستان.

لقەکانی دیاربەکر و سیعرت–ی جەمعیەتی تەعالیی کوردستان بە زەبری هێز لــە لایــەن دەســەڵاتکارانی کۆمیتــەی تورکەکانــەوە هەڵوەشــێندراونەتەوە. وێــرای هەوڵە چەند بارەبووەکانی کۆمیتە– کە بۆ بەرزیی نەتەوەکەمان کار دەکات–، ئەم دوو لقە حاڵی حازر هێشتا داخراون. لە ئورفە (کۆنە ئێدیسە) * دەسەڵاتکارانی تورك بڕیاریان دا ڕێگە نەدەن لقێکی ئەم کۆمەڵەیەی ناوبراو لەم شارە بکرێتەوە. حیزبەکەی ئێمە پارتی دیمۆکرات تا ئێستە لە لایەن وەزارەتی ناوخۆوە دانی پێدانەنراوە. ئەم هەموو توندی و نادادپەروەرییە پێوانەیەکە ،ئەو دڵڕەقییە بەرامبەر بە گەلەکەمان نیشان دەدات. بەو پێیەی کە دەسەڵاتکارانی تورك ئەم خۆنیشاندانە تازانەی دیاربەرکر بە ئامانجی سەربەخۆیی وەك " چەتەگەرییێکی سادە" نیشان دەدەن، جارێکی دیکە ئەوە دەسەلمێنن کە تورکەکان پێ‌دادەگرن لەسەر ئەوەی وا نیازیانە نەتەوەی (کورد) لەناو قەڵەمڕۆی خۆیاندا بهێڵنەوە. لە ئەنجامدا، ئێمە باوەڕمان بەوە هەیە کە حکوومەتی بریتانیای بەهێز، کۆمەگ و هاوپشتیی خــۆی بــۆ گــەلێك ڕەت ناکاتــەوە کــە وا هــەموو هیوایــەکی لەســەر ئینگلستانە.

٣– دەسەڵاتکارانی تورك هەموو جۆرە ئالیکاری و کۆمەگییەك بۆ ئاوارەکانی ویلایەتی ئایدن** دەستەبەر دەکەن، بەڵام بۆ ئەو ئاوارە چارەڕەشانەی کە حکوومەت لەبەر هۆی تایبەتی لە ماوەی ساڵانی جەنگدا لە ناوەوەی ئەنادۆڵ ڕایگوازتــوون، هیــچیان بــۆ نــەکراوە. هــەزاران خێزانــی کلــۆڵی کــورد هــیچ ئاسانکارییێکیان بۆ نەکراوە بۆ گەڕانەوە بۆ سەر ماڵ و حاڵی خۆیان، نەك هەر لە مەترسی لە برسان مردن یا مەترسییەکانی دیکە نەپارێزراون، بەڵکو هێشتا بۆ

Edisse *

Aïdin **

چارەنووسی خۆیان وازیان لێ هێنراوە و هەتا لە لایەن تورکەکانەوە بەرەوڕووی هەموو چەشنە نکۆڵی لێکردن و مامەڵەیەکی خراپ بوونەتەوە. بۆیە ئەم هەڵس و کەوتە بەربەرییانەی تورك بەرامبەر بە کورد دەبێ تەنها وەك سیاسەتی بەرنامەڕێژکراوی لەناوبردن و توانەوەی برایانی ئێمە تەماشا بکرێ.

٤- ئێمە لە جەنابتان دەپاڕێینەوە هەوڵبدەن دنەی حکوومەتی پایەبەرزتان بدەن چەند هەنگاوێك لەبارەی ئەم خاڵانەی کە لەسەرەوەدا باسمان کردن هەڵبگرن و لوتف بفەرموون لەم هەنگاوانە ئاگادارمان بکەنەوە، لە کاتێکدا ئەمە ئەو هیوایەی کە ئێمە لەسەر ئینگلستان هەڵمان ناوە پتەوتر دەکات.

ئێمە تکاکارین ڕێز و نەوازشی هەرە قووڵمان قەبووڵ بفەرموون. ئێمە زۆر کڕنووشبەر و خزمەتکاری گوێڕایەڵی جەنابتانین.

سکرتێری پارتی دیموکراتی کورد،
پارێزەر، منەوەر و بازرگان

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٧

پاشکۆی ژمارە ٥[*]

پارتی دیموکراتی کورد

گەڕەکی بابی عالی

ئەستانبووڵ

بۆ کۆمێسێری خاوەند شکۆی بریتانی،

جەناب،

کۆمیتەی پارتی نەتەوەیی دیموکراتی کورد زۆر بەڕێزەوە داوا دەکات ڕێگەی بدەن ئەم یادداشتنامەیە بخاتە بەردەست بایەخ پێدانی بەرزی جەنابتان. هەموو کوردە ڕووناکبیرەکان کە سەر بە پارتەکەی ئێمەن، بە سوپاس لەوەی کە نەتەوەی پایەداری ئینگلیز، سەرتۆپی هاوپەیمانەکان و هاریکارەکانی، خەباتی کردووە و خوێنی ڕۆڵە بەجەرگەکانی خۆی بۆ پرسی پیرۆزی دیموکراسی و پاراستنی ماف و بەرژەوەندییەکانی نەتەوە چەوساوەکان ڕشتووە، بەرز دەنرخێنن. ئێمە زۆر بە توندی لەو باوەڕەداین کەوا گەورە هێزە هاوپەیمانەکان پرنسیپەکانی سەرۆک ویلسن–یش بە قازانجی نەتەوەی کورد بەجێ دەهێنن و ئازادی و مافی پەرەسەندنی بۆ زامن دەکەن. ئەوە نزیکەی چوار سەدەیە نەتەوەی کورد بە کۆششی یەك لە سەرکردەکانی خراوەتە ژێر دەسەڵاتی تورك بە گوێرەی پەیماننامەیەك کە بەداخەوە مەرجەکانی هەرگیز لەکاتی بەڕێوەبردنی کاروباری کورددا لە لایەن تورکەکانەوە جێبەجێ نەکراون. ڕاستییەکەی تورکەکان هەرگیز لەوەدا سەرنەکەوتن لەوەی کە چارەنووسی کوردەکان باش بکەن. ئەوە هەر لە سۆنگەی خراپیی بەڕێوەبردنی تورکەکان و بە چاوی سووك سەیرکردنیانەوە بوو کە کوردەکان سەدان جار ڕاپەڕیون. لەبەر گەلێك هۆ هێشتا هەر لەژێر دەسەڵاتی تورك دان و نەیانتوانیوە سەربەخۆیی خۆیان وەدەست بهێنن.

---

[*] بەداخەوە بەڵگەنامەکە هیچ مێژوویێکی بەسەرەوە نییە و تەنها نووسراوە پاشکۆی پێنجەم، بۆیە ئێمە پێمان باشبوو هەر دوای یەکەم نامەکە دایبنێین، وەرگێڕ.

دوای شۆڕشی گەورەی عوسمانی ساڵی ١٩٠٨، کوردە ڕوناکبیرەکان بە هێمنی کاریان دەکرد و سوور بوون لەسەر گەیشتن بە ئامانجە نیشتمانییەکانیان و نە لە قوربانیدان و نە لە زیان پێگەیشتن سڵیان نەکردۆتەوە. ئەمڕۆش خەڵکی ڕووناکبیری کورد دڵسۆزانە و بەخۆشییەوە لە سایەی بریتانیای فەخیمە و هاوپەیمانەکانیدا چەپڵە بۆ سەردەمی ئازادی و دیموکراسی لێدەدەن.

مایەی داخە کەوا بیریارە کوردەکان بەر لە هەڵگیرسانی جەنگ لەگەڵ ئینگلستان نەکەوتنە دانوستان بۆ ڕێککەوتنێك. ئەوکاتە ئێمە لەژێر دەسەڵاتی حکوومەتێکی ستەمکاردا دەژیاین و هیچ دەست لەپشتدانێکمان لە لایەن بریتانیاوە نەبوو، بەجۆرێك دەترساین بەشداری لە جەنگێکدا بکەین کە ببێتە مایەی زیانێکی گەورە لە ژیان و سەروەت و سامانی نەتەوەکەماندا.

ئێمە هیوا لەسەر ئەوە هەڵدەچنین کە نەتەوەی گەورەی ئینگلیز مافی نەتەوەیی ئێمە لە بوون و سەربەخۆییمان لە چوارچێوەی سنوورەکانی خۆماندا ڕەت نەکاتەوە. بە هەمان شێوە ئەو ڕۆژە بە کۆمسیۆنی لێکۆڵینەوەی ئەمریکی*-مان وت کە، کوردە هۆشیارەکان تەنها یارمەتی و ئامۆژگاری لە ئینگلستان دەخوازن. لێرەدا ئەوە دووبارە دەکەینەوە کە ئێمە لە فەخامەتی ئێوە و حکوومەتی پایەبەرزتان دەپاڕێینەوە بۆ ناسینی سەربەخۆییمان، بۆ ڕێبەریکردن و خستنە بەرێخستنی نەتەوەکەمان بۆ سەر ڕێگەی شارستانی و دواجار مسۆگەرکردنی مانەوەی سەربەخۆییمان دژ بە دوژمنانی دەرەوە و ناوەوەمان، هەموو کوردێکی تێگەیشتوو قەناعەتیان بەوە هێناوە کە کوردستانی دواڕۆژ ناتوانێ بەبێ دەستی ئالیکاری و کۆمەگی ئینگلستان بژی و گەشە بکات. ئێمە تەواو ئامادەین وڵاتەکەمان بخەینە بەر ڕێنمایی ئینگلستان و هەر شتێك لە دەسەڵاتی ئێمەدا بێ بیکەین بۆ ڕەزامەندی و خزمەتی ئەم هێزە. ئەگەر ئینگلستان ڕازی بێ وا بکات یارمەتیمان بدات لە گەیشتنە ئامانج و خواستەکانماندا، ئەوا نەك هەر دەمانخاتە ژێر چاکەی درێژخایەنی خۆی، بەڵکو زیاد لەوە خۆی دەگەیەنێتە ناو دڵی سوپاسگوزار و بەوەفای داواکاریەکانی ئێمە.

---

* مەبەست لەو کۆمسیۆنە لێژنەی کینگ -کراین-ە، وەرگێڕ.

جەناب، ئێمە دەتوانین لە ئێستەوە بانگەوازەکانمان بۆ بایەخ پێدانی بەخشندانەتان چەند بارە بکەینەوە و هیوا بخوازین پاڕانەوەکانمان پێشوازییێکی میهرەبانانەیان لێ بکرێ. بۆ ئێستە ئێمە ئازادیی ئەوە بە خۆمان دەدەین سکالایەکی دوولایەنە بخەینە بەردەستی جەنابتان.

١- هەزاران بنەماڵەی کوردی ئاوارەی دوور لە ماڵ و حاڵی خۆیان لە چەند بەشی ئەنادوڵ هەن. ئەم ئاوارە سیاچارانە بوونەتە نێچیری برسێتی و لەناوبردن و تواندنەوە لە لایەن تورکەکانەوە. حکوومەتی عوسمانی، وێڕای داواکاری و بانگەوازی دووبارەمان، هەر گوێی کەڕ کردووە. بەناوی مرۆڤایەتی و "دادپەروەری"ی ئینگلیزەوە تکاتان لێ دەکەین دەسەڵاتی زۆری خۆتان بخەنە گەڕ بە قازانجی ئەم بنەماڵە کوردە هەژارە برسیانە و گەڕاندنەوەیان.

٢- حکوومەتی تورک ئێمەی لە مافە سەرەکیەکانمان بێبەش کردووە، لەوەی کۆمەڵە و پارتی سیاسی دروست بکەین و ئێمەی خستۆتە ژێر سیستمی چەوساندنەوە و سەرکوتکردن. ئێمە هەروەها تکا لە جەنابتان دەکەین بەوەی ڕادەیەك بۆ ئەم نکووڵی لێکردنە بێسوود و بەدەرە لە هەموو مانایەك دابنێن.

شەرەڤ ئەومان هەیە کڕنووشبەری زۆر گوێڕایەڵی جەنابتان بین.

سکرتێری گشتیی
پارتی دیموکراتی کورد

بەڵگەنامەی ژمارە:١٨
ئەرزەڕۆم، ٢٤ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

تێلێگرامی شیفرەیی
کۆپی
(نهێنی)

بۆ وەزیری جەنگ

ئێمە ئێستەکە تەواو دڵنیاین لەوەی:
١- کـەوا یانـەی کـوردیی دیاربـەکر کـە سـەرقاڵی دامەزرانـدنی کۆمـارێکی کوردسـتانییە، لـە ڕووی دارایـی‌یـەوە لـە لایـەن ئینگلیزەکانـەوە پـشتیوانیی لێدەکرێ.
٢- ئەم یانەیەیە کە بڕێوی باندە کوردەکانی دێرسیم دابین دەکات کە وا ئەرکیان شەڕکردنە لەگەڵ هێزەکانی بزووتنەوەی نیشتمانیدا.

قوماندانی
فەیلەقی سوپای پانزەهەم
ئیمزا: کازم قەرە بەکر

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٩
دیاربەکر، ٣٠ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

لە حاکم فایەق عەلییەوە
بۆ وەزیری ناوخۆ

ناکۆکییەك سەبارەت بە سەربەخۆیی کوردستان لە نێو یانەی کوردیدا کە ئینگلیزەکان و سەرۆکهۆزەکانی قەرە کیچی پشتگیریی لێدەکەن، هەیە. سەرۆك هۆز عەبدوڵڵا کوڕی خەلیل بەگ بۆ هێورکردنەوەی ئەم ناکۆکییە سەرۆکێکی دیکە بە ناوی سەیید عەبدولقادر و براکەی "مەحموود" داوەتی لای خۆی دەکات. لایەنگرانی عەبدوڵڵا لەکاتی نانخواردندا ویستوویانە لە ناکاو بیانکوژن، مەحوود کوژراو عەبدولقادر توانیی خۆی ڕزگار بکات. بکوژەکە بە خۆی و چل سوارەیەوە پەنای بردۆتە بەر سەرۆکهۆزێکی دیکە لە ئورفە و پەلاماری کەسە بڕواپێکراوەکانی حکوومەتی داوە و ئاسایشی شارەکەی تێك داوە. عەبدوڵڵا هەر ئێستە گیراوە و لە لایەن ئەو مەفرەزەیەوە بریندار کراوە کە بۆ بەشوێنداچوونی نێردراوە، کۆمەڵێك بەڵگەنامەی زۆریان لە لا دۆزیوەتەوە.

حاکم
فایەق عەلی

بەڵگەنامەی ژمارە: ٢٠
سێرڤیسی زانیاریی زەریاوانیی
تورکیا

هەڵبژاردەی چاپەمەنیی ژمارە ١٨٥ی ١ی تشرینی دووەمی ١٩١٩

پارتی کورد: ستاتووی پارتی کورد[*] کە لە کۆتایی تەواوبوونیدا دراوە بە وەزارەتی ناوخۆ، پەسەند نەکراوە. ئەو ئامانجەی کە ئەم پارتە پێشنیاری دەکات بەشوێنیەوە بچیٚ، لەگەڵ پێڕەوی پارتە سیاسییەکاندا ناگونجیٚ.

"بۆسفۆر"

---

[*] پێدەچیٚ مەبەست لەم پارتی کورد-ە، پارتی دیموکراتی کورد بێت کە پێم وایە تا داشخرا، ئەم پارتە هیچ ئیجازەیەکی ڕەسمیی نەبوە، وەرگێڕ.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٢١
کۆنستانتینۆپل، ٢٩ی کانوونی یەکەمی ١٩١٩

کۆمیسێریای بەرزی
کۆماری فڕانسا
لە ڕۆژهەڵات

بەشی کاروباری
سیاسی و بازرگانی
ئاسیا- ئۆقیانووس
ژمارە: ٧٦٦

لە بەڕێز کۆمیسێری بەرزی کۆماری فڕانسا لە ڕۆژهەڵات
بۆ بەڕێز جەنابی پیشۆن، وەزیری کاروباری هەندەران
لە پاریس

ناڕەزایی کۆمەڵەی کورد

عەبدولقادر ئەفەندی، سیناتۆر و سەرۆکی کۆمەڵەی کورد کە بارەگەکەی لە کۆنستانتینۆپلە، نامەیەکی ئاڕاستە کردووم بۆ ناڕەزایی دژ بە چەند تێلێگرامێکی چەند سەرۆکهۆزی کورد کە لە چاپەمەنییەکاندا بڵاو کراونەتەوە و ئەمانە گەواهی پابەندبوونیانی تێدا بۆ حکوومەتی عوسمانی نیشان دەدەن.
من شەرەفی ئەوەم هەیە هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا کۆپییەکی ناڕەزایی "عەبدولقادر ئەفەندی"تان بۆ بنێرم و پێم وایە دەبێ بەم بۆنەوەیەوە ئەوە دیاری بکەم کە، ئەوی ڕاستی بێ ڕۆژنامە حکوومەتییەکان گەلێك جار چەند تێلێگرامێکی چەندین کۆمیتە یا ڕێکخراوی کوردییان بڵاو کردۆتەوە کە ناڕەزایی بەرامبەر بە ویستی بێبەریکردنی گەلی کورد لەوەی وەکوو عوسمانی بمێنێتەوە، دەردەبڕن.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٢٢

کۆنستانتینۆپل، ٢٦ی کانوونی یەکەمی ١٩١٩

کۆمەڵەی کورد

جەنابی بەڕێز،

لەم مانگی کانوونی یەکەمی ١٩١٩یەدا، ڕۆژنامە تورکییەکان چەند تێلێگرامێکیان بڵاو کردۆتەوە کە بەناوی چەند سەرۆکهۆزێکی کورد بووە و لەو تێلێگرامانەدا پابەندبوونی خۆیان بۆ حکوومەتی تورک نیشان دەدەن.

ڕۆژنامەی "ژین"ی ئۆرگانی کۆمەڵەکەی ئێمە، ویستوویە بە بەڵگەی ماددی بکەوێتە خستنەڕووی ناڕاستیی ئەم تێلێگرامانەی دەستکردی ئەفسەرە ئیتیحادییەکانی سەر بەو هێزە ناسیۆنالیستە بەناوبانگە کە هەموو بیرۆیەکانی تەلگرافخانەکانی ئاسیای بچووکی خستووەتە ژێر ڕکێفی خۆی و بە سەرکردایەتیی مستەفا کەمال دەستی بەسەر هەموو وڵاتدا ڕاگەیشتووە. بەڵام سانسۆر چەندین جار ڕێگەی لە بڵاوکردنەوەی ئەم وتارە سەرنجڕاکێشە گرت. کە وایە، ئێمە ناچارین سەرنجی جەنابتان بۆ ئەم کردەوەیە، کە ئێوە لە ئێمە باشتری لێ دەزانن، ڕابکێشین و تکاکارین بە کۆنفرانسی ئاشتیی ڕابگەیەنن.

جەناب، ڕێزلێنانی قووڵمان قەبووڵ بفەرموون.

سەرۆکی کۆمەڵەی کورد

(ئیمزا) حاریس

بەڵگەنامەی ژمارە*: ٢٣
کرد استقلال قومیتەسی
کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد

بۆ بەڕێز جۆرج کلیمۆنسۆ،
سەرۆکی کۆنفرەنسی ئاشتی لە پاریس

داخوازینامەی ئەرمەنییەکان و
ئەو بەڵگەنامانەی کە لەسەری ڕۆنراون

بەڕێز سەرۆك،

ئەوە تەنها ئەمڕۆیە کە ئێمە توانیمان کۆپییەکی ئەو یادداشتنامەیە وەدەست بخەین کە ڕۆژی ١٢ی شوباتی ١٩١٩ بەڕێز بۆغۆس نوبار** و ئا. ئاهرۆنیان***

---

* بەداخەوە ئەم بەڵگەنامەیە کە ئێمە لە ئەرشیڤی وەزارەتی جەنگی فڕانسا وەرمان گرتووە، هیچ مێژوویێکی بەسەرەوە نییە و لەناو ئەو دۆسیەیەی کە لە ئەرشیڤیشدا هەڵگیراوە، تەنها بەگەڵ بەڵگەنامەکانی ١٩١٨-١٩١٩ دراوە و هیچ نووسراویێکیش نییە مێژووی ئەم بەڵگەنامەیەی تۆمار کردبێت. ئەگەر هەڵە نەبم کاتی خۆی کۆپیەکی ئەم یاددشتنامەیەم لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیادا بینیوە، ڕەنگە ئەگەر ئەم یادداشتنامەیە لەوێشدا بدۆزرێتەوە، دەشێ سەرەداوێکی مێژووی ڕاستەقینەی ئەم یادداشتنامەیەمان بەدەستەوە بدات. من بەزۆری بیرم بۆ ئەوە دەچێ کە، ئەم بەڵگەنامەیە هەر دەبێ لە نیوەی دووەمی ساڵی ١٩١٩ نووسرابێت و زۆریش وای بۆ دەچم لە مانگی تشرینی یەکەمدا نووسرابێ. جارێ تا کۆپییەکی دیکەی ئەم بەڵگەنامەیە یان سەرەداوێکی تەواو دڵنیامان دەست دەکەوێ، ئێمە ئەم بەڵگەنامەیەمان خستە کۆتایی ساڵی ١٩١٩-ەوە، وەرگێڕ.

** Boghos Nubar

*** A. Ahronian

به ناوی نەتەوەی ئەرمەنەوە پێشکەش بە کۆنفرەنسی ئاشتی‌یان کردووە. ئێمە بە ڕاشکاوانە دەڵێین سەبرێکی زۆری لێمان ویست تا بتوانین هەموو پروپاگەندەکانیان کە لەسەر بەڵگەی نادروست، لێکدانەوەی نادروست و ئاماری هەڵبەستراو ڕۆنراون، بخوێنینەوە.

ئێمە توانیمان زاڵ بین بەسەر ئەو تووڕەیی و قێزەونییە شەرعییانەی خۆماندا کە کاتی خوێندنەوەی ئەم بروبیانوانە تووشی بووین، ئێمە ئەم چەند دێڕە تاونبارکردنەمان چەند جارێك خوێندەوە.

یادداشتنامەی ئەرمەنییەکان دەنووسێ: ((هەموو ئەرمینیا لەژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا شەش سەدە دەبێ هەر تەنها کتێبێکی دوورودرێژی ناوی شەهیدانە لەگەڵ ڕەشەکوژیی ناوبەناودا)).

نەدەبوو لەگەڵ ئەم تاونبارکردنەدا بەڵگەیەکی ئاشکرای بهێنابایە، پێویست نەبوو مێژووەکان، شایەتحاڵەکانی ئەم سەرکوتکردنانەی بەدەستەوە بدابایە؟ بەڵام نەخێر، بەڕێزان، ئەرمەنییەکان هەر بەوەندە دەستبەردار دەبن بڵێن شەش سەدەیە ناوە ناوە لە لایەن عوسمانییەکانەوە ڕەشەکوژ دەکرێن و دەزانن بە باشی بڕوایان پێ دەکەن، چونکە سی ساڵ دەبێ پڕوپاگەندەیەکی هێندە گەورەی هەڵبەستراویان لەناو هەموو ئەوروپادا کردووە، بەجۆرێك کە دڵنیان لەوەی کە گوێچکەی میهرەبانانە دەدۆزنەوە بۆ ئەوەی گوێیان لێ بگرن.

ئێمە مشووری وەڵامدانەوەی ئەم تاوانبارکردنانە بۆ ئینسیکلۆپیدیای بریتانی بەجێ‌دەهێڵین، ڕاستییەکەی لەوێدا نووسراوە: ((دوای داگیرکردنی کۆنستانتینۆپل لە ساڵی ١٤٥٣دا، محەمەدی دووەم ڕەعیەتە مەسیحییەکانی لەناو کۆمیونیتە یان میللەتدا لەژێر سەرکردایەتیی سەرۆکێکی قەشەدا ڕێكخست کە دەسەڵاتی ڕەهای کاروباری مەدەنی و ئایینی لەبن دەستدا بوو. لەسایەی ئەم سیستمەدا مەترانی ئەرمەنیەکانی بۆرسە لە لایەن سوڵتانەوە کرا بە پاتریارشی کۆنستانتینۆپل و بوو بە سەرۆکی مەدەنی و ئایینی کۆمیونیتەکەی و خۆی وەك ئەندامێکی ڕەسمیی حکوومەتی ئیمپراتۆری بە پلەوپایەی وەزیر ناسرا؛ بەشداریی ئەنجومەنێکی دەکرد کە پێك هاتبوو لە ئەسقۆفێك و کاهینێکی دیکە و

لــه هــەر هەرێمێکیــشدا ئەسـقۆفێك نوێنــەری بـوو. ئـەم *ئەمپراتۆریایــە لــە نــاو ئیمپراتۆریـادا** ، لـه ڕووی یاسـایـیـیـەوه شـوێنێکی تـەواو ناسـراوی گرتبـوو))
((...وەختێك عەبدولحەمید چووه سەر تەخت، ڕەوشی ئەرمەنییەکان لە باشترین حاڵدا بوو، هەرگیز لەژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا وەزعیان وا باش نەبووبوو، بەڵام بە کۆتایی هاتنی جەنگی ١٨٧٧-٧٨، ئیدی پرسی ئەرمەن لەدایك بوو...)).

دوورتر یادداشتەکە دەنووسێ:

((کەمتر لە ساڵێك دوای مەشرووتە[ی عوسمانی،و]، ڕەشەکوژیی (ئەرمەنییەکان) لە ئەدەنە بەڕێوە چوو کە نزیکەی ٢٠٠,٠٠٠ ئەرمەنی تێدا لەناو چوون)). بۆ ئـەوەی نـەوترێ یادداشـتانەمەکەی ئەرمەنییـەکان بێشـەرمانە بـە درۆ مـەرگی ٢٠٠,٠٠٠ی خۆیـان لـە ڕەشـەکوژیی ئەدەنـەدا دەباتـە پـێش. بـەگوێرەی کتـێبی زەردی حکوومەتی کۆماریی فڕانسا، تەواوی دانیشتوانی ویلایەتی ئەدەنە ٥٠٠ ,٤٣٩ کەس بووە، کە لەوانە ٤٠٣,٤٠٩ کەسیان موسڵمان و هـەر تـەنها ٩٧,٠٠٠ هـەزار کەسی ئەرمـەنی بـووه. کـەمێك لـە خوارتر، یادداشتنامەکە ئەم بانگەشـەیە لەبیر دەکات و دەقاودەق دەنووسێ:

((بەر لە جەنگ لە سیلیسیە Cilicie تەنها ٢٠٠٠٠٠ ئاسووری هەبوە، لە کاتێکدا ژمارەی ئەرمەنییەکان بۆ زیاتر لە ٢٠٠٠٠٠ کەس هەڵدەکشێ، وێڕای ئەو کۆچە گەورەیەی کە بەهۆی کوشتاری ساڵی ١٩٠٩وە لە ئەدەنە ڕووی دا)).

ئەگەر ٢٠٠,٠٠٠ ئەرمەنی ڕەشەکوژ کران و ژمارەیەکی زۆریش پەڕیوە بوون، کـە ئەمــە لــەناو دوو کەوانــەدا بــە هــیچ کلــۆجێ ڕاسـت نییــە، چـونکە هــیچ ئــاوارەبوونێکی ئەرمەنــەکان بــە هــیچ شـێوەیەك لــەم مێــژووەدا نــەبوە و بــە پێـچەوانەوە ژمارەیـەکی زۆری ئەرمـەنی پەناهەنـدە پـێش مەشـرووتە هاتنـە نـاو وڵات.- چۆن زیاتر لە ٢٠٠,٠٠٠ ئەرمەنی لەم بەشەی ئیمپراتۆریای عوسمانیدا ماونەتەوە؟

وەفـدی ئەرمــەنی، بــە ئامــاژە دان بـەو هۆیانــەی کــە بۆچــی دەبـێ ئــەورووپا ئیمپراتۆریایەکیان پێ ببەخشێ، دەنووسێ:-

---

* *Impérium in Impéria*

((... دواجار لە قەوقاز دەبینرێن، کە تێیدا- بەبێ قسەکردن لەسەر ئەوەی کە ١٥٠,٠٠٠یان لە ڕیزەکانی سوپای ڕووسیادا لە هەموو بەرەکانی جەنگدا شەڕیان دەکرد،- سوپایەکی ٥٠,٠٠٠ سەرباز و هەزاران خۆبەخشکار (متطوع) بەبێ وچان لەژێر سەرکردایەتیی بالای ژێنێرال نەزاربێکیان*دا شەڕیان کردووە، هتد...)).

- بەڵام وەفدەکە لە یادی چووە باسی ئەو خیانەتە ترسنۆکانەیەی لێ زیاد بکات کاتێك هێزی ئەرمەنییەکان باکۆیان بە ئینگلیزەکان چۆڵ کرد، ئەوەی کە بە هیچ شێوەیەك سەراسیمەمان ناکات، چونکە ئەوان تەنها ئەوە دووبارە دەکەنەوە کە (شا) گەورەکەیان، تیگران، بە هاوپشتەکان و خەزووریی کرد:

یادداشتنامەکە دەنووسێ:

((ئەرمەنییەکان کە چەندین سەدەیە ژێردەستەی عوسمانییەکانن، بە هەموو لایەکی ئیمپراتۆریادا بڵاو بوونەتەوە. ژمارەیەکی زۆریان پەڕیوەی هەندەران بوون،- لە ڕووسیا،- لە ئەمریکا، بۆ ڕاکردن لەدەست ملهوڕی. بێگومان بەشی زۆرینەی ئەم ئاوارانە دەگەڕێنەوە ناو نیشتمانی ئازادکراویان. لە ئەنجامدا، ئەو ئامارانەی کە دەبێ لەبەرچاو بگیرێن، ئەوانەی پێش جەنگن، ڕەشەکوژیی سوڵتان عەبدولحەمید لە ساڵەکانی ١٨٩٤-٩٦دا، نەك هەر تەنها ٣٠٠,٠٠٠ قوربانیی لێ کەوتەوە، بەڵکوو هانی کۆچ پێکردنی بەشێکی گەورەی دانیشتوانی دا. ئەوە قەبووڵ نەکراوە کە تاوانەکان بتوانن بە قازانجی تاوانگێڕەکان بشکێنەوە و ئەنجامەکەی چارەنووسی بێنرخیان بنوێنێ بە قازانجی گەرەنتیدان بە زۆرینە و باڵادەستیی تورك دەستەبەر بکات. دەبێ دەنگی هەموو ئەرمەنییەکان، زیندوو و مردوو، ببیسرێ. ئەگەر ئەرمەنییەکان زۆرینەی ڕەها لەسەر تەواوی هەموو ڕەگەزەکانی ناو ویلایەتە ئەرمەنییەکان پێك ناهێنن، بەڵام ئەگەر لەگەڵ هەر یەکێك لەوانەدا بەراوردیان بکەین، زۆرینەن. بەر لە جەنگ، وێڕای کۆچکردنی کۆتایی سەدەی دوایی [سەدەی نۆزدەهەم، وەرگێڕ] ژمارەی

* Nazarbekian

ئەرمەنییەکان لەو شەش ویلایەتەی وا پێیان دەڵێن ویلایەتە ئەرمەنییەکان: ویلایەتەکانی تەرابزۆن و سیلیسیە لەوەی کورد و تورك پێکەوە زیاتر بوو. ١,٤٠٣,٠٠٠ ئەرمەنی بەرانبەر بە ٩٤٣,٠٠٠ تورك و ٤٨٢,٠٠٠ کورد بوو)).

بەوەی وا ئەم ژمارانە لەبیر دەکەن کە لە پاشکۆی ژمارە دوودا هاتوون، یادداشتنامەکە ژمارەی تورك و کوردەکان بە ١,٤٢٥,٠٠٠ دەخاتە بەردەست و بەجیا ٢٠٣,٠٠٠ قزڵباش، فەلە و ئێزیدی ڕیز دەکات، کە ئەوانە بەبێ ئەملاوئەولا کوردن، هەروا ٢١٠,٠٠٠ لاز، چەرکەس، عەرەب و فارس کە موسڵمانن. ئەگەر ئەم ژمارانە وەکو ژمارەی تەواو قەبووڵ بکەین، دەبینین لەکاتێکدا بانگەشەی ئەوە دەکەن کەوا زۆرینەن، بەگوێرەی ژمارە بەدەستدراوەکانی خۆیان بریتین لە ١,٤٠٣,٠٠٠ بەرانبەر بە ١,٨٣٨,٠٠٠ کەس، ئەم ژمارانە لە یادداشتنامەی تاییندا بەدەست دراون، بەبێ ئەوەی ئیشارە بە هیچ بەڵگەیەك یا هیچ سەرچاوەیەك کرابێ.

بە قەبووڵکردنی ڕوانینی ئەرمەنییەکان و هەتا بە ڕەچاوکردنی ژمارەی مردووەکانیشیان، ئێمە ئەو سەرژمێرییە بەدەستەوە دەدەین کە لە لایەن ژێنێرال زێلەنژییەوە ئامادە کراوە و ئینسیکلۆپیدیای بریتانی ڕایگوازتۆتەوە، ژمارەی دانیشتوانی نۆ ویلایەتی ناوبراو بەم شێوەیەیە:

ئەرمەنییەکان............	٩١٣,٨٧٥	یا	١٥٪
مەسیحییەکانی دیکە....	٦٣,٨٧٥	یا	١١٪
موسڵمان................	٤,٤٥٣,٢٥	یا	٧٤٪

لە پێنج* ویلایەتەکانی ئەرزەڕۆم، وان، بتلیس، خارپووت، سیواس، دیاربەکر، کە ئەرمەنیان زۆرتر تێدایە، ژمارەی دانیشتوانەکەی بەم شێوەیەیە:

ئەرمەنییەکان...........	٦٣٢,٢٥٠	یا	٢٤٪
مەسیحییەکانی دیکە.....	١٧٩,٨٧٥	یا	٧٪

* سورەیا بۆ خۆی هەر شەش ویلایەتی نووسیوە، کەچی نازانم بۆچی بە نووسین نووسیویە پێنج ویلایەت، وەرگێڕ.

موسڵمان................. ١,٨٢٨,٨٧٠ یا ٦٩٪

لەو حەوت قەزایەش کە ژمارەی دانیشتوانی زۆرینەی ئەرمەنین، ڕێژەکە بەم شێوەیەیە:

ئەرمەنییەکان............ ١٨٤,٨٧٥ یا ٦٥٪

مەسیحییەکانی دیکە..... ١,٠٠٠ یا ٣٪

موسڵمان................. ٨٨,٦٥٠ یا ٣٢٪

وەفدی ئەرمەن ئەوەندە لە خۆی دڵنیایە کە ناتوانێ بیسەلمێنێ نەتەوەی زۆرینەیە لە کوردستان، یەکسەر دوای ئەوە بەڵگەیەکی دیکە دەهێنێتەوە بۆ ئەوەی لەو ڕێگەیەوە دەڤەرەکانی کوردەواری بە ئەرمینیاوە بلکێنێ. ڕاستیەکەی چەند دێڕێك دوورتر، ئەمە دەخوێنینەوە:

((لەولای دیکەوە، ژمارە تاقە فاکتەر نییە کە دەبێ لە قازانجی دیاریکردنی دانی زەوی‌وزارەکان و سنوورەکانی دەوڵەتی ئێمەدا بێ. دەبێ نەك هەر مردووەکان، بەڵکوو پلەی شارستانیش لەبەرچاو بگیرێ و بەو هۆیەوە کەوا ئەرمەنییەکان ئێستە تاقە توخمن بۆ پێکەوەنانی دەوڵەتێکی شارستان و پێشکەوتوو)).

ئێمە بە هیچ شێوەیەك خۆمان وەڵامی ئەم خۆهەڵکێشانە نادەینەوە، بەڵکوو تەنها بەوەندە دەستبەردار دەبین کە دەقاودەق ئەم چەند دێڕەی خوارەوە ڕابگوێزینەوە کە لە کتێبی "جۆرجیا و جەنگی ئێستا*"دا هاتووە، نامیلکەیەکە ساڵی ١٩١٥ چاپ کراوە:

((ئەوە ڕاستە کە ئەرمەنییەکان لە ناو چەند شار و هەتا لە تفلیس یش گەلێك زۆرن، بەڵام ڕۆڵیان لەوەی جوولەکەکانی پۆڵۆنیا، وارشۆ دەچێ. ئەرمەنییەکان سەرمایەی بازرگانی و سووخۆرییان لەبن دەستە کە بەو هۆیەوە لە هەر کوێیەك بن، چ لە ئاوایی و چ لە شار، بەشێوەیەکی دڵڕەقانە دانیشتوانە قەوقازییەکان دەچەوسێننەوە. ئەرمەنی شارەکانی قەوقاز، جۆری بازرگان یا سووخۆرن، ئەمە واتەی وایە بەڵایەکی خودان، بە تایبەت بۆ جووتیارەکان کە بەشێوەیەکی

* *La Géorgue et la guerre actuelle*

سیستماتیك بەدەستیانەوە چەوساوە و وێران بوون. ئەمە هۆی سەرەکی ڕق لێ بوونەوەی ئەرمەنییەکانە لە قەوقاز. کارەکانیان شوومە و هەر کۆمەڵگەیەك کە پێی تێدەنێن، لەبەریەکی هەڵدەوەشێننەوە. هات و هاواریان لە تەواوی ئەوروپا کە ئەوان توخمی شارستانیخوازی قەوقازن، تەنها داهێنانێکە بۆ خۆی. بازرگان و سووخۆری بێگانە هەرگیز ناتوانن لە ناو هیچ گەلێکدا ڕۆڵی شارستانیخواز بگێڕن.))

لە ترسی ئەوەی نەوەکا ئەوروپا ئەو شێوازەی بیستبێ کە ئەرمەنییەکان ڕەفتاریان پێ دەکرد و بەردەوام لە ساڵی ١٩١٤ وە بەرامبەر بە موسڵمانەکان ڕەفتاری پێ دەکەن، وەفدی ئەرمەن دەیەوێ بەم چەند دێڕەی خوارەوە ئەوروپا دڵنیا بکاتەوە: ((دانیشتوانە غەیرە-ئەرمەنییەکان کە دەکەونە ناو دەوڵەتی ئەرمینیا، ئەو ئازادییەیان دەبێ کە بە گوێرەی پرنسیپە قەبووڵکراوەکانی کۆنفرەنسی ئاشتی گەرەنتی کراون))

ساتەوەختی زۆر بە گومانا ویی بەکارهاتنی ئەم گەرەنتیە لیبراڵانە پێشتر لە سۆنگەی ئەو کرداره بەربەریانەوە کە لە لایەن ئەم ئەرمەنیانەوە لە وان- بتلیس- ئەرزەرۆم... هتد لە دەوران و لە ماوەی داگیرکردنەکانی ڕووسدا کردوویانە، ئەوە بە درۆ دەخاتەوە. سەرکردایەتیی ڕووس، بێزار و ناچار بوو چەندانێکیان لێ بگرێ تا درندایەتییان بوەستێنێ. وەختێك ئەم دەرو ناوچانە لە لایەن هێزەکانی تورکیاوە گیرایەوە، شوێنکاری بێئەژماری ئەم دڕاندایەتییەی ئەرمەنیەکانیان تێدا دۆزییەوە. شایەتحاڵێك کە دوای برینەکانی مرد، سوێند دەخوات و ئەوەمان بۆ دەگێڕێتەوە کە ئەوکاتەی لەگەڵ سوپای تورکیاوە چۆتە ناو بتلیس، بینیویە کچانی کورد بە مەمك بە قولاپی دووکانی گۆشتفرۆشەکانەوە هەڵواسرابوون. ئێمە دەتوانین هەروەها پەلامار و کوشتنەکان کە لە لایەن هێزەکانی ئەرمەن دژی موسڵمانەکان کراوە ئیزافە بکەین، دوای ئاگربەس، لە بەیرووت، حەڵەب و لە کاتی مانەوەی فەیلەقی ڕۆژهەڵاتدا لە دوورگەی قوبرس. دەسەڵاتکارانی ئینگلیز و فەرانسی ئەم دەرو ناوچانە دەتوانن چیمان وتووە پشت ڕاستی بکەنەوە.

وەفدی ئەرمەن بە دوو ڕستەی تر بە شوێن ئەم ڕستەیەدا دەچێ:

((یەکەم. لەو خەڵکانە بەشی لە هەموان گرینگتر کوردەکانن کە دابەش بوون بۆ کوردانی نیشتەجێ و کوردانی کۆچەر. زۆربەیان چیایین و هەمیشە وەك ئامرازی ڕەشەکوژی لەبن دەستی حکوومەتی تورکیادان. پەرەسەندنی سیاسییان لە سیستمی خێڵ تێپەری نەکردووە. کوردە نیشتەجێیەکان لە ئەرمەنستان لەژێر سایەی یاسادا دەژین، هەرچی تایبەتیشە بە کوردە کۆچەرەکان یاسای تایبەت هەیە کە ڕەوشی ترانس هیومانس* ڕێكدەخات بۆ پاراستنی ئاسایشی وڵات و ڕێگەگرتن لە کاری وێرانکاری.))

٢. هەڵبەت دەبێ تێبینی ئەوە بکرێ کە کوردەکان ژمارەیەکی بەرچاویان بە بنچینە ئەرمەنین، هەرکات هەژموونی تورك نەما، چەسپاندنی ئالیکاری لەنێوان هەردوو ڕەگەزی ئەرمەن و کورددا ئاسانە. ئەرمەنییەکان داوایان لێدەکرێ بە قازانجی ئاڵوگۆڕەی نێوان هەردوو گەلدا کارێك بکەن کوردەکان سوودمەند بن لە خێر و بێری شارستانی.))

وەفدی ئەرمەن کە کوردەکان بە تالانچی و پیاوکوژ تاوانبار دەکات، بە هیچ شێوەیەك، هۆیەکانی ئەو ڕەوشانە دیاری ناکات کە تێیدا کوردەکان ئەم کارانەیان کردوون. ئێمە لە پێشتردا وتمان و جارێکی دیکەش بۆ هەموو ئەوروپای دووبارە دەکەینەوە کە کورد هەرگیز ئەرمەنیەکانیان نە تالان کردووە و نە کوشتووشیانن. کوردەکان دژ بە پەلاماری ئەرمەنییەکان داکۆکییان لە خۆیان کردووە، بەڵام بڵێی بشیایە بەرامبەر بە خیانەت و پەلاماری ترسنۆکانەی ڕەگەزێکی سپڵە کە ماوەی چەندین سەدە لای خۆی حەواندبێتیەوە و قەبووڵی ئەوەی بووبێ ماڵو زەوی‌وزاری خۆی لەگەڵدا بەش بکات، کارێکی دیکە بکرابایە. بۆیە لە سۆنگەی بەدبەختییانەوە لەبەر لاوازیی ئەرمەنییەکان دڵیان ڕاگرتوون؟ کورد بە هیچ شێوەیەك نە دزییان لە ئەرمەنییەکان کردووە- چونکە ئاینەکەیان بە توندی پێشیان لێدەگرێ- و نە کوشتاریشیان لێکردوون، بەڵکوو دژ بە دەستدرێژیی وەحشیگەرانەی ئەرمەنی داکۆکییان لە خۆیان

* transhumances

کردووە. ئێمە تەحەدای وەفدی ئەرمەنی دەکەین یەك تاقە حاڵەتمان نیشان بدات کە کوردەکانی تێیدا دەستپێشخەر بووبن لە ڕەشەکوژی و تالآن و بڕۆ. بە پێچەوانەوە ئەوە بە دان پیانانی ئەرمەنەکان خۆیان، ماوەی ئەم چوار ساڵەی دوایی، وێڕای هەموو خیانەتێکیان، هۆزە کوردەکان دووبارە پێشوازییان لیٚکردنەوە و سەدان هەزار ئەرمەنیان پاراستووە. ئەرمەنییەکان دەتوانن تاکە حاڵەتێکمان پیٚ بڵێن کە یەك کوردیان تێدا لە تەنگانە دا پاراستبیٚ؟ ئەرمەنییەکان چییان کرد بۆ پاراستنی کوردەکان، وەختێك هێزەکانی تزار بەشێکی کوردستانیان داگیر کرد؟ ئەوە تا ئەو شێوەیە نەبوو کە ئەرمەنییەکان لە هەر شوێنێك داگیرکارەکان بچووبانە ناویەوە، نیشانەی ڕەشەکوژی و تالآن و بڕۆییان لە هەموو لایەك هەڵکرد.

بۆ وەڵامی بانگەشەی ئەرمەنەکان لەبارەی پەرەستاندنی سیاسیی نەتەوەکەیان و ئەوەی کوردەوە، ئێمە تەنها ئەوەمان لەسەرە ئیشارە بەو ئیمپراتۆریا گەورەیە بدەین کە بە هەموو لایەکی سوریا ڕادەگەیشت، میزۆپۆتامیا، میسر و کوردستان بەمانای تەواوی وشەکە، کە لە لایەن سەلآحەددینی گەورەوە دامەزرا- شانشینی نەینەوا- میرنشینەکانی دینەوەر- شاری زوول- دەر [دەرەتەنگ]- ئەردەڵان- ئامێدی- گۆرکێل- فینك- هەکاری- حەسەن کێف،- چەمشگەزەك، - مەرداسی،- ئەگیل،- ساسۆن،- حیەسەن،- کیلس،- شێروان،- جزیرە،- گردکان،- ئیتاخ،- تەرجیل،- سوێدی،- سلێمانی،- سەهران [سۆران]،- تەرگەوەڕ،- کەلی داود، -پڵنگان،- بتلیس،- شیروان، - غارزان،- بوهتانی بەخۆوە گرتووە.

لەبارەی بانگەشەی ئەوەی کە هۆزە کۆچەرەکانیان ڕێك خستووە، ئێمە لەناو ئەم دێڕانەدا بڕیاری قەڵاچۆکردنی ئەم مرۆ شیرپاك و جوامێرە چیاییانە دەخوێنینەوە.

هەرچی ئەو بانگەشەشیانە سەبارەت بە بنچینەی ئەرمەنیی ژمارەیەکی بەرچاوی کورد، ئەوەش وەك باقی شتەکانی دیکە هەڵەیە. ئێمە بە ڕاگوێزانی دەقێکی ئینسیکلۆپیدیای بریتانی وەڵامیان دەدەینەوە:

((کورد پێشتر ئەوەندە بەس بوو کە وەك نەوەی کاردۆخییەکان کە ڕێگەیان لە کشانەوەی سوپا دە هەزارییەکە گرت لە ناو چیایەکاندا وەسپ بکرێن، بەڵام لێکۆڵینەوە نوێیەکان ڕابووردوویان تا دەورانێکی تەواو پێش هاتنی گریکەکان خستۆتە بەرچاو. لە یەکەمین ڕۆژەکانی مێژوودا چیایەکان کە دەیانڕوانییە سووریا گەلێکی تێدا ژیاوە بەناوی گۆتۆوە،- ناونیشانێك کە واتەی (جەنگاوەر) دەگەیاند و لە ئاسووریدا بە واتە و هاوواتای گاردۆ یا کاردۆ تەرجەمە کراوە. بە شێوەیەکی ورد زاراوەی بەکارهاتووی سترابۆن بۆ لێکدانەوەی کارداکەکان بەکار هاتووە. ئەم گۆتۆییانە ڕەگەزێکی ئەوەندە بەهێز بوون، شایستەی ئەوەن لەناو یەکەمین هەڵکۆڵینە بزمارییەکاندا دانرێن بە هەمان پلەی هیتییەکان، سوستان، ئەلەمیت و ئەسدێکیانسی بابل-)).

بە هەمان شێوە لەم بانگەشەکردنەشدا، ئێمە بەو چەشنە وا تێی گەیشتین کە دەوڵەتی لیبراڵی ئەرمەن هەقی ئەوە بە خۆی دەدات ئەو کوردانەی وا بەدبەخت بن بکەونە ناو سنوورەکانیەوە بیانگۆڕێ بۆ،-ئەرمەنیزم-، بە بیانووی ڕاستکردنەوەی ئەو بێدادییەی کە پێش سێزدە سەدە کراوە و دووبارە منداڵەکانیان کە لەناو مێگەلدا ون بوون، بسازێننەوە.

یادداشتنامەی ئەرمەنییەکان داوای ویلایەتەکانی وان، بتلیس، دیاربەکر، خارپووت، ئەرزەڕۆم، دەکات وەك بەشێك لە ئەرمێنیا، بەپێی ئەو بنەمایەی کە لەسەر ئەو هۆیانە ڕۆنراوە و کەمێك پێشتر ئیشارەمان پێدا و شیمان کردەوە. ئێمە، ئەم خاڵە ڕەچاوکراوانەی خوارەوە نەبێ، هیچ شتێکمان نییە بیخەینە سەر ئەم شیکردنەوەیە.

یەکەم: ئەرمەنییەکان هیچ بەڵگەیەکی ڕاست و دروست نادەن بەدەستەوە بۆ پشتگیریکردنی بانگەشەکانیان.

دووەم: سترابۆن لە نەخشەکەی خۆیدا، هیچ هەرێمێك لەم هەرێمانەی نەخستۆتە ناو سنووری ئەرمینیا.

سێیەم: داگیرکاریەکانی تیگران لە کوردستان تەواو کاتی بوون و هەتا لە سەردەمی ژیانی خۆیدا لێی سەندرانەوە.

چوارەم: ئینسیکلۆپیدیای گەورەی فڕانسی، کوردستان بەم شێوەیەی خوارەوە دەستنیشان دەکات:

((کوردستان لە هەرێمی لوڕستانی ئێرانەوە درێژ دەبێتەوە تا خارپووت، جێگەی بەیەك گەیشتنی هەردوو چڵی فورات–ن لەسەر درێژاییێکی ٩٠٠ کیلۆمەتر لە باکووری ڕۆژئاواوە بۆ باشووری ڕۆژئاوا و پانییەکی ١٠٠ تا ٢٠٠ کیلۆمەتر لەسەر هێڵەکانی ٣٤ و ٣٩ پانی و ٣٧ و ٤٦ی درێژی لە ڕۆژهەڵات. شیوە سەرەکییەکانی کوردستان بریتین لە بامانچای ڕووباری بتلیس، هەردوو زێی ئەدهەم و شیروان. زنجیرە بەرزاییەکانی زاگرا و گۆلی وان وەك قەڵای ئەم دانیشتوانە مێژوویی و جەنگاوەرەن)).

پێنجەم: نیوتالس، لە پێناسەکردنی ئەرمینیادا، دەنووسێ: ((وڵاتێکە لە ئاسیای ڕۆژئاوا، لە ڕۆژئاوای ڕووباری خەزەر و لە باکووری چیایەکانی کوردستان.))

شەشەم: یادداشتنامەکە پشتیوانی لەوە دەکات کە دیاربەکر پایتەختی تیگران بوو و ناوی ڕاستەقینەی تیگرانۆسێرت بووە. بەڵام لە کتێبی "*Les Hommes Illustres*"ی پلوتارکدا ئەم چەند دێڕەی خوارەوە هاتووە کە دەتوانێ بە شێوەیەکی ورد پێ لەسەر بەهای ئەم بانگەشەیە دابگرێ.

لوکویو بە هەر شێوەیەك بێ تیگران تووڕە دەکات بۆ شەڕێك، بەڵام هیچ شتێك ناتوانێ دنەی دوژمنێکی دووجار دۆڕاو بدات. ئەودەم لوکوللیو ڕێگەی هەڵکوتانە سەر ئاراتاکسا، پایتەختی دەوڵەتەکانی تیگرانی گرتە بەر کە ژن و منداڵەکانی لێبوو...))

حەوتەم: هەمان نووسەر وەسپێکی ئەو شەڕەمان دەداتێ کە لە نێوان سوپای تیگران و لوکوللیوەکاندا ڕووی داوە؛ کە گەمارۆی تیگرانۆسێرت* دەدرێ، دەنووسێ: ((وەختێك تیگران بە چیای تۆرۆسدا تێپەڕ بوو و کە بە خۆی و سوپاکەیەوە بەدیار دەکەون، دەبینێ ئەوا لاکیولوس بەرامبەر بە تیگرانۆسێرت دایکوتاوە.... سبەینێیەکەی لەگەڵ هەتاو کەوتندا، لاکیولوس سوپاکەی خۆی لە

* Tigranocerte

پێدەشــتەکە دەکاتــە دەرەوە. تیگــران و ســوپاکەی لەســەر کــەناری ڕۆژهــەڵاتی ڕووبارەکـە بـوون، کـە بەرەبـەری ئێـوارەی خـۆر ئـاوابوون لـەم ناوچـەیە پێـچیان کردەوە و بە ئاسانی لە تەنکەی ڕووبارەکە پەڕینەوە.))

کەوابوو دەچڵە، بە هیچ شێوەیەك بەرامبەر بە دیاربەکر پێچ ناکاتەوە و هیچ چیایەکیش نییـە بەناوی چیای تۆرۆسـەوە کـە لـەوێوەوە دیاربـەکر ببینین. ئەمـە بەڵگەیەکی ڕوونە کە دیاربەکر بە هیچ شێوەیەك تیگرانۆسێرت نەبوە. هەرچی پایتەختی تیگرانە، پلوتارك بە ڕوونی پێمان دەڵێ کە ئاراکساتا بووە.

وەفدی ئەرمەنی لە باسکردنی پرسی سنووردا دەنووسێ:

((ئــەوەی تایبەتــە بــە ســنوورەکان، دەبــێ ئێمــە ئــەوە بڵــێین کــە، وەختێــك عەبدولحەمید سنووره ئیدارییەکانی ویلایەتەکانی کێشا، بەشێوەیەك کە بەزۆر ناوچەی غەیرە ئەرمەنی لە هەر ویلایەتێکیان، بەشێوەیەك تاوەکو زۆرینەی تورك بپارێزێ.بەهەمان نیازەوە چەندین کۆڵۆنی چەرکەس و موسڵمانی کۆچکردووی دیکەی ڕووسیا یا باڵکانی خستە ناو ناوەندی ئەو ناوچانەی کە ئەرمەنی تێدا دەژیان. کەوابێ دەبێ پێداچوونەوەیەکی گشتی بۆ سنوورەکان بکرێ، هتد...)).

لــە خوێندنــەوەی ئــەم چــەند دێــڕەدا نــاکرێ بــەر بــە هەســت کــردن بــە سەرسـوڕمانێکی گـەورە بگـرین، ئەگـەر ڕووسـەکان، بوڵگارەکـان، سـێربەکان و یۆنانییــــەکان مامەڵــــەی خراپیــــان لەگــــەڵ موســــڵمانەکاندا کــــردووە و چەوساندوویاننەوە تا ناچاریان کردوون زێدی خۆیان جێبهێڵن.

ئایـا ئـەوە گونـاهی ئیمپراتۆریـای عوسمانییـە؟ ئەگـەر حکوومـەتی ئیمپراتۆریـای عوسمانی ڕاوی ئەم کۆچ پێکراوە سیاچارانەی نەناوە کە لە ڕەوشێکی ئینسانیی نالەباردا بۆی هاتوون، بڵێی بیتوانیبایە ئەوە بکات؟ ئەگەر ئەم کۆچ پێکراوانە، لایان وابـێ بەشـی ئـەوروپیی ئیمپراتۆریـا بـە هـەمان چارەنووسـی خـەمناکی زێدەکـەیان هەڕەشـەلێکراو بـێ و بیانـەوێ لـە ئاسـیا نیشتەجێ، بڵێـی حکوومـەتی عوسمـانی بتوانێ و کارێکی ئاقڵانەبێ ڕێگەیان لێ بگرێ؟ بە دانپیانانی ئەرمەنییەکان خۆیـان، ڕەگـەزی ئـەوان لـە تـەواوی ئاسـیادا پـەرت و بـڵاو بوونەتـەوە، و نـاتوانین هـیچ هەرێمێکی عوسمانی بدۆزینەوە کە چەند ئەرمەنییـەکی تێیدا نـەبێ. بەگوێرەی ئەم

ڕەوشە، هەرکام لە ویلایەتە تورکییەکان کە کۆمیونیتەیەکی ئەرمەنی تێدا بێ، دەکرێ بخرێتە ڕیزی ئەو ناوچانەی کە ئەرمەنیەکانی تێدا دەژین. لە ڕەوشێکی ئاوهادا بڵێی لە ئیمپراتۆریای عوسمانی قەدەغە بووبێ ئەم چارە ڕەشانەی وا لەناو شکۆمەندیی خۆیاندا لە ئەوروپا ون بوون، لەسەر ئەو زەویە کە هێشتا لە ئاسیا بەدەستیەوەیە کۆبکاتەوە ؟ ئێمە لامان وایە بانگەشەیەکی ئاوها هەموو پێوانەیەکی تێپەڕاندووە. لەو لای دیکەوە ئێمە ئەوە دووپات دەکەینەوە کە هەرگیز هیچ کۆچکردنێك نەبوە بۆ کوردستان و ئێمە تەحەدای وەفدی ئەرمەنی دەکەین بەڵگەی پێچەوانەمان بەدەستەوە بدات. ئەگەر وەفدەکە بانگەشەی ئەوە دەکا، دەبێ مێژوو، ژمارەی کۆچکراوەکان، – ئەو وڵاتانەی کە لێیەوە هاتوون، لەکوێ نیشتەجێ بوون، بە بەڵگەوە پشت ڕاست بکاتەوە.

وەفدی ئەرمەنی داوای پێکهێنانی چەند کۆمسیۆنێکی دیاریکردنی سنوور دەکات، کە لە چەند وەفدێکی هێزە گەورەکانی گەرەنتیکار پێك هاتبێ، چەند کۆمیسێرێکی ئەرمەنی بەشداریی تێدا بکەن، کە، ئەرکی ئەوەیان پێ سپێردرابێ سنوورە کۆتاییەکانی ئەرمێنیا لە شوێنەکان دیاری بکەن؛ ئەوانە ئەوپەڕی دەسەڵاتی تەواویان هەبێ هەموو ئەو ئاستەنگانە بەلایەکدا بخەن کە کاتی ڕەنگ ڕشتنی سنوورەکانی سەر نەخشە لەسەر زەوی لەگەڵ وڵاتانی هاوسێی خۆیاندا دێنە پێشەوە و هەروەها مشووری ئەوە بخوات کە ئەندامانی وڵاتە هاوسێیەکان دوور بخاتەوە.

تۆ بڵێی پێویست بکات سەرنج بۆ ئەم داوایە ڕابکێشین کە دەیەوێ ئەوروپا بخاتە ژێرباری ئەوەی بیکات بە جەلادی گەلانی ئەو وڵاتەی کە لە لایەن ئەرمەنیەکانەوە چاوی تێبڕاوە؟ بۆچی وەفدی ئەرمەنی بۆ خۆی دەیەوێ وەفدی وڵاتانی هاوسێ لەم کۆمسیۆنە دوور بخاتەوە، ئەگەر ئەوە بەو نیازە نییە ڕێگەیان لێ بگرێ داکۆکی لە مافی پیرۆزی خۆیان و وڵاتی خۆیان بکەن و بەر بە لە ڕاپەڕاندنی درامایەکی تۆقیو بگرێ کە دەیەوێ بە وڵاتانی هاوپەیمانی بکات.

بڵێی پێویست بێ مشتومڕ لەسەر داوایەکانی وەفدی ئەرمەنی بکەین سەبارەت بەو ئەرکانەی وا دەوڵەتانی هاوپەیمان کە ئەرکی مانداتی پێ

دەسپێردریٚ لە ئەرمێنیا دەیپارێزن ؟ لە پەرەگرافی ٥ دا، ژماردنی پیتەکانی A, B, C, D و E ، ئەمەیان بۆ خۆیان بە تەنیا بەسە بۆ ئەوەی نیازی خراپ و خۆپەرستیی تاوانکاریی وەفدی ئەرمەنی بسەلمێنێن.

وەفدی ئەرمەنی، لە باسکردنی دانیشتوانی ئەو دەرو ناوچانەدا کە چاوی تیٚبڕیوە، دەنووسیٚ:

١) تاوەکوو نیوەی سەدەی هەژدەهەم دانیشتوانی ئەرمەنی زۆرینەی ڕەها بوون لە ئەرمێنیای تورکیا.

٢) ماوەی پەنجا ساڵەی دوایی سەدان ئاوایی ئەرمەنی، کە وەسپیان لە ئەدەبی ئێمەدا هاتووە، بەر لە ٤٠ یا ٥٠ ساڵ ون بوون؟

٣) حکوومەتی تورك، تورك، کورد، چەرکەسی ئاوارەی باڵکان و قەوقازی لەشوێنیان نیشتەجیٚ کردن))،

بۆیە،

١- وەفدی ئەرمەنی کە لە سەرەتای یادداشتنامەکەیدا ئەوە دووپات دەکاتەوە کەوا ئەو ڕەگەزەی وا نوێنەرایەتیی دەکات مێژوویێکی هەیە شەش سەدە دەبیٚ لەژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا هەر تەنها کتێبێکی دووروودرێژی ناوی شەهیدانە لەگەڵ ڕەشەکوژێیکی ناوبەناودا" بە دانپیانانی دواین جەخت کردنەوە کە، ٥٠ ساڵ پێشتر ئەرمەنییەکان هیچ کوشتاریان لێنەکراوە چونکە ئەرمەنییەکان زۆرینەی خۆیان، واتە ژمارەی پێش دەسەڵاتی عوسمانییان پاراستبوو.

بەوپێیەی ئەم تێبینییەم لا دروست بوو، ئێمە کاتی چوونە سەر ئەم باسە ئامارە هەرە کۆنەکان دەهێنینەوە بۆ ئەوەی موناقەشەی ڕاستی ئەم زۆرینەیە بکەین، هەڵبەت دوای زیادکردنی ئەوەی کە هیچ مێژوویێك ئەوەمان بۆ ناسەلمێنیٚ ئەو ویلایەتانەی وا لە لایەن ئەرمەنیەکانەوە داواکراون، لەماوەی شەش سەدە لەژێر دەسەڵاتی عوسمانی بووە.

دوای پەیماننامەی بەرلین، کۆمسیۆنێك کە پێکهاتبوو لە ژێنێراڵ بەکر سەعید پاشا و میناس ئەفەندی، نێردران بۆ ئەو ویلایەتانەی کە ئەرمەنیەکانی تێدا دەژیان بۆ سەرژمێریی دانیشتوان.

لــە ڕاپۆرتەکــەدا وەك نموونــە، ئیــشارە بــەو بەشــە دەکــەین کــە تایبەتــە بــە ویلایەتی دیاربەکر:

دانیشتوان.......٨٤٠,٠٠٠ کە ٦٠٠,٠٠٠ موسڵمانن:

٢٤٠,٠٠٠ مەسیحین: کە لەمانەی دوایی ٪١٥ی ئەرمەنین.

ساڵی ١٨٩٥، شازادە لوبانۆڤ ئەوە دووپات دەکاتەوە[١٣] کە ئەرمەنییەکان تەنها لە بتلیس، ئەنگۆرە و ئەلکسەندەرییە زۆرینەن.

بەڕێز گابریێل هانۆتوو* هەر لە ساڵی ١٨٩٥، بە سیفەتی وەزیری کاروباری دەرەوەی کۆماری فڕانسا لە ناو پەرلەمانی فڕانسیدا ئەوە دووپات دەکاتەوە کە، هیچ هەرێمێك لە ئیمپراتۆریای عوسمانیدا نییە کە بتوانین پێی بڵێین ئەرمەنییە.

٢- ئێمە داوا لە ئەرمەنییەکان دەکەین پێمان بڵێن کوان (ئەو سەدان ئاواییانە)ی کــە ون بــوون- ناویــان، مێــژوو و شــێوازی ونبوونیــان و بەڵگــەی پێویــست بــۆ پاڵپشتیکردنی قسەکانیان.

٣- لــە باڵکــان، نــەك لــە قــەوقاز، بــە هــیچ شــێوەیەك کــورد نــەبوە کــۆچ بکــەن بــۆ کوردستان، ئێمە ئەوە دووبارە دەکەینەوە کە نە تورك و نە چەرکەس ئەوەیان نەکردووە.

وەفــدی ئەرمــەن بانگەشــەی ئــەوە دەکــات کــە، بــەر لــە جــەنگ تــوخمی هــەرە گرینگــی دانیــشتوان، لــە ڕووی زۆرینــەی نیــسبییەوە لەچــاو هــەموو توخمــەکانی دیکــەدا، تــوخمی ئەرمــەن بــووە: بــەڵام هــیچ بەڵگەیــەك ئــەوە دووپــات ناکاتــەوە کــە وەفدەکە هێندە ئازایانە دەیڵێ.

وەفدی ناوبراو بانگەشەی ئەوە دەکات کە نابێ بە هیچ شێوەیەك پشت بە ئەژمارە تورکییــەکان ببەســترێ بــۆ زانــینی ڕێــژەی نێــوان توخمــە هەمەچەشــنەکانی ویلایەتــە داواکراوەکان. جا کەوابێ تەنها بگەڕێینەوە سەر ئەژمارەکانی پاتریارشی ئەرمەنی و ئــەوەی وەفدەکــە؟ ئــەو پرنــسیپی مافــە چــییە کــە ئــەو ئەژمارانــەی وا لــە لایــەن ســکاڵاکارەوە پێــشکەش دەکرێن، قــەبووڵ بکــات؟ بەشــێوەیەکی سروشــتی، وەفــدی

---

[13] *Livre Bleu Britannique, de 1896*, Page 16.

Gabriel Hanotaux *

ئەرمەنی کە دەزانیٚ و ئاگادارە هەموو گەواهییە بیٚلایەنەکان بەبیٚ جیاوازی بە درۆی دەخەنەوە، دەیەویٚ قۆناغیٚکی نویٚی یاسایی بکاتەوە و وا بکات هەموو ئەوانەی دەیلیٚ، وەك بەڵگەی حاشاهەڵنەگر قەبووڵ بکریٚن.

یادداشتنامەی ئەرمەنی بۆ ئەوەی بیسەلمیٚنیٚ ئامارە تورکییەکان ڕاست و دروست نین، دەنووسیٚ:

((حکوومەتی تورك ژمارەی ٨٠,٠٠٠ بۆ ئەرمەنییەکانی ویلایەتی وان بەرچاو دەخات. کەوابوو بەشیٚوەیەکی حاشاهەڵنەگر ئەوە چەسپاوە کە ژمارەی ئەرمەنییەکانی ئەم ویلایەتەی وا لەکاتی دوایین ڕووداوەکاندا پەناهەندەی ڕووسیا بوون، لە ٢٢٠,٠٠٠ سەرووتر بووە)).

بەر لە هەرچی، یادداشتنامەی ناوبراو لەسەر چ بنەمایەك پیٚمان دەڵیٚ بەشیٚوەیەکی حاشاهەڵنەگر ئەوە چەسپاوە، هتد. سەیر ئەوەیە کە یادداشتنامەکە لە یەکەم پاشکۆی خۆیدا ژمارەی ١٨٥,٠٠٠ بۆ دانیشتوانە ئەرمەنییەکانی ویلایەتی وان بەدەستەوە دەدات، بە ڕاپەرموونە ئەوە دووپات بکاتەوە بلیٚ ئەوە بەشیٚوەیەکی حاشاهەڵنەگر چەسپاوە کە ژمارەی ئاوارەکانی ئەم ویلایەتە لە ٢٢٠,٠٠٠ کەس زیاتر بووە.

دوای ئەم بەڵگەیە کە نیازی خراپ بەدیار دەخا، ئیٚمە داوای لیٚبووردن دەکەین لەوەی ئەگەر دڵنیایی ئەوە بدەین کە ئەوە وەفدی ئەرمەنییە کە ساختەکاری لە ئامارەکاندا دەکات. چەند دیٚریٚك کەمیٚك دوورتر، وەفدی ئەرمەنی هەڵەی کردووە لە نیشاندانی ئەو بوڵتەنەی ساڵی ١٩١٦ کە، لە لایەن American Comitte for Armenians of Syria relief بڵاوکراوەتەوە و تیٚیدا ژمارەی ئەرمەنییە ئاوارەکانی ویلایەتەکانی وان، بتلیس، دیاربەکر، خارپووت، ئەرزەڕۆم، تەرابزۆن، سیواس، ئەدەنە، حەڵەبی تیٚدا بەسەر یەکەوە بە ٢٢٠,٠٠٠ کەس دادەنیٚ.

ئەگەر لە یەك تاکە ویلایەتی وان ٢٢٠,٠٠٠ ئاوارە هەبوویٚ، چۆن دەبیٚ ژمارەی سەرجەمی ئاوارەکانی نۆ ویلایەت ٢٢٠,٠٠٠ کەس بوویٚت؟ کیٚ باوەڕ دەکات؟ وەفدی ئەرمەنی، یان ئەو بوڵتەنەی کە وەفدەکە بۆ پاڵپشتی قسەکانی ئاماژەی بۆ دەکا؟

وەفدی ئەرمەن، بەوەفا لەگەڵ سیستمی خۆیدا، بەبێ هیچ بەڵگەیەکی تر، جگە لە ئامارەکانی پاتریارشی ئەرمەنی، بانگەشەی ئەوە دەکات کە ژمارەی ئەرمەنییەکانی تورکیا ساڵی ١٨٩٢ بە ٢,٦٠٠,٠٠٠ کەس خەملێنراوە لەوانە ١,٦٨٠,٠٠٠ کەسیان لە شەش ویلایەتەکە ژیاون و ساڵی ١٩١٢ ئەم ژمارەیە ٢,١٠٠,٠٠٠ و ١,٠١٨,٠٠٠ بووە–کەوابوو کەمبوونەوەیەکی ٥٠٠,٠٠٠ کەسی هەیە.

ئەگەر ئەم ژمارەیە لەگەڵ ئەو ژمارانەدا بەراورد بکەین کە ئامارەکە ڕەسمییەکانی فرانسی لە ساڵی ١٨٩٢دا بەدەستیەوە داون، کەوا ژمارەی دانیشتوانە ئەرمەنییەکانی ئیمپراتۆریای عوسمانی بە ١,٤٧٥,٠١١ کەس دادەنێ، تێبینیی ئەوە دەکەین کە وەفدی ئەرمەنی ١,١٤٢,٩٨٩ی پێوە ناوە، ژمارەیەکی زۆر گرینگ.

وەفدی ئەرمەنی داوا دەکات، نەك هەر مردووەکانی سەدەی ڕابووردوو لەگەڵ ژمارەی نەتەوەکەیان حسێب بکرێ، زیاد لەوە شتێکی تاڕادەیەك سەیرو سەمەرەی تریشیان داهێناوە بەوەی دەڵێن: ((ڕەگەزێکی منداڵ زۆری وەکوو ئەرمەن دەبوایە بەهۆی لەدایکبوونەوە ژمارەیەکی ئاوای زیاد بکردبایە کە دەبوو بەلای کەمییەوە بە ٥٠٠,٠٠٠ بخەملێندرێ))، – وەفدەکە داوا دەکات ئەو ئەرمەنیانەی– کە لەدایك نەبوون، بەڵام– بەگوێرەی وەفدەکە– دەبوو لەدایك بوونایە... دەبوو بەبێ تورکەکان حسێب بکرانایە، هەروەك ئەوەی لەدایك بووبن و ژیابن.

بەم بەڵگەهێنانەوەیە وەفدی ناوبراو بەم شێوەیەی خوارەوە ژمارەی ئەرمەنییەکانی دەستنیشان دەکات:

– ئەوانەی بەر لە جەنگ ڕەشەکوژ کراون.......... ٥٠٠,٠٠٠
– ئەوانەی لەدایکبوونیان لە لایەن
تورکەکان ڕێی لێ گیراوە................................ ٥٠٠,٠٠٠
– ئەوانەی لەکاتی جەنگدا مردوون............... ١,٠٠٠,٠٠٠
– سەرجەم ٢,٠٠٠,٠٠٠

وەفدی ئەرمەن ژمارەی دانیشتوانی ئەرمەنەکانی ئەو ویلایەتانەی –وەك ئەو ناوی دەنێ– بەم شێوەیەی خوارەوە دەستنیشان کردووە:

ئەرمەنی تورکیا.. ١,٤٠٣,٠٠٠

ئەرمەنی قەوقاز......................... ١,٢٦٩,٠٠٠

لە ناوچەکانی تورکیای ئاسیاویی........... ٤٤٠,٠٠٠

لە ناوچەکانی قەوقاز.......................... ٥٠٨,٠٠٠

لە ئێران... ١٤٠,٠٠٠

لە کۆنستانتینۆپل و تورکیای ئەوروپی.... ١٨٣,٠٠٠

لە ڕووسیا، قەوقاز، سێپتێنتریۆنال......... ٢٥٠,٠٠٠

لە ئەوروپا، میسر و هیندستان............. ١٢٠,٠٠٠

لە ئەمریکا.. ١٣٠,٠٠٠

واتە سەرجەم بەسەریەکەوە................ ٤,٤٧٠,٠٠٠

وەفدەکە دەگاتە ئەوەی بانگاشەی ئەوە بکات کەوا لەسەر گۆی زەوی ٤,٤٧٠,٠٠٠ ئەرمەنی هەیە. ئێمە داوای بەخشین دەکەین لەوەی وا ئەوەندە خۆتێهەڵقورتێنین (فزولی)، دەمانەوێ بەتەواوی بزانین سەرچاوەی ئەم ژمارانە چییە؟

ئێمە زۆر سەراسیمە بووین کە لەم یادداشتنامەیدا ئەوەمان خوێندەوە ((یۆنان، لەکاتی ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی خۆی، هەر تەنها ٣٠٠,٠٠٠ تا ٤٠٠,٠٠٠ یۆنانی لێبووە)) و بە هیچ شێوەیەك ئەم ڕستە پشتی بە هیچ سەرچاوەیەك نەبەستووە، لەکاتێکدا ئامارە زۆر ناسراوە ئەوروپییەکان، ژمارەی ئەمانەی دوایی بە ١,٢٠٠,٠٠٠ کەس دادەنێن.

وەفدی ئەرمەنی بۆ خۆیان هەست بە بێداروباریی ئەو ژمارانە دەکەن کە دروستیان کردوون بۆ ئەوەی دەری بخەن زۆرینەن، دەڵێ: ((تەنها یەك تاقە ڕێسای ڕاست و دروست هەیە کە دەکرێ لەبەرچاو بگیرێ: ئەویش مافی مێژوویە لە ناو هەموو ئەو توخمانەدا)) — بەڵام وەفدەکە پێمان ناڵێ ئەو مافە مێژووییانە چین کە ڕەگەزی ئەرمەن لەسەر کوردستان هەیانە و وەفدەکە بە چ مانایەك ((مافی مێژوویی هەموو ئەو توخمانە)) دەداتە ئەم تێرمە بەر بڵاوە.

بەڵێ ئەرمەنستانێك هەیە و هیچ قسەیەکمان لەسەر بوونی نییە و ئێمە هەتا ئامادەشین هاریکاری دۆستانەی بکەین، بەڵام سنوورەکانی ئەم ئەرمەنستانە

هەرگیز لە زەریای خەزەر، چیایەکانی کوردستان، ئەلبانیا، یا ئالانی * و تەمیز** تێپەڕی نەکردووە[14]. گەرچی ئێمە بڕوامان بە ئامارەکانی پاتریارشی ئەرمەنەکان هەیە، –ئەگەر بوونی مردوو و لەدایك نەبووەکانیش قەبووڵ بکەین، ئەنجامەکەی هەرچۆنێك بێت لەگەڵ ئەنجامی ئیمپریالیزمی ئەرمەنییەکاندا یەکانگیر.

با ئێستە لە نامیلکەکەی بەڕێز م. لێیار*** بکۆڵینەوە، کە بەم وشانە دەست پێدەکات:–

((ئەم لێکۆڵینەوەیە بە قازانجی ئەرمەنەکان نووسراوە و ئەو ئامارە دووبارە دەکاتەوە کە بە مشوورخواردنی پاتریارشی ئەرمەنی نووسراوە، کە وایە ئێمە پێ لەسەر چی دابگرین؟

ڕاستییەکەی ئەم چەند دێڕانەی تێدا دەخوێنینەوە:

((ئێمە وای دەبینین کە ئەرمەنییەکان لە پێنج ویلایەتەکانی عوسمانی: ئەرزەڕۆم، بتلیس، خارپووت، دیاربەکر، سیواس، کەمینەن، تەنها لە شاری وان، زۆرینەیەکی لاواز ١٨٥,٠٠٠ ئەرمەنی بەرامبەر بە سەرجەمی ٣٥٠,٠٠٠ی دانیشتوان پێك دەهێنن. لە تەواوی شەش ویلایەتەکە بە ڕێژەیەکی مام ناوەندی تەنها ٣٨,٩٪ی دانیشتوان پێك دەهێنن. لە سیلیس* ٤٠٧,٠٠٠ کەسن، لەکاتێکدا تەنها ویلایەتی ئەدەنە ٤٢٠,٠٠٠ کەسی لێیە)).

وەفدی ئەرمەن دان بەو دڵڕەقییەدا نانێ کە ناسیۆنالیستە [ئەرمەنەکان، وەرگێڕ] بەرامبەر بە موسڵمانەکان هەیانە و دەڵێ: هەرچی سەبارەت بە موسڵمانەکانە، ژمارەی ئەوانیش لە ئەرمەنستان کەم بۆوە، بە ڕێژەیەکی زۆر گەورە کە عادەتەن وا دانانرێ. ئەو ویلایەتانەی کە کەوتبوونە ناو شەڕی سوپای ڕووس و داگیرکردنەکانی وەك ئەرزەڕۆم، تەرابزۆن، وان، بتلیس، ئەمڕۆ بەشی

---

* Allani

** Tamiz

[14] نەخشە جوگرافییەکەی سترابۆن.

*** M. Léart

* Cilicis

زۆریان بوونەتە بیابانێکی ڕاستەقینە. بەشی زۆرینەی خەڵکی تورک، ئەوانەی کە لە دەست جەنگ ناڵاندوویانە، خۆیان هەڵاتن یا یەخەگیری پەتا و دەرد و بەڵا بوونەوە. کۆتایی ساڵی ١٩١٧، ویلایەتەکانی وان، بتلیس و ئەرزەڕۆم بە هەمووی نزیکەی ٤٦,٠٠٠ تورك و ٥٠,٠٠٠ کوردی لیٚ مابۆوە)).

بە گوێرەی ئامارێکی لە هەموان بێلایەنانەتر، دانیشتوانە موسڵمانەکانی ئەم سیٚ ویلایەتە- تورك و کورد- ١,٤٦٣,٦٤٧ کەس بووە[15]. جا ئەگەر وەك ئەرمەنییەکان بانگەشەی بۆ دەکەن، تەنها ٩٦,٠٠٠ کەسیان لیٚ مابێتەوە- ئەوانی دیکە واتە ١,٣٦٤,٦٤٧ کەسیان لە لایەن ئەرمەنەکان و ڕووسەکانەوە ڕەشەکوژ کراون. ئەرمەنییەکان کە زیانی نەتەوەیی خۆیان لە ماوەی ئەم جەنگەدا بە ١,٠٠٠,٠٠٠ کەس دەخەمڵێنن، دەکریٚ پیرۆزبایی لە خۆیان بکەن بۆ ئەو ئەنجامەی بەدەستیان هێناوە.

وەفدی ئەرمەن ڕزگاربووەکانی جەنگی شاری دیاربەکر بە ٦٠,٠٠٠ دەخەملێنیٚ، کەوایە ئەوانی دیکە دواتر بە برسێتی و پەتای کولێرا و تایفۆید لەناوچوون)). کە وابوو ئەوە بە هیچ شێوەیەك تەنها ئەرمەنەکان نین کە بە هیلاك چوون، بەڵکوو هەموو دانیشتوانی ئەو ناوچەیەن و ئەمەش لە سۆنگەی کەمی خۆراك و کەرەسەی داو و دەرمانەوە: کە ئەنجامی ڕاستەوخۆی جەنگن.

وەفدی ناوبراو بانگەشەی ئەوە دەکات کە ٢٢,٠٠٠ ڕاگوێزراوی ئەرمەنی لە دیاربەکر بە ٣٠,٠٠٠ ئاوارەی تورکی ناوچەی بتلیس جێگەیان گیراوەتەوە. ئێمە بەداخەوە ناچار دەبین ئەوە بەدرۆ بخەینەوە، چونکە لە هیچ ئامارێکی جیهانیدا هەرگیز نەبینراوە هەموو ویلایەتی بتلیس هەتا ٣٠٠ تورکیشی تێدا بووبێت، هەموو خەڵکە تورکەکانی ئەم ویلایەتە هەر تەنها فەرمانکارەکانن.

یادداشتەکەی ئەرمەنەکان دەڵیٚ:

((زۆرینەی ئەو تورکانەی کە تێیدا ماونەتەوە، نایانەویٚ چیتر لە لای ئێمە ئەوان بەجیٚی دەهێڵن... و دەکریٚ ئاڵوگۆڕێکی دانیشتوان بکریٚ... چونکە ئەنجامەکەی بە خێر و چاکە دەشکێتەوە بۆ ئاشتیی جیهان))

---

[15] Livre Jaune Français.

وەختێك چاو بەم چەند دێڕەدا دەخشێنین و دووبارە بە وردی دەیخوێنینەوە و تەواو خۆپەرستی، ڕق و ئیمپریالیزمیی ئەرمەنییەکان لەبەرچاو دەگرین کە لە ئێستەوە پێشنیاری ئەوە دەکەن هەموو توانایان بخەنە گەڕ تا لە وڵاتدا هیچ توخمێکی موسڵمانی تورك و کورد نەهێڵن.

یادداشتنامەی ناوبراو بەدەستدراوەکانی ئەم ژمارانە، بەم تێوردبوونەوە کۆتایی پێدەهێنێ:

((بە کورتی، لە سنووری ئەرمینیا بە حاستەم نیوەی دانیشتوانە تورکەکانی کە بەر لە جەنگ هەبوون، ماون؛ واتە لە ملوێنێك کەمتر، بەلای زۆرییەوە پێك هاتووە لە ٥٠٠٠٠٠ تورك، چەرکەس، و توخمە هاوچەشنەکانی، ٣٠٠٠٠٠ تەتەر، ٢٠٠٠٠٠ کورد)). بەڵام ئەمجارەش بە هیچ شێوەیەك ئەو سەرچاوەیە دەستنیشان ناکات کە ئەم ژمارانەی لێ وەرگرتوون. ئێمە بە هیچ شێوەیەك ناتوانین بە ڕاست و دروستی بمێنینەوە ئەگەر داوا لە وەفدی ئەرمەن بکەین، گەواهیی حسی بۆ ژمارەکانی بەدەستەوە نەدات. دوای ئەم هەموو ساختەکارییە کە ڕێگەی بەخۆی داوە بیخاتە ناو یاددشتنامەکەی.

وەفدی ناوبراو بانگاشەی ئەوە دەکات کە ڕەگەزەکەی ((پێشەنگی شارستانیەتی ڕۆژهەڵاتە)). وەڵامی ئەمە لەناو ئەو نامیلکەیە جۆرجییەدایە کە لە پێشەوە ئیشارەتمان پێکرد. بۆ پاڵپشتی ئەمە وەفدی تایین چەند ژمارەیەکمان سەبارەت بە بازرگان و پیشەسازی و کارخانە دەداتێ کە بۆ پێداویستی کاتین، بێ ئەوەی ڕاستی و دروستیەکەی پشتڕاست بکاتەوە، بەو جۆرەی بۆ خۆی پێی خۆشە.

ئەم وەفدە زۆر بەوەفایە لەگەڵ سیستمی بەرگریی خۆیدا، پاشماوەی ئیمپراتۆرەکانی ڕۆمان و بێزەنتین دەکاتە هی خۆی و دەڵێ: ((لە ئەدەنەوە تا سیس، تا وان و یەریڤان، تەواوی بانە بەرزاییەکانی ئەرمەنی بڵاون، بوون بە کەلاوەی شار، قەڵا، کڵێسە، دێر، پرد، پاشماوە، هتد)).

دواین بەشی یادداشتنامەکە بە ڕاستی شایانی ئەوەیە کە ماوەتەوە. ڕاستیەکەی ئەمەی تێدا دەخوێنینەوە:

((ئەو گەلەی کە ٣٠ سەدەیە، زۆر پێش ئەوەی ئێگزێنفۆن باسی بکات، تا ڕۆژی ئەمرۆ لە بانەکانی خۆیدا ژیاوە. ئەو گەلەی کە ڕۆڵێکی وای مێژوو و جوگرافیا

لــەنا و میــژووی شــکۆی خۆیــدا بۆیــان دیــاری کــردووە دەســتی بەســەر زەوی‌وزارەکانیــدا بــڕوات دووپــات ببێتــەوە و دوای هــەر وێرانبوونێــك دووبــارە دروســتی کردوتــەوە و دووبــارە دروســتی بکاتــەوەو بەرهــەمی بهێنێتــەوە، ئــەوە هەمیشە هەر نەتەوەی ئەرمەن بووە. هەموو ئەو توخمانەی تر کە، لەڕووی ژمارە و بایەخیانەوە تەواو لاوەکی یان سەر بە ڕەگەزگەلێکی نیمچە بەربەری بوون، نە هونەر، نە ئەدەب، و نە مێژوویان نەبوە و لە درێژەی بوونیاندا هیچیان پێشکەش بە شارستانیەتی نەکردووە)).

ئەمە وەك ئەوە وانییە باوەڕ بکەین مێژووی ئێران یا میسرییەکان یا گریك و ڕۆمانەکان دەخوێنینەوە؟ بەڵام لەناو ئەمانەدا، ئەی کوردەکان، هیتییەکان و زۆر ڕەگەزی دیکە کە لە مێژوودا ناوێکی ناسراوتریان لەوەی ئەرمەنییەکان هەبوە چییان بەسەر هات ؟ ئایا وەفدەکە مەبەستی ئەوانە بەم تێرمە هێندە شەرمهێنانە باسیان دەکات ؟

ئێمە زۆر پەشیمانین لەوەی کە وەفدی ئەرمەنییەکان هیچ سەرچاوەیەکی نیشان نەداوین بتوانین زانیاریی تێیدا لەسەر ئەم شارستانیەتیە بەرزەی ئەرمەنەکان وەربگرین، خەباتی پاڵەوانانەیان بەرامبەر بە بەربەرەکان و ناوی شاکارە ئەدەبیەکانیان بزانین.

لە تاووتوێکردنی پێنج پاشکۆیەکەی وەفدی ئەرمەنیدا ئەم ساختەکاریانەی خوارەوە تێبینی دەکەین:

<u>یەکەم پاشکۆ:</u>

وەفدی ئەرمەن لەناو دانیشتوانی ویلایەتی ئەرزەڕۆمدا ئەم ژمارانە بەدەستەوە دەدات:

چەرکەس........................	٧,٠٠٠
فارس.......................... ..	١٣,٠٠٠
لاز................................	<u>١٠,٠٠٠</u>
	٣٠,٠٠٠

لە ناو ویلایەتی بتلیس.

چەرکەس........................ ١٠,٠٠٠

ئەمە هەر بەو ئامانجەیە تا کاریگەریی باڵادەستیی ڕەگەزەکان دەستەبەر بکات. هەڵبەت، لەم دوو ویلایەتە نە چەرکەس و نە فارس و نە لازی لێ نین. هەر بۆ هەمان مەبەست، وەفدەکە ئەم ژمارانە بەردەست دەخات:

قزلباش........................ ١٤٠,٠٠٠
چەرکەس و لاز.................. ٧٧,٠٠٠
ئێزیدی........................ ٣٧,٠٠٠
٢٥٤,٠٠٠

و لەژێر ستوونی (ئایینەکانی دیکە) دانراون، لەکاتێکدا هەموو ئەم دانیشتوانانە کوردی پاکژ و موسڵمانی دڵگەرمن. جیاوازی لە نێوان ئەوان و باقی کوردەکانی دیکەدا بریتییە لە دابەشبوونی مەزهەبی و بە هیچ شێوەیەك ئایینی و ڕەگەزی نییە.

دووەم پاشکۆ:

وەفدی ئەرمەن هەمان هەڵەی بە ئەنقەستکراو کە لە یەکەم پاشکۆدا هاتووە، دووبارە دەکاتەوە و ٣٠٣,٠٠٠ قزڵباش، فەلە و ئێزیدی لەژێر ستوونی ئایینی هەمەچەشنە داناوە لەجیاتی ئەوەی لەگەڵ کوردەکانیاندا دابنێ.

چوارەم پاشکۆ*:

هەمان وەفد کە هەڵبەت بە هیچ شێوەیەك نابێ چاوپۆشی بکات، درێژە بە هەمان هەڵە دەدات و ٣٤١,٠٠٠ قزڵباش، زازا، و ئێزیدی لە کوردەکان جیا دەکاتەوە.

پێنجەم پاشکۆ:

وەفدی ئەرمەن ڕەوشی دانیشتوانی بولگاریا لەکاتی ڕاگەیاندنی سەربەخۆییاندا بەراورد دەکات لەگەڵ ئەوەی ئەرمەنەکاندا و ژمارەی

* لە بەڵگەنامەکەدا ژمارەی پاشکۆیەکان لە دووەم پاشکۆوە ڕاستەوخۆ هاتۆتە سەر چوارەم پاشکۆ، وەرگێڕ.

۱,۱۳۰,۰۰۰ بولگار لەناو دانیشتوانێکی ۲,۳۵۲,۵۰۰ کەسی بەدەستەوە دەدات، کە لەوانە ۱,۲۳۳,۵۰۰۰ یان مەسیحی و ۱,۱۱۹,۰۰۰ یان موسڵمانن. تەنها بە گەڕانەوە بۆ سەر هەر ئامارێکی بێلایەن، دەتوانین قەناعەت بە ناڕاستیی ئەم ژمارانە بکەین.

بەڵام دیسان بۆچی وەفدی ئەرمەن بە هیچ شێوەیەك سەرچاوەی ئامارێکی و کردەکان بەدەستەوە نادات و لەسەر ئەو بنەمایە داوای هەرێمە عوسمانییەکان دەکات کە کوردستان پێك دەهێنن؟ دەبێ- باوەڕ بەو قسەیەیان بکەین کاتێك بانگەشەی ئەوە دەکەن کە لە ماوەی نیو سەدەی دواییدا تالآویان چەشتووە؟

ئێمە پێمان وایە کە دەبێ ئەرمەنییەکان وەك هەموو سکاڵاکارێکی تر، بانگاشە و بیانوەکانی خۆیان بە بەڵگە و نوختە و خاڵی سادە بسەلمێنن.

ئەرمەنییەکان داوای ئیمپراتۆریایەك دەکەن کە بە هیچ شێوەیەك لەسەر بنەمای ژمارەی ئەو ئەرمەنیانە نییە کە وا لەناو سنووری ئەم ئیمپراتۆریایەدا دەژین، بەڵکو لەسەر بنەمای ژمارەی ڕەگەزی ئەرمەنییەکانە کە لەسەر گۆی زەوی دەژین. ئەگەر ئێمەش بمانەوێ بەمشێوەیە پێدا بچین، دەتوانین ئەم ئامارێکی خوارەوە دیاری بکەین:

ویلایەت	ژمارەی دانیشتوان
کوردستان بە مانای تەواوی وشەکە	۵,۰۰۰,۰۰۰
ئەنگۆرە	۳۵۰,۰۰۰
قۆنیە	۳۰۰,۰۰۰
سیواس	۱۵۰,۰۰۰
ئەدەنە	۱۰۰,۰۰۰
بەغداد	۵۰,۰۰۰
کۆنستانتینۆپل	٦۰,۰۰۰
ئێران	۳,۰۰۰,۰۰۰
ئیمپراتۆریای ڕووسیا	٤۰۰,۰۰۰

ئەوانەی وا بەدەستی ڕووس و ئەرمەنییەکان لە	٢٥٠,٠٠٠
کاتی جەنگی ئەم دواییەدا قەتڵوعام کراون ...	٤٥٠,٠٠٠
سەرجەم	١٠,١١٠,٠٠٠

و بگەینە ژمارەیەکی گشتیی ١٠,١١٠,٠٠٠ کورد کە، مافی ئەوەیان هەیە کەموزۆر تەقریبی داوای تەواوی ئاسیای عوسمانی، بەشێکی مەملەکەتی ئێران، بەشێکی میزۆپۆتامیا و بەشێکی میراتی تزارەکان بکەن، چونکە لەناو هەموو ئەو دەرو ناوچانەی کە ئیشارەیان پێکراوە نزیکەی ئەو هێندە کوردی تێدایە، ئەگەر زیاتریش نەبن لەو ئەرمەنیانەی ئەو ناوچانە کە ئەرمەنیەکانەوە داوایان دەکەن. ئەگەر ئێمەش وەکوو ئەرمەنەکان پێ لەسەر ئەوە دابگرین و بگەڕێینەوە سەر داگیرکردنە کاتییەکان، ئەوا دەتوانین داوای گێڕانەوەی سووریا، فەلەستین و میسریش بکەین، چونکە کوردەکان کاتی خۆی ئەو ناوچانەیان داگیر کردووە و لە دەورانی شکۆمەندی خۆیان ئەو ناوچانەیان بەدەستەوە بووە و داگیرکردنەکانی [کوردەکان، وەرگێر] زۆر ڕاستتر و زۆر مەکوومتریش بووە لەوەی تیگرانەکان*، کاگیگەکان** و لیۆنەکان***.

هەڵبەت وەك چۆن هیچ تێڕوانینێکی ئیمپریالیستانەمان نییە، ئێمە تەنها ئەو دەرو ناوچانە داوا دەکەین کە لانکی نەتەوەی کوردن و، ئێمە پشت ئەستوور بە مافی خۆمان، بەهێزین و ئەوەی ئێمە داوای دەکەین تەنها ئەوەیە، پێش ئەوەی بڕیار لەسەر چارەنووسی وڵاتەکەمان بدەن، ئێمە بە ئاشکرا و بە ڕەسمی ڕای دەگەیەنین کە چۆك دانادەین بۆ بڕیارێك قوربانی بە ئێمە بدات بۆ مەبەست و مەرامی خۆپەرست و ئەمپریالیستانەی ئەرمەنەکان.

سەرۆکی بەڕێز لەگەڵ ڕێزلێنانی زۆرمدا، تکایە ڕێزی زۆر شایانم قەبووڵ بفەرموون.

---

* des Tigrans
** des Kagig
*** des Léon

سکرتێری گشتی

کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد

سورەیا بەدرخان

سکرتێری گشتیی کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد

سندووقی پۆستە ژمارە. ٥٨٠

قاهیرە، میسر

بەڵگەنامەی ژمارە: ٢٤

کۆنستانتینۆپل، ۳۱ی کانوونی دووەمی ۱۹۲۰

کۆمیسێریای بەرزی
کۆماری فڕانسا
لە ڕۆژهەڵات

بەشی کاروباری
سیاسی و بازرگانی
ئاسیا- ئۆقیانووس
ژمارە: ٦٢

لە بەڕێز دوفرانس، کۆمیسێری بەرزی کۆماری فرانسا لە ڕۆژهەڵات
بۆ بەڕێز جەنابی بەڕێز میللێراند، سەرۆکی ئەنجومەن، وەزیری کاروباری هەندەران
لە پاریس

بابەت: ناڕەزایی کۆمەڵەی کورد

شەرەفی ئەوەم هەیە هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا کۆپیی نامەیەکتان بۆ بنێرم، کە لە هەموو بارێکدا بەکەڵکە و تێیدا کۆمیتەی ناوەندیی کۆمەڵەی کورد ناڕەزایی دژی پرسی مێزۆپۆتامیا دەردەبڕێ، کە بەگوێرەی ئەو، کوردستان دەکات بە دوو بەشەوە.

ه. دوفرانس

بەڵگەنامەی ژمارە: ٢٥

(کۆپی)

کۆنستانتینۆپل، ٢٨ی کانوونی دووەمی ١٩٢٠

بۆ جەنابی کۆمیسێری بەرزی حکوومەتی بریتانی.

جەنابی بەڕێز،

ڕۆژنامە ئەوروپاییەکانی لە هەموان دەستڕۆتر کە لە دوایین پۆستەدا بەدەستمان گەیشتوون هەموویان لەسەر ئەوە یەك دەنگن کە پرسی میزۆپۆتامیا، بەشێوەیێکی یەکجاری چارەسەر کراوە. بۆیە لە یادداشتنامەیەکی پێشوودا کە شەرەڤ ئەوەمان هەبوو پێشکەشی بە کۆنفرەنسی (ئاشتی)ی بکەین، شێلگیرانە دژی ئەو بیرە بووین کە کوردستان دابەش بکرێ بۆ دوو بەش و چارەنووسەی هەریەکەی بە جیا لەوەی تر چارەسەر بکرێ و ئێمە پێمان لەسەر ئەوە داگرتبوو کەوا پرسی کوردستان وەك یەکەیەکی ئیتنیکی و جوگرافیی لەیەك جیانەکراوە حسێب بکرێ.

بۆیە ئێمە تکا لە جەنابتان دەکەین ئەم ناڕەزاییە بگەیەننە حکوومەتەکەی خۆتان و سەرنجی بۆ ئەو ئەنجامە ئابوورییە ترسناکە ڕابکێشن کە دەشێ لەم سیاسەتە بکەوێتەوە بۆ کوردستان.

لەگەڵ سوپاسگوزاریی پێشدەسیانەمدا بۆ جەنابتان، تکاکارم ڕێزلێنانی زۆر حورمەتدارانەم قەبووڵ بفەرموون.

(ئیمزا)

سەرۆکی

کۆمیتەی ناوەندیی کۆمەڵەی کورد

ئەستەنبووڵ جغال ئۆغلوو، شەقامی مەکتەب ٣١

بەڵگەنامەی ژمارە: ٢٦
سێرڤیسی زانیاریی زەریاوانیی
تورکیا
هەڵبژاردەی چاپەمەنیی ژمارە ٢٧٨ی ٢٤ی شوباتی ١٩٢٠

کوردەکان

جەمعییەتی تەعالیی کوردان بەمزوانە بەیاننامەیەکی چاپ کردووە، کە دەبێ لە کوردستان بڵاوبێتەوە و ناوی شەریف پاشای تێدا بە ((وەفدی شەرەفمەندی ئێمە)) هاتووە. وێڕای ئەوەی کە ئامانجی سەرەکیی کۆمیتە بریتییە لە داکۆکیکردن لە چالاکیی کۆمەڵایەتی، بەڵام ئەندامانی ئەم کۆمیتەیە لە دەستپێشخەریی تایبەتیی خۆیان، ئەم چالاکیانەیان بردۆتە ناو کایەی سیاسییەوە. شەریف پاشا تەنها نوێنەری ئەمانەی دواییە. لە سەرێکی دیکەوە کۆمیتەی ناوبراو بە هیچ شێوەیەك لە کوردستان ناسراو نییە، چونکە تەنها ئەم بەیاننامەیەیان ناردۆتەوە بۆ کوردستان, نە شەریف پاشا و نە کۆمیتەی ناوبراو هیچ شەرعییەتێکیان نییە بە ناوی گەلی کوردەوە قسە بکەن. کوردەکان بە خۆشییەوە بەشدارییان لە دوا هەڵبژاردندا کرد، ئەو ئەندامانەی کە هەڵیان بژاردوون، دەتوانن لە کاتی پێویستدا بۆیان بگەڕێنەوە بۆ زانینی تێڕوانینیان.

ڕۆژنامەی
"ئیقدام"

بەڵگەنامەی ژمارە:٢٧
دیاربەکر، ٨ی ئاداری ١٩٢٠

بۆ وەزیری جەنگ

دوای کۆبوونەوەیەکی نهێنی کە لە ماردین بەڕێوە چووە، سەرۆکەکانی یانەی کوردی بڕیاریان داوە پارە و نامە بۆ سەرۆك هۆزەکانی دەوروبەری نوسەیبین و جەزیرە بنێرن، بۆ ئەوەی دنەیان بدەن تا پێوەندی بەوانەوە بکەن. من چەند نامەیەکتان لەوانە کە توانیم بەردەستیان بخەم، بۆ دەنێرم.
دەزگای T.S.F کە ئێمە لە دەوروبەری رەئسول عەین دەستمان بەسەرداگرت، ئەندامانی ئەم یانەیە لەگەڵ مامووری ئینگلیز لەناو ئەم شارەدا پێوەندییان دەگرت. ئەم مەئمووری هەمان ئەو کەسەیە کە لە ماردین دەرکرا و لەوشارە پارەی بەسەر دانیشتواندا دەبەشییەوە.
سەرۆکەکانی بزووتنەوەی نیشتمانی فەرمانی زۆر توندیان دەرکردووە بۆ ئەوەی لە نزیکەوە چاودێری ئەم مەئموورە بکەن.

قوماندانی فەیلەقی سێزدەهەم.
کۆڵۆنێل
جەودەت

بەڵگەنامەی ژمارە:٢٨

کرد استقلال قومیتەسی

کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد

قاهیرە، ١٤ی ئاداری ١٩٢٠

بەڕێز سەرۆك،

کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد،بەناوی نەتەوەی کوردەوە، شەرەفی ئەوەی هەیە ئەم یادداشتنامەیە بخاتە بەردەستی جەنابتان.

کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد، لەو یادداشتنامە و نامیلکانەدا کە پێشتر دراونەتە حکوومەتەکان و پەرلەمانی هاوپەیمانەکان، داوای پێکەوەنانی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆی لە تورکیا کردووە کە سنووری لە باکوور زیوین لەسەر سنووری قەوقاز، لە ڕۆژئاوا ئەرزەڕۆم، ئەرزەنجان، کامیە، دیوەرەك.، لە باشوور حەران، بەرزاییەکانی شەنگار، هەولێر، کەرکووك، سلێمانی، سنە، لە ڕۆژئاوا سنووری تورکی–ئێرانی ١٩١٤ تا چیایەکانی ئارارات دەگرێتەوە.

بەوەی کە پێشتر وتوومە و وتوومەتەوە، هەمووی ئەوەی وا پێویستە سەدان جار بوترێ بۆ ئەوەی ئەم دەڤەرەی کەوتۆتە ناو ئەم سنوورانە میراتی نیشتمانی کورد پێك دەهێنێ وتوومەتەوە لە دەورانی هەرە کۆنەوە تا ڕۆژی ئەمڕۆمان ، بۆیە لەم چەند لاپەڕەیەدا ناچنەوە سەر ئەم باسە.

لەسەرێکی دیکەوە ئەمە هەر ناشایستەیش دەبێ، چونکە لەم یادداشتەدا تەنها باسی پرۆپاگەندەی ناسیۆنالیستی تورك دەکەین– کە بەداخەوە واپێدەچێ کەمێك کاری کردبێتە سەر بڕیارەکانتان – لە کوردستان کە لە لایەن مستەفا کەمال و هاوکارەکانیەوە بەڕێوە دەبرێ.

ڕۆژنامە ناسیۆنالیستەکانی کۆنستانتینۆپل و هەرێمەکان، هەروەها بیرۆیەکانی بابی عالی، چەند هەفتەیەك دەبێ لێوان لێون لە برووسکەی وەفاداری کە لە شارەکانی کوردستانەوە کە وا هێشتا لە لایەن تورکەکان و ئەو سەرۆکهۆزانەی کە لە لایەن هێزە ناسیۆنالیستەکان دەورە دراون، دەنێردرێن. ئەگەر کەسێك لە تورکیا نەژیابێ و لە نزیکەوە کاری بەڕێوەبەرایەتیی تورکی نەبینیبێ، دەشێ و هەقیەتی باوەڕ بە ڕاستی و دڵسۆزی ئەم برووسکانە بکات و لەوەوە حوکم لەسەر ئەوە بدات کە کوردەکان وەك خەڵکانێکی موسڵمان دەیانەوێ پابەند بە خەلیفەکەیان بمێننەوە و لەگەڵ برا تورکەکانیان بژین. بەڵام ئەوانەی وا لە تورکیا ژیاون، ئەوانەی لە کاتی کارکردندا تورکەکانیان بینیوە– چ گەنج و چ پیرەکان– دەتوانن بە ئاسانی لەوە تێبگەن کە ئەم هەموو نیشاندانی وەفادارییە تەنها بەڵگەیەکی زێتری هەڵخەڵەتێنەری تورکە.

ئەگەر ئێمە لەناو زنجیرەی ڕۆژنامە ئیتحادییەکان و ناسیۆنالیستەکانی تورکدا بگەڕێین، سەدان برووسکەمان بەرچاو دەکەوێ کە لە هەر چوار گۆشەی تورکیاوە لە لایەن پیاوانی ئایینی و بەگزادەکانی گرێك، ئەرمەنی، بولگار هتد هتد نووسراون، وەفاداریی خۆیانی تێدا بۆ عەرشی سوڵتان دەردەبڕن و سوێند دەخۆن کە تا دوا دڵۆپ خوێنی خۆیان بۆ بەرگری لە نیشتمانی عوسمانی بڕێژن.

بۆ ئەوەی لەوە تێبگەین چۆن دەکرێ برووسکە گەلێکی ئاوها ئیمزا بکرێن ئەگەر کەسەکانی بەهیچ شێوەیەك ئەم هەستەیان لەلا نەبێ. پێم وایە ئەوەندە بەسە بۆ ئێمە ئەم نموونەیەی خوارەوە بهێنینەوە. ساڵی ١٩١٣ کاتی شۆڕشی بەتلیس، والیی ئەم هەرێمە، "تەحسین بەگ"، ڕۆژێکیان هەموو بەگزادەکانی هەرێمەکە بانگهێشتی لای خۆی و پێشنیاریان بۆ دەکات برووسکەیەك ئیمزا بکەن کە شۆڕشی ناوبراوی تێدا ڕیسوا بکەن و وەفاداریی خۆیان بۆ عەرشی خەلیفە بەدیار بخەن. یەکێك لە میوانەکان بە ناوی شێخ سەیید عەبدوڵلاوە، ڕەوتی شەڕخوازی سیستمی حکوومەتی و ئەو تاوانانەی کە لە لایەن تورکەکانەوە بەرامبەر بە کوردەکان دەکرێ، دووپات دەکاتەوە و ڕازی نابێ ئیمزا بکات و هۆڵەکە بەجێدەهێڵێ. بۆ سبەینێ بەیانییەکەی، شێخ سەیید عەبدوڵلا

لەبەردەم دەرگەی ماڵەکەی خۆی بە سێ خەنجەر دەکوژرێ، کوشتنەکەشی هەرگیز لە لایەن حکوومەتەوە بەدواداچوونی بۆ نەکرا.

زۆر جاران بەگزادەکان داوەتی کۆنیاك دەکرێن و کاغەزێکیان دەدەنێ ئیمزای بکەن بێ ئەوەی کاتی ئەوەیان بدەنێ و لێ بگەڕێن ئەوەی ئیمزای دەکەن بیخوێننەوە. وەك لە ڕۆژهەڵات زۆربەی جار مۆر وەکوو ئیمزا بەکار دەهێنرێ، زۆربەی کات والی، موتەسەڕیف یان قایمقام، داوای پەنجەمۆریان لێ دەکرێ و ئیمزای برووسکەنامە، بێ ئەوەی هەست بەوە بکرێ پێویستی بە پەنجەمۆری خاوەنی ئیمزاکە هەبێ، بەسەر ناوەڕۆکی ئەو کاغەزەی وا مۆرکراوە دەبینرێ. لە وڵاتێکدا کەوا شتەکان بەوشێوەیە بەڕێوە بچن و ئەورووپییەکان ئەوانەی کە لەم وڵاتەدا ژیاون، دەتوانن گەواهی ئەوە بدەن چۆن دەکرێ چەندین بڕوانامە بە چەند برووسکەیەکی وەفاداریی شەهیدانێکە وە بنرێ کە لە سۆنگەی ملهوڕی ئەوان شەهید بووبن.

لە لایەکی دیکەوە، هیچ ڕایەڵێك نییە بتوانێ کورد لەگەڵ چەوسێنەرانی تورکدا پێکەوە ببەستێتەوە، تەنها ئایین نەبێ و ئەم پێوەندییەش تەنها بۆ ئەوانەیە کە موسڵمانن، لەکاتێکدا کوردی ئێزیدی هیچ پێوەندییەکیان لەگەڵیاندا نییە.

لەسەر ئەم خاڵەش پێوەندییەکە بە هیچ شێوەیەك هێندە بنەڕەتی نییە، لەبەر ئەوەی زۆرینەی کورد شافیعین، لە کاتێکدا هەموو تورکەکان سوونین. لە نوختەخاڵی نەتەوایەتییەوە هیچ شتێکی هاوبەش لەنێوان تورك و کورددا نییە، یەکەمیان لە ڕەگەزی تۆرانییە، لەکاتێکدا ئەوەی دووەم سەر بە ڕەگەزی ئارییە. تورك بە زمانێك قسە دەکەن کە لە چەغەتایی، عەرەبی و فارسی پێکهاتووە، کەچی کورد بە زمانی تایبەتی خۆی قسە دەکات کە بنچینەکانی پەهلەوییە. تورك لە ڕاستەوە بۆ چەپ دەنووسێ و پیتی عەرەبی بەکار دەهێنێ، لەکاتێکدا کورد لە چەپەوە بۆ ڕاست دەنووسێ و پیتی نیشتمانیی خۆی بەکار دەهێنێ*.

---

* ئەمە بە هیچ شێوەیەك بۆ ئەو دەورانە ڕاست نییە و کورد (کوردستانی باکوور) ئەو کاتە هەر لە ڕاستەوە بۆ چەپی نووسیوە، وەرگێڕ.

خۆ ئەگەر داب و نەریتیش لەبەرچاو بگرین، لێرەش جیاوازییەکی گەورە بەدی دەکەین. تورک بە هیچ شێوەیەك پایەیەکی کۆمەڵایەتی بە ژنەکانیان نابەخشن- جگە لە چەند حاڵەتێکی هەڵاوارده کەوا دەست پێدەکات لە کۆنستانتینۆپل ببینرێ بە هیچ شێوەیەك ناکرێ کاریگەری لەسەر ڕەوشی زۆرینەی ئەنادۆڵ دابنرێ، لەکاتێکدا ژنی کورد خاوەنی ڕەهای ماڵەکەی خۆیەتی و هاوشانی هاوسەرەکەیەتی** و پیاو ناچارە ڕێز لە ژنەکەی بگرێ. فرەژنی بەگوێرەی قورئان ڕێگەی پێدراوە و ئەوە بڵاوە لە ناو تورك، کەچی لەناو کورد زۆر دەگمەنە، بەجۆرێك کە ٩٥٪ ی دانیشتوانی کورددا تاکژنن.

بەدەر لەو جیاوازییە ماددی و مەعنەویانە، ستەمی تورك چوار سەدەو دەبێ بەبێ وەستان لەسەر ملی کوردە و هێندە وەحشیگەرانەیە کە دابڕانێکی گەورە تاهەتایە لە یەکتریان جیا دەکاتەوە. ئێمە بە هیچ جۆرێك نامانەوێ بگەڕێینەوە سەر تەواوی مێژووی ئەم چوار سەدەیە، بەڵکوو لێرەدا تەنها ئەوەندە بەسە ژمارەی ئەو کوردانە بەدەستەوە بدەین کە لە ماوەی دوایەمین جەنگدا ڕەشەکوژ کراون و کوژراون و لەبەر کەمیی خۆراك و داو دەرمان مردوون، دوای ئەوەی بۆ هەرێمە تورکیەکانیان ڕاگوێزاونەتەوە. ئەم ژمارەیە بریتییە لە ٦٤٠,٠٠٠ گیان، بەڵێ ٦٤٠,٠٠٠ کەس دوور لە ماڵ و حاڵی خۆیان، دوور لە زێدی خۆیان، لەسەر ڕێگەی مەنفا، بەدەستی تورکەکان لەناو چوون، ئەو برایانەی هاوئایینی هێندە چاك، هێندە نەرم و نیان و هێندە شەرافەتمەند چونکە هەر بە تەنها و بە هیچ کلۆجێك نەیاندەویست ببنە تورك و خۆیان قوربانی پرسی تورك بکەن. بۆ پاڵپشتی ئەمە چەند نموونەیەك دەهێنمەوە کە هەر ئاوها وەرگیراون.

** ئەمە ڕەنگە لە دیوی دەرەوە و کاروباری ناو ماڵ بەڕێوەبردندا برێك ڕاستیی تێدا بێت، بەڵام بە هیچ شێوەیەك لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا ژنی کورد یەکسان نەبووە لەگەڵ پیاو و ڕەنگە هەمان ئەرکی پیاوی هەبووبێت، بەڵام بە هیچ شێوەیەك هەمان مافی پیاوی نەبوە، وەرگێڕ.

ناوی هۆز	دانیشتوانی پێش جەنگ (ماڵ)	دانیشتوانی ئێستای (ماڵ)
باتویا	٩٠٠	٣٠٠
ئێرخ	٣٠٠	٨٠
حاجی عالیا	١٠٠٠	٤٠٠
شوڤا	٦٠	٣٠
کیچیا	٧٠٠	٣٠٠ هتد

دەتوانین ئەم لیستەیە کە هەرگیز کۆتایی نایەت، درێژ بکەینەوە. بەڵام لێرە دەوەستین و بۆ کۆتایی پێهێنانی ئەوە زێدە دەکەین کە ئەفسەرانی تورک لە ناوچە چیاییەکانی دێرسیم، دەستدرێژییان کردۆتە سەر کیژۆڵەی چوار پێنج ساڵە و کوشتوویانن و ١٥٠٠٠ کوردیان قەتلوعام کردووە، چونکە ئەرمەنییان داڵدە دابوو.

دەتوانرێ بابەتی بین بەوەی کە لە ناو ڕیزەکانی هێزە ناسیۆنالیستەکانی مستەفا کەمال کوردیشی تێدایە. بەڵام ئێمە لە وەڵامدا ئاوا وەڵام دەدەینەوە کە ئەمە هیچ جێگەی سەرسامی نییە و کورد کە شوومیی حوکمڕانیی تورکی بینیوە و چوار سەدەیە ملکەچی کوشتارگەی بێڕەحمانە و دڵڕەقانە بووە.، گەرچی ئەو کەسە بۆ خۆی زۆر ئازاش بێ، بە هیچ شێوەیەك جورئەتی ئەوەی نییە بۆ ئەوەی بە دەستەجەمعی لەبەرامبەر ملهوڕەکەی بوەستێ و وای پێ باشترە بچێ بمرێ، چونکە مردن لە گۆڕەپانی جەنگدا باشترە لەوەی ژیانی کولەمەرگی لەسەر پەتی سێدارە یا لەژێر ڕەحمەتی چەقۆی تورك درێژە پێبدات.

لە سەرێکی دیکەوە، ئەوەتی شەڕی گشتییە ئەوە هۆکاری سەرەکییە کە بووە بە مایەی شکستهێنانی هەوڵدانەکانی نیشتمانپەروەرانی کورد بۆ ئەوەی بەتەك هاوپەیمانەکانەوە بوەستن، دوای گۆشەگیرییەکی تەواو کە خۆیان لە ئەورووپا دەبیننەوە.

لە ئاگربەسەوە، نیشتمانپەروەرانی کورد بڕواکردوو بە هەستی ئازادیخوازی و مرۆڤایەتیی هاوپەیمانەکان، بەتەك هاوپەیمانەکانەوە وەستاون و داوای سەربەخۆیی دەکەن بەگوێرەی ئەو پرنسیپانەی کە هێندەجار و هێندە بەئاشکرا لە لایەن هاوپەیمانەکانەوە جاڕ دراون. ئەو ڕۆژە زۆر شانازیکارانە و هەرگیز لەیادنەچوو بوو، ئەو ڕۆژەی کە بەڕێز سەرۆك کۆماری فرانسا لە ١٩١٩/١/١٩دا کۆنفرەنسی ئاشتی کردەوە، موچرکی شادیی بەلەشدا هێنا و خۆشنوودی کەوتە ناو دڵی نەتەوەی کورد. ئەو ڕۆژە بوو کە بەڕێز ڕایمۆند پوانکاریێ*، کاتێ ڕووی دەمی کردە وەفدی نەتەوەکانی هاوپەیمانەکان و هاوکارەکانیی و پێی وتن:

((هەموو گەلانی چەوساوە، هەموو قوربانییەکان کە ماوەیێکی زۆر بێتوانا یا ملکەچ بوون بەدەست بێدادییێکی گەورەی مێژووییەوە، هەموو شەهیدانی ڕابوردوو، هەموو ویژدانە زۆرلێکراوەکان، هەموو ئازادییە خەفەکراوەکان، لەگەڵ دەنگە دەنگی چەکەکانماندا زیندوو بوونەوە و وەك چۆن ڕوو بەلای پارێزەرانی سروشتی خۆیاندا وەربگێڕن، ئاوا ڕوویان بەرەو ڕووی ئێمە وەرگێڕا. وێڕای ئەوەی کە کەمە کەمە جەنگ پڕبووە بە مانا سەرەتاییەکەی و بە هەموو هێزێکی تێرمەکە بووەتە جەنگی ئایینیی مرۆڤایەتی بۆ ڕاستی، ئەگەر چەند شتێکیش هەبێ پەشیمانمان بکاتەوە، بەشی ئەو پرسانەیە کە کاری تێکردین، ئەوە بە هەقیقەت ئەو بیرکردنەوەیەیە کە سەرکەوتنی ئێوە سەرکەوتنی ڕاستییە)). ئێوە تەنها بەدوای دادپەروەریدا دەگەڕێن، دادپەروەرییێك کە بە هیچ شێوەیەك مافێکی تایبەتی نەبێ. ئەوانەی وا دادپەروەری هەیدێیان لێدەکات بریتین لە خەونەکانی داگیرکردن و ئیمپریالیزم، بەچاوی سووك سەیرکردنی ویستە نەتەوەییەکان، گۆڕینەوەی بە زۆرەملێی هەرێمەکان لە نێو وڵاتەکاندا، هەروەك ئەوەی گەلان تەنها تاخم یا داشی یاریکردن بن. سەردەم چیتر ئەو دەورانە نییە کە دیپلۆماتەکان بتوانن کۆببنەوە بۆ ئەوەی دەسەڵاتێك لەسەر گۆشەیەکی نزیك دروست بکەنەوە وەك کارتی ئیمپراتۆریایەکان.

---

* Raymond Poincaré

ئەگەر ئێوە نەخشەی جیهان دادەڕێژنەوە، ئەوە بە ناوی گەلانەوەیە و بەو مەرجەیە کە وەفادارانە بیرکردنەوەیان تەرجەمە بکەن، ڕێز لە ماف نەتەوەکان بگرن، بچووك و گەورە، بەوەی خۆیان چارەنووسی خۆیان دیاری بکەن)).

بەڕێز سەرۆك کۆماری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە خۆی و چواردە خاڵەکەیەوە کە لە لایەن هەموو هێزە هاوپەیمانەکان و هاریکارەکانیەوە قەبووڵ کرا، دواجار دڵنیایی ئەوەی داینێ کەوا نەخشەی نوێی سیاسیی جیهان، بەوەی وا لەژێر دەستی ئەو وەزیرە هەڵبژێردراوانەی کە لە ڤێرسای کۆبوونەتەوە، لەناویاندا کوردستان بە سنووورە مێژووییەکانی و سەربەخۆیی خۆیەوە بەخۆوە دەگرێ.

ویژدانی نەتەوەیی کورد وای دەبینی زۆر دڵرەقانەیە ئەگەر بەلای ئەوەدا بشکێتەوە گومان لە ڕاستگۆیی پرنسیپەکانی هاوپەیمانەکان بکات. کەوایە لەم ڕۆژانە کە کۆبوونەوەکان بەردەوامن لە لایەن جەنابتانەوە و سەرقاڵی چارەسەرکردنی پرسی ئاڵۆزی تورك دەبن، ئێمە هاتووین لە ئێوە دەپاڕێینەوە هەموو ئەم مانۆڕانەی تورکەکان بە هیچ شێوەیەك کە بەو مەبەستە گیراونەبەر تا حوکمدانی ئێوە بە لارێ دا بەرن بە ڕاست وەرنەگرن و ئەو برووسکە و نامە وەفاداریانەی کە لە لایەن کوردەکانەوە ئاڕاستەی چەوسێنەرە تورکەکان کراون، تەنها نرخی خۆیان بدەنێ.

ئەوە لە نادادپەروەریش زیاترە کە ٥,٠٠٠,٠٠٠ کەس بە مەبەستی سیاسی و بەرژەوەندی تایبەتی بێبەش بکرێن. ئەوەش ڕاستە کە بەشێکی ئەو زەوی و زارانەی کە ئێمە پێیان دەڵێین کوردستان، لە لایەن وەفدی ئەرمەنیەکانیشەوە داوا کراوە. مێژوو و ڕووداوەکان ئەوە دەسەلمێنن کە ئەرمەن و کوردەکان هیچ هۆیەك نییە بۆ ئەوەی دوژمن بن و گشت داناییێکیش هەیە بۆ ئەوەی دۆست بن.

ئێمە چارەسەرکردنی کێشەکان ڕاستەوخۆ لەگەڵ ئەرمەنییەکاندا دەخەینە سەر شانی خۆمان و بەشێوەیەکی هێندە دادوەرانە کە هەمان چارەسەری پێشەکی ئەوەندە پتەو لە نێوان ئەم دوو برایە ستەمکێشە، ئەم دوو هاوسێیە لەیەك جیانەبووە لەدایك ببێ. ڕەوا و پێویستە، کۆنفرانس کە هەموو ڕەوشە

بەسوێیەکانی ئەوروپا و ڕۆژهەڵات زیندوو دەکاتەوە دواجار هەقی کوردەکانیش لە خۆرەتاو بناسێنێ.

سەرۆکی بەڕێز، ڕێزی زۆر شایستە و پێزانینی بەرزم قەبووڵ بفەرموون.

سورەیا بەدرخان

سکرتێری گشتیی

کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد

بەڵگەنامەی ژمارە:٢٩
سێرڤیسی زانیاریی زەریاوانیی
تورکیا
ژمارە: ١٩٠٩
هەڵبژاردەی چاپەمەنیی ژمارە ٣٠٧، ٢٩ ی ئاداری ١٩٢٠

بە درۆخستنەوەیێك

برێك لە ڕۆژنامەكانی پایتەخت كە بە زمانی توركی و فڕانسەوی بڵاو دەبنەوە، هەواڵێكیان كە لە ڕۆژنامەی "ژین" وەرگیرابوو، دووبارە بڵاوكردۆتەوە لە بارەی بانگاشەی وازهێنانی منەوە، بەو بۆنەیەوە وەك دەڵێن ناكۆكییێك لەنێوان ڕاگەیاندنەكەی من كە لە ڕۆژنامەی "ئیقدام"دا بڵاوكراوەتەوە و تایبەتە بە پرسی كوردستان و ئەو ڕاگەیاندنەی مندا كە لە سێنا دوامە، هەیە. ڕەوشەكە بەمشێوەیەیە كە ئەو بەدرۆخستنەوەیەی كە لە ڕاگەیاندنەكەی سێنادا داومە، ئاڕاستەی چاپەمەنیەكانی ڕۆژنامەی Orient كرابوو، و نەك بۆ ئەو ڕاگەیاندنە ڕاستەقینەی من كە لە ڕۆژنامەی ئیقدام بڵاو كرایەوە. تكاتان لێدەكەم ئەم بەدرۆ خستنەوەیەم بۆ بڵاوبكەنەوە كە من بە هیچ شێوەیەك وازم لە سەرۆكایەتیی جەمعییەتی تەعالیی كورد نەهێناوە.

سەیید عەبدولقادر
سیناتۆر

<u>تێبینی دەستەی نووسەران:</u>

ئێمە لە ڕووی پەرۆشییەوە بۆ بێلایەنیی ڕەهامان ئەم ڕاستكردنەوەیە لەبارەی ئیستقالەی سیناتۆرەوە بڵاو دەكەینەوە كە دووپاتی دەكاتەوە -وەك دەبینین- واز لە سەرۆكایەتیی جەمعییەتی تەعالیی كوردستان ناهێنێ.
L'"Entente"

بەڵگەنامەی ژمارە: ٣٠

(کۆپی)

کۆنستانتینۆپل، *١٢ ١٤ی نیسانی ١٩٢٠

بۆ جەنابی کۆمیسێریای بەرزی بریتانیای فەخیمە، هتد. هتد. هتد

جەنابی بەڕێز،

شەرەفی ئەوەم هەیە جەنابتان لەو بڕیارەی خوارەوە ئاگادار بکەمەوە کە لەلایەن کۆمیتەی ناوەندیی کۆمەڵەی کورد-ەوە دراوە:

شەریف پاشا وەفدی پێشووی کۆمەڵەی ئێمە بۆ کۆنفرەنسی ئاشتی وەك چۆن خۆنیشاندان و کردەوەی سیاسیی ئاوای نیشاداوە کە لای ئێمە پێچەوانەی بەرژەوەندییە زیندووەکانی کوردستانە، بۆیە لە پۆستەکەی لابردراوە. ئەو وەفدەی کە شوێنی دەگرێتەوە بۆ ئەم کۆششە تایبەتییە، دەستبەجێ دیاری دەکرێ. داوا لە جەنابتان دەکەین، بە تەواوی ئەم بڕیارە لەبەرچاو بگرن، تکاکارم ڕێزلێنانی زۆر شایانم قەبووڵ بفەرموون.

جێگری سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندیی کۆمەڵەی کورد

(ئیمزا) ئەمین عالی بەدرخان

سکرتێری گشتی

حەمدی

---

* مێژووی نامەکە هەر بەمشێوە نووسراوە و نازانرێ داخۆ ١٢ -ە یان ١٤-یە، وەرگێڕ.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٣١
کۆمیسێریای بەرزی بریتانی
کۆنستانتینۆپل
٢٠ی نیسانی ١٩٢٠
ژمارە: 559/M. 2570

لۆردەکەم،

شەرەفی ئەوەم هەیە بۆ ئاگاداریی بەڕێزتان هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا کۆپیی یادداشتنامەیێکتان، بە ڕۆژی ٢٠ی ئادار بۆ بنێرم کە لە یانەی ناوەندیی کوردستانەوە بەدەستم گەیشتووە، داوای سەربەخۆیی کوردستان تێدا دەکا و ناڕەزایی دژ بە پێشنیاری فراوانکردنی سنووری پێشنیارکراوی ئەرمەنییەکان دەردەبڕێ.

٢- من کۆپییەکی ئەم برووسکەیەم بۆ کۆمیسێری مەدەنیی خاوەن شکۆ لە میزۆپۆتامیا ڕەوانە کردووە.

شەرەفی ئەوم هەیە لۆردەکەم، کڕنووشبەری گوێڕایەڵی بەڕێزتان بم
ئیمزا

بۆ پایەبەرز ئایرەل کیرزونی کۆدلیستۆن

بۆ بەڕێز سەرۆکی ئەنجومەنی باڵای کۆنفرەنسی ئاشتی

بەڕێز سەرۆك،

کێشەکانی ئەرمەن کە خراونەتە بەردەم کۆنفرەنسی ئاشتی، نابێ لەو کێشانە جیا بکرێنەوە کە تایبەتن بە کورد. ڕاستییەکەی کوردەکان نەك هەر زۆرینەی هەرە زۆرن لەو بەشانەی ئیمپراتۆریای عوسمانیدا کە ئەرمەنەکانی لێیە، بەڵکو زیاد لەوەش گرۆیەکی پێکەوەبەستراو و هاوڕەگەزن.

وڵاتی کوردەکان بریتییە لە ویلایەتە عوسمانییەکانی دیاربەکر، خارپووت، بتلیس، وان، مووسڵ و سنجاقی ئورفە. ئێلیزێ ڕیکلیوس* هەتاوەکوو ویلایەتی ئەرزەڕۆم-یش دەخاتە ناو سنوورەکانی کوردستان.

دەرهاویشتە مێژوویی و ئیتنیکییەکان ئەوە دەسەلمێنن کە ئەم ویلایەتانە ناکرێ لە ئیمپراتۆریای عوسمانی دابماڵرێن، بۆ ئەوەی جگە لە دەسەڵاتی کوردەکان خۆیان بکەونە ژێر هیچ دەسەڵاتێکی دیکە.

مێژووناسانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا لەسەر ئەوە کۆکن کە کورد لە گەلانی کۆنی ئێرانین، لە ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ڕووبارەکانی سەیحوون و جەیحوون و لە ڕۆژئاواوە بۆ ڕووبارەکانی سەیحان و جیهان و لەوێشەوە تا زەریای ناوەڕاست، لە باکوورەوە تا زەریای قەزوین و قەوقاز و لە باشووریشەوە تا کەنداوی فارس درێژ دەبێتەوە.

بەگوێرەی مێژوونووسە ئەوروپی و موسڵمانەکان، کورد سەرەتا زوو لە داوێنی چیای جوودی* نیشتەجێبوون و لەوێشەوە گەیشتوونەتە زەریای ڕەش، زەریای ناوەڕاست و عوممان. ٤٠٠ ساڵ پێش زایین، گەزنەفۆن چاوی بە کاردۆخەکان (کوردەکان) کەوتووە لە دیاربەکر، خارپووت و وان. هەروەها بە هەمان شێوە شوێنکاری کوردەکان لەکاتی لێکۆڵینەوەی شانشینەکانی بابل، ئاشووری و مێدیادا دەبینرێ.

Elisée Reclus *
Djoudi *

ئـەلبێر مـاللیٚ* هـەتا گوتوویـە ((کوردەکـان ئاشـوورییەکانی سـەردەمانی ئێستەن)).

کورد لـە دوای جـەنگی قادسییە، ئایینی ئیسلام قـەبووڵ دەکات. کوردەکان وێڕای هاوسۆزییان لەگەڵ داگیرکارە عەرەبەکاندا، لەهەمان کاتدا لـەولای دیکـەوە هەمیشە ناسیۆنالیتەی خۆیان پاراستووە. ساڵی ٩٥٠ لـە دیاربـەکر حکوومـەتێکی سـەربەخۆی کـوردی بـە سـەرۆکایەتیی عـەلی مـەروان دادەمـەزرێنن. دوای ئـەوەی سـەدەی یانزەهـەم لـە لایـەن سـەلجوقییەکانەوە داگیر دەکرێن، پاشـان کوردسـتان سەرلەنویٚ سەربەخۆیی خۆی وەچنگ دەخاتەوە. بەڵام وەك چۆن کەوتبوونە نێو بەرداشی ئێرانییەکان و تورکەکان، کوردەکان لە خەباتێکی بێوچاندا ناچار بوون تاوێك بەولایاندا و تاوێکی دیکە بەو لای دیکـەدا بچن. شکستی (شـا)ی ئێران، (شـا) سمـایلی سـەفەوی و هـەروەها ناسـنامەی هاوئـایینی لەگـەڵ تـورك، بـەوە کۆتایی هات کە کوردەکان بەلای تورکەکاندا شکانەوە. سەرۆکی کورد، ئیدریس بەدلیسی لەگەڵ "سوڵتان سەلیم"دا کەوتە وتوویٚژ و کوردستان بەو مەرجە بە ئیمپراتۆریـای عوسمانییـەوە لکێنـرا کـە کوردەکـان ئـازادیی خۆبـەڕێوەبردنیان بپارێزن و تەنها لەشکرێکی ئالیکار بۆ سوپای سوڵتان بنێرن.

وڵاتی کوردان خاکەکەی دەوڵەمەندیی خۆی هەیە، کانەکانی، دارستانەکانی، ڕێگەوبان و زمانی نەتەوەیی خۆی هەیە. نەخشەی کوردستانی عوسمانی؛ لە بـاکوور لـە بەشـی باشـووری چیای ئاراراتـەوە، لـەو شـوێنەی کـە سـنوورەکانی تـورکی، ڕووسـی و ئێرانـی پێك دەگـەن دەست پێدەکات، پاشان بـەرەو باشـوور لەگەڵ سنووری تورکی– ئێرانییدا شۆڕدەبێتەوە. دوایی لـە لایـەك تـا هەرێمـەکانی بایەزیـد، وان، هـەکاری، ڕەوانـدوز، مووسـڵ، کـەرکووك، خانـەقین و لـەولای دیکەشـەوە تـا ئـەرزەڕۆم، ئـەرزەنجان، بتلـیس، مـووش، خـارپووت، دیاربـەکر، ماردین، جزیرە، سیوەرەك، ئورفە، ڕەئسو ل عەین و سنجار درێژ دەبێتەوە.

کوردەکان بەبیٚ ئەوەی کۆچەر بن، کەچی دابەشی سەر هۆزەکان بوون و هەتا بە ویستی خۆیان ملکەچی سوڵتان سەلیم بوون، ٤٦ میرنشینی بەرچاویان پێك

Albert Mallet *

هێناوە کە شارەکانی دیاربەکر، دینەوەر، چاری سوول*، لوڕ، ئەردەڵان، هەکاری، ئامێدی، گۆرکێل، فینك، حەسەن کێف، چەمشگەزەك، میرداسی، ئەگیل، ساسۆن، حەڕان، کلیس، شێروان، دێرسیم، ئەردەگان، ئیتاخ، بەرکل، سوێدی، سلێمانی، شەهروون بەرگۆن، قەڵای داود، پڵنگان، بتلیس، غارزان، بۆلان ... هتد دەگرێتەوە. بە جۆرێك کە مۆمسێن* لە مێژووە ڕۆمانییەکەی خۆیدا ئەرمینیا و وڵاتی کوردان لە نێو سەرچاوەکانی ڕووباری فورات و دەچڵەدا دادەنێ. ئەنسیکلۆپیدیای نیوتالسی** ئینگلیزی زۆر ئاشکراترە و وا دەقاودەق ئەم چەند وشانە ڕادەگوێزینەوە: ((*ئەرمێنیا وڵاتێکە لە ڕۆژئاوای ئاسیا، لە ڕۆژئاوای زەریای قەزوین، لە باکووری چیایەکانی کوردستان، لە نێوان ڕووسیا، تورکیا و ئێران دابەش کراوە و بانێك دەگرێتەوە کە شیوە بەپیت و فەڕەکانی کە لەسەر چیای ئارارات دەگاتە ئەوپەڕەکەی دووکەرتی دەکات*)). ئەمەیان ئەو دەستاوێژە مێژووییانەیە لەسەر سنوورە تایبەتییەکانی کوردستان و ئەرمینیا. جا ئەگەر لەو ئەرمینیایەی وا خەریکە دروست ببێ، ئەو ناوەندانە بگرێتەوە کە کوردەکان تێیدا زۆرینەن، ئەوا نەك هەر پێشێلکاریی هەموو پرنسیپێکی ناسیۆنالیستی و مافی چارەی خۆنووسینی گەلان بە دەستی خۆیان دەکرێ، بەڵکوو ئەو خەڵکە [خەڵکی کورد ،و] بەوپێیە جەنگاوەرن و پابەندن بە سەربەخۆیی نەتەوەیی خۆیان، هیچ گومانی تێدا نییە کە پشێوی و ئاژاوە لەم ئەرمینیایەی دواڕۆژدا، ئەم دەوڵەتە ئیستیتانییە دەگرێتەوە، مەگەر هاوپەیمانەکان بە بەردەوامی هێزێکی گەورەی تێدا بهێڵنەوە کە دەشێ ئەو هێزەش خۆی بەرەوڕووی پەلاماری جەنگی پارتیزانی ببێتەوە.

ئەرمەنەکان بۆ بەڵگەهێنانەوە لەسەر ئەوەی وا هەقی پێکەوەنانی ئەرمەنستانی گەورەیان هەیە، ئەوە دەوروژێنن کە شانشینێکی ئەرمەنی لە دەورانی تیگران*دا ٥٠ ساڵ پێش زایین هەبوە، بەڵام ئەوان ئەوەیان لەبیر چووە

Charrysoul *
Momsen *
Nuttals **
Tigran *

ئەوە زێدە بکەن کە خاکەکەیان کە لە بنەڕەتدا سەر بە ئیمپراتۆریای ڕۆمان بووە و سەرلەبەری لە لایەن پۆمپییەوە** هەر لە دەورانی تیگران خۆیدا داگیر کرایەوە. ئەم (ئەرمەنستانی گەورەیە) نابێ لانکەی ئیتنیکی ڕەگەزی ئەرمەن بێت. ئەگەر ئەوە ڕاست بێت کە چەند هەزار ئەرمەنییەك بەناو ولاتی کورداندا پەرت و بلاو بووبنەوە، بەمشێوەیەی کە ئەنسیکلۆپیدیای Nuttals نوسیویە کە ((لە دەورانی گەلێك کۆنەوە، ئەرمەنەکان هەمیشە پەڕیوەی ولاتانی هاوسێیان بوون و لەوێدا وەك جوولەکەکان هەر تەنها خەریکی کاروباری بازرگانی بوون و زۆربەشیان صەڕافن)). لەکاتێکدا کوردەکان وەك گرۆیێکی هاوڕەگەز لە ئەرزەڕۆم، بتلیس، مووش، وان، دیاربەکر، مەعموورەت ئەلعەزیز، مەلاتییە، ئورفە، مووسڵ، سلێمانی و بەشێکی بەغدادا دەژین. ئەرمەنەکان خۆیان لە هیچ شوێنێکدا زۆرینە نین و هەر تەنها سەرقاڵی بازرگانین و لە شارەکان یان لە ناوچە هاوسێیە نزیکەکانی کوردەکان نیشتەجێن. موڵکداری و موڵکدارێتیی گوندیی هەموویان سەرلەبەریان لەژێر دەستی کوردەکاندان. بواری چالاکی ئەرمەنەکان لە شارەکان و دەوروبەری ڕێگەوبانە گەورەکان قەتیس بووە.

لە ڕووی ژمارەی دانیشتوانەوە، ئەرمەنەکان بە هیچ کلۆجێ لە ڕێژەی ٢٥% تێپەڕ ناکەن. ژێنێرالی ڕووس باسیلۆڤ* لە لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا لەبارەی ئەم بەشەی ئاسیای بچووکەوە ئەوەی دەرخستووە کە ڕێژەی ئەرمەن هەر یەك ئەرمەنی بەرامبەر بە شەش کوردە. لەو لێکۆڵینەوانەی وا لەماوەی دروستکردنی سوارەی کوردیی ناسراو بە "حەمیدییە" کراون، ئەوە بەئەنجام دەهێنرێ کە بەر لە ٢٥ ساڵ، ژمارەی دنیشتوانی کورد بە ٤ تا ٥ ملیۆن کەس خەملێنراوە. سەرژمێرییەکە لە دوای پەیماننامەی بەرلین، بە چاودێریی کۆمسیۆنێك کراوە کە خوالێخۆشبوو ژێنێرالی ئینگلیز بەکر پاشا و خوالێخۆشبوو سەعید پاشا، سەرۆکی ئەنجومەنی دەوڵەتی عوسمانی و هەروەها میناس ئەفەندی بەگزادەی

** Pompée

* Basiloff

ئەرمەنەکان کراوە، بە نموونە بۆ هەرێمی دیاربەکر ژمارەی ٦٠٠٠٠٠ موسڵمان بەرامبەر بە ٢٤٠٠٠٠ مەسیحی بەدەستەوە دەدات.

لەولای دیکەوە، نامیلکەیەکی نهێنیی سەرکردەی گشتیی ڕووس، کە مەیلی ئەرمەنخوازیشی هەیە، بۆ شاری وان ڕێژەی ٤٥٪ کورد بەرامبەر بە ٢٥٪ ئەرمەنی و بۆ بتلیس ٥٥٪ کورد بەرامبەر بە ٣٩٪ ئەرمەنی بەدەستەوە دەدات، بە بێ ئەوەی ژمارەی تورکەکانیش حسێب بکرێن.

تەنها لە هەرێمی وان و مووش، کورد و ئەرمەن کەموزۆر لە ڕووی ژمارەی دانیشتوانەوە وەك یەکن. لە هەرێمی بتلیس ٥٠٪ ی کورد و ٤٠ ٪ ی ئەرمەن بوون. کوردەکان لە هەکاری ٥٦٪، لە سێرت ٦٠٪ ، لە گەنج ٧٩٪ی دانیشتوان بوون. لەم هەرێمانەی دواییدا، ئەرمەنەکان بە زمانی کوردی قسە دەکەن.

هەرچی سەبارەت بە دابەشبوونی ئایینییە، هەر بەگوێرەی هەمان نامیلکە، لە هەرێمی وان ٥٤٪ موسڵمان، ٤٣٪ ی مەسیحی و ١٪ ی ئاینەکانی دیکە بووە. لە مووش ٥١٪ ی موسڵمان، ٤٨٪ ی مەسیحی و ١٪ ی ئاینەکانی دیکە بووە. لە سیرت ٦٥٪ ی موسڵمان و ٣٤٪ مەسیحی و ١٪ ی ئاینەکانی دیکە بووە. لە گەنج ٧٩٪ ی موسڵمان، ٢٠٪ ی مەسیحی و ١٪ ی ئاینەکانی دیکە بووە.

لەو ٣٢ قەزایەی کە ویلایەتەکانی وان و بتلیس پێك دەهێنن، تەنها هەشتان لەوانە زۆرینەی مەسیحین. لە قەزایەکانی دیکە، بەگوێرەی ئامارە ڕەسمییەکانی ڕووس خۆیان، موسڵمانەکان زۆرینەن. بێجگە لەوە ئەو ناوچانەی کە ئەرمەنەکان داوایان دەکەن، وەك بایەزید، ئەلاشگەرد، قەرە-کیلیستی، مەلازگەرد، بولانق، خنس، تەکمان، ئەخلات و مووش لە هەموان دەوڵەمەند تر و بەپیت و فەڕترن، دەتوانین بڵێین عەماری دانەوێڵەی کوردستانن. لەدەستدانی ئەم ناوچانە، باقی وڵاتەکە تووشی ماڵوێرانی دەکات و لە ڕووی ئابوورییەوە دەیانخاتە ژێر دەستی ئەرمێنیا. هەتا لە باکووریش، سنجاقی گەنجە، قەزایەکانی سامسۆن و مۆتکی دارستانی چڕوپڕ، هەروەها کانی ئاسن و هی دیکەیان لێیە. کانە ئاسنەکانی ساسۆن بە کانزا و ئاسانی دەرهێنان بەناوبانگن، هەر لە هەمان ناوچەدا، لە قەزای بولانك چیایەکانی بێلیدجانی لێیە کە بە خەڵووز دەوڵەمەندە.

ئەستەمە کوردەکان دەستبەرداری ئەم ناوچە دەوڵەمەندانە ببن، بە تایبەت ئەگەر لە ڕووی ژمارەی دانیشتوانەوە لێی وردببینەوە، دەبینین سنجاقی مووش، لە چەند بەشێکی قەزایەکانی بولانق و ئەخلات، کە هاوسێی گۆلی وان-ن، ژمارەی ئەرمەنەکانی تێدا پێش جەنگ یەکسان بوو لەگەڵ ژمارەی کوردەکان. لە باقی ناوچەکانی دیکەی ئەم هەرێمانەدا ١٥% ئەرمەن بەرامبەر بە ٨٥% کوردن. بایەزید، ئەلاشگەرد، تەکمان و دەوروبەری، هەر تەنها کوردی هەن و زۆر کەم ئەرمەنی لێیە. لە باشووری گۆلی وان، هەروەها لە قەزایەکانی موکس، خیزان، ڕەوشەکە بە هەمان شێوەیە.

بەم شێوەیە بە ئاشکرا دەردەکەوێ هاندەری داخوازینامەکانی ئەرمەنەکان لەسەر ئەم دەرو ناوچانە دەوڵەمەندیی خاکەکەیەتی و بەهۆی زۆرینەی وەهمیی ژمارەی دانیشتوانەکەیەوە نییە.

بەڵام نابێ دابەشکردنی دەوڵەمەندیی خاك لە ناوچە کوردییەکاندا بە هیچ شێوەیەك نە ببێتە بیانووی جیاکردنەوەی کوردستان بۆ چەند ناوچەیەکی نفووز و نە بۆ دابەشبوونی. کوردستان بەسەریەکەوە یەکەیەکە و لە کاتی داپچڕانیدا لە ئیمپراتۆریای عوسمانی، ناشێ لە ڕووی ئابوورییەوە پێش بکەوێ، تەنها بە پشت بەستن نەبێ بە کۆمەگی تاکە دەوڵەتێکی مانداتێر کە بە ڕەزامەندیی کورد و لە لایەن کۆمەڵەی گەلانەوە دەستنیشان بکرێ.

هەتاوەکوو وەفدی ئەرمەن لە کۆنفرەنسی ئاشتیدا دانی بە بوونی کوردستاندا نا، وەك لەو ڕاگەیاندنە هاوبەشەشماندا هاتووە کە لە ٢٠ ی١١ ی ١٩١٩دا ئاڕاستەی سەرۆکی ئەم کۆنفراسەمان کردووە، بەجۆرێك کە کوردستان داخوازینامەکانی پشت ئەستوور بوون بەو پرنسیپە جێگیرانەی کە پێشکەش بە کۆنفراسەکە کرا لە پێناوی سەقامگیرکردنی ئاشتییێکی ڕاستەقینەی جیهانیدا، بەگوێرەی: ١- ماف نەتەوەکان لە بڕیاردانی چارەنووسی خۆیاندا،

٢- ماف زۆرینە،

٣- ماف پێشکەوتنی ئازاد بۆ گەلانی جیاواز بەگوێرەی ویستی نەتەوایەتییان.

بۆ کورتکردنەوەی ئەم داخوازینامانە کە لە جاڕنامەکانی پێشوومانەوە سەرچاوە دەگرن، ئێمە شێلگیرانە دژی هەموو بڕوبیانوو هێناوەیەکین لەسەر کوردستان کە هێڵەکانی سنوور بەم شێوەیە نەبن کە وا ئێمە لەو نەخشەیەی وا کراوەتە هاوپێچ دیاریمان کردوون، کە دەبێ ئەم ناوچانە هەر بۆ کوردەکان بمێننەوە.

بەرووبوومی نەتەوەیی لای کورد ئەمڕۆ بە ڕوویێکی سەرەکی ئاژەڵدارییە مەڕو ماڵاتە کە بە هۆی هەلومەرجی ئاووهەواوە پێویستی بە لەوەڕگای هاوینانە و زستانانە هەیە، جا بۆ ئەوەی ئەم گەلە لە کلۆڵی ئابووری بپارێزرێ، ئێمە داوا دەکەین دەمودەست ئەم لەوەڕگایانە نەکەونە ئەودیوی ئەو هێڵانەی سنوور کە بۆ کوردستان دیاری دەکرێن.

ئێمە بە پشت بەستن بە پێشینەی یۆگسلاڤیا، پۆڵۆنیا و ئەرمینیا داوای دەستنیشانکردنی دەروویێکی زەریایی دەکەین لە کوردستان کە لەسەر زەریای ناوەڕاست بکرێتەوە، هەروەها بە ئاڕاستەی زەریای قەزوین بۆ ڕۆیشتنی نەوت و بەروبوومە کانزایی و دارستانییەکانی دیکە.

دواجار ئێمە لە کۆنفرەنسی ئاشتی دەپاڕێینەوە کەوا کۆمسیۆنێکی نێودەوڵەتیی دابنێ، ئەرکی دیاریکردنی هێلکێشانی سنوورەکان بەگوێرەی پرنسیپی ناسیۆنالیتی بگرێتە ئەستۆی خۆی بەجۆرێك کە کوردستان هەموو ئەو دەر و ناوچانەی وا کوردیان تێدا زۆرینەن، بگرێتەوە. بێگومان ئەگەر لە حاڵێکدا گرۆیێکی بەرچاوی نەتەوەیی دیکەی لەوناوچانەی کە سەر بە کوردستان دەبن، هەبوون، ئەوا بە گوێرەی ترادسیۆنی نەتەوایەتییان حاڵوباری تایبەتیان پێ دەبەخشرێ.

جگە لەوە، ئێمە بڕوای تەواومان بە ڕۆح و حیکمەتی ئەندامانی ئەنجومەنی باڵای کۆنفرەنسی ئاشتی هەیە کە نایانەوێ قوربانی بە پرنسیپەکانی یەکسانی و دادپەروەری و ئاسایش بدەن لە بەشێکی گەورەی ئاسیای بچووکدا لەسەر بنەمای ئەو ئەفسانانەی کە دواتر هەر بۆ بەرژەوەندی خۆشیان شووم دەبێ.

دەبێ بوون و هەقی وڵاتی موسڵمانی کورد لەبیر نەکرێ تا بەشێوەیەکی کاتی ڕێگە بگرێ لەو گەرەنتییە شیاوانە کە دەیانەوێ چەشنێکی شەرعی ببەخشرێن بەو ئەرمەنانەی وا دەمێننەوە.

بەڕێز سەرۆك، تکاتان لێدەکەم دەربڕینی زۆر گەرموگوڕی ڕێزلێنانم قەبووڵ بفەرموون.

١٨ی ئاداری ١٩٢٠

جێگری سەرۆکی کلووبی ناوەندیی کورد

ئەمین عالی بەدرخان[١٦]

کۆنستانتینۆپل

[16] ئەم بەڵگەنامەیە کە بەناوی ئەمین عالی بەدرخان، جێگری سەرۆکی کلووبی ناوەندیی کوردەوە پێشکەش بە بەڕێز ئایرەل کیرزۆن کراوە، پێشتر لە لایەن شەریف پاشاوە وەکوو یادداشتنامەی دووەمی شەریف پاشا لە ١ی ئاداری ١٩٢٠دا پێشکەش بە کۆنفرانسی ئاشتی کراوە و ئێستە دەقە فرانسییەکەی لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فرانسا پارێزراوە. ئێمە دەقی یادداشتەکەی شەریف پاشا-مان وەکوو خۆی لە فرانسییەوە کردووە بە کوردی و لەگەڵ ئۆریژیناڵە فرانسییەکە بەسەر یەکەوە لە گۆواری "کوردناسی"دا بڵاومان کردۆتەوە، بڕوانە: کوردستان لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی فرانسادا، گۆواری کوردناسی، ژ (٢)، بەرلین، ٢٠٠٧، لا: ٨٣-٨٩. نازانین داخۆ ئەم یادداشتنامەیە یەکەمجار ئەمین عالی بەدرخان نووسیوویەتی و بۆ شەریف پاشای ناردووە، تا ئەویش بە ناوی وەفدی کوردییەوە پێشکەشی کۆنفراسی ئاشتیی بکات؟ یاخۆ ئەم یادداشتنامەیە شەریف پاشا نووسیویەتی و ئەمین عالی بەدرخان، بێ ئەوەی ناوی شەریف پاشا ببات دووبارە پێشکەش بە ئایرەل کیرزۆن کردۆتەوە؟ دەشێ و هیچ دوور نییە لە بنەواندا کاتی خۆی ئەمین عالی بەدرخان ئەم یادداشتانەمەیەی نووسیبێ و بۆ شەریف پاشای ناردبێ و شەریف پاشا-ش وەکوو سەرۆکی وەفدی کوردی بەناوی خۆیەوە پێشکەشی کردبێ. بەڵام ئەم یادداشتنامەیە بە شێواز و شێوەی نووسینی زیاتر لە نووسینی سورەیا بەدرخان دەچێ، بەڵام جارێ تا دەگەینە ڕاستیی مەسەلەکە دەرگەی ئەم باسە هەر بە کراوەیی جێدەهێڵین، وەرگێڕ.

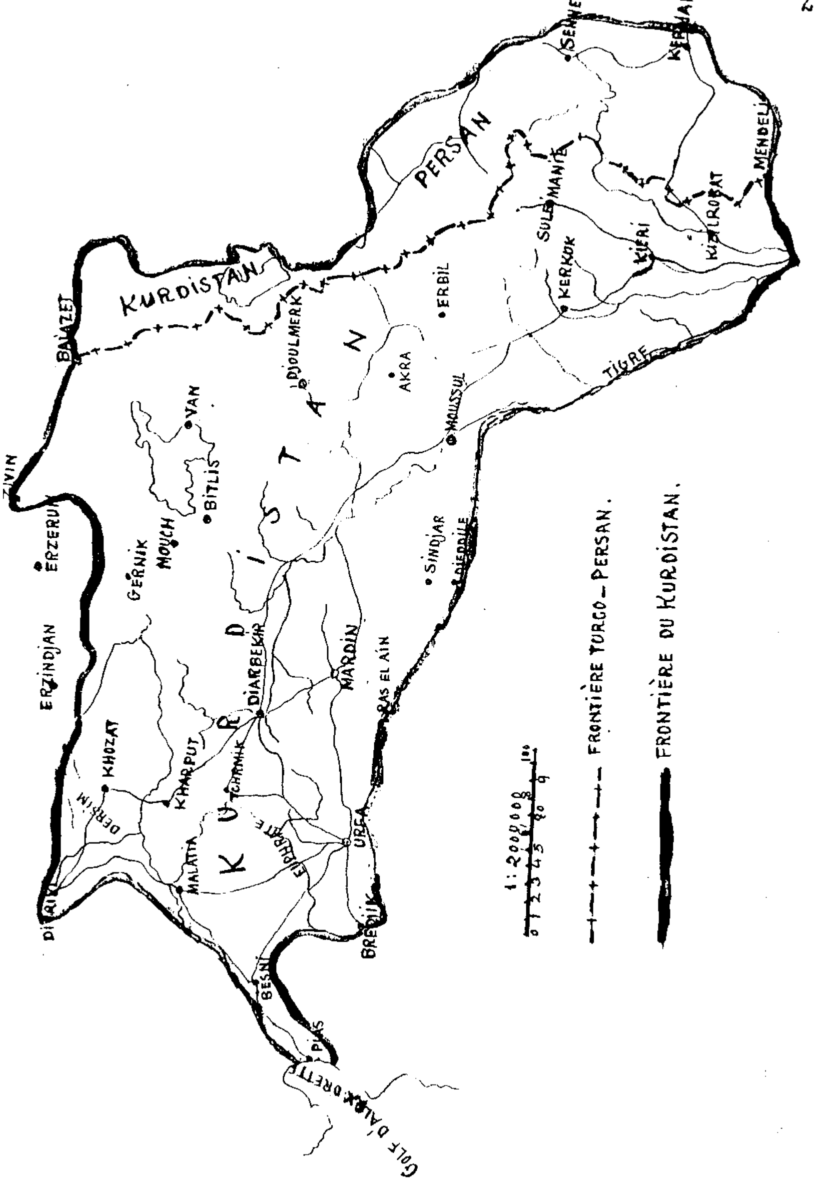
KURDISTAN
PERSAN
KERMANCHAH
SENNE
MENDELI
SULEIMANIE
KIZILROBAT
KIFRI
KERKOUK
ERBIL
AKRA
TIGRE
MOUSSUL
DJOULMERK
VAN
BITLIS
MOUCH
GERNIK
ERZERUM
BAIAZET
ZIVIN
ERZINDJAN
KHOZAT
DERSIM
KHARPUT
DIARBEKIR
MARDIN
RAS EL AIN
SINDJAR
DJEDILE
MALATIA
EUPHRATE
URFA
BIREDJIK
BESNI
DIVRIK
GOLF D'ALEXANDRETTE
1:2000000
FRONTIÈRE TURCO_PERSAN.
FRONTIÈRE DU KURDISTAN.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٣٢

کۆپی

کۆنستانتینۆپل، ٦ ی ئایاری ١٩٢٠

بۆ بەڕێز جەنابی کۆمیسێری بەرزی بریتانیای فەخیمە، هتد، هتد.

جەنابی بەڕێز،

شەرەفی ئەوەم هەیە جەنابتان لەوە ئاگادار بکەمەوە کە ئەو کەسانەی وا ناویان لەناو ئەم لیستەیەی خوارەوەدا هاتووە، هەر تازە کۆمەڵەیەکی نوێی کوردییان بە ناوی (کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد) [جەمعییەتی تەشکیلاتی ئیجتیماعییەی کورد] ەوە دامەزراندووە. بێگومان جەنابی بەڕێزتان لەوە بێ ئاگانین کەوا ماوەیەکە چەند سەرگەردانییەك لە ناو ڕیزەکانی کۆمەڵەی پێشووی کورددا لە نێوان لایەنگیرانی سەربەخۆیخواز و ئەوانەی کە بە چارەسەری نیوەچڵ ڕازین، دەبینرێ. ڕووناکبیرانی ژمارە زۆر بەوەی نەیاتوانی بەرگەی ئەم دوودڵییەی کە لەناو ئەوە سیاسەتەی ئەمڕۆدا خۆی دەسەپێنێ، بگرن، بەو پێیەی کە بێهوودە هەموو ڕێگەیەکی ئاشتبوونەوەیان تاقیکردەوە، بڕیاریان دا خۆیان لە کۆمەڵەی کۆن جیا بکەنەوە و دەستبەرداری ڕابووردووی بن. ئەوانە هەر ئێستە هاتوون ئەم کۆمەڵە نوێیەیان دامەزراندووە.

ئێمە هیوادارین ئەم کۆمەڵەیە بەختی ئەوەی هەبێ ببێ بە جێگەی باوەڕی ئێوە و هیوادارین پشت قایم بەم پاڵپشتییە بتوانین، وێڕای هەموو چەشنە تەگەرەکان ئیدیالی نەتەوەییمان بەجێ بهێنین. بەوپێیە پێشەکی سوپاسی جەنابی بەڕێزتان دەکەین بۆ کۆمەگی گرانبەهاتان و ئەو بەخششانەی بە ئێمەتان دان، من تکاکارم ڕێزلێنانی لە هەموان شایانترم قەبووڵ بفەرموون.

سکرتێری گشتیی

کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد

(ئیمزا) مەمدووح سەلیم بەگ

**
*

ئەوەیان لیستی ئەندامەکانی بیرۆی کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد-ە:

عەبدوڵڵا جەودەت بەگ (خارپووت)، پزیشك و ڕۆژنامەنووس

شوکری بەگی بەبە (سلێمانی)، سەرنووسەری ڕۆژنامەی "تەرجومان"

شوکری محەمەد بەگ (دیاربەکر)، پزیشك

جەلادەت بەگ بەدرخان (دیاربەکر)، نووسەر

ئەکرەم جەمیل بەگ (دیاربەکر)، دیپلۆمی قوتابخانەی بەرزی شاهانە

ئەمین عالی بەگ (دیاربەکر)، موفەتیشی پێشووی گشتیی داد

حوسێن حامی بەگ (ئۆرفە)، پارێزەر

مەمدووح سەلیم بەگ (وان) نووسەری ڕۆژنامەی "ژین"

نەجمەددین حوسێن بەگ (کەرکووك) کۆنە مامۆستای ئایینی

بارەگای کاتی: نووسینگەی ڕۆژنامەی "ژین"،

شەقامی ئەبول سعوود*، نزیکی بابی عالی

* Rue Aboussound

بەڵگەنامەی ژمارە: ٣٣
Quai d'Orsay

کۆنفرەنسی ئاشتی

سکرتاریەتی گشتی

پاریس، ١٧ی ئایاری ١٩٢٠

سکرتاریەتی گشتیی کۆنفرەنسی ئاشتی شەرەفی ئەوەی هەیە لەگەڵ ئەم نامەیەی خوارەوەدا کۆپیی تێلێگرامێکی کۆمیتەی کوردیی کۆنستانتینۆپل بگەیەنێتە دەست بەڕێز کامێرێر* کە دژی هەموو بڕیارێکی تایبەتیی گەلی کوردە، لە لایەن کۆنفرانسی ئاشتییەوە دژ بە پرنسیپی نەتەوەکان دەربچێ.

بەڕێز کامێرێر

* Kammerer

بەڵگەنامەی ژمارە: ٣٤

تێلێگرام

کۆنستانتینۆپل ٨٩٧-٧٣-١٠١٣-٣٠ مالت

کۆمیتەی کورد شەرەفی ئەوەی هەیە بۆ زانیاری کۆنفرەنسی ئاشتی ئەوەتان پێڕابگەیەنێ کە نەتەوەی کورد وەك ئەوەی نوێنەرایەتی لە کۆنفڕانسی ئاشتی دا ناکات، کەوایە هەقی ئەوە بە خۆی دەدات نارەزایی دژ بە هەموو بڕیارێك دەربڕێ کە بە پێچەوانەی بنەماکانی نەتەوەکانەوە بە سوودوەرگرتن لە ڕێساکانی دادوەری و یەکسانی بێ.

(ئیمزا)
سەرۆکی کۆمیتە
عەبدولقادر

بەڵگەنامەی ژمارە*: ٣٥

قاهیرە، ٢٣ ی ئایاری ١٩٢٠

زۆر بەڕێز جەنابی میللێراند،

سەرۆك وەزیرانی حکوومەتی کۆماریی فڕانسا —

پاریس

جەناب،

وەك درێـژەی ئـەو نامـە دەوریيـەی کـە لـە مـانگی ئـازاری ١٩١٩دا ئاڕاسـتەی جەنابتان کرابوو، ئێمە ئیمزاکارانی ئەم نامەیە، وەچەی خوالێخۆشبوو بەدرخان پاشـا—یـن، هـاتووین کێـشەیێکی خێزانیمـان وەبـیر دیـدەی بـەرزی جـەنابتان بهێنینەوە.

لـە نامـەی پێـشوومانـدا ئێمـە وتمـان باپیرە گـەورەمان، بـەدرخان پاشا سـاڵی ١٨٤٧ لە لایەن تورکەکانەوە زیندانی کرا و لە دیمەشق لە دیلیدا کۆچی دوایی کرد و هەموو سەروەت و سامانەکەی کە کەوتبووە نێوان دیاربەکر، وان، بتلیس، ئورفە و مووسڵ لە لایەن حکوومەتی تورکەوە دەستی بەسەردا گیرا و حکوومـەت بڕێوییەکی کەمی ٤٠٠٠ فرەنکیی بەناوی قەرەبووکردنـەوەی سـەروەت و سامانە دەستبەسەرداگیراوەکانەوە پێدەداین.

---

* کوڕەکانی بەدرخان ئەم نامەیەیان بە دوو شێوەی کەمێك جیاواز لە یەك کات و یەك ڕۆژدا پێشکەش بە هەر یەك لە مسیۆ مێللراند—ی سەرۆك وەزیرانی حکوومەتی فڕانسا و لیود جۆرج —ی سەرۆك وەزیرانی بریتانیا کردووە. نامەی یەکەم کە پێشکەش بە بەڕێز جەنابی میللێراند، سەرۆك وەزیرانی حکوومەتی کۆماریی فڕانسا — پاریس کراوە، ئێمە لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا—مان وەرگرتووە. هەمان ئەو نامەی دواتر کە بۆ زۆر بەڕێز جەنابی لیۆد جۆرج، سەرۆك وەزیرانی حکوومەتی خاوەند شکۆی بریتانی — لەندەن نووسراوە و لە کۆتاییەکەیدا چەند دێرێکی تایبەت بە حکوومەتی بریتانیای تێدایە لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانی—مان وەرگرتووە. ئێمە بۆ مێژوو و بۆ دەوڵەمەندکردنی کاری بەڵگەنامەسازی کوردی هەردوو نامەکەمان وەکوو خۆی وەك چۆن لە ئەرشیڤی لەندەن و پاریس وەرگیراون، کردووە بە کوردی و بە هەمان شێوە لە بەشی دووەمی کتێبەکە خوێنەر دەتوانێ بگەڕێتەوە سەر ئۆریژینالی هەردوو بەڵگەنامەکە کە وەك خۆیان بڵاو کراونەتەوە، وەرگێڕ.

ئێمــە، لەبــەر نزیکبوونــەوەی یەکلاییکردنــەوەی پرســی تــورك و واتــە یەکلاییکردنەوەی پرسی کورد، دەمانەوێ ئێستە چەند زانیاری زۆر ورد لـەبارەی سـەروەت و سـامانەکانی "بـەدرخان پاشـا"وە کـە ئێمـە داوای دەکـەین، بدەینـە جەنابتان.

سـەروەت و سـامانە دەستبەسـەرداگیراوەکانی بـەدرخان پاشـا ئـەمڕۆ بەسـەر سێ جۆردا دابەش دەکرێن:

یەکەمیان ئەوانەی وا فرۆشراونەتە کەسەکان لە لایەن حکوومەتی تورکەوە لـە بەدیلگرتنی پاشاوە، دووەمیان ئەوانەی وا خراونەتە سەر موڵکەکانی دەوڵـەت و دەربار، سێیەمیشیان ئەوانەی وا بە بێسوود وەرگرتن ماونەتەوە.

سەرباری ئەوە بۆ خۆ وەدوورگرتن لە کۆسپی یاسایی و پشێویی سیاسـی و لەبـەر کولکەمـەرگیی جووتیـارانی کـورد، ئێمـە بـە هـیچ شـێوەیەك سـەروەت و سـامانەکانی جـۆردا یەکـەم داوا ناکـەین و ئێـستە بـەخێرایی باسـێکی دوو جۆرەکەی دیکە دەخەینە بەردەستی جەنابتان.

ئـەو سـەروەت و سـامانانەی کـە هـی خوالێخـشبوو بـەدرخان پاشـا- ن و کەوتوونەتـە کایـەی جزیـرە و ژمارەیـان ٢٠ ئـاوایی، ١٦ کێڵگـە، ٥ لەوەڕگەیـە کـە هەریەکەیان ڕووبەرەکەی چەندین هەزار هێکتارە. ئەو سەروەت و سامانانەی کـە کەوتوونەتـە کایـای (.....)* ژمارەیـان ١٦ ئـاوایی، ١ لـەوەڕگایـە کـە ڕووبەڕەکـەی ٢٥٠٠٠٠ هێکتارە و کۆشکێکی گەورە و گران لەگەڵ دەوربەرەکەیدا. ئەوانەی کە کەوتوونەتــە ســنجاقی ســعرد Seard ژمارەیــان ٧٨ ئــاوایی، ١٤٥ کێڵگــە، ٣ دارسـتانی گـەورە و دەوڵەمەنـدە، ١٢ کـانی خوێیـە، کـە تـەنها سـێیان لـە لایـەن حکوومەتی تورکیاوە وەبەرهێنراون.

---

* بەداخەوە هەم لەو نامەیەی کە لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی فەرانسا و هەم لەو نامەیەی کە لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا پارێزراوە، ئەم شوێنە سپییە و هیچی لەسەر نەنووسراوە، بەڵام بەگوێرەی ئەوەی باسی کۆشکێکی گەورە و گران دەکات، هەر دەبێ مەبەست لەوە (جزیرە) ی پایتەختی بەدرخان بوو بێ، وەرگێر.

ئێمە لەو بیر و باوەڕەوە ئیلهام وەردەگرین کە هەمیشە باڵادەست بووە و هەمیشەش یەکبینە باڵادەست دەبێ لە کۆنفرەنسی ئاشتیدا و لە ڕۆحی دادپەروەری و عەدالەتی هێزە هاوپەیمانەکان و هاریکارەکانیەوە هەڵقوڵاوە. ئێمە شێلگیرانە باوەڕمان بە وەگێرخستنەوەی زەوی‌وزارەکانمان هەیە کە هێندە نادادپەروەرانە لە لایەن حکوومەتی تورکیاوە دەستیان بەسەرداگیرا.

بەڕێز سەرۆکی کۆنفرەنسی ئاشتی لە گوتاری نێردراوی خۆیدا لە وەڵامێکی پێوەندیدار لەگەڵ دژە-پێشنیاری هەنگاریا بە ناوی هاوپەیمانەکانەوە بە وردی گوتوویە: ڕەوشێك ئەگەر هەزار ساڵەش دامەزراو بێ ناکرێ وەختێك وەك دژە دادپەروەری بناسرێ، بەردەوام بێ

بشێ بتوانین بە هەر شێوەیەك بێ بەلای ئەوەدا بشکێینەوە گومان لەوە بکەین کە دابەزینی بنەماڵەیەکی پادشایی لە ماڵێکی ۱۳۰۰ ساڵەوە، بۆ هەژارییێکی تەواو- بەرامبەر بەو پایەمەی وا هەیەتی-بەوەی ئەو هەموو سەروەت و سامانەی ئەو خێزانە کە لە باو و باپیرانەوە بۆیان ماوەتەوە، دەستی بەسەردا بگیرێ، تۆ بڵێی ئەوە خاڵێکی هەرە پێچەوانەی دادپەروەری سەرەکیی نەبێ.

ئەوە بێهوودەیە کە ئێمە هەقی خاوەندارێتی دەورووژێنین، بەو پێیەی کە کوڕەکانی بەدرخان پاشا لەوەتای ١٨٦٣-ەوە هەرگیز لە داواکردنەوەی سەروەت و سامانەکانیان نەکەوتوون و پێنج لە وەچەکانی بە غەدر لە لایەن حکوومەتی تورکەوە کوژراون بۆ ئەوەی ئەوانی دیکە بێدەنگ بکەن، ئەوەی کە هەرگیز لەوەدا سەرکەوتوو نەبوە.

ئەرشیڤی کۆشك، وەزارەتی گەورە، ئەنجومەنی دەوڵەت، دادگەی تەمیز، دادگەی تاوانکاریی ئیمپراتۆریای تورك هەمیشە بەڵگەی بێوچانیی وەچەکانی پاشا-یان لایە کە داوای زەوی‌وزارەکانی خۆیان دەکەن و گەواهی تاوانی شەرمهێنی سوڵتانەکانی تورك و حکوومەتی تورك دەدەن بەوەی وا ویستوویانە بە ئاگر و ئاسن ئەو دەنگانە بخنکێنن کە داوای دادوەری دەکەن.

پشت ئەستوور بە هەقی خۆمان و دادپەروەری حکوومەتی جەنابتان، دەتوانین جورئەتی ئەوە بکەین هیوا بخوازین یەکێك لە بەندەکانی بەشی گێڕانەوە و

قەرەبووکردنەوەی پەیماننامەی ئاشتیی تورک بۆ ئەوانەی دوایی سەروەت و سامانە دەست بەسەرداگیراوەکانی خوالێخۆشبوو بەدرخان پاشا بۆ کورەکان و وەچەکانی دەستەبەر بکات.

ئێمە لە خزمەتی جەنابتاندایں، لەگەڵ ڕێزگرتنی قووڵ، کڕنووشبەری زۆر بچووک و خزمەتگوزاری دڵسۆزتان.

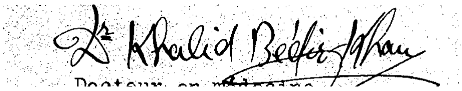

دکتۆر خالید بەدرخان

دوکتۆری پزیشکی

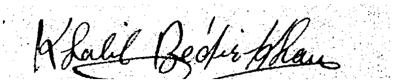

خەلیل بەدرخان

ئەندازیاری کشتوکاڵی

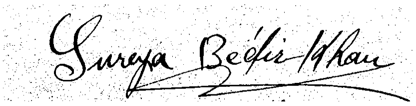

سورەیا بەدرخان

بەڕێوەبەری موڵکداریتی

بەڵگەنامەی ژمارە: ٣٦

قاهیرە، ٢٣ ی ئایاری ١٩٢٠

بۆ زۆر بەڕێز جەنابی لیود جۆرج،

سەرۆك وەزیرانی حکوومەتی خاوەند شکۆی بریتانی —

لەندەن

بەڕێز،

وەك درێــژەی ئــەو نامــە دەورییــەی کــە لــە مــانگی ئــازاری ١٩١٩دا ئاڕاســتەی جــەنابتان کرابــوو، ئێمــە ئیمزاکارانی ئــەم نامەیــە، وەچــەی خوالێخۆشــبوو بــەدرخان پاشا–ین، هاتووین کێشەیێکی خێزانیمان وەبیر دیدەی بەرزی جەنابتان بهێنینەوە.

ئێمــە لــە نامــەی پێشووماندا وتمــان باپیرە گــەورەمان، بــەدرخان پاشا ساڵی ١٨٤٧ لە لایەن تورکەکانەوە زیندانی کرا و لــە دیمەشق لــە دیلیدا کۆچی دوایی کرد و هەموو سەروەت و سامانەکەی کە کەوتبووە نێوان دیاربەکر، وان، بتلیس، ئورفە و مووسڵ لە لایەن حکوومەتی تورکەوە دەستی بەسەردا گیرا و حکوومەت بژێویەکی کەمی ٤٠٠٠ فرەنکی بەناوی قەرەبووکردنەوەی سەروەت و سامانە دەستبەسەرداگیراوەکانەوەی پێدەداین.

لەبەر نزیکبوونەوەی یەکلاییکردنەوەی پرسی تورك و واتە یەکلاییکردنەوەی پرسی کورد، ئێمە دەمانەوێ ئێستە چەند زانیارییەکی زۆر ورد لەبارەی سەروەت و سامانەکانی "بەدرخان پاشا"وە کە ئێمە داوای دەکەین، بدەینە جەنابتان.

سەروەت و سامانە دەست بەسەرداگیراوەکانی بەدرخان پاشا ئەمڕۆ بەسەر سێ جۆردا دابەش دەکرێن: یەکەمیان ئەوانەی فرۆشراونەتە کەسەکان لە لایەن حکوومەتی تورکەوە بەدیلگرتنی پاشاوە، دووەمیان ئەوانەی خراونەتە سەر موڵکەکانی دەوڵەت و دەربار، سێیەمیشیان ئەوانەی بە بێسوود وەرگرتن ماونەتەوە.

سەرباری ئەوە بۆ خۆ وەدوورگرتن لە کۆسپی یاسایی و پشێویی سیاسی و لەبــەر کولەمــەرگیی جوتیــارانی کــورد، ئێمــە بــە هــیچ شــێوەیەك ســەروەت و ســامانەکانی جــۆری یەکــەم داوا ناکــەین و ئێــستە بــەخێرایی باســێکی دوو جۆرەکەی دیکە دەخەینە بەردەستی جەنابتان.

ئـەو سـەروەت و سـامانانەی کـە هـی خوالێخـشبوو بـەدرخان پاشـا- ن و کەوتوونەتـە کایـای جزیـرە و ژمارەیـان ٢٠ ئـاوایی، ١٦ کێڵگـە، ٥ لەوەڕگەیـە کـە هەریەکەیان ڕووبەرەکەی چەندین هەزار هێکتارە. ئەو سـەروەت و سـامانانەی کـە کەوتوونەتـە کایـای (......) ژمارەیـان ١٦ ئـاوایی، ١ لەوەڕگایـە کـە ڕووبەرەکـەی ٢٥٠٠٠٠ هێکتارە و کۆشکێکی گەورە و گران لەگەڵ دەوربەرەکەیدا. ئەوانەی کە کەوتوونەتــە ســنجاقی ســعرد Seard ژمارەیــان ٧٨ ئــاوایی، ١٤٥ کێڵگــە، ٣ دارسـتانی گـەورە و دەوڵەمەنـد، ١٢ کـانی خوێیـە کـە تـەنها سـێیان لـە لایـەن حکوومەتی تورکیاوە وەبەرهێنراون.

ئێمـە لـەو بیر و باوەڕەوە ئیلهام وەردەگرین کـە هەمیشە باڵادەسـت بـووە و هەمیـشەش یەکبینـە باڵادەسـت دەبـێ لـە کۆنفرەنـسی ئاشـتیدا و لـە ڕۆحـی دادپـەروەری و عەدالـەتی هێـزە هاوپەیمانـەکان و هاریکارەکانیـەوە هـەڵقوڵاوە. ئێمـە شێلگیرانە باوەڕمان بە وەگێرخستنەوەی زەویوزارەکانمان هەیە کە ئەو هێندە نادادپەروەرانە لە لایەن حکوومەتی تورکیاوە دەستیان بەسەردا گیرا.

بەڕێز سەرۆکی کۆنفرەنسی ئاشتی لە گوتاری نێردراوی خۆیدا لـە وەڵامێکی بـە پێوەندیـداردا لەگـەڵ دژە-پێـشنیاری هـەنگاریادا بـە نـاوی هاوپەیمانەکانـەوە بەوردی: ڕەوشێك ئەگەر هەزار ساڵەش دامەزراو بێ ناکرێ لـەوەی بـەردەوام بـێ وەختێك وەك دژە دادپەروەری بناسرێ.

بشێ بتوانین بە هەر شێوەیەك بێ بەلای ئەوەدا بشکێینەوە گومان لەوە بکەین کـە دابـەزینی بنەماڵەیـەکی پادشـایی لـە ماڵێکی ١٣٠٠ سـاڵەوە، بـۆ هـەژارییێکی تـەواو- بەرامبـەر بـەو پایەیـەی کـە هەیـەتی-بـەوەی ئـەو هـەموو سـەروەت و سامانەی ئەو خێزانە کە لـە باو و باپیرانەوە بۆیان ماوەتەوە دەستی بەسـەردا بگیرێ، تۆ بڵێی ئەوە خاڵێکی هەرە سەرەکیی پێچەوانەی دادپەرەوەری نەبێ.

ئـەوە بێهوودەیـە کـە ئێمـە هـەقی خاوەنـدارێتی دەوروژێـنین، بەوپێیـەی کـە کوڕەکـانی بـەدرخان پاشـا لـە ١٨٦٣-ەوە هـەرگیز لـە داواکردنـەوەی سـەروەت و سامانەکانیان و پێنج لە وەچەکانی بە غەدر لە لایەن حکوومەتی تورك کوژراون بۆ ئەوەی ئەوانی دیکە بێدەنگ بکەن، ئەوەی کە هەرگیز لەوەدا سەرکەوتوو نەبوە.

ئەرشیڤی كۆشك، وەزارەتی گەورە، ئەنجومەنی دەوڵەت، دادگەی تەمیز، دادگەی تاوانكاریی ئیمپراتۆریای تورك هەمیشە بەڵگەی بێوچانیی وەچەكانی پاشا-یان لایە كە داوای زەویوزارەكانی خۆیان دەكەن و گەواهی تاوانی شەرمهێنی سوڵتانەكانی تورك و حكوومەتی تورك دەدەن، بەوەی وا ویستوویانە بە ئاگر و ئاسن ئەو دەنگانە بخنكێنن كە داوای دادوەری دەكەن.

پشت ئەستوور بە هەقی خۆمان و ئەو وەڵامەی جەنابتان كە ئەوپەڕی بەخشندەییتان هەبوو لەڕێگەی زۆر بەڕێز جەنابی ماریشاڵ ڤیكۆمت ئەللێنبی*یە، بە مێژووی ٢٨ ی نیسانی ١٩١٩، ژمارە ٨١٦٦ وەڵامت دابووینەوە، ئێمە هیوا دەخوازین یەكێك لە بەندەكانی بەشی گێڕانەوە و قەرەبووكردنەوەی پەیماننامەی ئاشتی تورك بۆ ئەوانەی دوایی، سەروەت و سامانە دەستبەسەرداگیراوەكانی خوالێخۆشبوو بەدرخان پاشا بۆ كوڕەكان و وەچەكانی دەستەبەر بكات.

ئێمە لە خزمەت جەنابتانداین، لەگەڵ ڕێزگرتنی قووڵ، كڕنوشبەری زۆر بچووك و خزمەتگوزاری دڵسۆزتان.

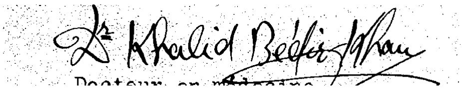

دكتۆر خالید بەدرخان

دوكتۆری پزیشكی

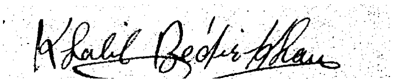

خەلیل بەدرخان

ئەندازیاری كشتوكاڵی

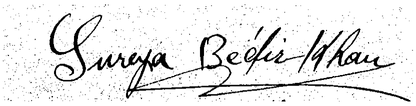

سورەیا بەدرخان

بەڕێوەبەری موڵكدارێتی

Maréchal Vicomte Allenby *

بەڵگەنامەی ژمارە: ٣٧
سێرڤیسی زانیاریی زەریاوانیی
تورکیا

(هەڵبژاردەی چاپەمەنیی ژمارە ٣٤٥ی ١٣ی ئایاری ١٩٢٠)

کۆمەڵەیەکی نوێی کوردی

جەمعییەتی ئیجتیماعیی کورد*

١٣ی ئایاری ١٩٢٠

ئەمین عالی، دکتۆر شوکری محەمەد، بابان زادە حوسێن شوکری و مەمدووح سەلیم بەگ هەر ئێستە ڕێکخراوێکی کوردییان بە ناوی جەمعییەتی ئیجتیماعییەی کوردەوە دامەزراندووە. ستاتووی ئەم ئەم ڕێکخراوە نوێیە دراوە بە وەزارەتی ناوەخۆ.

ڕۆژنامەی
Le Moniteur oriental

* La ligue sociale Kurde

بەڵگەنامەی ژمارە: ٣٨

(کۆپی)

کۆنستانتینۆپل، ١٧ی حوزەیرانی ١٩٢٠

بۆ بەڕێز جەنابی

کۆمیسێریای باڵای بریتانیای فەخیمە لە ناو شار

جەنابی بەڕێز،

شەرەفی ئەوەم هەیە کۆپیی تێلێگرامێکی جەمعییەتی ئیجتیماعیی کورد تان بخەمە بەردەست کە بۆ بەڕێز ویلسن، سەرۆك کۆماری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نووسراوە.

بەڕێز لەگەڵ ڕێزلێنانی زۆرمدا ڕێزی زۆر شایانم قەبووڵ بفەرموون.

سکرتێری گشتیی

جەمعییەتی ئیجتیماعیی کورد

مەمدووح سەلیم

(ئیمزا) مەمدووح سەلیم

***

بەڕێز ویلسن،
سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا
کۆشکی سپی، واشنگتۆن،

جەنابی بەڕێز،

گەلی کورد بەخۆشییەوە هەواڵی ئەوەی بیست کە بەڕێزتان بەگوێرەی چواردە خاڵەکەی ماڤ نەتەوەکان کە چارەنووسی نەتەوەکانی ئایندە دیاری دەکات، ئەرکی دیاریکردنی سنووری نێوان کورد و ئەرمەنیتان خستۆتە ئەستۆی خۆتان.

نەتەوەی کورد ئەوە لە بەڕێزتان چاوەڕوان دەکات کە بڕیاری دروستی ئێوە ئەم نەتەوەیە لە تەوقی هەموو لایەنەکان ڕزگار بکات. دواڕۆژی تەواوی ئەم نەتەوەیە لەبەردەستی ئێوەیە و ئێمە هیوا دەخوازین کە ویژدانتان ڕێبەری کارتان بێ لەو کارە ناسکەدا کە مێژوو خستوویەتیە سەر شانی ئێوە.

(ئیمزا)

سەرۆکی
جەمعییەتی ئیجتیماعیی کورد
ئەمین عالی بەدرخان

سکرتێری گشتی
مەمدووح سەلیم

بەڵگە نامەی ژمارە:٣٩

(کۆپی)

کۆنستانتینۆپل، ١٧ی حوزەیرانی ١٩٢٠

جەنابی بەڕێز،

ئێمە بە پەلەین لەوەی وا هەستی پێزانینی خۆمان بەرانبەر بە بڕگەکانی پەیماننامەی ئاشتیی تورك لە بارەی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆوە لە داهاتوویەییەکی نزیکدا و هەم بەگشتی سەبارەت بە ڕەسمی ناسینی مافی بوونی کوردەکان، دەربڕین. ڕێگە بە خۆمان دەدەین لەم دەرفەتەدا تکا لە بەڕێزتان بکەین ئەم سووکە تێبینیانەی ئێمە کە لە دیدی گەلی کوردەوە زۆر گرینگن، بگەیننە حکوومەتان تا لە کۆبوونەوەی باڵای کۆنفرەنسی ئاشتی لە پاریس تاووتوێ بکرێن.

١- وێڕای ئەوەی کە بڕگەی ٦٢ی پەیماننامەی تورك سنووری ڕۆژئاوای کوردستان لە لای کەناری ڕۆژهەڵاتی فوراتەوە دەستنیشان دەکات، بەڵام هەموو ئەو دەر و ناوچانەی کە لە ڕۆژئاوای ڕووباری فوراتەوە ماونەتەوە وەك سنجاقی مەلاتیە، هەموو هەرێمەکانی قۆچگیری* و دەوروبەری تا ڕوفاعییە، کەموزۆر هەموو دانیشتوانەکانی کوردن و چەند بەشێکی جیانەکراوەن لە نیشتمانی کورد.

٢- ناوچەکانی جزیرەی ئیبن عومەر، ماردین، ئورفە و صەلاحییە بە گوێرەی بڕگەی ٢٧ی پەیمننامەکە بۆ سووریا جێهێڵدراون. جا بەو پێیەی کە ئەم ناوچانە بەشێکی زۆری کوردی تێدا دەژین، لە ڕووی ئیتنیکی، جوگرافی و ئابوورییەوە زەویوزاری جیانەکراوەن لە کوردستان.

ئێمە لە سۆنگەی هەستی بەگزادانە و دادپەروەری و ئینسافی زلهێزە هاوپەیمانە سەرەکییەکانەوە بەخۆدا ڕاپەرمووین و حەز دەکەین باوەڕ بەوە بکەین کە کۆمیسۆنی باڵا نایەوێ ئەم هەموو پشتوێنە* لەم خاکە یەکجار زۆر

---

* Kodjkiri
* Bandellete

کەنارایەی کوردستان دابڕێ و ئەمەش لە بەر هۆیەکی زۆر سەرەکی، چونکە دەیەوێ کوردستانێکی سەربەخۆ دروست بکات کە بە ناچاری پێویستی بە دەروویەك دەبێ بۆ سەر زەریا، بێگومان ئەم دەرووە لە زەریای سپیی ناوەڕاستدا دەبێ (لەسەر دەرووی ئایاس Ayas)**.

٣- ئێمە باوەڕمان وایە کۆمسیۆنی بالا بە دادوەریی بەڕێز ویلسن، چاوەدێری دەستنیشانکردنی سنوورەکانی ئەرمەنستان دەکات لە ناوچە ویلایەتەکانی، وان، بتلیس، ئەرزەڕۆم و بە شێوەیەکی ئاسایی هەقی ئێمە بەسەر ئەم زەوی و زارە تەواو کوردیانە لە بەرچاو دەگیرێ. بەم پێیە ئێمە هیواداریـن کەوا شێوەی بنچینەیی ولاتنامەییەکان، بە هەمان شێوە لێرەشدا بیانووییێك بۆ بوون بدۆزێتەوە.

٤- ئەحکامەکانی برگەی ٦٤ لەم تێرمە کورتکراوانەدا داڕێژراون: ((ئەگەر لە ماوەی یەك ساڵدا، گەلی کورد داوای لە کۆمسیۆنی کۆمەڵەی گەلان کرد کە زۆرینەی خەڵکەکە دەخوازن لە تورکیا جیاببنەوە، ئەوا ئەمیان [واتە تورکیا، وەرگێڕ] پەیمان دەدات دەستبەرداری هەموو ماف و هەقێکی خۆی ببێ لەو دەرو و ناوچانەدا. ئەگەر ئەم تەنازولە کرا، ئەوا هیچ ناڕەزاییەك لە لایەن زلهێزە هاوپەیمانەکانەوە نابێت لە بەرامبەر بە پەیوەستبوونی کوردەکانی دانیشتوانی ئەم بەشەی کوردستان کە تا ویلایەتی مووسڵ دەگرێتەوە بە چوونە ناو ئەم دەوڵەتە سەربەخۆیەی کوردەوە.))[17]

گەلی کورد بەوپەڕی دڵخۆشی و کامەرانییەوە ڕایدەگەیەنێ کە بە ئاسانی دەستبەرداری ئەوە نابێ چارەنووسی خۆی لە چارەنووسی زلهێزە

** ئایاس Ayas کەوتۆتە سەر کەناری ڕۆژئاوای کەنداوی ئەسکەندەروونە. لە دەستپێکی شەڕی خاچ پەرستەکاندا دوای تارس یا سانت سیمۆن، دەرگەیەکی زەریایی گرینگ بووە. ئایاس ساڵی ١٢٥٠ نوختەی سەرەکیی پێکەوەبەستنی نێوان ڕۆژهەلاتی زەریای ناوەڕاست و هەرێمەکانی ئاسیای ناوەڕاست بووە، وەرگێڕ.

[17] بێگومان ئەم پەرەگرافە وەرگیراوە بە بەراورد لەگەڵ تێکستە بنەرەتییەکانی پەیماننامەی سیڤەردا جیاوازیی لەگەڵ تێکستە بنەڕەتییەکەدا هەیە، بەلام ئێمە زیاتر مەبەستمان پاراستنی نامە مێژووییەکانە وەکوو خۆی، بۆیە هیچ دەستکارییەکمان نەکردووە، وەرگێڕ.

هاوپەیمانەکان و هاوکارەکانی بکاتەوە. کەوایە ئێمە قەناعەتمان وایە کە ئەم پرسە بە گوێرەی ڕۆحیەتی دادپەروەرانەی خۆی چارەسەر دەکرێ.

لێرەدا بە سەرنج ڕاکێشانی پایەبەرزتان بۆ کۆمسیۆنی بالا لە بارەی ئەگەری دامەزراندنی کوردستانێکەوە، سەربەخۆ، یەکگرتوو، ژیاو و بەدەر لە هەموو چەشنە دژواری و ئاژاوەگێریەك، لێرەوەیە ئێمە بانگەواز بۆ هەستی دادپەروەرانەی گەورە زلهێزەکانی هاوپەیمانەکان و هاوکارەکانیان دەکەین کە قوربانییەکی بێشوماریان داوە بۆ زامنکردنی ئاشتییەکی درێژخایەن، بە ڕزگارکردنی نەتەوە چکۆلەکانیشەوە.

ئێمە شەرەفی ئەوەمان هەیە داوا لە بەرێزتان بکەین لای کومسیۆنی بالا دەخالەت بکەن و چێترین هەستی پێزانین بۆ ئەو هاوسۆزییەی وا بەرامبەر بە گەلی کورددا هەیەتی و حکوومەتی خۆی دڵنیا بکاتەوە کە ئێمە دڵسۆز دەبین بە ترادسیۆنی خۆمان بە ئاراستەی مەزنترین ئارمانجە مرۆڤایەتییەکانی زلهێزەکان.
جەنابی بەڕێز، ئەوپەری ڕێزلێنانمان قەبووڵ بفەرموون.

سکرتێری گشتی
مەمدووح سەلیم
(ئیمزا)
سەرۆکی کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد
ئەمین عالی بەدرخان

بەڵگەنامەی ژمارە:٤٠
کۆنستانتینۆپل، ٢٥ی حوزەیرانی ١٩٢٠
سێرڤیسی زانیاریی زەریاوانیی
تورکیا
ژمارە: ٢٢٠٥ ف-٤

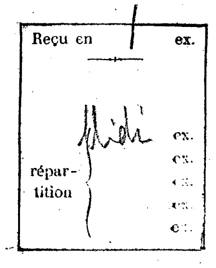

پرسی کورد
و
پەیماننامەی ئاشتیی تورك

سەرۆکی " جەمعییەتی ئیجتیماعیی کورد"ی کۆنستانتینۆپل، نەجمەددین حوسێن بەگ*، بەم شێوەیەی خوارەوە بیروڕای خۆی دەربارەی ئەنجومەنی باڵای تایبەت بە ئاشتیی تورك دەربڕی:

---

* لە هەموو بەڵگەنامەکانی پێشوو و دواین بەڵگەنامەی ناو ئەم کتێبەشدا کە لە ١٧ی حوزەیران نووسراوە، مەمدووح سەلیم وەك سکرتێری گشتیی "جەمعییەتی ئیجتیماعییەی کورد" ناوی هاتووە کەچی لەم بەڵگەنامەیەدا کە هەمووی هەشت ڕۆژ دواتر نووسراوە، دەبینین نەجمەددین حوسێن بەگ، وەك سکرتێری جەمعییەتی ئیجتیماعیی کورد ناوی هاتووە، وەرگێڕ.

((کوردەکـان لـە ڕووی پرنـسیپەوە زۆر ڕازیـن بـەوەی بەشـێکی مافـەکانیان لـە پەیماننامەکەدا لەبەر چاو گیراوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زۆر دڵگران بوون بەوەی کـەوا یەکیـەتیی نەتەوایـەتی و سـنووری سروشـتیی وڵاتەکـەیان وەك ئـەوەی خۆیان ئارەزووی بۆ دەکەن، ڕێزی لێنەگیراوە.

((ئورفە و ماردین کە خراونەتە ناو کەوشەنی سووریا و ئەو ناوچانەش کە کێشەیان لەسـەرە خراونەتـە بـەردەم دادوەری بـەڕێز ویلسن، دەکەونـە نـاو سنوورەکانی ئێمەوە. _ڕاستیەکەی کۆنفرەنسی ئاشتی کە هیچ بڕیارێکی بۆ ناوچـەکانی وان و بتلـیس نـەداوە، بەڵگـەی ئەوەیـە کـە دان بـە مافـەکانی کورددا دەنێ.

((ئـەوەی تایبەتـە بـە کوردەکـانی میزۆپۆتامیـا، تـەنها دەتـوانین بـە برگـەی پەیماننامەکـە دڵخـۆش بـین کـە مـافی ئـەوەیان پـێدەدا لـە کۆتـایی یـەك سـاڵدا بگەڕێنەوە سەر ناوچەکانی نیشتمانی دایك.

((ئەگـەر زلهێزەکـان لایـان وایـە ئێمـە دەستەپاچـەین لـەوەی حکوومـەتێك بـە سیـستمێکی مـۆدێرن و شارسـتانی پێکـەوە بنـێین، ئێمـە تـەواو ئامـادەین کـۆنترۆڵی ئینگلیـز قـەبووڵ بکـەین. پـێم وایـە ئـەم کردەیـە بەسـە بـۆ وەلانـانی هـەموو گومانێـك لـەوەی وا بیـەوێ سـەبارەت بـە نیازپـاکی و سەرڕاسـتیی نیازەکانی ئێمە بێتە پێشەوە.

((ئەگـەر ئەرمەنـەکان دەوڵـەتی خۆیـان لـەناو سنووری تـەواو نەتـەوەیی خۆیاندا دروست بکەن، ئەوا ئێمە دەتوانین زۆر بە ئاسانی لەگەڵیاندا ڕێك بکەوین، بەڵام ئەگەر بانگەشە بۆ داواکردنی ئەو دەر و ناوچانە بکەن کەوا نەتـەوەی کوردیان تێـــدا زۆرینـــەن، ئـــەوا ئێمـــە وەك هـــەموو نەتەوەیـــەکی شارســـتانیخواز و نیشتمانپەروەر ڕەفتار دەکەین.

((دەڵـێن ئەرمەنییـەکان لـە کـاروانی شارسـتانی و پێـشکەوتندا لـە ئێمـە پێشکەوتووترن و دەتوانن دەرفەت وەربگـرن بـۆ ئـەوەی هەوڵبـدەن ئێمـە بـەڕێوە ببـەن و بمانکـەن بـە شارستانی. ڕاستیەکەی لـە هەنـدەران ژمارەیـەك ڕووناکبیری

کورد و ئەرمەنی هەن. بەڵام ئەرمەنیەکانی ناو وڵات لە کوردەکان شارستانیتر نین. بەگوێرەی هەڵکەوتی جوگرافی و لە سایەی هاوپشتیی هاوسێ چاکەکانی فارس و عەرەبەکانی میزۆپۆتامیادا، سەختە ئەرمەنیەکان بتوانن هیچ سەرکەوتنێك بەسەر ئێمەدا تۆمار بکەن، هەتا ئەگەر مۆراڵیش بێ. ئەرمەنەکان وەك ئەوروپاییەکان ڕێگەو ئامرازی شارستانییان نییە. ئەوان تەنها ڕێگەو ئامرازی دواکەوتووی گەلانی ڕۆژهەڵات یان هەیە.

((ئێمە، بۆ ئەو کەمینە نەتەوایەتیانەی ناو وڵاتەکەمان، هەمان مافی ئەساسی کە کوردەکان دەیانبێ، بەوانیش دەدەین. ئەرمینیا کە ژمارەیەك کوردی بە شێوەیەکی سروشتی لەناو چوارچێوەی سنوورەکانی خۆیدا لێیە، دەبێ بەشێوەیەکی سروشتی چاو لە نموونەی ئێمە بکات و مافی یەکسان بۆ برایانی هاورەگەز و هاوزمانمان کە دەکەونە ژێر حوکمڕانی ئەوان، دابین بکات.

: ئێمە دەتوانین هەتا لەکاتێکدا ئەوە سەرنەگرێ، – من پێم وایە باشترین چارەسەر و پڕ قازانجترین ئەوەیە دەبێ دەست بە کردەی گۆڕینەوەی دانیشتوان بکەین. من ئەم مەسەلەیەم بە دوورو درێژی بۆ بەڕێز کران،* کاتی هاتنی بۆ کۆنستانتینۆپل ڕوون کردەوە...))

ئەوە هەڵەیە کلووبی "کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد" کە بەم زوانە دامانمەزراندووە، دابخرێ. جێگەی سەر سوڕمانە کە میللەتێك لە سایەی شارستانیەتدا، لە مافی پێکەوەنانی ڕێکخراوە کۆمەڵایەتییەکان بێبەش بکرێ. ڕاوێژکاری یاسایی وەزارەتی ناوخۆ لەبەر ڕووناکیی یاسای پێکەوەنانی ڕێکخراوەکان بڕێك ڕەتکردنەوەی لەمبارەیەوە هەبوە. ئەگەرچی یاساش دژایەتی بکات، پێویستە بەڕێز ڕاوێژکاری یاسایی دەست لە کردارەکەی خۆی هەڵبگرێ، چونکە ئەو یاسایانەی کە بۆ پێداویستیی بەڕێوەبەرایەتی دەرکراون، دەبێ لەگەڵ هەل و مەرج و ڕەوشی تازەدا بگونجێن. حاکمە ڕۆمانەکان هەمیشە هەوڵی

Cran *

ئـەوەیان بـوو تـا یاسـا کۆمارییـەکان لەگـەڵ ڕۆحـی سـەردەمدا بگـونجێنن، ئـەو کەسـانەی کـە تێگەیـشتنی مـافی ئاوهـا بنـچینەیـیـیـان نییـە بـەبێ گومـان نـاتوانن بانگەشەی ئەوە بکەن کە وڵات بە شێوەیەکی ڕەزامەندکارانە بەڕێوە ببەن.

ڕۆلان، مولازیمی کەشتیەوانی

سەرۆکی سێرڤیسی زانیاریی زەریاوانی

ئیمزا

بەڵگەنامەی ژمارە: ٤١
کۆنستانتینۆپل، ٢٩ی حوزەیرانی ١٩٢٠

کۆمیسێریای بەرزی
کۆماری فڕانسا
لە ڕۆژهەڵات

بەشی کاروباری
سیاسی و بازرگانی
ئاسیا- ئۆقیانووس
ژمارە: ٣٢٢

لە بەڕێز دوفڕانس، کۆمیسێری بەرزی کۆماری فڕانسا لە ڕۆژهەڵات
بۆ بەڕێز جەنابی بەڕێز میللێراند، سەرۆکی ئەنجومەن.، وەزیری کاروباری هەندەران
لە پاریس

لە بارەی میر ئەمین عالی بەدرخانەوە

ئەمین عالی بەدرخان وەك بە خۆی دەڵێ ((دوایەمین میری دەوڵەتی جزیرە))، پێی ڕاگەیاندم، بەختیار دەبێ بالادەستی شەخسیی خۆی بخاتە خزمەت فڕانساوە لەو ناوچانەی کوردستاندا کە بەر ناوچەی کۆنترۆڵی ئێمە دەکەون.
شەرەفی ئەوەم هەیە لەگەڵ ئەم نامەیە، کۆپیی ئەو نامەیەتان بگەیەنمە دەست کە دەربارەی ئەم باسە ئاڕاستەی من کراوە.

ه. دوفڕانس

بەڵگەنامەی ژمارە:٤٢

(کۆپی)

کۆنستانتینۆپل، ١٦ی حوزەیرانی ١٩٢٠

بۆ جەنابی

بەڕێز کۆمیسێری بەرزی کۆماری فڕانسا لە

کۆنستانتینۆپل

جەناب،

بنەماڵەی بەدرخان بەم چەند دێڕە سوپاسی فڕانسا، یەکێك لەو هێزانەی کە کۆنفرەنسی ئاشتی پێك هێناوە، دەکەن، بەوەی ئاواتە نەتەوەییەکانی کوردەکانیان هێنایە دی لەبارەی دەسەڵاتی تایبەتیی خۆیان لە وڵاتەکەیاندا، کە سەربەخۆییێکی لۆکالی پێدەبەخشن و هاوپەیمانەکان دەیخەنە ژێر باڵی گشتیی خۆیان.

دەبێ بەشێکی باشووری کوردستان (دەوڵەتی جزیرەی ئیبن عومەر) بخرێتە بەر چاودێریی ئابووریی فڕانسا. بنەماڵەی بەدرخان کە باو و باپیرانی لە سەدەی حەوتەمەوە تا ساڵی ١٨٤٧ ئەم ناوچە تەواو کوردەوارییەیان بەڕێوە بردووە، ئەم خاڵانەی خوارەوە دەخەنە بەردەم ڕۆحی دادوەریی فڕانسا، بە تکا لەوەی لەبەر چاویان بگرێ.

لە نیوەی دووەمی سەدەی حەوتەمدا، ئەمیر سولێمان، کوڕی خالید کوڕی وەلید، کە بە زەبروەشێنی ناسراو بوو و یەکێك لە سەرکردە هەرە گەورەکانی محەمەد بوو، باشووری کوردستان داگیر دەکات. دوای مردنی سولێمان، کوڕەکەی عەبدولعەزیز شاری جزیرە دروست دەکات و دەیکاتە پایتەختی وڵاتەکەی، ناوی عەزیزان (کوڕانی عەزین) لەوەوە هاتووە و ئەم ناوە بەو میرنشینە بڕاوە کە ئەم وڵاتەی بەڕێوە بردووە، ئەو میرنشینەی کە دوا میری، بەدرخانی باوکی ئێمە بوو، کۆشکە بەهێزەکەی هێشتا لە جزیرە هەرماوە.

دوای چەند شەڕ لە دژی ئیمپراتۆریای عوسمانی، بەدرخان ساڵی ١٨٤٧ شکا و وەك دیلی جەنگ ڕەوانەی کۆنستانتینۆپل کرا. لەسەر داوای خۆی،

حکوومەتی عوسمانی ڕێگەی پێدەدا لە شام نیشتەجێ بێت و هەر لەوێش کۆچی دوایی کرد و ئەمڕۆ هێشتا گۆڕەکەی ماوە.

ئیمپراتۆریای عوسمانی دەستی بەسەر هەموو سەروەت و سامانەکانیدا گرت، وەك قەرەبوو بژێوییەکی پێدەداین کە نەدەگەیشتە یەك لە سەدی ئەوەی کە دەبوو بیداتەوە. بە هەمان شێوە، لە چەندین بۆنەدا، ئێمە ویستوومانە داوای سەروەت و سامانی سروشتی و هەقی مێژوویی خۆمان لە وڵاتی خۆماندا بکەینەوە.

ساڵی ١٨٧٧، دوو کەسی ئێمە، عوسمان پاشا و حوسێن پاشا، چوونەتەوە جزیرە و میرنشینەکەی ئێمەیان بوژاندۆتەوە. سوڵتان عەبدولحەمید یەکێك لە برایەکانی ئێمە، بەحری پاشای ناردووە تا وایان لێ بکات بگەڕێنەوە و گفتی ئەوەی پێداون بۆڕایی کردنی هەموو داوایەکانیان جێبەجێ بکات. بۆ ئەوەی ڕێگە لە خوێن ڕشتن بگرن، گەڕاونەتەوە و عەبدولحەمیدیش هیچ لە وادەکانی خۆی بەجێ نەگەیاند.

ساڵی ١٨٩٢ بۆ هەمان ئامانج، خەلیل بەگ و عەبدولڕەزاق بەگ، ساڵی ١٩١٠ بەدری پاشا و میدحەت بەگ، ساڵی ١٩١١ حەسەن بەگ، حوسێن پاشا و سولێمان پاشا، وێڕای ئەو قەدەغەکارییەی کە حکوومەتی تورك خستبوویە سەریان، کەچی چوونەتەوە بۆ کوردستان. دوو لەوانەی دوایی لە شەڕێکدا دژ بە هێزی تورکەکان کوژراون. ساڵی ١٩١٦، بۆ دووەم جار، عەبدولڕەزاق دێتەوە بۆ کوردستان و دەموودەست ژیانی خۆی بۆ وڵاتەکەی دەکاتە قوربانی[١٨]. دوای ئەوەی ئەو وردەکاریانەمان خستە بەردەم جەنابی بەڕێزتان، ئێمە دەمانەوێ پێی بڵێین بە هەموو بەرژەوەندییەکی تایبەت بە جیا، ئێمە نفووزێکی گەورەمان لەناو تەواوی کوردستاندا هەیە، بە تایبەت لەو بەشەدا کە کەوتۆتە بەر ماندانی

---

[18] لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ساڵی بێسەروشوێنکردنی عەبدولڕەزاق بەدرخان بەزۆری ١٩١٨یەو کەمێکیشیان ساڵی ١٩١٧ بەدەستەوە دەدەن، ئەوە یەکەمجارە ساڵی ١٩١٦ بۆ بێسەروشوێنکردنی ئەم کەڵە پیاوە بنووسرێ، وەرگێڕ.

فڕانسی.، نفوزێك كە حكوومەتەكەی ئێوە دەتوانیٚ بەكاری بهێنیٚ بۆ گەیشتن بە ئامانجی خۆی كە تەنها بریتییە لە زامنكردنی ئاشتی و گەشەپێدان لەو وڵاتانەدا كە دەكەونە ژێر نفووزییەوە.

بەو هیوایەی كە جەنابی بەڕێزتان بیەویٚ خواستەكانی ئێمە بە حكوومەتەكەی ڕابگەیەنیٚ، ئێمە داوای لیٚدەكەین بە سوپاسگوزاری پێشدەستیانەمان، دەربڕینی زۆر بەرزی ڕێزلێنانمان قەبووڵ بفەرمویٚ.

لە لایەن بنەماڵەی بەدرخانەوە

ئیمزا: ئەمین عالی بەدرخان،

كوڕی گەورەی میر بەدرخان،

دوایەمین میری دەوڵەتی جزیرە.

تێبینی:

كورتەیەكی چەند زانیاری گەلێكی پێویست دەربارەی دەوڵەتی جزیرە بەگەڵ ئەم تێبینییە خراون*

بۆ جەنابی

بەڕێز كۆمیسێری بەرزی كۆماری فڕانسا لە

<u>كۆنستانتینۆپل</u>

* بە داخەوە ئێمە ئەم زانیارانەمان لە ناو فایلەكەدا نەدۆزییەوە، وەرگێڕ.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٤٣

کۆنستانتینۆپل، ٣٠ی حوزەیرانی ١٩٢٠
کۆمیسێریای بەرزی
کۆماری فڕانسا
لە ڕۆژهەڵات

بەشی کاروباری
سیاسی و بازرگانی
ئاسیا- ئۆقیانووس
ژمارە: ٣٢٣

لە بەڕێز دوفڕانس، کۆمیسێری بەرزی کۆماری فڕانساوە لە ڕۆژهەڵات
بۆ بەڕێز جەنابی میللێراند، سەرۆکی ئەنجوومەن، وەزیری کاروباری هەندەران
لە پاریس

لەبارەی سەربەخۆیی کوردستانەوە

سەرۆکی "کۆمەڵەی کورد" بە سوپاسکردنی هاوپەیمانەکان کە سەربەخۆیی کوردستان یان قەبووڵکردووە، تکای لێکردووم چەند خاڵێکی ڕەچاوکراو سەبارەت بە دیاریکردنی ئەم دەوڵەتە نوێیە بگەیەنمە کۆنفرەنسی ئاشتی.

شەرەف ئەوەم هەیە هاوپێچ لەگەڵ ئەم نامەیەدا کۆپییێکی ئەم نامەیە کە لەمبارەیە ئاڕاستەی کردووم، بگەیەنمە دەست جەنابتان.

ه. دوفڕانس*

* H. Defrance

بەڵگەنامەی ژمارە: ٤٤

<u>کۆپی</u>

کۆنستانتینۆپل، ٢٥ی حوزەیرانی ١٩٢٠

جەنابی کۆمیسێری بەرزی کۆماری فڕانسا

جەناب،

شەرەف ئەوەم هەیە سوپاسگوزاریی "کۆمەڵەی کورد و کوردستان" بە کۆنفڕانسی بەرزی ئاشتی ڕابگەیەنم کە سەربەخۆیی کوردستانی قەبووڵ کردووە و هەروەها بەشدار بووە لە دامەزراندنی یەکەمین بناغە نەتەوەییەکانی و پەرەئەستاندنی دواڕۆژی [ئەم وڵاتەی، وەرگێڕ] خستۆتە سەر شانی خۆی و ئەو گفتەی کە بە شێوەیەکی گشتی ئەو دەر و ناوچانەی کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی کوردن دەتوانن سوود لەو سەربەخۆییە باسکراوە وەربگرن. وەکی دیکە بۆ ئەوەی کوردەکان بکرێن بە توخمێکی شایان بە هاوپشتی وەك هاوپەیمانەکان بۆی بچن و بۆ ئەوەی ڕێگەش نەدرێ لەم دەرو ناوچانە ببنە مایەی هیچ سەرچاوەیەك کە بتوانێ لە دواڕۆژدا ببێتە هۆی ڕووداوگەلی کارەستبارە، من تکا لە (کۆنفڕانسی ئاشتی) دەکەم هەموو ئەو ناوچانەی کە زۆرینەی ئەو خەڵکانەی وا تێیاندا نیشتەجێن، کوردن، وەك وڵاتی کورد بناسێنێ و لە هەمان کاتیشدا باڵادەستی و هەژموونی مێژوویی و ئیتنۆگرافیی بە تایبەتی لەم دەڤەرانەی خوارەوە بناسێنێ:

١- لەسەر سنووری باکووریی کوردستان: هەرێمەکانی ئەرزەڕۆم، بتلیس و وان کە زۆرینەی زۆری کوردن، بۆ ئەم وڵاتە بەجێبهێڵدرێ.

٢- لە ڕۆژئاوا: هەموو سنجاقەکانی مەلاتییە، وێڕای ئەوەی کە دەکەونە ڕۆژئاوای فوراتیشەوە، چونکە دانیشتوانی ئەم ناوچەیە پاکیان کوردن و سەرباری ئەوەش لە ڕووی پێوەندییە ئابووری و ئیتنۆگرافیەکانیشەوە سەر بە کوردستانن.

٣- لە باشوور: هەموو ناوچە داکشاوەکانی جزیرە، میدیات، ئورفە، سوروچ، بیراچیك، ڕۆم-قەلا و چەند ناوچەیێکی دیکە لەوەتای ئیلەهی و حەسەن، کورد داغ وە تا کەنداوی ئەلکسەندەرییە بخرێنە ناو سەربەخۆیی کورد، چونکە هەموو ئەو ناوچانە ئەوانەی کە دانیشتوانەکەیان کەموزۆر سەرپاك کوردن، دەتوانن ببنە هۆیەکی هەمیشەیی کێشە و نەهامەتی، ئەگەر لە کوردستان دابماڵرێن و زیاد لەوەش ئەو ناوچانە دەروویێکی زەریایی لە ئایاس* بە کوردستان دەبەخشن.

٤- وەك چۆن قەناعەتم وایە دەتوانرێ تەنها لەم حاڵەتانەدا کە باسم کردن، کوردستانێك دروست بکرێ بتوانێ بژی و بۆ ئامانجی هاوپەیمانەکان کار بکات. بە پێچەوانەوە، واتە ئەگەر ئەم ناوچە زیندووە هەرە گرینگانە لە کوردستان دابماڵرێن تا بە وڵاتە هاوسێیەکانییەوە بلکێندرێن، ئەوا تەنها دەبێتە سەرچاوەیەکی هەمیشەیی جیاوازی و زیان پێگەیاندن، من تکا لە جەنابتان دەکەم ئەم نامەیە لە ڕسێگەی مشورخواردنی چاکی حکوومەتەکەتان بۆ " کۆنفرانسی ئاشتی" بگوازنەوە.

جەناب، قەدرزانینی زۆر بەرچاوم قەبووڵ بفەرموو.

سەرۆکی کۆمەڵەی کورد و

کوردستان

ئیمزا: عەبدولقادر

* لە نامەکە نووسراوەPyas، بەڵام ڕاستییەکەی ئایاس-ە Ayas و ئەمە هەڵەی تایپکردنە، وەرگێڕ.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٤٥

کرد استقلال قومیتەسی

کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد

قاهیرە، ١٩٢١/١٢/٢٨

جەنابی بەڕێز لیود جۆرج،
سەرۆك وەزیرانی خاوەن شکۆی بریتانی
لەندەن.

جەنابی بەڕێز،

من، ئیمزاکاری ئەم نامەیە، میر ئەمین عالی بەدرخان، کوڕی خوالێخۆشبوو بەدرخان پاشا-م، شەرەفی ئەوەم هەیە ئەمەی خوارەوە بخەمە بەر دیدەی بەرزی پایەدار و سەرنجی جەنابتان:

کاتی گرێدانی ئاگربەس لە نێوان حکوومەتی تورك و حکوومەتەکانی هاوپەیمانەکاندا بە ئاشکرا و بە ڕەسمی جاڕ درا هاوپەیمانەکاندا هەرگیز ڕێگە نادەن تورکەکان کە لەسەر ئاستی جیهانی دەرکەتووە بێتوانا و کارگێڕی خراپن، لێرە بەدواوە ناتوانن حوکمڕانیی گەلانی غەیرە تورکی ناو کۆنە ئیمپراتۆریای عوسمانی بکەن و هەر گەلێکیش خۆی سەرداری چارەنووسی خۆی دەبێ. ئێمە وەك ئەوەی بە دووڕوویی و دەسخەرکاریی حکوومەتی تورك ڕاهاتووین، باوەڕێکی قایم و ئیمانێکی لەق نەبوومان بە نیازپاکی و وەفاداریی هاوپەیمانەکان و بەتایبەتیش ئینگلستان هەبوو. ئەوە هەر بە ڕێبەدیکردنی ئەو باوەڕە و ئەم ئیمانە بوو کە ئێمە کوردەکان پرنسیپەکانی هاوپەیمانەکانمان هەر لەیەکەم چرکەوە و بە بێ هیچ دوودڵییێك وەك پەیمانی ڕزگارکەری ئاسمانی قەبووڵ بوو. چ ڕێکخراوە سیاسییەکانی کۆنستانتینۆپل و چ ئەوەی قاهیرە و چ

هاوكارەكانی ناو ڕێكخراوەكانی كوردستان، بە یەكدەنگ داوای سەربەخۆیی خۆیان لەژێر مانداتی ئینگلستاندا كرد. بنەماڵەكەی ئێمە لە ڕێگەی ئەندامەكانیدا كە ئێستە لە قاهیرە دەژین، بە تایبەت داوا لە جەنابتان دەكەن بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەكانی خێزانەكەیان و وەرگرتنی بەڵێن لە ئێوە تا زۆر بە جددی ڕەچاوی داواكارییەكەی بكرێ.

پەیماننامەی سیڤەر ماڤ سەربەخۆیی كورد دەناسیٚ- ئەوە ڕاستە كە ئەم پەیماننامەیە بە شێوازێكی كەمێك نائاشكرایە- بەڵام بەشێكی چاكی وڵاتی كوردانی بۆ مانداتی كۆماری فڕانسا بەجێهێشتووە. بنەماڵەكەی ئێمە لەو بەشەیدا كە بەجێهێڵراوە بۆ مانداتی فڕانسا، دوو جۆرە داخوازینامەیان هەیە. چونكە لەو بەشەی كوردستاندا بوو كە باو و بیرانی من لە ساڵی ٦٨١ تا ساڵی ١٨٦١* كە، لەو ساڵە بەدواوە لە لایەن توركەكانەوە بەدیل گیراوە، حوكمڕانییان كردووە.

---

* نازانم چۆن ئەمین عالی بەدرخان (١٨٥١-١٩٢٦) كوڕە گەورەی میر بەدرخان پاشا ساڵی بەدیلگرتنی بەدرخان پاشای باوكی بە ساڵی ١٨٦١ دەستنیشان كردووە. ڕاستییەكەی بەدرخان لە ڕۆژی ١١ ی تەممووزی ١٨٤٧ (٩ شەعبانی ١٢٦٣)دا بە دەستی عوسمان پاشا بە دیل گیراوە و لەگەڵ تەواوی بنەماڵەكەی ڕەوانەی ئەستەمبووڵ كراوە. سیٚ هەفتە دواتر، لە ٩ی ذیلقەعدەی ١٢٦٣دا بۆ دوورگەی كرێت Crète دوور خراوەتەوە و ڕۆژی ٢١ ی هەمان مانگ گەیشتۆتە دوورگەكە. دوای دە ساڵ ئاوارەیی لەسەر بانگهێشتی بابیعالی دەگەڕێتەوە ئەستەمووڵ. حكوومەتی عوسمانی ئامادە بوو پۆستێكی لە یەكێك لە هەرێمە ئەوروپییەكانی عوسمانیدا حكوومی پێببەخشیٚ. بە یاسایەكی ئیمپراتۆریانە لە ١٧ی موحەڕەمی ١٢٧٤ (١٨٥٨)دا ناوی دەخرێتە پاڵ پاشایەكان و لەقەبی "میری میران" یان پێبەخشی. لەسەر داوای خۆی دەگەڕێتەوە دوورگەی كرێت. ساڵی ١٨٦٧ لەسەر داوای خۆی ڕێگەی دەدەن بچیٚ لە دیمەشق دابنیشیٚ و تا دواجار ساڵی ١٨٧٠ كۆچی دوایی دەكات و لە دوای خۆیەوە ٤ ژن، ٦ كەنیزەك، ٤٢ منداڵ و ١٠ كوڕە زا بەجیٚ دەهێڵیٚ، واتە خێزانێكی ٦٣ كەسی. دوای مردنی مووچە ١٩٠٠٠ پیاستەرەكەی لەسەر داوای میراتگرەوەكانی لە نێوان خۆیاندا بەش دەكەن بڕوانە:

Hasan Gökçe, "Portrait d'un Emir Kurde beder Khan bey", In *Société et Cultures Musulmanes d'hier et d'aujourd'hui*, n° 10, février, Paris, 1996, pp. 76-81

بۆ پاراستنی ئەم مافانە و بە ڕەزامەندیی باڵوێزخانەی کۆنستانتینۆپلی حکوومەتی ئێوە لەگەڵ فڕانسادا کەوتینە پێوەندی، بەڵێنیان بە ئێمە دا ماف خێزانی و نەتەوەییمان بپارێزن.

من لێرە ناچمە ناو گفتوگۆی ئەو هۆکار و بەرژەوەندیانەی کە پاڵیان بە فڕانساوە نا تا قوربانی بە ژیان، سەروەت و سامانی، ماف پیرۆزی ژیانی نەتەوەیی سەربەستیی هەزاران خەڵك بدات و ڕێگە بە تورکیا بدات لە نوێوە بیانچەوسێننەوە. ئەوە زۆر لەوە زیاترە تێبینی ئەوە بکرێ کە کارەکە بە دڕەندەیی تەواو بوو: فڕانسا خیانەتی لەگەڵ ترادسیۆنەکانی خۆییدا کرد و ئێمەی بۆ چەتەگەری و چەوساندنەوەی دەورانی ڕابوردوو هێشتەوە.

لەوکاتەدا کە زلهێزەکانی هەردوو جیهان شەڕ لەگەڵ مەحاڵدا دەکەن بۆ دەستەبەرکردنی ئاشتی گشتی، ئەم ڕەفتارەی فڕانسا جارێکی تریش، بەشێکی نیشتمانە سیاچارەکەم پەلکێشی ناو گێژاوی جەنگە ناوخۆییەکان دەکات، چونکە نابێ هیچ گومان لەوە بکرێ کە نەتەوەی کورد – کە لە ئەوروپا بێهیوا بوو– دیسان پەنا دەباتەوە بەر چەك و خوێنی بێگوناهانی ئەم نیشتمانپەروەرانە دەڕژێ.

ناتوانم بڵێم بەرپرسیارێتی ڕاستەوخۆ، چونکە ئێمە هەتا بۆ دەربڕینی ئەم وشەیە زۆر بێهێزین، بەڵام بەرپرسیارێتی ئەخلاقیی هەموو ئەم کوشت و بڕ و تاوانکارییە، کە فڕانسا سەپاندوویەتی، لە ئەستۆی ئەودایە.

ئایا ئینگلستان–یش واز لە کوردەکان دەهێنێ کە هەموویان داوای ماندانی ئینگلستان–یان کرد، بەجۆرێك کە بەشێکی [کوردستان، وەرگێڕ] سوود لە بەخششی ماندانی ئینگلیز دەبینێ؟ ئێمە بە هیچ شێوەیەك ناگەینە ئەوەی باوەڕ بەوە بکەین و هیوا دەخوازین ئینگلستان زۆر وەفادارتر بێت لە فڕانسا بۆ ترادسیۆن، ڕابوردوو و ئەو بەڵێنانەی کە داونی.

لەسەرێکی دیکەوە، دیاربەکر، ماردین، جزیرەی ئیبن عومەر، ئامێدی، هتد هاوسنووری ویلایەتی مووسڵ–ن کە پێشتر لەژێر ماندانی ئێوەدایە. ئەوە کردەییەکی هاوجووتە لەگەڵ مرۆڤایەتیدا، لەگەڵ ئەو گفتانەی کە دراون و لە

هـەمان کاتـدا هاوجووتـە لەگـەڵ بەرژوەندییـەکانی بریتانیـای فەخیمـەدا کـە ئـەم هەرێمانەش بخاتە ژێر منداتی خۆیەوە. کەوایە، من لە جەنابتان دەپاڕێمەوە ئەم هاوارو تاسەیەی کە لە لایەن نیشتمانپەروەرێکی کورد و لە هەمان کات کوڕی گـەورەی ئەنـدامی بنەماڵەیـەکی دەسـەڵاتداری کـورد ئاڕاسـتەی ئێـوە کـراوە، بـە شێوەیەکی جددی لەبەرچاو بگیرێ.

من کڕنووشبەری زۆر بچووک و خزمەتگوزاری زۆر دڵسۆزتانم.

ئەمین عالی بەدرخان

سەرۆکی کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد

و

لەبریی کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد

بەڵگەنامەی ژمارە: ٤٦

(کۆپی)

کۆنستانتینۆپل، ٢٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٢١

بۆ جەنابی کۆمیسێری بەرزی بریتانیای فەخیمە، لە ناو شار.

جەنابی بەڕێز،

ئەو کاتەی هێزە هاوپەیمانەکان وا پێدەچێ بیانەوێ پرسی ڕۆژهەڵاتی نزیک بە گشتی و پرسی کورد بە تایبەتی بە تەواوی چارەسەر بکەن، بیرۆی نوێی کۆمەڵەی کورد (جەمعییەتی تەعالیی کوردستان)ی کۆنستانتینۆپل ڕێگە بە خۆی دەدا بەگوێرەی ئەو پرنسیپانەی کە بیرۆیەکانی پێشتر پێرەوییان کردوون، سەرنجی میهرەبانانەی حکوومەتەکانی هاوپەیمانان بۆ ئەم خاڵانەی خوارەوە ڕابکێشێ:

ئێمە لەوە دەترسین ئاشتیەکی هەمیشەیی لە ئاسیای-بچووك پایەدار نەبێ، ئەگەر داخوازینامە نەتەوەییەکانی گەلی کورد لەبەرچاو نەگیرێن، ئەو داخوازیانەی کە ئەنجومەنی باڵای [کۆنفراس، وەرگێڕ] هەروەها حکوومەتەکان و دەسەڵاتکارانی هاوپەیمانەکان و هاریکارەکانی لە چەندین کات و بۆنەدا بەڕێزەوە دووپاتیان کردۆتەوە.

ئەگەر نیازبێ گەلی کورد بخرێتە ژێر دەسەڵاتی هەر نەتەوەیەکی بێگانە، ئەوسا بێگومان ئێمە دێینە ناوەوە و تۆوی کێشەکە و ناکۆکیی کوردستان دەتەنێتەوە و ئەمە بەسە بۆ ئەوەی ڕێگە لە دووبارە گەڕانەوەی ئاشتی و ئاسایشێکی درێژخایەن لەنێو گەلانی ئەو دەرو ناوچانەدا بگرێ کە زۆر پیویستیان بە ئاشتی و ئاسایشە.

ئێمە بە هیچ کلۆجێ نامانەوێ پێ بنێینە ناو خاك و ماڤ هاوسێیەکانمان، بەڵام دەمانەوێ ڕێگەو ئامرازی پێویستمان ببێ بۆ گەشەپێدانی بەهرە و پەرەپێدانی توانای خۆمان بۆ بەرزکردنەوەی نەتەوەی خۆمان بۆ ئاستی نەتەوە شارستانیخوازەکان لەو دەر و ناوچانەدا کە زۆرینەیان کوردن. هەروا ئێمە

دەمانەوێ سەرچاوە سروشتییەکانی وڵاتەکەمان وەبەرهەم بهێنین و کۆمەگی دارایی و تەکنیکیی هێزێکی گەورە دابین بکەین.

کوردستان بەبێ ئەوەی دەروویێکی لەسەر زەریا هەبێ هەرگیز ناتوانێ ئابووری و بازرگانیی خۆی پەرە پێبدات، بۆیە ئێمە داوا دەکەین دەرووی ئایاس * —مان لە کەنداوی ئەلکسەندەرییە پێببەخشن.

ئێمە هەرگیز دەستبەرداری باوەڕی هەستی دادپەروەرانە و میهرەبانانە نابین کە هێزە هاوپەیمانەکان تا ڕۆژی ئێستە ویستوویانە گەواهیمان بۆ بدەن، ئێمە چارەنووسی تەواوی نیشتمانەکەمان دەخەینە بەر ویستی چاکەی ئەوان.

ئێمە بەوپەری ڕێزەوە داوا لە جەنابتان دەکەین داخوازینامە نەتەوەییەکانمان بگەیەننە حکوومەتەکەتان. شەرەفی ئەوەم هەیە جەناب، ڕێزلێنانی هەستی پێزانینەکانم پێشکەش بکەم.

(مۆر)

سەیید عەبدولقادر

سیناتۆر،

سەرۆکی کۆمەڵەی کوردەکانی کۆنستانتینۆپل

سکرتێری گشتی

زەینەددین عابدین

---

* Ayas

بەڵگەنامەی ژمارە: ٤٧
نشینگەی کۆمیسێری باڵا بەغدا،٤ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٤
نهێنی A

هاوپێچی
نامەی جێنشینی کۆمیسێری باڵا لە بەغدا
بۆ سکرتێری کۆڵۆنیال

کۆمەڵەی کورد

بنچینەی کۆمەڵەی کورد دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٠٨ لە کۆنستانتینۆپل وەختێك مەشروتەی تورکی بوو بە واقیعێکی چەسپاو. سەرۆکی کۆمەڵە، سەیید عەبدولقادری ئامۆزای* سەیید تەها بوو. ئارمانجی کۆمەڵە لە سەرەتادا پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیی کوردستان بوو لەگەڵ ئامانجی دواییدا کە سەربەخۆیی بوو. ئەم کۆمەڵەیە نزیکەی ماوەی دوو ساڵ ژیا و پشتیوانییەکی بەهێزی هەبوو. دانیشتوانی کوردی کۆنستانتینۆپل ئەودەم نزیکەی ٣٠,٠٠٠ کەس دەبوون. کۆمەڵە دوو ئۆرگانی ڕەسمیی هەبوو:
ئا– ڕۆژی کورد**
بیٚ– هەتاوی*** کورد

ساڵی ١٩١٠، سەیید عەبدولقادر ڕاگەیاندنێکی لە ڕێگەی چاپەمەنییە تورکییەکانەوە بڵاو کردەوە کەوا گەلی کورد ئۆتۆنۆمیی دەوێ. ئەم ڕاگەیاندنە پێشوازییێکی فراوانی لێ نەکرا، بە تایبەت لەناو گەنجانی کورد دا ئەوانەی کە هەڵگری بیروباوەڕگەلێگی زۆر نوێباوتر و پێشکەوتووتر بوون. گەنجانی کورد

---

* ڕاستیەکەی سەیید عەبدولقادر مامی سەیید تەها بوو، نەك ئامۆزا، وەرگێڕ.
** ڕاستیەکەی ڕۆژی کورد ئۆرگانی جەمعییەتی تەعاون و تەرەقیی کورد نەبوو، بەڵکۆ ئۆرگانی کۆمەڵەی "هیڤی"ی قوتابیانی کورد بوو، وەرگێڕ.
*** بە هەڵە نووسراوە Hala-i kurd

(لەبەر ئەوە قوتابیان کۆمەڵەیەکی دیکەی کوردییان بە ناوی "کۆمەڵەی هیڤی" یا لە ناوچەی مووسڵ و باکوور کۆمەڵەی هیوا یان دامەزراند. ئەم کۆمەڵەیە هیچ ڕۆژنامەیەکی تایبەتیی دەرنەکرد و کە بە تەواوی جیا نەبوو لە کۆمەڵەی سەرەکی کە کۆمەڵگەی کۆن هێشتا سەر بەو بوو. پێوەندی گرتنەکان لەگەڵ کوردستاندا تەنها لە ڕێگەی کۆمەڵەی کۆنەوە بوو و گەرچی کۆمەڵەی نوێ هێزی زیاتر بوو بوو، بەڵام دەستکەوتەکانی کەم بوون تا ساڵی ١٩١٨ کە ڕێکخراوێکی نوێ بە ناوی "جەمعییەتی تەعالیی کوردستان"ـەوە لەژێر هەمان [ئەم] سەرکردایەتیەدا دامەزرا:

- سورەیا بەدرخان
- ماردینی عارف پاشا
- زەینی* پاشای بابان (کۆنە والیی حیجاز)
- ئیبن عەلی [ئەمین عالی] بەگ بەدرخان
- نەجمەددین حوسێنی کەرکووکی
- دوکتۆر عەبدوڵڵا جەودەت
- خەلیل بەگ- بەڕێوەبەری پۆلیس، کۆنستانتینۆپل.

ئەوانە ئەندامە گرینگەکان بوون، هەروەها مەمدووح سەلیم- کە ئێستە لە بەیرووتە، سکرتێری گشتی کۆمەڵە بوو.

کۆمەڵە، شەریف پاشای کردە نوێنەر بۆ ئامادەبوونی کۆنفرەنسی ئاشتی لە پاریس و دواتر فەخری بەگی بۆ یارمەتیدانی نارد. ئەوانە کۆمەڵێك یادداشتنامەی هەمەچەشنە و [نامەی جۆراوجۆر، وەرگێڕ] یان دایە هێزە ئەورووپییەکان. کۆمەڵە یاددشتنامەیەکی دایە حکوومەتی فڕانسی و داوای مافی چارەنووسی دەکرد و خوازیار بوو کوردستان سەربەخۆیی خۆی لەژێر ئینتدابی بریتانیدا پێ بدرێ. بەو شێوەیە دەسەڵاتکارانی فڕانسی ناڕازی بوون لەوەی کە بریتانییەکان بەشێوەیەکی تایبەت ناویان هاتووە و یادداشتنامەکە چاوی پێدا

---

* دیارە مەبەست لەو زەینیە هەر دەبێ ، مستەفا زهنی پاشای بابان (١٨٥٠-١٩٢٦) بێت، وەرگێڕ.

خشێنرایەوە تا وای لیٚ کرا یادداشتنامەیەکی هاوشێوە "لەژێر ئینتیدابی یەکێك لە هێزە هاوپەیمانەکانی ئەوروپا" درایە کۆنگرەی سان ڕیمۆ.

کۆمەڵەکە ئێستە بە دامەزراندنی "کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد" لە کۆنستانتینۆپل بەرفراوان کرا، کە ئامانجی ئاشکرای سەربەخۆییە. پێوەندی لەگەڵ ١٣ لقی کۆمەڵەدا لە کوردستان گیراوە و لە قاهیرە بارەگایەکی بە بەڕێوەبەرایەتیی سورەیا بەدرخان و ماردینی عارف ئاغا پێك هێناوە. کۆمەڵە دوو ڕۆژنامە بڵاو دەکاتەوە یەکێکیان لە ئەستەموولْ بەناوی "ژین" و ئەوی دیکە لە سلێمانی بەناوی "ژیانەوە"[*] وە. وەکاتی ئاگربەس تورکەکان وەختایەك بۆیان دەرکەوت کۆمەڵە پێوەندیی لەگەڵ یۆنانییەکاندا هەیە و یارمەتی لەوان وەردەگریٚ ئەم کۆمەڵەیان داخست.

گەورەترین سەنگەری کۆمەڵە لە کوردستان لە ویلایەتی دێرسیم بوو. تا ئێستەکەش کوردەکانی ئەم ویلایەتە پابەندن بە ئارمانجەکانی کۆمەڵەوە. وەختێك کۆمەڵە لە کۆنستانتینۆپل هەڵوەشایەوە، ئەندامەکانی بەشێوەیەکی گشتی بەناو ڕۆژهەلاتی (وڵات)دا بڵاو بوونەوە. تاقە لقی ڕێکخراوەکە کە تا ئێستەش هەر ماوە، لقی قاهیرەیە. تا ئێستەش تاکە تاکەی ئەندامەکانی کۆمەڵە نامە و نامەکاری دەگۆڕنەوە، بەڵام هیچ ڕێکخستنێك نییە کۆیان بکاتەوە. کۆمەڵەیەکی نویٚ لە دێرسیم دامەزراوە، بەڵام هیچ زانیارییێکی لیٚ نەگەیشتۆتە

---

[*] ڕۆژنامەی "ژیانەوە"، ژمارە یەکی لە ڕۆژی دووشەممەی ١٧ی موحەڕەمی ١٣٤٣ی کۆچی بەرانبەر بە ١٨ی ئابی ١٩٢٤ بڵاو کراوەتەوە، وەك لەژێریەوە نووسراوە: ئەم غەزەتەیە غەزەتەیەکی حکوومەتی یە، هەفتەی جارێك دەردەچیٚ". لە ژمارە نۆزدەیەوە (٢ی مارتی ١٩٢٥) لەژێر ناوەکەیدا نوسراوە:"غەزەتەیەکی سیاسی، ئەدەبی، ئیجتماعییە، هەفتەی دوو جار دەردەچیٚ". ڕۆژی ١٤ی کانوونی دووەمی ١٩٢٦ دوای پەنجا و شەشەمین ژمارەی لە دەرچوون وەستا و ڕۆژنامەی "ژیان" جێگەی گرتەوە. بڕوانە: د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، ***تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا***، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨، لا:٢٢١. ڕاستیەکەی تائێستا لە هیچ سەرچاوەیەکدا نەهاتووە کە ئەم ڕۆژنامە حکوومەتییە بڵاوکەرەوەی بیری جەمعییەتی ئیجتیماعییەی کورد بووبێت، وەرگێڕ.

بەغدا. شایانی باسە کۆمەڵە لە بەغدا بوونی نییە بەلاّم پەرۆشیی ئەندامە کۆنەکانی تا ئێستەش لەسەر ئاستی تاکەکەسی هەر ماوە و ئەوانە لەسەر ئەوە کۆکن کە کورد ئامادە نییە بۆ سەربەخۆیی، بۆیە ئێستە هەوڵدەدەن بۆ وەدەستخستنی ئۆتۆنۆمی**.

** ئەم بەڵگەنامەیە لە ئینگلیزییەوە کراوە بە کوردی، وەرگێڕ.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٤٨

دووکەرتبوونی ناو کۆمیتەی خۆیبوون

* * *

سەرکردایەتییی گشتیی سوپا
بەشی زانیاری
بیرۆی دووەم
- نهێنی -

چاپەمەنی
٢ی نیسانی ١٩٣١

دواجار دوای ئەوەی مەبەستی ڕاستەقینە و پرۆگرامی تاشناق و بەدرخانییەکانیان بۆ بەدیارکەوت، شێخ عەلی ڕەزا و لایەنگرەکانی، لەکاتی دوایەمین کۆبوونەوەیاندا لە بەیرووت، سەرپاکیان لە کۆمیتەی خۆیبوون هاتنە دەرەوە و پارتێکی پێچەوانەوەیان پێکەوە نا و لە بەیاننامەیەکدا پەردە لەسەر ئامانج و ڕۆڵی کۆمیتەکانی خۆیبوون و تاشناق هەڵدەماڵن.

ئەندامەکانی ئەم پارتە نوێیە بریتین لە: عەبدولکەریم مەهدی-عەلی ڕەزا- فەقێ عەبدولحەق- حەیدەری زادە ئیبراهیم ئۆغڵوو داود، کۆنە وەزیری ئایینی ئیسلام (شەیخولئیسلام).

* * *

بەڵگەنامەی ژمارە: ٤٩

هاوپەیمانێتیی ئەرمەن و کورد

★ ★ ★

سەرکردایەتیی گشتیی سوپا
بەشی زانیاری
بیرۆی دووەم
– نهێنی –

١٣ی نیسانی ١٩٣١
(سەرچاوە: ئاسایشی گشتی)

بەشوێن ئەو ڕێککەوتننامەدا کە لەوانەیە لە نێوان حکوومەتی ئێران و تورکیادا مۆرکرابێ، کوردەکانی ئێران–یش ئێستە گیرۆدەی هەمان چارەنووسیی کوردەکانی ئاگری داغ بوونەتەوە. لە بەرامبەر ئەوەدا، ڕێککەوتننامەیەکی تەواو لە نێوان ئەرمەنییەکانی قەوقاز و کوردەکانی ئاگری داغدا دەبەسترێ، کە هەمووی لە لایەن ئینگلیزەکانەوە دنە دەدرێن بۆ ئەوەی کارێکی هاوبەش بکەن.

★ ★ ★

بەڵگەنامەی ژمارە: ٥٠
سەرکردایەتیی گشتیی سوپا

بیرۆی دووەم
بەشی زانیاری
-نهێنی-

بزووتنەوەی کورد

***

(٤ ی ئایاری ١٩٣١)
(سەرچاوەیێکی جێگەی متمانە)

یادداشتنامەیەك کە لە لایەن کوردەکانی عێراقەوە لەبارەی داخوازینامەکانیانەوە پێشکەش کراوە و داوای سەربەخۆیی کوردستانی عێراق دەکات، ئەم یادداشتنامەیە دەشێ بەلای زۆریەوە لە لایەن کۆمیتەی خۆیبوونەوە نووسرابێتەوە.

کوردەکان بۆ نوێنەرایەتیکردنیان لە ژنێڤ. "میر سورەیا بەدرخان"یان هەڵبژاردووە. چەند کەسایەتییێکی کۆمیتەی خۆیبوون سەرنجی ئەوەیان داوە کە سورەیا وەك ئەوەی پەناهەندەی سیاسییە لە فڕانسا، هەڵوێستێکی هەڵەی دەبێ ئەگەر یادداشتنامەکە کە پێشتر دراوەتە وەزارەتی هەندەرانی بریتانیا، پێشکەش بە حکوومەتی فڕەنساشی نەکات.

بیروڕایەکە پەیرەویی لێکراوە و یادداشتەکە دراوەتە وەزارەتی دەرەوەی فڕانسا. کوردەکانی سووریا نیازیان ئەوەیە ئەمساڵ هیچ شتێك لەسەر سنوور نەکەن ببێتە مایەی نەفرەت لێکردنیان لەبەرامبەر هێزی ماندانتێردا. هۆیەکەی ئەوەیە کە ئەوانیش ئارەزوو دەکەن بەمزوانە داخوازینامەیەکی هاوشێوەی وەك کوردەکانی عێراق پێشکەش بکەن، بۆ پەنا بردنەبەر کۆمەڵەی گەلان.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٥١

سەرکردایەتیی گشتیی سوپا

بیرۆی دووەم

بەشی زانیاری

-نهێنی-

کۆمیتەی "تاشناق" و کورد

***

(٢٢ی ئابی ١٩٣١)

(سەرچاوە: ئاسایشی گشتی)

ئیحسان نووری پاشا کە، لە سەرەتای مانگەوە لە سلێمانی لە لای شێخی بارزانە، ئەمڕۆژانە چاوی بە دوو سەرۆکی سەرەکیی کۆمیتەی "تاشناق" کەوتووە لە عێراق، لیڤۆن پاشا، سەرۆکی کۆمیتەی تاشناق لە بەسرە و ئاقووب ئەفەندی سەرۆکی کۆمیتە لە بەغدا.

دوای ئەم چاوپێکەوتنە بڕیار دراوە لیڤۆن پاشا بەمزوانە سەردانی بەیرووت بکات، بۆ ئەوەی پرۆژەکانی ئیحسان نووری پاشا بخاتە بەردەم سەرۆکی کۆمیتەی "تاشناق"ی ئەم شارە، کە هەوڵ دەدات بزووتنەوەی چەکداری کورد و بەشدارییپێکردنی کارای ئەرمەنییەکان یەکبخات.

کوردەکانی عێراق لەوانەیە سەرجەمی پێشنیارەکانی سەرۆکی بزووتنەوە چەکدارییەکەی تورکیایان پەسند کردبێ و زانیاریدەرەکە ئەوە زیاد دەکات کەوا کوردەکانی سووریا، ئەوانیش لە لایەنی خۆیانەوە دەچنە پاڵیەوە و بە توندی لە لای سەرۆکەکانی کۆمیتەی "تاشناق" پاڵپشتی پرۆژەکە دەکەن.

بە پێوەچوونی زانیاریدەرەکە، بزووتنەوەی چەکداری کورد لە ماوەیەکی کەمدا وەرچەرخانێکی زۆر گرینگ و بەرفراوان بەخۆیەوە دەبینێ.

تێبینی. زانیاریدەرەکە: لیڤۆن پاشا، بە ڕەگەز خەڵکی وانە و واپێدەچێ کاتی کشانەوەی هێزەکانی ڕووسیا لە تورکیا ئەم شارەی جێهێشتبێ، بۆ ئەوەی پەنا بباتە بەر قەوقاز. لەگەڵ دەستپێکی بزووتنەوەی بۆلشەویکدا، وەك زۆر بنەماڵەی ئەرمەنی دیکە ئەم وڵاتە جێ دەهێڵێ تا بچێ لە عێراق نیشتەجێ بێ، لە دەورانێکدا کەوا لەشکری ئینگلیز دەچوونە عێراقەوە.

لیڤۆن پاشا، کە سەر بە ئینگلیزە، لەوانەیە لەگەڵ مار شەمعوونی سەرۆکی ئاسوورییەکاندا ڕۆڵی لە پرسی کەمینە نەتەوەییەکاندا هەبووبێ و چەند ئاوایی لە ناوچەی زاخۆ لەوەی دوایی وەرگرتبێ بۆ لایەنگرەکانی. کۆمیتەی "تاشناق"ی بەیرووت کۆمەگێکی مانگانەی بۆ بڕیوەتەوە.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٥٢

کۆمەڵەی کوردیی " ڕزگاری"

★ ★ ★

سەرکردایەتیی گشتیی سوپا
بەشی زانیاری
بیرۆی دووەم
– نهێنی –

(سەرچاوەییێکی چاك)
٢٢ی حوزەیرانی ١٩٣٢

" ڕزگـاری: کۆمەڵەیـەکی نهێنیـی کوردییـە کـە بـۆ ئامـانجی وەگیرخـستنی سەربەخۆیی کوردستان کاردەکات، ناوەندەکەی لە بەغدایە و لقەکانی لە هەولێر، کەرکووك، سلێمانی، ڕەواندوز و مووسڵ جێگیر بوون.

ئەم کۆمەڵەیە بەشێوەیەکی سەرەکی سەرۆك هۆزەکانی دزەیی و پشدەر، ئەو هۆزانـەی کـە ملکـەچ نـەبوون، وەك هـۆزی "بـارزان"، دەگرێتـەوە کـە چاوەڕوانی فەرمانی ئەوە دەکەن پێوەندی بەمەی دواییەوە بکەن.

هـۆزی "دزەیـی"، کـە لـە دەوروبـەری هـەولێر جـێگیر بـوون بەقـەد هـۆزی پـشدەرەکان جـەنگاوەر نـین، بـەڵام نزیکـەی ٦٠٠٠ پیاویـان هەیـە کـە دەشـێ بجـەنگن. سـاڵی ١٩٣٠ لـە کـاتی شۆڕشـی شـێخ مـەحمووددا چـەك و چـۆل و ئازووقەیان کڕیوە. سەرۆکی هۆزەکە حوسێن مۆلتا–یە، تەمەنی ٥٠ ساڵە.

★★★

بەڵگەنامەی ژمارە: ٥٣

کۆمیتەی خۆیبوون

★ ★ ★

سەرکردایەتیی گشتیی سوپا
بەشی زانیاری
بیرۆی دووەم
– نهێنی–

(سەرچاوەیێکی چاک)
٢٥ ی تەمموزی ١٩٣٢

کۆمیتەی " خۆیبوون" چیدی لقی لە عێراقدا نییە، کە لەوێدا دەسەڵاتی خۆیبوون لە ١٩٢٩ ـەوە دانی پێدا نەنراوە. ئەو سەردەمانە لقێکی خۆیبوون بە چاودێریی دکتۆر شوکری محەمەد و مستەفا شەوقی ئەفەندی، (کۆنە ئەفسەری کورد) و ئیسماعیل ئەفەندیی ڕەواندوزی (کە ئێستە لەناو ڕیزەکانی سوپای عیراقدا ئەفسەرە) هەبوە.

هەڵبەتە کۆمیتەی خۆیبوون نوێنەری زانیاریدەری لەناو سوپای عیراقیدا هەر هەیە، لەوانە ئیسماعیل ئەفەندیی ڕەواندزی.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٥٤

چالاکیی کۆمیتەی "خۆیبوون"

(سەرچاوەیێکی چاك)

٨ی ئابی ١٩٣٢

سەرکردایەتیی گشتیی سوپا

بەشی زانیاری

بیرۆی دووەم

– نهێنی–

کۆمیتەی خۆیبوون کە جەلادەت بەدرخان، برا گەورەی کامەران بەدرخان سەرکردایەتیی دەکات، ڕۆژی ١٠ی مانگ لە شام کۆبوونەوەیەك بەڕێوە دەبات*. عەزیز نووری بەگ و عەبدولقادر کەمال بەگ لەو کۆبوونەوەیەدا داوەت دەکرێن.

تێبینی: زانیاریەکان بەدرۆ خراونەتەوە.
ئەم دوو کەسە چیتر پێوەندییان بە کاروباری خۆیبوون–ەوە نییە، بەڵام بۆ پێوەندیی دۆستانەی دواڕۆژ داوەت دەکرێن.

★ ★ ★

* مرۆ دەپرسێ باشە ئەگەر دارەکە لەسەرەوەڕا کرمەکەی لەناو خۆیدا نەبووبێت، چۆن دوو ڕۆژ بەر لە بەستنی کۆبوونەوەکە دەزگای زانیاریی فڕانسی بەم هەواڵەی زانیوە؟

بەڵگەنامەی ژمارە: ٥٥

کۆمیتەی خۆیبوون

* * *

سەرکردایەتیی گشتیی سوپا

بەشی زانیاری

بیرۆی دووەم

– نهێنی–

(سەرچاوەیێکی چاك)

١٥ی ئەیلوولی١٩٣٢

کۆبوونەوەییێکی کۆمیتەی ناوەندیی: خۆیبوون" ٣ی ئەیلوول لە قاهیرە بەسترا، ئەم کۆمیتەیە ئەمانەی کۆکردبۆوە:

دوکتۆر خالید بەدرخان سەرۆك

محەمەد عەلی عەونی سکرتێری گشتی (تەرجومانی کۆشکی شاهانە)

جەلیل مەحموود (موفەتیشی مەعاریفی گشتی)

فایەق ئەفەندی

ئەحمەد عەبدول فازیل بازرگان

حەقی بەدرخان

عادل بەدرخان، کوڕی خالید

عەبدوڵڵا ئاغا (نازناوی ماك کیورك[١٩]

نازناوی ئینشێر[٢٠]

کۆنە ئەفسەری ئینگلیز)

وەهبی پاشا (ئەندام پەرلەمان لە ئەلکسەندەرییە)

---

[19] Mac Kurk
[20] Encher

بەڵگەنامەی ژمارە:٥٦

سەرکردایەتیی گشتیی سوپا
بیرۆی دووەم
بەشی زانیاری
– نهێنی–

(٢٠ی ئابی ١٩٣٣)
(سەرچاوەییێکی چاك)

کۆبوونەوەی سەرۆکە کوردەکان لە حەڵەب

**

جەلادەت بەدرخان ١٠ی ئابی ١٩٣٣ لە دیمەشقەوە چووە سەری حومص بدات، جەلادەت ڕێگە بە خۆی دەدات "بەرازی"یەکان کە بە بنچینە کوردن، داوای کۆمەگیان لێبکات بۆ "هاوار"*. بەو پێیەی "بەرازییەکان" لە دەشتدا دەژین، بە حەڵەب دا چووە و چاوی بە مەمدووح سەلیم کەوتووە کە مامۆستایە لە ئامادەیی ئەنتیۆش**، و هەر هەمان ڕۆژ وەك ئەو لە دیمەشقەوە دەرچووە. هەروەها مستەفا بەگ نایبی کورد وا بەدیار دەخات کە لە تەڕابلووسەوە هاتووە بۆ ئەوەی بەشداری لە پێشوازیکردنی شاکر نیکمەت*** بکات.

هەرسێ کەسەکە لە حەڵەب چاویان بە کەسێك کەوتووە بەناوی صەبری بەگەوە کە کوردێکی دیاربەکرە و زوو زوو سەردانی سووریا دەکات.

---

* هاوار: گۆڤارێکە جەلادەت بەدرخان بڵاوی دەکردەوە. ساڵی یەکەم ٢٠ ژمارەی لێ دەرچوو، ئەو ژمارانە لەگەڵ ٣ ژمارەی ساڵی دووەمی بە پیتی هیجا و لاتینی چاپ کرابوون، لە ژمارە ٢٤ یەوە (١ی نیسانی ١٩٣٤) هەمووی تەنها لاتینییە. بەسەریەکەوە یانزە ساڵ ژیا و تا ١٥ی ئابی ١٩٤٣ (٥٧) ژمارەی لێ دەرچووە، بڕوانە: د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، *تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا*، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨، لا:٢٣٥

** Lycée d'Antioche

*** لە تێکستەکە نووسراوە شاکر نیکمەت، بەڵام بیر بۆ ئەوە دەچێ ئەوە شاکر حیکمەت یا نیعمەت بێ، وەرگێڕ.

پاشکۆ

پاشکۆی (١):

کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان ١٩٠٨-١٩٣٠

کۆمە لە و ڕێکخراو	شوێن و مێژوو	سەرکردە یەکەمینەکان	ئایدۆلۆژیا، ئارمانج	کۆتایی
١– جەمعییەتی عەزمی قەویی کورد	ئەستەنبوڵ– ١٩٠٠ !!	ئەحمەد ڕامز بەگ	سیاسی– نهێنی	؟
٢– جەمعییەتی تەعاون و تەرەقیی کورد (کوردنشر معارف جمعیتی)	٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٠٨ ئەستەنبووڵ	سەیید عەبدولقادر شەمزینانی، ئەمین عالی بەدرخان، شەریف پاشا	بە ڕەسمی غەیرە سیاسی، کولتوری و لیبرال– ئاشکرا	نیسانی ١٩٠٩
٣– جەمعییەتی نەشری مەعاریفی کورد	١٩٠٨ ئەستەمووڵ	خەلیل خەیالی، عەبدولڕەحمان بەدرخان	خێرخواز– ئاشکرا	هاوینی ١٩٠٩
٤– جڤاتا هێڤیێ فقیا کورد– جەمعییەتی هێڤیی طەڵەبەی کورد	٢٧ی تەمموزی ١٩١٢ –ئەستەمووڵ	عەبدولڕەحمان بەدرخان، فوئاد تەمۆ، قەدری جەمیل پاشا	ڕێکخراوی قوتابیان، ئەدەبی و پەروەردەیی– ئاشکرا	دەستپێکی (ج. ی.ج)
٥– جەمعییەتی موحیبینی کوردستان	کۆتایی ١٩١٢– ئەستەمووڵ	نووری دێرسیمی	غەیرە سیاسی– ئاشکرا	؟
٦– کۆمەڵەی جیهانزانی	سەرەتای ١٩١٣– ورمێ	عەبدولرەزاق بەدرخان، سمکۆ	کولتووری و سیاسی– ئاشکرا	؟
٧– کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد– (کورد استقلال قومیتەسی)	تشرینی دووەمی ١٩١٨– قاهیرە	سورەیا بەدرخان	سیاسی– ئاشکرا	١٩٢٤
٨– جەمعییەتی تەعالیی کوردستان	١٧ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨	سەیید عەبدولقادر شەمزینانی (سەرۆك)، ئەمین عالی بەدرخان (یەکەم ج. س)، فوئاد پاشای خەندان (دووەم ج. س)	سیاسی و نەتەوەخواز– ئاشکرا	نیسانی ١٩٢٠
٩– جڤاتا پێشکڤتنا ژنێن کورد (کورد قادینلری تعالی جمعیتی)	١٩١٩ – ئەستەمووڵ	ئامینە حەلیم پاشا	خێرخواز و ژن پەروەر– ئاشکرا	؟
١٠– پارتی دیموکراتی کورد– کورد دموقراط فرقەسی	ناوەڕاستی ١٩١٩– ئەستەمووڵ	مەمدوح سەلیم (س.ك)	سیاسی– ئاشکرا	سەرەتای ١٩٢٠
١١– کۆمەڵەی ئیجتیماعیی کورد (جەمعییەتی تەشکیلاتی ئیجتماعییەی کورد) *	ئایاری ١٩٢٠– ئەستەمووڵ	مەمدووح سەلیم (س. گ)، ئەمین عالی بەدرخان (سەرۆك)	سیاسی، سەربەخۆخواز– ئاشکرا	١٩٢٢
١٢– کۆمەلا کورد و کوردستان **	ئایاری ١٩٢٠– ئەستەمووڵ	سەیید عەبدولقادر شەمزینانی (سەرۆك)، زەینەلعابدین (س. گ)	سیاسی، ئۆتۆنۆمیخواز– ئاشکرا	١٩٢١
١٣–جڤاتا ئازادیی کوردستان ***	ئەرزەڕۆم–١٩٢١	خالید جوبرانلی (سەرۆك)، سەیید عەبدوالقدر شەمزینانی (سەرکی لقی ئەستانبووڵ)، یووسف زیا بەگ	سەربەخۆییخواز – نهێنی	١٩٢٥

١٤- جەمعییەتی کوردستان	١٩٢٢/٧/٢١ سلێمانی	مستەفا پاشا یامولکی	ئاشکرا	
١٥- پێشکەوتن	١٩٢٦- سلێمانی	؟	نهێنی	
١٦- کۆمەڵی زانستی کوردان	١٩٢٦/٢/٢- سلێمانی	ڕەفیق تۆفیق ئەفەندی، فایەق بەگ مەعرووف بەگ، ڕەمزی فەتاح	ئاشکرا	کۆمەڵایەتی
١٦- کۆمەڵی زانستی کوردان	١٩٢٦/٧/٢١ کەرکووک	مەلا عەبدوالقادر ئەفەندی، عبدالخالق ئەفەندی	ئاشکرا	لیبراڵ
١٧- کۆمەڵی پێشکەوتنی کوردان	١٩٢٧/٧/١٠ بەغدا	مستەفا شەوقی	ئاشکرا	لیبراڵ
١٨-جڤاتا وەڵاتیێ کوردا (خۆیبوون)	١٩٢٧/١٠/٥ لوبنان	جەلادەت بەدرخان، سورەیا بەدرخان، ئیحسان نووری پاشا	نهێنی	سەربەخۆخ واز
١٩- کۆمەڵی زانستی ژنانی کوردستان	١٩٣٠ سلێمانی	حەپسەخانی نەقیب	ئاشکرا	ژنخواز
٢٠- یانەی سەرکەوتنی کوردان	١٩٣٠/٥/٣٠ بەغدا	ماروف جیاوك، تۆفیق وەهبی بەگ	ئاشکرا	کۆمەلایەتی و سیاسی
٢١- کۆمەڵی لاوان	١٩٣٠ بەغدا	مستەفا صائیب، کەریم سەعید...	ئاشکرا	کولتووری

*** باڵی سەربەخۆییخوازی ناو (ج. ت. ك) بوو.**

**** باڵی ئۆتۆنۆمیخوازی ناو (ج. ت. ك) بوو.**

***** سەرکردایەتی ڕاپەرینی ١٩٢٥ی کرد و زیاتر لە ١٣ لقی لە شارەکانی کوردستان و ناو تورکیادا هەبوو.**

کورتکراوەکان:

ج. ت. ك: - جەمعییەتی تەعالیی کوردستان
س. گ: سکرتێری گشتی
ج. س : جێگری سەرۆك
ج. ی. ج: جەنگی یەکەمی جیهان

پاشکۆی (٢):

دوانزەهەمین خاڵی پرنسیپەکانی سەرۆك ویلسن

*١٢- دەبێ بەشی تورکیی ئێستەی ئیمپراتۆریای عوسمانی سەروەریی تەواوی خۆی هەبێ، بەڵام ئەو نەتەوانەی دیکەش کە ئەمڕۆ لەژێر دەسەڵاتی تورکدان، دەبێ گەرەنتی تەواویان بدرێتێ بۆ ئاسایش و بوونیان دوور لە هەموو چەشنە فشارێك، هەلێکیان بۆ برەخسێنرێ بۆ پەرەپێدانی ئۆتۆنۆمی. ڕێڕەوە ئاوییەکان دەبێ بە بەردەوامی کراوە بن بۆ هاتوچۆی کەشتییەکان و بازرگانی بۆ هەموو نەتەوەکان بە زامنکردنێکی نێودەوڵەتی**.

(٨ی کانوونی دووەمی ١٩١٨- کۆنگرێسی ئەمریکا)

* Pierre-Jean Luizard, *La formation de l'Irak contemporaine*, Ed. Centre de la Rechrche scienttifique, Paris, 1991, p. 501.

سێیەم پاشکۆ:

لیستی فرەنسیی ناوی ئەندام و لقەکانی خۆیبوون*

• کۆمیتەی ناوەندی لە بەیرووت

سەرۆک: – کامەران عالی بەدرخان

ئەندامەکان: – نەجمەددینی درویش کبار

– واهان پاپازیان

– تارلەبە بەگ

– خالید بەگ، ئامۆزای بەدرخانەکان

•دیمەشق

سەرۆک: – جەلادەت عالی بەدرخان

ئەندامەکان: – عومەر ئاغا شەمسەددین

– یووسف ئاغا

– عوسمان عرووسی

– ئیبراهیم شەمدین

•حەڵەب

سەرۆک: – قەدری بەگی جەمیل پاشا

ئەندامەکان: – هیرات پاپازیان

– مستەفا بەگ شاهین

– بۆزان بەگ شاهین

– هەمزە ئەفەندی

– مەمدووح سەلیم

---

* ئەم لیستە لەم سەرچاوە فرەنسییە وەرگیراوە:

-*La Ligue national kurde Khoyboun*, Documents receillis, annotés et présentés par Jordi Tejel Gorgas, Etudes Kurdes, N° hors série III-juin 2007, Paris, pp: 35-37.

• **حەسێچە**

سەرۆك: – قەدری بەگی جەمیل پاشا

ئەندامەكان: – محەمەد بەگی جەمیل پاشا

– حاجۆ ئاغا

– هەمزەی كوڕی بەكر كوردی

– ئەلیاس ئەفەندی دێریكا وی

– كادوور بەگ

– ڕەسووڵ ئاغا

– ئاگۆپ سیمۆن

• **ماردین (توركیا)**

سەرۆك: – ئەیووب مللی زادە

ئەندامەكان: – سەعدۆ ئاغا غەسۆ (سەرۆكهۆزی "مەشكینا").

– جەلال بەگ مللی زادە

– د. زەحیا بەگ، سەرۆكی شارەوانیی ماردین

– مەحموود كارۆ، سەرۆكی هۆزی "خورس"

• **دیاربەكر**

سەرۆك: – مەمدووح بەگی جەمیل پاشا زادە

ئەندامەكان: – فكری بەگی جەمیل پاشا زادە

– ئەحمەد بەگی جەمیل پاشا

– زیا بەگی جەمیل پاشا

– برنجی زادە صدقی بەگ

– شەوقی ئەفەندی

• **سلیوان**

سەرۆك: – عەلی ئاغا، سەرۆكهۆزی سلیوان

ئەندامەكان: – ئیبراهیم بەگ

- خەتیب بەگی صفیالدین پاشا
- شێخ فکری
- شێخ فەوزی، سەرۆکهۆزی سیلوان

• **سەحوور**

سەرۆك: - نەجمەددین بەگ

ئەندامەکان: - مەمدوڵلا بەگ، هۆزی خەشنیٚ
- محەمەد بەگ، هۆزی خەشنیٚ
- حەمدی بەگ، هۆزی خەشنیٚ
- شێخ فەتحوڵلا، سەرۆکهۆزی مالمیێ

• **سێرت**

سەرۆك: - سەیید محەمەد

ئەندامەکان: - شێخ جەلال
- شێخ نەسرەت ئەفەندی
- شێخ موحیەددین زوکریت
- شێخ ئازارت، سەرۆکهۆزی بۆتکی

• **بەغدا (عیراق)**

سەرۆك: - د. شوکری محەمەد

ئەندامەکان: - شێخ ئەحمەد، ئامۆزای شێخ سەعید
- کریکۆر ئەفەندی
- خورشید، کۆنە ئەفسەری تورك [خورشید ڕەشید وانلییە]
- عەبدولکەریم بەگ، کۆنە کاپیتانی تورك [کەریم مەحموود ڕۆستەمی ناسراو بە کەریم شالوومە]

• **کەرکووك**

سەرۆك: - مەحموود جەودەت، کۆنە ئەفسەری تورك

ئەندامەکان: - ڕەشید بەگ

- ڕەئووف بەگ، ئەفسەری کوردی عیراق
- ٢ کەس کە ناوەکانیان نەتوانرا بناسرێنەوە
- عەبدولکەریم بەگ، کۆنە کاپیتانی تورک

• سلێمانی

سەرۆک: - تۆفیق وەهبی بەگ

• زاخۆ

سەرۆک: - حازم بەگ نایبی زاخۆ

ئەندامەکان: - موراد خان، سەرۆکهۆزی گۆیان

- محەمەد حەسەن
- لیڤۆن پاشا
- سەعید پاشا

• ڕەواندوز

سەرۆک: - شێخی بارزان

ئەندامەکان: - ئیسماعیل بەگ

- سەیید حوسێن حوزنی، بەڕێوەبەری گۆواری کوردیی "زاری کرمانجی"
- عەبدوڵڵا بەگ، ئامۆزای سەیید تەها [عەبدوڵڵا بەگ کوڕی سەیید عەبدولقادری نەهرییە]

• پاریس

نوێنەرایەتی - شەریف پاشا

• دێترویت مەشینگان

سەرۆک: - د. سورەیا بەگ بەدرخان

ئەندامەکان: - ناجی بەگ

- جەمال بەگ

- **لەندەن**

سەرۆك: – **ڕەئووف بەگ، كۆنە سەرۆكی ئەنجومەنی وەزیرانی توركیا**

ئەندامەكان: – **عەدنان بەگ**

– **میبران خانوم**

دووەم بەش

دەقی ئەسڵی
بەڵگەنامە فرِانسی و
ئینگلیزییەکان

بەڵگەنامەی ژمارە:1

Comm.d by F.O.

434
THE RESIDENCY,
22 JAN 19 P.M.

No. 329.
(8166/3)

CAIRO.
December 16th 1918.

Sir,

I have the honour to transmit herewith copy of a Circular addressed by the "Comité de l'Independence Kurde" in Egypt to the Foreign Representatives in this country protesting against the pretentions of the Armenians over Kurdistan, and demanding independence for the Kurds in Kurdistan, the boundaries of which they give in the 7th paragraph of the Circular.

I have acknowledged the receipt of this document.

I have the honour to be,
With the highest respect,
Sir,
Your most obedient, humble Servant,

Reginald Wingate

The Right Honourable
Arthur James Balfour, O.M., M.P.,
etc. etc. etc.

PUBLIC RECORD OFFICE
1 2 3 4 5 6
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

بەڵگەنامەی ژمارە:1

PY (8166/1)

434

LE CAIRE, le 7 décembre 1918.

Excellence,

Depuis vingt-cinq ans l'Europe écoute avec confiance le récit émouvant des massacres arméniens par les Turcs et les Kurdes et leur lutte pour l'indépendance et la liberté de l'Arménie. Durant toute cette période aucune voix ne s'éleva pour discuter la véracité de cette assertion.

Le Gouvernement turc qui était le plus maltraité et contre lequel cette propagande était dirigée, au lieu de la repousser avec indignation, se renferma dans un mutisme complet. Cependant les amis des Arméniens accusèrent surtout les Kurdes d'être les auteurs principaux des désordres. Cette nation inconnue de l'Europe lui fut présentée comme des sauvages féroces et fut acceptée comme telle sans que personne ne prit la peine de se renseigner.

Ici on nous demandera pourquoi les Kurdes eux-mêmes n'ont pas essayé de se justifier. A ceci nous répondrons que c'était: 1°. parcequ'ils ignoraient complètement être accusés de ces massacres et en 2ème lieu parcequ'ils étaient trop occupés à enterrer leurs morts et à rebâtir leurs villages en ruines pour avoir le temps de se demander sur qui retombait la responsabilité de ces faits.

Ce long et incompréhensible silence a laissé le champ libre aux Arméniens et 'a leurs amis et ceux-ci ont fait un si bon usage qu'aujourd'hui quand le

Son Excellence
Sir Reginald Wingate,
Haut Commissaire de Sa Majesté Britannique en Egypte.

PUBLIC RECORD OFFICE
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

بەڵگەنامەی ژمارە: 1

le monde frémit sous l'angoisse d'une longue et terrible guerre en Europe, cette dernière parait avoir l'intention de jeter une étincelle en Asie qui en allumera une seconde aussi longue et aussi sanguinaire.

Nous les Kurdes, nous nous trouvons aujourd'hui devant une terrible alternative et nous ne pouvons compter que sur nous-mêmes pour échapper aussi, comprenant enfin le danger d'un plus long silence, nous sommes décidés à plaider notre propre cause devant le tribunal de l'Europe, au lieu d'attendre selon notre habitude que le gouvernement turc nous défende. Il a si peu rempli son devoir dans le passé que nous ne nous trouvons pas sage, dans une crise aussi grave que celle-ci, de lui confier la destinée future de cinq millions de Kurdes.

Nous nous proposons dans cet appel à la justice universelle de diviser la question arménienne en deux parties. Dans le première, nous parlerons du royaume d'Arménie et dans la seconde, des évènements de ces dernières vingt-cinq années. Mais avant tout pour qu'on comprenne clairement nos réclamations, nous désirons expliquer ce que nous entendons par le Kurdistan.

Pour nous les frontières du Kurdistan proprement dit commence, au nord par Zivin sur la frontière du Caucase et continu à l'Ouest par Erzéroum, l'Erzingian, Kamah, Arab Kir, Béhisni, Diwrik, Au Sud Haran, les collines de Singhiar, Tel Aafar, Erbil, Kerkuk, Suleimania, Akkerman, Sina. A l'Est par Revandus, Bah Kalé, Bézir Kalé c'est à dire la frontière persane jusqu'au mont Ararat.

Ces

PUBLIC RECORD OFFICE
1 2 3 4 5 6
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

بەڵگەنامەی ژمارە: 1

3. 6

Ces contrées ont été occupées par les Kurdes sous divers noms pendant les ères les plus obscures de l'Histoire et depuis 1300 ans sous le nom de Kurdes. Ceux-ci étaient divisés en 46 principautés indépendantes jusqu'à leurs soumissions volontaires au Sultan Sélim 1er et occupaient Diyar Békir, Dinver, Charry Soul, Ler, Ardilan, Hakkari, Emadia, Kurkil, Finik, Hassan Kef, Chémiche Guézek, Mirdâsi Ekil, Sasoun, Hézan, Kilis, Chérouan, Derzini, Erdikan, Itak, Terguil, Sueydi, Suleimania, Sahran, Terkour, Kalai Daoud, Pélinkan, Bitlis, Chirouan, Garzan, Bouhtan, etc. etc.

Maintenant essayons de localiser aussi l'ancien royaume arménien et dans nos recherches sur ce sujet, nous n'allons répèter que ce que disent les écrivains européens et nous commençons avec la carte faites par Estrabon 60 ans avant J-C.

Là nous trouvons que les frontières de l'Arménie sont, d'un côté la race des Allanis où Albany et des trois autres côtés, la mer Caspienne, la chaine des montagnes du Taurus et les Ibers où Géorgiennes.

Mommsen dans son histoire de Rome, place l'Arménie entre les sources de l'Euphrate et du Tigre et celle du Kur qu'il dit les séparer des Géorgiens.

L'Encyclopédie anglaise de Nuttals est encore plus claire dans ses explications, aussi nous allons les citer textuellement: "Arménie, un pays dans l'Ouest de l'Asie et à l'Ouest de la mer Caspienne, au nord des montagnes du Kurdistan récemment indépendant, maintenant divisé entre la Turquie, la Russie et la Perse occupant un plateau sillonné par des vallées fertiles qui culmine sur le mont Ararat.

Ceci

PUBLIC RECORD OFFICE
1 2 3 4 5 6
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

Ceci semble définir clairement la position du royaume arménien et prouver que leurs revendications doivent s'adresser aux détenteurs de leurs territories et certainement pas aux Kurdes. Les Arméniens cependant parlent d'une plus grande Arménie qui existait au temps de Tigran 50 ans avant J-C, mais ils oublient d'ajouter que ces terrains qui appartenaient à l'empire romain furent tous re-conquis par Pompée durant la vie même de Tigran et qu'en conséquence ceci ne peut leur créer un droit permanent.

Eux et leurs défendeurs essayent de prouver la justesse de leur réclamation du fait que quelques milliers d'Arméniens habitent le Kurdistan. En réponse nous allons encore une fois recopier simplement ce que dit Nuttals: "Arméniens, depuis les temps les plus anciens ont toujours émigré dans les pays voisins. Pareils aux Juifs ils s'occupent toujours d'entreprises commerciales et sont pour la plupart des banquiers".

Que les Arméniens ont émigré par milliers au Kurdistan où instinct commercial a trouvé un vaste champ est un fait que le malheureux Kurde explicité et dépouillé par eux n'a pas l'intention de nier. Cependant le point que nous voulons souligné ici est que ces mêmes instincts ont été la cause que très peu de ces Arméniens qui ont émigré se sont adonnés à l'agriculture et que la plus grande partie a vécu dans les villes.

Aussi les agriculteurs arméniens sont en minorité aussi bien au Kurdistan qu'en Turquie.

A ceci les amis des Arméniens vont répondre que, si le nombre des villages arméniens est minime, c'est parce que leurs villages ont été brûlés et leurs

territoires

PUBLIC RECORD OFFICE
Reference:- F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

5.

territoires saisie par les Kurdes etc. etc.

L'Europe a entendu ce son de cloche si longtemps que nous osons espérer que notre résponse possédera au moins le charme de la nouveauté. Nous allons donc commencer par affirmer que comparés aux arabes et aux Kurdes, les Arméniens n'ont jamais possédé qu'un minimum de terrain en Kurdistan.

Après le traité de Berlin, une commission composée par feu le général Béker Pacha, Said Pacha, président du Conseil d'Etat Ottoman et Minas Effendi, un notable arménien, fut envoyée au Kurdistan pour le recensement de la population. Nous n'allons citer comme exemple que le résultat du recensement de la province de Diar Békir: habitants 840,000; musulmans 600,000, chrétiens et juifs 240,000 et ils ajoutent que parmi ceux-ci les arméniens forment le 5%.

Une autre preuve dans ce sens nous est fournie par le prince Loubanoff, ministre des Affaires Etrangères de Russie en 1895 et qui ne peut être accusé en aucun cas de Kurdophilie.

Dans le livre bleu que le Gouvernement Britannique publie en 1896 sue la question arménienne, nous lisons à la page 16 une dépêche de l'ambassadeur anglais à Pètrograd au Foreign Office ainsi conçue: "J'ai vu le prince Loubanoff, il attend impatiemment les propositions des ambassadeurs. Selon le prince, les Arméniens ne possèdent la majorité qu'à Bitlis, Angora et Alexandrette et ces trois villes sont tellement éloignées l'une de l'autre qu'il est impossible de les réunir en un seul vilayet. Les Arméniens se sont éparpillés partout dans l'empire ou pour parler plus exactement, sur tout le

globe

PUBLIC RECORD OFFICE
1 2 3 4 5 6
Reference :— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

globe terrestre. Pour être juste, il faut avouer qu'il n'y a aucun point à qui puisse donner le nom d'Arménie. Par conséquent la constitution libanaise ne peut être prise en considération."

Dans une discussion de la Chambre française sur la question arménienne qui eut lieu à la même époque, Mr. Menotaux aussi avait tenu à peu près le même language et avouait que dans l'Empire ottoman il n'existait aucune province qu'on puisse appeler Arménie.

Ici nous allons placer une remarque qui nous amènent à la question des massacres. Depuis les premiers jours de la domination turque jusqu'à l'année 1892, l'Arménien a vécu paisiblement entre le Turc et le Kurde et même a été beaucoup plus favorisé que les chrétiens d'autres races.

Odyssus dans son livre sur la Turquie d'Europe nous dit que les Turcs en parlant des Arméniens les nommaient la race fidèle où la race loyale. De notre côté nos relations entre Kurde et Arménien étaient même plus amicales vu que les chefs Kurdes sont moins arrogants que les Turcs et que dans la basse classe kurde cette nuance n'existait pas du tout, car pour lui l'Arménien n'était qu'un camarade de souffrance sous le joug de la domination turque.

Ces relations existaient non seulement en 1892, mais même avant qu'aucun pied européen n'eût piétiné le territoire kurde et alors que la Turquie avait porté ses bannières jusqu'aux portes de Vienne.

Pendant 550 ans alors que les Arméniens auraient pu être exterminé entièrement sans que l'Europe

puisse

Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

puisse intervenir, ils étaient les sujets favoris de la Turquie et les Kurdes étaient leurs fidèles amis.

Cela parait étonnant que le Turc ne se résolut d'exterminer la race arménienne qu'à un temps où les ambassades européennes étaient établies à Constantinople pour en témoigner et quand quoique nominalement indépendant il était moralement sous la tutelle de l'Europe.

Ce qui est plus étrange encore, c'est que les Kurdes aussi choisirent ce même moment pour brûler les villages arméniens et commettre des atrocités sous les yeux mêmes des consuls européens et des missionnaires américains répandus alors dans toutes les villes et villages du Kurdistan. Nous voulons éclaircir ce mystère car c'est la pierre de touche de notre justification.

Quand les missionnaires inspirés d'un zèle et d'un dévouement digne d'admiration pénétrèrent pour la première fois en Kurdistan, ils essayèrent de travailler parmi les Kurdes mais en se rendant compte que c'était presque impossible de convertir ceux-ci, ils tournèrent leurs efforts vers un autre champ d'action et s'efforcèrent de civiliser les sectes chrétiennes du Kurdistan. De Ceux-ci l'Arménien orthodoxe comme Manichian était le plus aisé à convertir et bientôt les écoles missionnaires furent remplies d'élèves arméniens. Cependant les missionnaires apprirent bientôt à juger les Arméniens et espérant éveiller en eux des sentiments plus elevés, ils leur parlèrent de leur ancienne histoire de Tigran et de ses conquêtes et de l'ancien royaume qu'ils avaient possédé. En un mot ils essayèrent d'éveiller en eux un sentiment d'indépendance sans

s'attendre

PUBLIC RECORD OFFICE
1 2 3 4 5 6
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

s'attendre certainement au résultat qui s'en suivit. L'Arménien habitué dans sa qualité d'usurier à prendre plus qu'il ne lui est dû, désira maintenant aussi beaucoup plus que la justice ne lui accorde. Le vieux royaume arménien sembla trop petit, il désira aussi posséder le Kurdistan et l'Asie Mineure, s'excusant par la réflexion que Tigran les avait possédés ne fussent que pour quelques mois.

Ce n'était point tant l'idéal d'une indépendance nationale qui lui souriait mais bien plus d'être maître là où s'était réfugié et d'écraser ceux devant qui il avait rampé.

Les missionnaires leur avaient dit qu'ils devaient demander leur indépendance à l'Europe, nous allons montrer la manière qu'ils choisirent pour le faire.

Un matin de l'année 1892, les habitants de Césarée. Tavsoun, Talas, Kérési, Yozgat, Kir Chakir, Angora, Tokat, Amasie et Sivas trouvèrent en s'éveillant sur tous les murs de ces villes des proclamations, insultant les musulmans dans leur religion et leur calife. Non contents de ces insultes qui étaient suffisantes pour faire frémir de colère les habitants, ces proclamations ordonnaient aux Arméniens d'assassiner tous les musulmans de tout âge et de tout sexe.

Etonné de ce défi qui semblait venir des plus loyaux sujets du Sultan, se demandant si ce n'était qu'une mauvaise plaisanterie, la foule s'assemble devant la proclamation et fut fusillée par les Arméniens cachés dans leurs maisons et leurs églises. A Césarée seulement 240 familles musulmanes furent

attaquées

PUBLIC RECORD OFFICE
1 2 3 4 5 6
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

- 9. 12

attaquées dont la plus grande partie furent tuées.

Le Sultan envoya deux de ses aides de camps les généraux Saadi et Aref Hekmat Pacha à Angora avec ordre d'accompagner Abedin Pacha le gouverneur de la province et le juge d'instruction pour visiter toutes ces villes et faire une enquête. Quatre cent vingt huit Arméniens furent arrêtés à cette époque. Cependant la plus grande partie de ces derniers furent relachés apr`es avoir juré à nouveau d'être dorénavant les fidèles sujets du Gouvernement. Soixante cinq seulement qui étaient accusés de rapine et de meurtre furent jugés, dont dix furent condamnés à la peine capitale et vingt deux à différentes périodes de détention et le reste acquitté.

Tous ces Arméniens aussi bien ceux qui furent acquittés que ceux qui furent condamnés avouèrent avec unanimité que leur intention avait été de pousser les Turcs à des représailles afin d'attirer l'attention de l'Europe.

Quoiqu'ils ne réussirent pas cette fois-ci à force de persévérance ils finirent pat y réussir en brodant sur les quelques cas où leurs victimes se défendirent à mains armées.

Pendant que tout ceci se passait en Turquie, l'Arménien continua à vivre paisiblement en Kurdistan et ce ne fut que quand les Arméniens d'Erivan attaqu`er-ent Sasoun, Taloun, Zardistan et donnèrent le signal pour un massacre général des Kurdes qu'on entendit par-ler des atrocités de ceux-ci. Cependant partout ce ne fut que pour protéger leurs familles et leurs foyers des attaques arméniennes que les Kurdes prirent les armes.

181

PUBLIC RECORD OFFICE
1 2 3 4 5 6
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

181 les Arméniens étaient maitres de la situation et les missionnaires et consuls qui n'avaient presque aucune relation avec les Kurdes et qui naturellement reçurent avec méfiance les explications du Gouvernement étaient à la merci des Arméniens.

Aussi ceux-ci voyant que tous leurs racontars étaient acceptés en toute confiance se surpassèrent dans l'invention de nouvelles atrocités. Un exemple suffira pour prouver ce que nous venons d'avancer. Dans l'année 1905 le Times publia un télégramme émanant d'un des consuls anglais en Kurdistan où il était dit qu'il avait entendu d'une source de toute confiance qu'il y avait eu un massacre général des Arméniens dans quelques parties du pays. Trois jours après le Times publia un second télégramme du même consul avouant qu'il avait été trompé par des Arméniens et qu'il n'y avait pas un mot de vrai dans ce premier renseignement. Pour un consul qui prit la peine de faire une enquête combien se sont contentés d'accepter les récits vraisemblables qu'ils recevaient des sources arméniennes.

Le Gouvernement turc effrayé enfin par l'étendue que prenait la question arménienne proclama que les Arméniens qui étaient mécontents de son régime étaient libres de quitter le pays.

Des milliers d'Arméniens émigrèrent en ce moment vers l'emplacement de leur ancien royaume qui depuis le traité de Berlin était sous la domination de l'Empire russe et en partant la plupart des agriculteurs arméniens vendirent leurs terrains aux Kurdes et ceux qui n'agirent point ainsi les abandonnèrent. Selon la

loi

PUBLIC RECORD OFFICE
1 2 3 4 5 6
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

11. 14

loi turque un terrain qui n'est pas cultivé par son propriétaire pour une période de trois ans est saisie par le Gouvernement qui a le droit de le revendre à une autre personne. Donc le terrain abandonné par leurs propriétaires furent revendus aux Kurdes et une nouvelle question en naquit pour augmenter la perplexité de l'Europe.

La Russie se montra plus sévère que la Turquie et les Tartares bien moins patients que les Kurdes devant la turbulence arménienne et il arrive qu'à peine les Arméniens eurent-ils commencé à chuchoter entr'eux de leur droit en ce pays qu'ils se virent arrêtés en masse et envoyés en Sibérie par le Gouvernement russe et en même temps qu'ils furent brûlés vifs par les Tartares sous l'oeil bienveillant du Gouverneur de Bakou.

Quand le reste des Arméniens rentra en Kurdistan, dégoutés de la façon dont on traitait la question arménienne en Russie, il y trouva un nouveau sujet de plainte dans le fait que les Kurdes occupaient maintenant leurs terres et il poussa de si hauts cris que si la guerre européene n'était pas intervenue, le Gouvernement turc de concert avec le commissaire européen allait commettre l'injustice impardonnable d'arracher aux Kurdes les terrains qu'ils avaient achetés avec un argent gagné à la sueur de leur front pour le donner aux Arméniens qui l'avaient vendus ou abandonnés.

Ceci n'est pas le lieu de fournir des détails sur les faits que nous avons énumérés mais nous espérons le faire dans le rapport que nous soumettrons

à

PUBLIC RECORD OFFICE
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

à la conférence de la Paix. Nous n'écrivons ces lignes que pour prier l'Europe de se rappeler que les Kurdes seuls ont le droit de posséder le Kurdistan et qu'on ne doit pas s'attendre à ce qu'une majorité de cinq millions accepte de se soumettre à une minorité de 250,000 Arméniens.

Dans ces jours quand par l'initiative du Président des Etats-Unis d'Amérique, la Ligue des Nations va être créée et que la Paix et la bonne volonté sur la terre semble sur le point de devenir une réalité en Europe, a-t-elle l'intention de semer une nouvelle discution en Asie.

Est-ce le moment où la Conférence de la Paix promet justice à toutes les petites nations qui va être choisi pour perpêtrer une injustice terrible sur la nation la plus malheureuse et la plus martyrisée entre toutes.

La paix balkanique et la gerre qui s'ensuivit doit suffire, nous le croyons au moins, pour montrer à l'Europe le danger de ne pas compter avec la nationalité d'un pays.

Le Kurdistan est peuplé par les Kurdes qui ont une majorité écrasante et les Arméniens eux-mêmes ne peuvent le nier et ça a été certainement ainsi pour les dernières 1300 années.

Nous le proclamons fièrement, les Kurdes n'ont jamais été conquis pas même par la Turquie à laquelle ils se sont joints de leur propre volonté par l'admiration que Sélim Ier avait inspiré. Ce prétexte cependant n'existe plus et le Kurde n'a pas l'intention de continuer à subir ce joug plus longtemps car le jour

où

PUBLIC RECORD OFFICE
1 2 3 4 5 6
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

où la Turquie a accepté les 14 clauses du Président Wilson, nous croyons que nous avons gagné le droit de demander notre indépendance d'après l'article 12 sans être accusée de manquer de loyauté envers le pays auquel nous avons été si longtemps fidèles et sous le joug duquel nous avons tant souffert,.

Nous voulons prouver à l'Europe que loin d'être le sauvage féroce dépeint par les Arméniens nous avons plus d'aptitude à la civilisation que ces derniers quoiqu'ils nous surpassent dans l'art de la flatterie.

Nous espérons que l'Europe se rappellera de la leçon qu'elle a reçu de la Bulgarie tout en n'oubliant pas que l'arménien est encore moins digne de confiance que le Bulgare et qu'elle nous aidera à lui prouver que la loyauté du chef Kurde qui est devenu un proverbe un Orient n'est point une exagération. En tout cas les descendants de la nation qui a produit le chevaleresque Selaheddine le Kurde qui est connu en Europe sous le titre de grand Saladin sont plus dignes de confiance que ceux qui s'enorgueillissent de ce Tigran qui mit la tête de son allié à prix en entendant qu'il était vaincu.

En résumant nos demandes:

1°. Nous protestons énergiquement contre les prétentions arméniennes sur le Kurdistan, qui dans les limites des frontières que nous venons d'énumérer doit rester en la possession des Kurdes et nous en appelons à la justice et aux droits des nations pour plaider notre cause devant l'Europe.

2°. Nous demandons enfin cette indépendance qui nous est dûe et qui seule nous permettra de lutter à armes égales dans l'arène du progrès et de la civilisation.

PUBLIC RECORD OFFICE
Reference:— F.O. 608 95
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON

بەڵگەنامەی ژمارە: 1

14.17

civilisation, d'exploiter les richesses de notre pays et de vivre en paix avec nos voisins.

Nous prions par conséquent Son Excellence le Haut Commissaire de Sa Majesté Britannique d'avoir l'obligeance de communiquer nos réclamations à son Gouvernement et d'agréer, l'expression de nos sentiments les plus distingués.

COMITÉ DE L'INDÉPENDENCE KURDE.
Secrétaire Général
(Signé) SUREYA BEDIR KHAN.

Reference:- F.O. 608 95

بەڵگەنامەی ژمارە: 2

MINISTERE de la GUERRE

Erzéroum le 2/I/25.

Le club du Kurdistan "L'INDEPENDANT" augmente son activité; nous avons donné des ordres pour le surveiller de très prés. Ce club a des espions parmi nous qui l'avertissent de nos projets. Les membres du club se réunissent officiellement à Diarbékir, mais ils ont des réunions secrètes en différents endroits, surtout à Mardine, et sont en relation avec les agents anglais. Nous avons donné des ordres au Commandant des forces nationales en vue de surveiller et de découvrir les membres de ce club.

Commandant du I5eme Corps.

بەڵگەنامەی ژمارە: 3

MINISTERE de la GUERRE

Erzéroum le 6/I/35.

Je suis tout à fait convaincu que le club Kurde à des relations avec les Anglais.

Un de nos détachements a surpris un blokhaus près de Ras-El-Ain où il a trouvé des appareils téléphoniques et de télégraphie s/fil. Par ordre de l'Etat-Major du I5eme Corps on a ouvert une enquête en vue de rechercher la provenance de ces appareils et les postes avec lesquels ils correspondaient. Les détails suivront.

Commandant du I5eme Corps.

++++++++++++++++++++++

بەڵگەنامەی ژمارە:4

N° 38

Tiflis le 29 Avril 1919

Le Lt Colonel CHARDIGNY, chef de la Mission Militaire Française au Caucase, à Monsieur le MINISTRE DE LA GUERRE
Etat-Major de l'armée
(2-me bureau)

OBJET:
Au sujet de la question kurde.
==========

J'ai l'honneur de vous adresser ci-joint, à titre de renseignement, une lettre du chef Kurde Kiamil Bey, avec lequel je suis en relation depuis près de 2 ans, et que je considère comme un honnête homme, ami sincère des Alliés.

J'ignore si le commandement anglais utilise les services du sénateur Kurde Séid-Abdul-Kader, comme le croit Kiamil Bey, mais le fait ne me surprend pas autrement, car j'ai déjà constaté avec quelle facilité les Anglais accordent leur confiance à leurs pires ennemis de la veille, dans l'espoir de les rattacher à leur cause.

Je citerai seulement 2 cas analogues, qui m'ont tellement surpris que j'ai cru devoir en faire part au Commandement anglais.

I-/ La nomination du docteur Soultanof, turcophile connu et actif, comme gouverneur général musulman de la province contestée de Karabagh-Zanguézour.

2-/ La reconnaissance du chef assyrien Aga-Petros, dont tous nos officiers connaissent le rôle plus que suspect dans les évènements de l'été dernier à Ourmia, comme représentant et chef temporaire des réfugiés assyriens de Bakouba.

Quoiqu'il en soit et quelles que puissent être les relations du Commandement anglais avec Séid-Abdul-Kader, j'estime qu'il serait, dans tous les cas, bon d'utiliser Kiamil Bey, au moins comme source de renseignements et de l'appeler dans ce but à Constantinople.

C'est un homme intelligent, cultivé, parlant et écrivant bien le français auquel il est possible d'accorder plus de confiance qu'à un ennemi de la veille.

بەڵگەنامەی ژمارە:5

Tiflis le 28 Avril 1919

Monsieur le Colonel Chardigny ,

J'ai l'honneur de vous communiquer ce qui suit:
Il y a quelques jours, on m'a prié de rentrer dans une organisation politique Kurde, qui, soi-disant, serait créée pour la prospérité du Kurdistan, en me déclarant cependant qu'on ne me ferait connaitre le but de cet organisation qu'à la condition d'en faire parti. Je suis pourtant parvenu à savoir que le chef de cette organisation était le sénateur Kurde Séid Abdul-Kader, qui, pour moi, est une personne très suspecte. J'ai donc refusé de prendre part à une organisation en tête de laquelle se trouve le nommé Abdul-Kader qui a été toujours hostile aux Alliés durant la guerre. Du reste, personne n'ignore qu'il avait rassemblé des forces Kurdes qui ont combattu contre les Russes, sous le commandement de son fils Séid Mahomed, dans les environs de Bachkala sur la frontière persane.

D'autre part, j'ai appris qu'Abdul-Kader était en rapport avec le commandement Anglais à Constantinople. Je pense donc qu'il serait nécessaire de prévenir les Anglais de se méfier de lui. Ce même Abdul-Kader est le fils du feu Séid Taha, chef religieux du district de Chemdinane dans le Sandjak de Hékarie. Il y a une trentaine d'années, tous deux avaient attaqué les villages persans sur la frontière turque. La Russie ayant protesté contre ces attaques, le Sultan Abdul-Hamid a envoyé mes deux frères ainés, Médjib et Bahri Pacha, pour les arrêter et les conduire à Constantinople d'où ils furent expédiés à la mecque, où le père Séid Taha est mort et le fils Abdul-Kader, à la suite ,de la déclaration de la constitution en Turquie, est rentré à Constantinople, où il fut nommé sénateur après avoir adopté le programme du Comité Union et Progrés.

Veuillez agréer, Monsieur le Colonel, l'assurance de ma considération distinguée.

Kiamil Bédir Khan

بەڵگەنامەی ژمارە:6

Kurdish Affairs and Cabinet:-

It is very reliably reported that the Turkish Government summoned a delegation of the Kurdish notables residing here to explain the activities of the Kurdish party.

A delegation under the presidency of Sheikh SEYID ABDUL KADER Effendi and comprising MEVLAN ZADEH RIFAAT Bey, journalist, EMIN ALI BEY, former official at Adrianople of the Ministry of Justice, and EMIN Bey, a Kurdish notable, attended at the Sublime Porte and were received by AVNI Pasha, Minister of Marine, AHMED ABUK Pasha, ex Minister for War and the ex-Sheikh-ul-Islma HAIDAR Effendi.

These Ministers asked the delegation for explanations on their recent activities and desired to be informed on what authority the Kurdish party were negotiating with the British in Constantinople on matters relating to Kurdistan. This, they pointed out, was a purely interior question the decision of which depended on the Porte, which was in a position to grant a large autonomy to the Kurds.

MEVLAN ZADEH RIFAAT Bey, speaking on behalf of the Sheikh SEYID ABDUL KADER Effendi, replied that according to the Wilsonian principles every nationality had the right to work for their own welfare and that the Kurds were convinced that the only Power which could assure them freedom and security was Great Britain. They had therefore considered it desirable to approach the British Authorities. He asked how it could be possible for the Turkish Government to grant any form of autonomy to the Kurds seeing that the Turks themselves were not sure of their own position.

This last question angered AHMED ABUK Pasha who jumped up from his chair and said that the Government was now stronger than ever; that they had decided not to hand over a foot of land to any intruder whatever; that orders had been given to all army commanders in the Caucasus to oppose any advance of foreign troops and not to allow the installation of the Armenian refugees.

AHMED/

بەڵگەنامەی ژمارە:6

AHMED ABUK Pasha stopped there having been brought to order by a look from AVNI Pasha.

بەڵگەنامەی ژمارە:7

\- 3° Télégramme chiffré

Erzéroum, le 2I - 9 - 35

AU MINISTRE DE LA GUERRE

Il ya eu, la semaine dernière, quelques rencontres entre Kurdes dans la zône Viranchehir - Sinérek .

Les Kurdes des environs de Viranchéhir, Sivérek, Harpouts, Enézé, prennent une attitude nettement hostile contre le Club Kurde qui fait de la propagande anglaise et contre les gens qui demandent un Kurdistan indépendant .

....

Le Comt. du I5° Corps d'Armée
signé : Kiazim Karabékir .

بەڵگەنامەی ژمارە:10

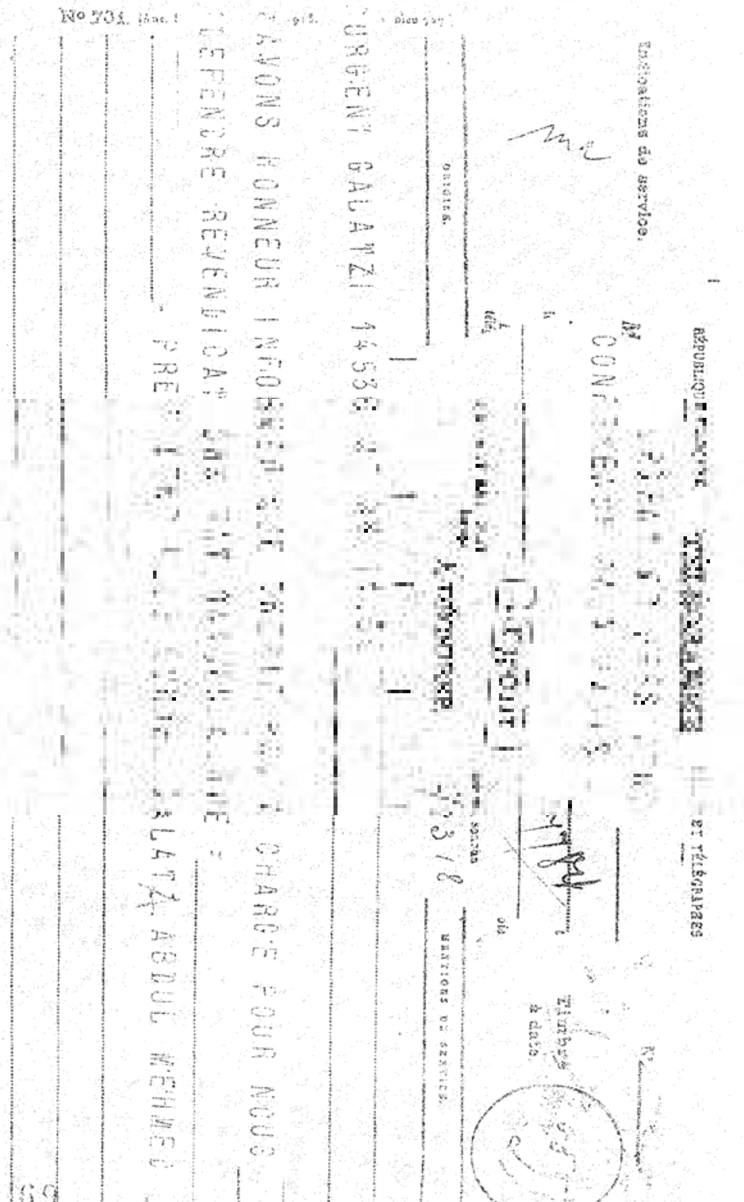

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE ... ET TÉLÉGRAPHES

CONFERENCE ...

URGENT GALATZI 14538

AVONS HONNEUR INFORMER ... CHARGE POUR NOUS

DEFENDRE REVENDICAT ...

PRE ... GALATZ ABDUL MEHMED

بەڵگەنامەی ژمارە:13

Paris, le 28 Octobre 1919.

Monsieur le Président,

J'ai l'honneur de faire parvenir, ci-inclus, à Votre Excellence, les deux lettres signées par Séid Abdul Kadir Effendi, Sénateur et ancien Président du Conseil d'Etat, en sa qualité de Président du Comité Central de la Ligue des Kurdes, pour être soumises à la haute appréciation du Conseil Suprême de la Conférence de la Paix.

Je me permets d'ajouter qu'avec l'arrivée au pouvoir du Comité Union et Progrès, le sort de tous ceux qui aspirent à leur indépendance nationale sera compromis en Turquie par d'impitoyables persécutions, et il est du devoir humanitaire de votre conseil suprême, de prévenir de nouvelles effusion de sang.

Un autre moyen d'assurer la tranquillité dans le Kurdistan, c'est l'abandon du projet de diviser ce pays en deux parties et de les soumettre ainsi à deux mandats différents.

Son Excellence
Monsieur Georges C L E M E N C E A U
Président de la Conférence de la Paix.

بەڵگەنامەی ژمارە:13

Ni au point de vue ethnique, ni au point de vue géographique, le Kurdistan ne peut être divisé. Mais si l'on n'en forme qu'un seul pays soumis au mandat d'une puissance soucieuse de réorganiser le Kurdistan, celui-ci constituera un facteur puissant d'ordre et de paix. Il jouera également le rôle de tampon dans la nouvelle organisation de l'Asie Mineure.

Il est fort regrettable que les Commissions des Puissances Alliées, au Kurdistan, aient systématiquement écarté les Kurdes, pour n'entendre que les autorités turques qui les ont induites en erreur au sujet des revendications kurdes.

Veuillez agréer, Monsieur le Président, l'hommage de mon profond respect.

CHERIF

Président de la Délégation Kurde.

بەڵگەنامەی ژمارە:14

Constantinople, le 2 Octobre 1919.

Monsieur le Président,

Les bruits ayant trait au partage du Kurdistan en deux zones différentes, Kurdistan du sud et delui du nord, et leur attribution à deux grandes Puissances distinctes ne cessent de circuler. Je me permets d'attirer respectueusement l'attention bienveillante de Votre Excellence, sur le fait qu'un tel démembrement du Kurdistan ne saurait jamais de nature à raffermir la situation dans l'Orient proche.

Le Kurde qui, là où il n'a pas été sous la contrainte du Gouvernement Unionste, a refusè de tirer sur les forces alliées et qui a protégé les arméniens dans les contrées où les turcs n'avaient pas imposé leur domination, attend de la justice de la Conférence que l'on reconnait le Kurdistan un état indivisible.

En réalité le Kurdistan dans les limites que nous avons l'honneur de soumettre à la Conférence forme un tout ethnique vouloir le diviser et ne donner les mandats à des puissances différentes serait perpètuer dans ces parages un état de trouble indéfini.

Je suis Monsieur le Président, de Votre Excellence le trés humble et le trés dévoué serviteur.

(Signè) Sénateur : Séid Abdul

Pour Monsieur le Président
du Conseil Suprême, à Paris.

Président du Comité Centrale de
la Ligue des Kurdes.

بەڵگەنامەی ژمارە:15

Constantinople, le 2 Octobre, 1919.

Monsieur le Président,

Je me permets d'attirer l'attention bienveillante de Votre Excellence sur les faits suivants qui se passent en Turquie.

Au début de l'armistice, le Gouvernement Turc s'est montré assez tolérant et ne s'est pas opposé à ce que les Kurdes, se conformant aux principles de nationalité, préparent la voie à leur émancipation.

Tout en respectant les institutions politiques arméniennes, grecques, et izaraelites, le Gouvernement Turc finit par fermer nos Clubs, arrêter nos émissaires et intercepter notre correspondance, par conséquent, les Commission d'enquête envoyées au Kurdistan ne peuvent pas se rendre compte dans les conditions actuelles des aspirations du peuple Kurde.

Les Kurdes animés d'une ardeur nationaliste impétueuse peuvent bien se défendre les armes à la main et chasser de leur pays les imposteurs. Mais avant d'en arriver là nous voulons épuiser tous les moyens pacifiques et éviter des troubles que les agents Unionistes pourraient crèer dans les centres où habitent aussi les Turcs.

Nous prions Votre Excellence, de vouloir bien user de sa Haute influence auprés du Gouvernement de Constantinople pour qu'il cesse de tracasser la nation kurde.

Dans l'espoir et dans l'attente de cette heureuse intervention je suis, de Votre Excellence le trés humble et dévoué serviteur.

(Signé). Sénateur : Séid Abdul

President du Comité Central de la Ligue des Kurdes.

our Monsieur le Président du Conseil Suprême à Paris.

بەڵگەنامەی ژمارە:16

PARTI DEMOCRATE KURDE

AU HAUT COMMISSAIRE DE SA MAJESTE BRITANNIQUE

EXCELLENCE,

Nous vous demandons très respectueusement l'autorisation d'exprimer nos profonds remerciements à Votre Excellence pour avoir transmis notre mémorandum du 31 Aout au sublime Gouvernement Britannique, et nous avons également l'honneur de soumettre la présente requête à votre bienveillante attention :

1 - Nous sommes convaincus que les autorités britanniques sont entièrement au courant et connaissent le caractère exact des Forces Nationales récemment organisées en Anatolie. Il est déjà de notoriété que les Kurdes en général, et particulièrement les Kurdes éclairés s'opposeront de toute leur force au moindre mouvement qui aurait lieu dans le Kurdistan contre la volonté et le désir de l'Angleterre.

Ainsi que nous l'avons déjà indiqué dans notre précédent mémoire, nos ennemis intérieurs et extérieurs mettront tout en oeuvre pour montrer le Kurdistan travaillé par la révolution; ils susciteront des obtsacles aux aspirations et à l'idéal kurde; tous les moyens leur seront bons pour induire les Kurdes en erreur en vue de satisfaire leurs égoiste et basse ambition.

Votre Excellence comprendra qu'après une guerre qui a été si désastreuse pour les Kurdes, ceux-ci ne soutiennent jamais un mouvement aussi aventureux et n'y prennent point de part. En conséquence, nous prions, Votre

بەڵگەنامەی ژمارە:16

Excellence de croire que le véritable bloc national kurde n'a point participé au mouvement d'Anatolie. Si cependant une participation kurde se manifestait en cette agitation, Votre Excellence admettra également que cette participation peut être limitée à quelques cas exceptionnels et individuels dans lesquels les personnes ont été induites en erreur et tenues dans l'ignorance de l'attitude et des intentions réelles des dirigeants des dites Forces Nationales.

Nous nous proposons donc de soumettre à Votre haut jugement un point d'une importance et d'une urgence considérables. Selon notre humble avis, le meilleur moyen de mettre une fois pour toutes un terme à de tels troubles et désordres en Asie Mineure, serait d'assurer immédiatement et sans plus de délai l'indépendance d'un Kurdistan Uni dans ses frontières naturelles et nationales. Les Kurdes qui sont généralement avides d'une indépendance et de liberté, ne pourront constituer un facteur de paix dans le monde que lorsqu'ils pourront vivre dans de telles frontières et sous la bannière d'un Kurdistan autonome. Nous sommes convaincus que le moment opportun est arrivé pour le Gouvernement Britannique de nous faire connaître à nous-mêmes sa propre décision et de nous prouver que les espoirs fondés jusqu'ici sur l'appui anglais n'étaient pas basés sur de vaines imaginations.

2 - La politique suivie par les Turcs a toujours consisté à réprimer les ambitions et les visées nationales Kurdes; cette politique continue encore aujourd'hui avec rigueur et violence. Pour prouver la véracité de ce que nous avançons nous nous permettrons de citer quelques cas à titre d'exemple. Le gouvernement central a envoyé à Diarbékir un vali qui n'hésite nullement à appliquer contre les Kurdes le plus cruel des systèmes d'administration. Son but principal et de tuer et de déraciner nos aspirations nationales. Toutes les pétitions portant des noms ou des signatures kurdes ne sont aucunement prises en considération. En réalité, nous ne saurions imaginer ou nous

rappeler de régle plus tyrannique que celle que les Turcs continuent à appliquer sans rougir. Les portes de leurs commissariats de police et de leurs tribunaux sont de fait closes à toutes les applications de notre population. Il est superflu de donner ici les détails des vexations et des tourments que l'on fait subir, à leur départ, aussi bien qu'à leur arrivée, aux Kurdes envoyés aux Kurdistans. Les sections de Diarbékir et de S'irt de l'Association pour le progrés du Kurdistan ont été supprimées de force par les autorités turques. En dépit des efforts répétés du Comité - qui travaille pour le salut de notre nation - ces deux sections sont encore actuellement closes. A Orpha (l'ancienne Edisse) les autorités turques ont résolu de ne pas permettre l'ouverture en cette ville d'une section de la dite Association. Notre propre Parti Démocrate continue à ne pas être reconnu par le Ministère de l'intérieur. Toutes ces rigoureuses et injustes mesures démontrent le cruel traitement infligé à notre peuple. Le fait que les autorités turques ont présenté comme un "simple brigandage" les récentes manifestations de Diarbékir en faveur de l'autonomie prouve une fois de plus que les Turcs persistent dans leurs intentions de vouloir maintenir notre nation sous le joug.

En conséquence, nous sommes convaincus que le Puissant Gouvernement Britannique ne refusera pas son assistance et son appui à un peuple qui met tout son espoir en l'Angleterre.

3 - Les autorités turques accordent toutes sortes de secours et d'assistance à leurs propres réfugiés du vilayet d'Aidin. Mais en ce qui concerne les malheureux réfugiés Kurdes que le gouvernement a, pour des raisons spéciales, expatriés durant la guerre dans l'intérieur de l'Anatolie, rien n'a été fait. Les milliers de misérables familles kurdes ne reçoivent aucun secours et il ne leur est accordé aucune facilité pour le rapatriement dans leurs foyers. Non seulement ils ne sont pas préservés du danger de mourir de faim ou d'autres privations, mais encore ils sont abandonnés à leur sort, et même

بەڵگەنامەی ژمارە:16

soumis à toutes sortes de véxations et de mauvais traitements de la part des Turcs. Or, cette conduite barbare des Turcs envers les Kurdes ne peut être interprêtée que comme une politique résolue d'extermination et d'absorption de nos frères.

4 - Nous supplions donc Votre Excellence de bien vouloir inciter votre Haut Gouvernement à faire certaines démarches concernant les points mentionnés ci-dessus, et de condescendre à nous renseigner sur les mesures que l'on prendra renfonçant ainsi les espoirs que nous fondons sur l'Angleterre.

Nous vous prions d'agréer l'assurance de notre profond respect et hommage et nous demeurons, de Votre Excellence les très humbles et très obéissants serviteurs

Le Secrétaire Général du Parti
Démocrate Kurde

Avocat   Homme de Lettres   Négociant.

Stamboul, le 8 Octobre 1919

بەڵگەنامەی ژمارە:17

A N N E X E N° 5

PARTI DEMOCRATE KURDE

AVENUE DE LA SUBLIME PORTE

STAMBOUL

AU HAUT COMMISSAIRE DE SA MAJESTE

BRITANNIQUE

EXCELLENCE,

Le Comité du parti National Démocrate Kurde demande très respectueusement l'autorisation de soumettre ce mémoire à la haute attention de Votre Excellence.

Tous les Kurdes éclairés appartenant à notre parti apprécient hautement et avec remerciements le fait que la noble nation Anglaise, à la tête de ses alliés et associés a lutté et versé le sang de ses braves enfants pour la cause sacrée de la démocratie, et pour la protection des droits et des intérêts des nations opprimées; ils croient fermement que les grandes Puissances Alliées appliqueront également les principes du Président Wilson en faveur de la nation kurde en lui garantissant la liberté et le droit de développement. Car les Kurdes sont, eux aussi, parmi les peuples opprimés et méritent par conséquent d'être libérés. Il y a près de quatre siècles, la nation kurde fut, par les efforts d'un de ses chefs placée sous la domination turque en vertu d'un traité dont les conditions n'ont malheureusement jamais été remplies au cours de l'administration des affaires kurdes par les Turcs. En réalité, les Turcs n'ont jamais réussi à améliorer le sort des Kurdes. Et c'est à cause de la mauvaise administration des Turcs et de leur mépris du traité que les Kurdes se sont maintes fois révoltés; par suite de certaines raisons, ils demeurent encore sous le joug turc et n'ont pas réussi à recouvrer leur indépendance.

Après la grande Révolution Ottomane de 1908, les

بەڵگەنامەی ژمارە:17

Kurdes éclairés ont travaillé patiemment et avec ardeur à
atteindre leurs buts nationaux, et ils n'ont épargné ni les
sacrifices ni les privations.

Mais aujourd'hui, les jeunes Kurdes éclairés applau-
dissent sincèrement et avec joie à l'ère de liberté et de
démocratie qui s'ouvre sous les auspices de la Grande Bre-
tagne et de ses Alliés.

Il est regrettable que les penseurs kurdes n'aient
pas négocié une entente avec l'Angleterre avant que la guerre
eût éclaté. Nous vivions alors sous un gouvernement tyrannique
et nous ne trouvèrent aucun encouragement auprès des autori-
tés britanniques, de sorte que nous fûmes contraints de pren-
dre part à une guerre qui a causé à notre nation d'immenses
pertes de vies et de biens.

Nous nourrissons cependant l'espoir que la grande
Nation Anglaise ne s'abaissera pas à nier notre droit natio-
nal à l'existence et à l'indépendance dans les limites de
nos frontières.

De même que nous avons déclaré l'autre jour à la
Commission Américaine d'Enquête que les Kurdes cultivés ne
désirent que l'aide et les conseils de l'Angleterre, nous
répétons ici que nous requérons de votre Honorable et Noble
gouvernement de reconnaître notre indépendance; de guider et
de conduire notre nation dans la voie de la civilisation et
enfin d'assurer le maintien de notre indépendance contre nos
ennemis extérieurs et intérieurs.

Tout Kurde doué de quelque bon sens est convaincu
qu'un futur Kurdistan ne peut vivre et prospérer sans la
bienveillance et le secours de l'Angleterre. Nous sommes
tous prêts à placer les destinées de notre contrée sous les
auspices de l'Angleterre, et, en retour, de faire tout ce qui
est en notre pouvoir pour satisfaire et pour servir cette
puissance. Si l'Angleterre consent à nous aider dans nos vi-
sées et aspirations, non seulement elle nous remplira d'une

impérissable gratitude mais encore elle dominera les coeurs reconnaissants et fidèles de nos descendants.

Excellence! nous pouvons dorénavant multiplier nos appels à votre généreuse attention, et nourrir l'espoir que nos supplications rencontreront un bienveillant accueil. Pour le moment, nous prenons la liberté de soumettre à Votre Excellence une double requête.

1 - Il y a des milliers de familles kurdes exilées de leurs foyers en différentes parties de l'Anatolie. Ces malheureux réfugiés deviennent les victimes de la famine, de l'extermination et de l'absorption par les Turcs. En dépit de nos pétitions et de nos appels répétés, le gouvernement ottoman fait la sourde oreille. Au nom de l'humanité et de la "bonne foi" Anglaise, nous vous prions d'user de votre pouvoir considérable en faveur de ces pauvres familles kurdes affamées et de les rapatrier.

2 - Le gouvernement turc nous prive de notre droit élémentaire à former parmi nous des associations et des partis politiques, et nous soumet à un régime d'oppression et de persécution. Nous prions également Votre Excellence de veiller à ce qu'il soit mis un terme à ces vexations inutiles et dépourvues de toute signification.

Nous avons l'honneur d'être de Votre Excellence les très obéissants serviteurs

Le Secrétaire Général du Parti Démocrate Kurde

بەڵگەنامەی ژمارە:18

-:-:-:-:-:-:-:-:-:-

8°) Telégramme Chiffré

même date

Au ministre de la Guerre.

Nous sommes tout à fait certains maintenant:

I°-que le Club............

I°-Que le Club Kurde de Diarbékir qui s'occupe de la création d'une république au Kurdistan est soutenu financièrement par les Anglais.

2°-Que c'est un club qui alimente les bandes Kurdes de Dersim qui ont pour Mission de combattre les forces du mouvement national.

....

Le Commandant du I5° Corps d'Armée.

Signé: Kiazim Kiarabékir.

-:-:-:-:-:-:-:-:-:-:-:-:-:-:-

بەڵگەنامەی ژمارە:19

Diarbékir le 30/IO/I9.

30-10

Le Gouverneur F A I K A L I

au Ministre de l'Intérieur.

Entre le club KURDE protégé des Anglais et les Chefs de tribus KARA KITCHI existait un différend au sujet de l'indépendance du KURDISTAN. Pour aplanir ce différent le Chef ABDULLAH fils de HALIL BEY avait invité chez lui d'autres chefs nommés ABDUL KADER et son frére MAHMOUD. Au milieu du repas les partisans d'ABDULLAH voulurent les assassiner par surprise; MAHMOUD a été tué ABDUL KADER a pu se sauver. L'assassin s'est réfugié avec 40 cavaliers, chez un autre chef à OURFA, où il a attaqué les fidéles au Gouvernement et troublé la paix de la Préfecture. ABDULLAH vient d'être arrêté, blessé par un détachement lancé à sa poursuite; on a trouvé pas mal de documents sur lui.

Le Gouvernaur

FAIK ALI.

بەڵگەنامەی ژمارە:23

COMITÉ DE L'INDÉPENDANCE KURDE
کرد استقلال
قومیته سی

MONSIEUR GEORGES CLEMENCEAU.
Président de la
CONFERENCE DE LA PAIX.
à Paris.

بەڵگەنامەی ژمارە:23

LES REVENDICATIONS ARMENIENNES ET LES PREUVES SUR LES QUELLES ELLES SE BASENT.

Monsieur le Président,

Ce n'est qu'aujourd'hui, que nous avons pu nous procurer une copie du mémoire présenté à la Conférence de la paix, en date du 12 Février 1919, par Messieurs Boghos Nubar et A.Ahronian, au nom de la nation Arménienne. Nous avouons franchement qu'il nous a fallu beaucoup de patience pour pouvoir terminer la lecture de toutes ces prétentions basées sur des preuves inexactes, des dissertations falsifiées, et des statistiques inventées.

Mais nous avons surmenté la colère et le dégout légitimes que nous ressentions de la lecture de ces allégations; et nous avons lu et relu ces lignes accusatrices.

Nous allons maintenant assayer de les réfuter phrase par phrase.

LE mémorandum Arménien dit :-

" Toute l'histoire de l'Arménie sous la domination
" Ottomane depuis six ciècles n'a été qu'un long
" martyrologe avec des massacres périodiques."

Ne fallait-il pas accompagner cette accusation d'une p preuve patente,-n'était-il pas nécessaire de donner les dates, les lieux, et les temoins de ces persécutions? Mais non, Messieurs les Arméniens se contente d'avancer qu'ils ont été massacrés périodiquement depuis six ciècles par les musulmans, et savent pertinément qu'ils seront crus, car ils ont fait une si intense propagande de calomnie dans toute l'Europe depuis de trente ans qu'ils sont assurés de trouver des oreilles bienveillantes pour les écouters.

Nous laisserons à l'Encyclopédie Britannique le soin de repondre à cette accusation. En effet on y lit :-

"Apres la prise de Constantinople en I453,Mohamed II
"organisa ses sujets Chrétiens,en communité ou 'millet'
"sous un chef ecclésiastique,auquel il octroya l'autorité
"absolu dans les affaires civiles et réligieuses. Sous ce
"système l'Evéque Armenien de Brousse qui fut nommé Patriarche
"de Constantinople par le Sultan,devint le chef civil et
" religieux de sa communauté et fut reconnu comme tel un
" membre officiel du gouvernement Impérial,avec le rang de
" Vézir. Il avait,pour l'assister,un conseil composé
" d'Eveques et d'autre clergé,et était représenté dans chaque
" province par un Eveque. Cet 'Impérium in Impéria' assura
" aux Arméniens une position bien définie aux yeux de la loi.
"....Quand Abdul-Hamid monta au trône la condition des Armén-
" iens était meilleure qu'elle n'avait jamais été sous les
" Osmanlis,mais avec la fin de la guerre de I877-78 la question
" arménienne naquit...."

Plus loin le mémorandum dit:

" Moins d'un an après la constitution ont eu lieu les massacres
" d'Adana où environ 200,000 arméniens périrent."

Comme ne pas dire que le mémorandum Arménien ment effrontément en avançant la mort de 200,000 des leurs dans les massacres d'Adana,vu que d'après le Livre Jaune du Gouvernement de la République Française toute la population du Vilayet d'Adana est de 500,439,- dont 403,439 Musulmans et 97,000 seulement Arméniens
Un peu plus bas,oubliant cette allegation;le mémorandum dit textuellement:-

" Avant la guerre,il n'y avait en Cilicie que 200,000 Syriens,
" alors que le nombre des Arméniens s'élèvait à plus de 200,000,
" malgré l'énorme émigration provoquée par les massacres d'Adana
en I909."

بەڵگەنامەی ژمارە:23

Si on a massacré 200,000,et qu'un grand nombre ait émigré ce qui,entre paranthèse,est absolument faux,car il n'y a point eu d'émigration arménienne de Cilicie à cette date, mais qu'au contraire,un grand nombre d'Arméniens émigrés avant la constitution ont rentré dans le pays,-- coment pouvait-il rester plus de 200,000 Arméniens dans cette partie de l'Empire Ottoman ?

La Délégation Arménienne,en citant les raisons pour lesquelles l'Europe doit leur donner un Empire dit :-

" .... on les trouve enfin au Caucase,où - sans parler des
" I50.000 soldats arméniens qui servaient dans l'armée Russe
" sur tous les fronts,- une armée de 50.000 soldats et des
" milliers de volontaires se sont battus sans répit sous le
" commandement suprême du Général Nazarbekian,etc..."

- mais elle oublie d'ajouter la lache trahison par laquelle ces troupes Arméniennes firent évacuer aux Anglais Bakou,ce qui d'ailleurs ne doit point nous surprendre,puisqu'ils ne firent que répéter ce qu'avait leur grand roi Tigran à son allié et beau-père :

Le mémorandum Arménien dit:-

" Les Arméniens qui depuis des siècles ont été soumis à la
" domination Ottomane,se sont répandus dans toutes les parties
" de l'Empire. Un grand nombre a émigré à l'étranger,- en
" Russie,- en Amerique,pour fuir la tyrannie. Il est certain
" que la majeure partie de ces émigrés rentreront dans leur
" patrie libérée. En consequence,les statistiques qui doivent
" entrer en ligne de compte sont celles d'avant la guerre;
" Les massacres Hamidiens de I894-96 non seulement firent
" 300.000 victimes,mais provoquèrent l'émigration d'une partie
" considérable de la population. Il est inadmissible que les
" crimes puissent profiter à leur auteur,et que le résultat

" que se proposaient leur abominable dessein d'assurer la
" majorité et la suprèmatie aux Turcs soit atteint. La voix
" de tous les Arméniens, des vivants et des morts, doit être
" entendue. Si les Arméniens n'ont pas la majorité absolue
"" sur l'ensemble de toutes les races dans les vilayets arméniens
" ils sont en majorité si on les compare à chacune d'elles.
" Avant la guerre, et malgré les émigrations de la fin du dernier
" siècle, le nombre des Arméniens dans les six vilayets dits
" arméniens: les vilayets de Trébizonde et la Cilicie, était
" supérieur à celui des Turcs et des Kurdes réunis. Il y avait
" I,403,000 Arméniens contre 943,000 Turcs et 482,000 Kurdes."

Oubliant ces chiffres dans son annexe N° 2, le mémorandum donne un nombre de Turcs et des Kurdes de I,425,000, et classe séparément 203,000 Kilizbaches, Fellahs et Yézidis, qui cependant sont belle et bien des Kurdes, et 2I0,000 Lazes, Tcherkesses, Arabes et Persans, qui sont des musulmans. Si nous acceptons ces chiffres comme exactes nous verons que là où ils prétendent être en majorité, d'après leurs leur propre donné ils sont I,403,000 contre I,838,000; et ce chiffre est donné par le dit mémorandum sans citer aucune preuve ou autorité quelconque.

Accepant le point de vue arménien et prenant en consideration, même le nombre des morts, nous allons donner le resencement fait par le Général Zèlenji, et cité par l'Encyclopédia Britannica, la population des dits neuf vilayets:

Arméniens ....9I3,875 ou I5 %
Autres Chrétiens....632,875 ou II %
Musulmans..........4,453,250; ou 74 %

Dans les cinq villayets d'Erzérum, Van, Bitlis, Kharpout, Sivas, Diarbékir, qui conteinnent le plus d'Arméniens, la population est :

Arméniens............632,250 ou 24 %
Autres Chrétiens.....I79,875 ou 7 %
Musulmans...........I,828,870? ou69 %

بەڵگەنامەی ژمارە:23

et dans les sept Cazas où la population est en majorité Arméniens la proportion est:-

Arméniens..........	184,875	ou	65 %
Autres Chrétiens...	1,000	ou	3 %
Musulmans...........	88,650	ou	32 %

La délegation arménienne est si sure de ne point arriver à prouver que sa nation a la majorité en Kurdistan,qu'elle avance tout de suite une autre preuve pour obtenir l'annexion du patrimoine Kurde à l'Arménie. En effet,quelques lignes plus loin,nous lisons :

" D'ailleurs,le nombre n'est pas le seul facteur qui doit
" servir à determiner l'attribution des territoires et
" des frontieres de notre état. On doit tenir compte non
" seulement des morts,mais du dégré de civilisation,et
" du fait que les Arméniens sont le seul élément actuel-
" lement de constituer un état apte àla civilisation et
" au progrès."

Nous ne répondrons point de nous-mêmes à cette vantardise.mais nous nous contentons de citer textuellement les lignes suivantes, de 'La Géorgie et la guerre actuelle,'-brochure publiée en 1915:

" Il est vrai que dans certaines villes et même à Tiflis
" les arméniens sont très nombreux,mais leur rôle res-
" semble à celui des juifs de la Pologne,de Varsovie.
" Les Arméniens sont les détenteurs du capital marchand
" et usurier,par lequel ils exploitent la population
" Caucassienne d'une manière impitoyable,partout où ils
" sont,-dans les villages aussi bien que dans les villes.
" L'Arménien des villes du Caucase c'est le type de
" marchand ou d'usurier,cela veut dire,un fléau de Dieu,
" surtout pour l'agriculteur,qui est exploité et ruiné
" par lui systématiquement. Voilà la cause principale
" de la haine dont les Arméniens sont les objets au
" Caucase....leur oeuvre néfaste désagrège complètement
" chaque société où ils pénètrent.Leur cri dans l'Europe

بەڵگەنامەی ژمارە:23

-6-

" tout entiere qu'ils sont des éléments civilisatrices du
" Caucase n'est qu'une invention. Le marchand et l'usurier
" étrangers ne peuvent jamais jouer un rôle civilisatrice
" parmi un peuple."

Craignant que l'Europe n'ait entendu parler de la manière dont les Arméniens onr agi et continuent à agir vis-à-vis des musulmans depuis 1914, la délégation arménienne veut la rassurer par les lignes suivantes:

" Les populations non-arméniennes, qui se trouveront englobées
" dans l'Etat Arménien, jouiront des libertés garanties par
" les principes admises par la Conférence de la Paix."

Les très douteuse validité de ces garanties libérales est deja démentie par les actes de barbaries commises par ces Arméniens à Van,- Bitlis,- Erzéroum, etc, etc, au cours et pendant l'occupation russe. Le Commandant russe, indigné, fut obligé d'en pendre quelques uns pour arrêter leurs cruautés. Lorsque ces localités furent reprises par les troupes turques, on y trouva des traces innombrables de ces férocités arméniennes. Un témoin oculaire, mort depuis des suites de ses blesures, nous raconta, sous la foi de serment, avoir trouvé à Bitlis, lorsqu'il y rentra avec l'armée turque, des jeunes filles Kurdes accrochées de leurs seins à des crochets dans les magasins de bouchers. Nous pouvons ajouter aussi les attaques et meutres commises contre les musulmans par les troupes Armeniennes, après l'armistice, à Beyrouth, à Alep; et pendant le sejour de la Legion d'Orient à l'ile de Chypres. Les autorités anglaises et françaises de ces contrées ne peuvent qu'affirmer ce que nos avançons.

La délegation arménienne fait suivre cette phrase par ces deux autres:

" I°. de ces populations, la plus importante partie est celle
" des Kurdes. Ils se divisent en sédentaires et en nommades.
" La plupart sont des montagnards et qui ont été toujours
" dans les mains du gouvernement turc des instruments de
" massacres. Leur évolution politique n'a pas dépassé le

بەڵگەنامەی ژمارە:23

"régime de la tribu. Les Kurdes sédentaires vivront en
" Arménie à l'abri des lois.Quant aux nommades,des lois
" spéciales régleront les conditions de la transhumances
" pour sauvegarder la sécurité du pays et empêcher les
" ravages.

" 2°.Il est à noter pourtant que,parmis les Kurdes,un bon
" nombre sont d'origine arménienne et que,une fois l'in-
" fluence turque éliminée,il sera facile d'établir une
" solidarité entre les deux races arméniennes et Kurdes,
" les Arméniens seront appelés à faire bénéficier les Kurdes
" des bienfaits de la civilisation dans l'intéret mutuel des
" deux peuples."

La délegation arménienne,qui accuse les Kurdes d'avoir été des pillards et des assassins,ne veut point citer,et pour cause,les circonstances dans lesquelles les Kurdes ont commis ces actes Nous l'avons dejà dit,et nous le répétons encore à toute l'Europe que le Kurde n'a jamais pillé ni massacré l'Arménien.Il s'est défendu contre les attaques arméniennes; mais pouvait-il faire autrement devant la trahison et les attaques lâches d'une race ingrate qu'il avait hospitalisé chez lui pendant des siècles,- avec qui il avait consenti à partager sa maison,ses terrains, par égard pour son malheur dont il avait ménagé la faiblesse ?

Le Kurde n'a point volé l'Arménien - car sa religion l'on empêche formellement,- ni ne l'a massacré,mais s'est défendu contreles sauvages agressions arméniennes. Nous défions la délegation arménienne de nous démontrer un seul cas ou les Kurdes aient pris l'initiative de massacres et de pillages. Au contraire,et cela de leur aveu même,durant ces quatre dernières années,malgré toutes leurs trahisons,des tribus Kurdes ont receuilli et protégé des centaines de milliers d'Arméniens. Les Arméniens peuvent ils nous montrer un seul cas ou un Arménien ait protégé un Kurde en détresse?

بەڵگەنامەی ژمارە:23

Qu'ont fait les Arméniens pour proteger les Kurdes lorsque les troupes du Tzar ont envahi une partie du Kurdistan ? N'est-ce point les Arméniens qui ont donné le signal de massacres et de pillages partout ou l'envahisseur a pénétré ?

Pour repondre à l'allegation des Arméniens au sujet de l'evolution politique de leur nation et celui des Kurdes, nous n'avons qu'à citer le grand Empire qui s'étendait à toute la Syrie, la Mésopotamie, l'Egypte et le Kurdistan proprement dit, fondé par le grand Saladin, - le royaume de NINIVE, - les principautés de DINVER, CHEHRY-ZOUL, - DER, - ARDILAH, - EMADIA, -KURKIL, -FINIK, -HAKKARI, - HASSAN-KEIF, - CTEMICH, -KEZEK, - Murdassi, - EKIL? - SASSOUN, -HISSAN, - KILIS, - CHEROUVAN, - DERZINI, - GUERDIKAN, - ITAK, - TERGUIL, - SUVEIDI, - SULEIMANIEH, - SAHRAN, - TERKOUR, - KALEI-DAVOUD, - PELINKAN, - BITLIS, CHIRVAN, - GARZAN, - BOUHKTAN.

Dans la prétention d'organiser les tribus nommades" nous lisons entre les lignes la décision d'exterminer ces honnêtes et braves montagnards.

Quant à leur prétention sur l'origine arménienne d'un bon nombre de Kurdes, elle est aussi fausse que le reste. Nous y répondrons en citant l'Encyclodédie Britanique :-

" Kurdes.= Auparavant il était considéré suffisant de les
" décrire comme les descendants des Carduques qui s'étaient
" opposés à la retraite des Dix Mille à travers les montagnes
" mais les recherches modernes ont retracé leur passé jusqu'à
" une période bien avant l'arrivée des Grecs. Aux premièrs
" jours de l'histoire les montagnes surplombant la Syrie étai-
" ent habitées par un peuple nommé les GUTUS, - titre qui sig-
nifie 'un guerrier' et qui était traduit en Assyrien par le
" synonyme GARDOU ou KARDOU. Précisement le terme utilisé
" par STRABON pour expliquer le nom de CARDACS. Ces GUTUS
" étaient une race assez puissante pour mériter d'être placée
" dans les premières inscriptions cunéiformes au même rang
" que les HITITES, les SUSIANS? ALAMITES, et les ASDEKIANS de
" BABYLONE.-"

Mais dans cette prétention aussi,nous sous-entendons que l'état liberal arménien se reserve le droit de convertir les Kurdes - qui auraient le malheur d'être englobés dans ses frontières,- à l'Arménisme,- sous prétexte de réparer l'injustice commise avant trize siècles et de réintegrer ses enfants perdus dans le tropeau.

Le mémorandum arménien réclame comme faisant partie de l'Arménie les vilayets de VAN,- BITLIS,- DIARBEKIR,- KHARPOUT,- ERZEROUM,- en se basant sur les raisons citées plus haut,et que nous venons de analyser. Nous N'avons à ajouter à cet analyse que les considérations suivantes :-

I°.Les Arméniens n'avancent aucune preuve sérieuse à l'appui de leur allegation.

II. Strabon,dans sa carte,n'a placé aucune de ces contrées dans les limites de l'Arménie.

III.Les conquêtes de Tigran ont êtê bien ephemères en Kurdistan et il en a été dépouillé dans sa vie même.

IV.La grande Encyclopédie Française définit le Kurdistan comme suit :

" Le Kurdistan s'étend de la province Perse de Lauristran à
" Kharpout au confluent des deux branches de l'Euphrate sur
" une longueur de 900 kilomètres du N-E au S-O et une largeur
" de IOO à 200 kilomètres 34° et 39° de latitude et 37° et
" 46° Long Est. Les principales vallées du Kurdistan le
" BATMANTCHAI de la rivière de BITLIS.,les deux ZABES de
" l'EDHEM, et de Chirvan. Le massif de ZAGRA et le lac de VAN
" sont comme la citadelle de cette population historique
" et belliqueuse."

V. NUTTALS, en définissant l'Arménie,dit :-"Un pays dans l'Asie
" Occidentale;à l'ouest de la mer Caspienne,et au nord
" des montagnes du Kurdistan.

VI. Le mémorandum soutien que DIARBEKIR était la capitale de Tigran,et que son vrai nom était Tigranocerte. Mais nous lisons dans "Les Homme Illustres" de Plutarque,les lignes suivantes;qui peuvent

-10-

nous fixer d'une manière précise, sur la valeur de cette assertion;

" Lucullus provoquait de toutes les manières Tigran à une
" bataille, mais rien ne put exciter des ennemis de fois
" battus. Alors Lucullus prit le partit de marcher contre
" Artaxata, capitale des états de Tigrane, ou étaient ses
" femmes et ses enfants...."

VII. Le même auteur en nous donnant une description du combat qui se livre entre les armées de Tigrane et du Lucullus, qui assiégeait Tigranocerte, dit :- "Lorsque Tigrane eut passé le mont Taurus et

"que paraissant à découvert avec son armée, il aperçut lui-même
" celle de Lacullus campée devant Tigranocerte....le lendemain
" dés le point de jour; Lucullus fait sortir son armée dans la
" plaine. Tigrane et son armée étaient sur la rive orientale
" de la rivière, qui; dans cet endroit, faisait un détour vers
" le couchant et laissait un gué facile."

Or, le tigre ne fait point de détour devant Diarbékir, et il n'y a pas de montagne qui s'appelle Mont Tauruset d'ou on peut apercevoire Diarbékir. Ceci prouve assez clairement que Diarbékir n'a point été Tigranocerte; quant à la capitale de Tigrane, Plutarque nous le dit clairement, c'était Artaxata.

La délegation arménienne en traitant de la question des frontières dit:-

" En ce qui concerne les frontières, nous devons appeler que,
" quand Abdul-Hamid fit tracer les limites administratives des
" vilayets il s'arrangea pour introduire arbritrairement dans
" chacun d'eux des régions non-arméniennes, de manière à
" assurer la majorité aux Turcs. Dans le même dessin il installa
" des colonies de Circassiens et d'autres musulmans émigrés de
" Russie ou des Balkans, au milieu des régions habitées par
" les Arméniens. Il faudra donc qu'une révision générale
des frontières soit faite, etc...."

On ne peut s'empêcher de ressentir un profond étonnement en lisant ces lignes. Si les Russes; les Bulgares, les Serbes et les Hellènes ont maltraité et persecuté les musulmans jusqu'à arriver à les obligerà quitter leur foyer.

بەڵگەنامەی ژمارە:23

est-ce la faute de l'Empire Ottoman ?

Si le gouvernement de l'Empire Ottoman n'a pas chassé ces malheureux émigrés qui lui venaient en de véritables loques humaines, le pouvait-il ? Si ces émigrés, considérant que la partie Européenne de l'Empire était menacé du même triste sort que leur sol natal, côute que côute, voulaient s'établir en Asie, le gouvernement Ottoman pouvait-il raisonnablement les en empêcher ? De l'aveu même des Arméniens leur race est éparpillée dans toute L'Asie, et on ne peut trouver aucune province ottomane où il n'y avait quelques Arméniens; vu cet état de choses, n'importe quel vilayet turc où il y avait une communoté arménienne peut être comprise parmi les régions habitées par des Arméniens. Dans ces conditions serait-il défendu à l'Empire ottoman de recueillir ces malheureux épaves de sa splendeur en Europe sur le terrain qu'elle possédait encore en Asie ? Il nous semble qu'une telle prétention dépasse toutes bornes. D'ailleurs nous l'affirmons, il n'y a jamais eu d'émigration en Kurdistan, et nous défions la délégation arménienne de nous prouver le contraire. Si elle le prétend, il faut qu'elle nous donne la date, le nomnre des émigrés, - les pays d'où ils prevenaient, et ceux où ils étaient installés, avec des preuves à l'appui.

La délégation arménienne demande la formation des commissions de délimitation, composées de délégués de puissances garantes, assistées de commissaires arméniens, chargées de fixer sur les lieux les frontières définitives de l'Arménie, ayant pleins pouvoirs de trancher souverainement toutes les difficultés qui se présenteraient avec les pays limitrophes lors de l'application sur le terrain du tracé de la carte, - et a bien soin d'en exclure les membres des pays limitrophes

Est-il nécessaire d'attirer l'attention sur cette demande ? Qui veut charger l'Europe D'être le bourreau des peuples dont le pays est convoité par les Arméniens ? Pourquoi la délégation arménienne veut-elle exclure de cette commission les délégués des pays limitrophes, si ce n'est point dans le but de les empêcher de défendre les droits sacrés de leur pays et empêcher la consommation de

l'horrible drame qu'elle veut faire commettre aux Etats Alliés.

Est-il nécessaire de discuter la demande de la délégation arménienne concernant les devoirs qu'assumeraient l'Etat Allié qui serait chargé d'un mandat en Arménie ? Enumérés dans le paragraphe 5, Lettres A,B,C,D,et E,ceux-ci,à eux seuls,suffisent pour prouver la mauvaise foi et l'égoisme criminelle de la délégation arménienne.

La délégation arménienne,en traitant de la population des territoires qu'elle convoite,dit:

" I. Jusqu'à la moitié du XVIII siècle la population arménienne
" formait la majorité absolue dans l'Arménie turque.
" 2. Durant ces 50 dernières années,des centaines de villages
" arméniens,dont nous afons la descriptions dans notre littéra-
" ture d'il ya 40 ou 50 ans,ont disparu?
" 3. Le Gouvernement Turc a installé à leur place des Turcs,
" Kurdes,et Tcherkesses émigrés des Balkans et du Caucase. "

OR,

I. La délégation arménienne,qui au commencement des son mémorandum affirmait que la race qu'elle représentait possédait une histoire qui sous la domination Ottomane depuis six siècles n'a été qu'un long martyrologe avec des massacres périodiques,avoue par cette dernière affirmation que 50 ans auparavant elle n'avait subi aucun massacre et aucun martyrologe,puisqu'elle avait conservé sa majorité,c'est-à-dire sa nombre d'avant la domination Ottomane.

Ayant fait cette remarque,en passant,nous allons prendre les statistiques les plus anciennes,pour discuter la véracité de cette majorité,après avoir ajouté,cependant,qu'aucun histoire ne nous démontre que les vilayets réclamés par les Arméniens soient sous la domination Ottomane depuis six siècles.

Après le traité de Berlin,une commission composée par Général Beeker,said Pacha et Minasse Effendi,fut envoyée dans les vilayets qu'habitaient les Arméniens pour le resencement de la population.

De son rapport nous allons citer,comme exemple,la partie concernant

بەڵگەنامەی ژمارە:23

le vilayet de Diarbékir :

Habitants..........840,000,dont 600,000 Musulmans:

240,000 Chrétiens: de ces derniers 5 % Arméniens.

En I895,le Prince LUBANOW affirmait que (I) les Arméniens ne possédaient la majorité qu'à Bitlis,Angora et Alexandrette.

Monsieur GABRIEL HANNOTAUX, en sa qualité de Ministre des Affaires Etrangères de la République Française,affirmait à la Chambre,toujours en I895,que dans l'Empire Ottoman il n'existait aucune province qu'on puisse appeler 'Arménie'

2. Nous demandons aux Arméniens de nous dire quels sont ces 'centaines de villages' qui ont disparu,-leur nom,la date et la manière de leur disparition,et des preuves nécessaires à l'appui de leur dire.

3. Dans les Balkans,ni au Caucase il n'y a point de Kurdes à faire émigrer en Kurdistan,et nous répétons que ni Turcs ni Tcherkesses ne l'ont fait.

La délégation arménienne prétend que:"avant la guerre l'élément le plus important de la population,par sa majorité relative sur tous les autres éléments" c'était l'élément arménien :- mais aucune preuve ne confirme ce qu'elle avance si audacieusement.

La fdite délégation prétend qu'il ne faut jamais s'en rapporter à des données turques"pour savoir quelles étaient les proportions entre les diverses éléments des vilayets réclamés. Faudrait-il donc ne se rapporter qu'aux données du Patriarchat Arménien et ceux de la délégation? Quel est le principe de droit qui accepte comme preuve des données fournies par le Plaignant ?

(I) Livre Bleu Britannique,de I896. Page I6.-

Naturellement, la délégation arménienne, qui sait pertinément que tous les témoignages impartiaux la démentiront sans exception, veut inaugurer une nouvelle phase juridique et faire accepter tout ce quelle avance comme des preuves indiscutables.

Le mémorandum arménien, pour prouver que les statistiques turc s sont falsifiés, dit :-

" Le Gouvernement Turc donne comme 80,000 le nombre des
" Arméniens du vilayet de Van. Or, il est établi, de façon
" certaine, que le nombre des Arméniens de ce vilayet qui,
" lors des dernièrs événements, se sont réfugiés en Russie, est
" supérieur à 220,000."

Tout d'abord, sur quoi se base ke dit mémorandum pour nouâ dire que, " Il est ETABLI DE FACON CERTAINE, etc."

Ce qui est etrange, c'est que le mémorundum, qui donne comme population arménienne au vilayet de Van, dans son Annexe N°I, le nombre de I85,000. ose affirmer; qu'il est établi de façon certaine que le nombre des émigrés de ce vilayet dépasse 220,000.

Après cette preuve éclatante de mauvaise foi, qu'on nous pardonne si nous assurons que c'est la délégation arménienne qui falsifie les statistiques. Quelque lignes plus loin, la délégation arménienne commet l'erreur de citer le Bulletin publié en I9I6 par'L'AMERICAN COMMITTE FOR ARMENIANS OF SYRIA RELIEF' ou le nombre des Arméniens émigrés des vilayets de Van, BITLIS, DIARBEKIR, KHARPOUT, ERZEROUM, TREBIZOND, SIVAS, ADANA, ALEP, est donné comme un total de 220,000.

Si du seul vilayet de VAN il y avait eu 220,000 émigrés, comment se fait-il que le nombre des émigrés des neuf vilayets soit 220,000 ? Qui croire ? La délégation arménienne, ou le bulletin qu'ell cite à l'appui de ses dires ?

La délégation arménienne, fidèle à son système, prétend, sans aucune autre preuve que les statistiques du Patriarchet Arménien, que le nombre des Arméniens de Turquoi était évalué, en I882, à 2,600,00(dont I,680,000 dans les six vilayets et qu'en I9I2 ce nombre

était 2,100,000 et I,018,000,- donc une diminution de 500,000 ames.

Si nous comparons ce chiffre avec celui donné par une statistic officielle française de 1892,qui donne comme population arménienne de l'Empire Ottoman le nombre de I,475,011,nous constatons que la délégation arménienne a majoré de I,124,989, chiffre assez importante.

La délégation arménienne,non contente de demander la prise en consideration des morts du dernier siècle dans la détermination du nombre de sa nation,fait encore une autre innovation,assez bizarre, en disant :"une race prolifique comme l'Arménienne aurait augmenté par la natalité d'un nombre qui peut être évalué à un minimum de 500,000,"- et elle demande que ces Arméniens - qui n'ont pas vu le jour,mais,qui,- selont la délégation,- l'auraient vu...sans les Turcs,doivent être compté comme s'ils avaient naquis et vécus.

Par ce raisonnement,la dite délégation fixe comme suit le nombre des Arméniens :

500,000	..........massacrés jusqu'avant la guerre.
500,000	..........dont la naissance a été empéché par les Turcs
I,000,000	..........morts pendant la guerre.
2,000,000	..........Total.

La délégation arménienne donne comme population des vilayets qu'elle appèlle :

Arménie de Turquie........................	I,403,000.
Arménie Caucasienne.......................	I,296,000.
aux autres régions de Turquie D'Asie......	440,000.
aux autres régions du Caucase.............	508,000.
à la Perse................................	I40,000.
à Constantinople et à Turquie d'Europe....	I83,000.
à la Russie,Caucase Septentrionale........	250,000.
à l'Europe; à L'Egypte: aux Indes.........	I20,000.
à l'Amérique..............................	I30,000.
Soit un total de.........	4,470,000.

Elle arrive à prétendre à l'existance, sur le globe terrestre, de 4,470,000 Arméniens. Qu'on nous pardonne notre curiosité,- mais nous voudrions bien savoir les sources de ces chiffres ?

Nous sommes três étonnés de lire dans ce mémorandum que : " La Grèce, lors de la proclamation de son indépendance, ne con- " tenait que 300,000 à 400,000 Grecs" et de ne voir point cette phrase appuyée par aucune preuve ;- tandis que d'après les statistiques trèes connués Européennes, le nombre de ces derniers était de I,200,000.-

La délégation arménienne, qui sent la faiblesse des chiffres produits par elle pour montrer qu'elle a la majorité, dit:"qu'il "n'y a qu'une seule base sérieuse qui puisse être prise en " considération : - le droit historique dans tous ses éléments." - Mais elle ne nons dit point QUEL EST le droit historique que la race Arménienne possède sur le Kurdistan, et quel sens elle donne à ce terme vague de ' droit historique dans tous ses éléments.'

Oui, il y a eu une Arménie, à la rénaissance de laquelle nous n'avons aucune objection à faire, et même nous sommes prêts à y donner un concours loyal, mais les frontières de cette Arménie n'a jamais dépassé (I) la mer Caspienne, les monts du Kurdistan, l'Albanie, ou l'Allani, et Tamiz.

Même si nous faisons confiance aux stastistiques du Patriarchat Arménien,- si nous acceptons l'existance des Morts et Non-nés, le resultat est, quand même, défavorable à l'Impérialisme Arménienne.

Examinant la brochure de Monsieur M.Léart, qui commence par les mots de :-

" Cette étude est écrite en faveur des Arméniens" et qui reproduit une statistique dressée par les soins du Patriarchat arménienne, que constatons nous ? En effet on y lit ces lignes :-

---

(I) Carte Géographique de Strabon.

" Nous voyons que les Arméniens sont en minorité dans les cin
"vilayets Ottomans d'Erzéroum,Bitlis,Kharpout,Diarbékir,Sivas
" Dans celui de Van,seulement,ils ont une faible majorité :-
"185,000 Arméniens sur un total de 350,000 habitants.Dans
l'ensemble des dix vilayets ils ne forment,en moyenne,que le
" 38,9 % de la population. En Cilicie ils sont 407,000
" alorsque le seul vilayet d'Adana compte quelques 420,000
" habitants."

La délégation Arménienne n'avoue-t-elle pas les cruautés commises par ses nationnaux envers les musulmans,en disant :

" Quant aux musulmans,leur nombre aussi diminué en Arménie,
" dans une proportion plus grande qu'on ne le suppose
" généralement. Les vilayets qui étaient dans le champ de
" l'invasion des armées russes et de leur occupation,tels
" qu'Erzéroum,Trébizonde,Van,Bitlis,sont aujourd'hui pour
" la plupart de véritables deserts. Une grande partie de la
" population turquea succombé à la guerre,s'est enfui ou a
" succombé aux épidémies. A la fin de l'année 1917,dans
" les vilayets de Van,Bitlis, et Erzéroum,il y avait en tout
" 46,000 Turcs et 50,000 Kurdes environ."

D'après les statistiques les plus impartiaux,les habitants Musulmans de ces trois vilayets,- Turcs et Kurdes - étaient de 1,463,647, (1) Si,comme les Arméniens le prétendent,il n'en reste plus que 96,000,- le reste ,c'est à dire 1,364,647 ont été donc massacrés par les Arméniens et les Russes.

Les Arméniens,qui évaluent la perte de leurs nationnaux à 1,000,000 durant cette guerre,peuvent donc se féliciter du résultat qu'ils ont obtenu.

La délégation arménienne évalué à 60,000 lessuivants de la guerre de la ville de Diarbékir,dont le reste aurait succombé par suite de l'évacuation,de la famine,et des épidemies de

---

(1) Livre Jaune Français.

choléra et de typhus." Donc,ce n'étaient point seulement les Arméniens qui périssaient,mais bien tous les habitants de ces régions,et celà par suite du manque de nouriture,et de matières pharmaceutiques : effets directs de la guerre.

La dite délégation prétend que les 22,000 déportés Arméniens de Diarbékir ont été remplacés par 30,000 émigrés Turcs de la région de Bitlis. Nous regrettons beaucoup d'être obligés de la démentir, mais dans aucun statistique au monde on n'a jamais vu qu'il y ait eu dans tout le vilayet de Bitlis même 300 Turcs, toute la population turque de ce vilayet se bornant aux fonctionnaires.

Le mémorandum arménien,dit :-

" La plupart des Turcs qui sont resté,ne voudront plus rester
" chez nous. Ils se retireront....et il sera possible de
" faire des échanges de la population....car il en résult-
" erait un bienfait pour la paix universelle."

Qu'on lise et relise attentivement ces lignes,et tout en prennant en considération l'égoisme,la haine,et l'Impérialisme arméniennes se proposent dès maintenant de faire leur possible pour ne laisser dans le pays qu'on leur livrerait aucun élément Musulman Turc ou Kurde.

Le dit mémorandum termine la donnée de ses chiffres,par cette réflection::

" En résumé,dans les frontières de l'Arménie il reste à
" peine la moitié de la population Turque qui existait avant
" la guerre,c-à-d,moin d'un million,composè probablement ainsi
" 500,000 Turcs,Tcherkesses et éléments similaires,300,000
" Tartares,200,000 Kurdes." Mais encore il ne donne point les sources d'ou il puise ces chiffres. On ne pourra point tenir rigueur si nous exigeons de la Délégation Arménienne des preuves palpables à l'appui de leurs chiffres; après toutes les falsifications qu'elle s'est permise dans son mémorandum.

des termes si humiliantes ?

Nous regrettons beaucoup que la délégation arménienne ne nous ait point montré les sources ou nous pourrions puiser la connaissance de cette haute civilisation arménienne, ses luttes héroiques avec la barbarie, et le nom de ses oeuvres littéraires.

En examinant les cinq annexes de la délégation arménienne nous constatons les falsifications suivantes:

ANNEXE I.

La délégation arménienne donne, parmi la population du vilayet d'Erzéroum:

TCHERKESSES?...........7,000
PERSANS...............I3,000
LAZES.................IO,000
3
30,000.

et parmi celle du vilayet de Bitlis.

TCHERKESSES...........IO,000

et ceci dans le but d'influencer la prédominence des races. Cependant, dans ces deux vilayets ne se trove ni TCHERKESSES, NI PERSANS NI LAZES.."

Toujours dans le même but, elle prend :

I40,000...........KIZILBACHES
77,000...........TCHARIKLIS & ZAYAS
37,000...........YEZIDIS.
254,000

et les classe sous la rubrique "d'autres religions" tandis que toute cette population est pure Kurde et férvent Musulman. La différence entre eux et le reste des Kurdes est une division de secte et non point de religion ou de race.

ANNEXE II.

La délégation armenienne répète la même erreur volontaire que dans la première annexe, et classe 303,000 KILIZBACHES, FELLAHS, et YEZIDIS, sous la rubrique "religions diverses " au lieu de les classer parmi les Kurdes.

بەڵگەنامەی ژمارە:23

Annexe 4.

La même délégation,qui pourtant ne peut point l'ignorer, continue la même faute,et sépare les 34I,000 KILIZBACHES,ZAZAS et YEZIDIS,des KURDES.

ANNEZE 5.

La delégation arménienne y compare l'état de la population Bulgare au moment de la proclamation de son indépendance, avec celui des Arméniens,et donne le nombre de I,I30,000 Bulgares parmi une population de 2,352,500, dont I,233,500 Chrétiens et I,II9,000 Musulmans. On n'a qu'à consulter n'importe quelle statistique impartiale pour se convaincre de la fausseté des chiffres données par la délégation.

Mais aussi pourquoi la délégation arménienne ne cite-t-elle point la source pour les statistiques et faits sur lesquelles elle se base pour revendiquer les provinces Ottomanes qui constitutent le Kurdistant ? Doit - on les croire sur parole,parcequ'ils prétendent avoir souffert durant le dernièr demi-siècle ?

Nous croyons cependant qu'ils doivent,comme tout autre plaignant prouver leurs prétentions,avec des preuves,et point avec leurs simples affirmations.

Les Arméniens revendiquant un Empire,ne se basent point sur le nombre des Arméniens habitant dans les frontières de cet Empire, mais sur le nombre qui represente la race arménienne sur le globe terrestre. S'il nous fallait suivre cet exemple,nous pourrions dresser la statistique suivante :-

VILAYET.	NOMBRE DE LA POPULATION.
KURDISTAN proprement dit	5,000,000
ANGORA...........................	350,000
KONIEH...........................	300,000
SIVAS...........................	I50,000
ADANA...........................	I00,000
BAGADAD...........................	50,000
CONSTANTINOPLE...................	60,000
PERSE...........................	3,000,000

بەڵگەنامەی ژمارە:23

EMPIRE RUSSE..................	400,000
EPARPILLES sur le Globe;.......	250,000
Massacrés par les Russes et Arméniens pendant la guerre actuelle	450,000
Total.......IO,IIO,000.	

et arriver ainsi à un total de IO,IIO,000 Kurdes ayant droit à réclamer la possession de presque toute l'Asie Ottomane,une bonne partie du Royaume de Perse,une partie de la Mésopotamie, et un morceau de l'heritage des Tzars;puisque dans toutes ces contrèes citées il y a presquéautant de Kurdes,sinon plus,qu'il n'y a d'arméniens dans les regions révendiquées par ces derniers.

Si nous nous basions,comme les Arméniens,sur des droits puisés en des conquêtes éphèmères,nous pourions demander l'annexation de la Syrie,de la Palestine,et de l'Egypte,puisque les Kurdes avaient conquis et possedés ces contrées pendant leur temps de splendeur,et que ces conquêtes étaient plus sérieuses et plus solides que celles des Tigrans,des Kagig,et des Léon .

Cependant,n'ayant point de vues impérialistes, nous ne revendiquons que les contrées qui ont été le berceau de la Nation Kurde,et,forts de notre droit,nous exigeons qu'on nous entend avant de décider du sort de notre pays,et proclamons solennellement que nous nous soumettrons jamais à un verdict qui nous sacrifierait aux visées egoistes et impérialistes arméniennes.

Veuillez agréer,Monsieur le President,les respecteux sentiments de ma très haute considération.

COMITÉ DE L'INDÉPENDANCE KURDE
کرد استقلال
جمعیتی

Secretaire Géneral du Comité de l'Indépendance Kurde.

Sureya Bedir-Khan

Sureya Bey Bédir-Khan.
Secrétaire Général du Comité de L'Indépendance Kurde.
Boite Postale N°.580.
Caire,Egypte.

بەڵگەنامەی ژمارە:24

57

Haut Commissariat
de la
République Française
en Orient

Constantinople le 31 Janvier 1920.

DIRECTION DES AFFAIRES
POLITIQUES ET COMMERCIALES.

ASIE OCEANIE.

N°

MONSIEUR DEFRANCE, HAUT COMMISSAIRE DE LA
REPUBLIQUE EN ORIENT

A SON EXCELLENCE MONSIEUR MILLERAND
PRESIDENT DU CONSEIL,
MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES
PARIS

Objet: a.s; Protestation de la Ligue des Kurdes.

1.p.j.

J'ai l'honneur de faire parvenir, sous ce pli, à Votre Excellence, à toutes fins utiles, la copie d'une lettre par laquelle le Comité Central de la Ligue des KURDES proteste contre le règlement de la question de MESOPOTAMIE qui, d'après lui, partagerait le KURDISTAN en deux parties./.

بەڵگەنامەی ژمارە:27

Diabekir le 8/3.36.

A Ministre de la Guerre,

A la suite d'une réunion secrète tenue à Mardine les chefs du Club Kurd ont décidé d'envoyer de l'argent et des lettres aux chefs des tribus des environs de NCEIBIN et ELDJEZIRE pour les décider à se joindre à eux. Je vous ferai parvenir quelques unes de ces lettres que j'ai pu me procurer.

L'appareil de T.S.F. que nous avons pris aux environs de RAS EL AIN servait aux menbres de ce club pour correspondre avec l'agent anglais de cette ville; cet agent est celui qui a été chassé de MARDINE où il distribuait de l'argent à la population.

Les chefs du mouvement national ont donné des ordres très sévères pour que cet agent soit surveillé de très près.

Commandant du I3 C.A.

Colonel Djevdet.

بەڵگەنامەی ژمارە:28

COMITÉ DE L'INDÉPENDANCE KURDE
کرد استقلال

~~123~~ 2

Le Caire, le I4 Mars 1920

E 2127
1920

Monsieur le Président,

Au nom de la nation kurde, le Comité de l'Indépendance kurde, a l'honneur de soumettre à Votre Excellence, le présent mémoire.

Dans les mémoires et brochures soumises précédemment aux gouvernements et parlements alliés, le comité de l'indépendance kurde, avait réclamé la constitution d'un Etat kurde, indépendant de la Turquie et ayant comme frontière au nord Zivin sur la frontière du Caucase; à l'ouest Erzéroum, Erzindjan, Kémah; Diwrik; au sud Harran, les collines de Sindjar, Erbil, Kerkuk, Suleymaniyé, Sina; à l'Ouest la frontière Turco-Persane de 1914 jusqu'aux monts Ararats.

Ayant déjà dit et redit, maintefois, tout ce qu'il fallait dire pour prouver que le territoire compris dans ces frontières, a constitué le patrimoine national kurde depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, nous ne voulons point y revenir dans ces pages.

D'ailleurs se serait déplacé car dans ce mémoire nous ne voulons traiter que de la propagande nationaliste Turque - qui malheureusement semble imprésionner quelque peu sur vos décisions - en Kurdistan dirigée par Moustafa Kémal et ses acoolites.

Les journaux nationalistes de Constantinople et des provinces ainsi que les bureaux de la Sublime Porte sont débordés depuis quelques semaines par les dépêches de loyalisme envoyées des villes de Kurdistan encore occupées par les Turcs et des chefs de tribus entourés par les forces nationalistes. Quicônque n'a pas vécu en Turquie, n'a pas vu de près l'administration turque à l'oeuvre , peut et à raison de croire à la véracité et sincérité de ces dépêches et juger par là que les Kurdes étant

musulmans désirent rester attachés à leur Kalife et vivre avec 3
leurs frères des Turcs.

Mais ceux qui ont vécu en Turquie, qui ont vu à l'oeuvre les Turcs - les jeunes comme les vieux - peuvent aisément comprendre que toutes ces démonstrations de loyalisme ne constituent qu'une preuve de plus de la perfidie turque.

Si on recherche dans les collections des journaux unionistes et nationalistes turcs, on trouvera des centaines de dépêches envoyées de tous les coins de la Turquie par des religieux et notables Grecs, Arméniens, Bulgares etc, etc. protestant de leur loyalisme au trône du Sultan et jurent de verser la dernière goutte de leur sang pour la défense de la patrie ottomane.

Pour pouvoir comprendre que comment on peut signer des dépêches pareilles, si on ne nourrit point ces sentiments, il nous parait suffisant de citer l'exemple suivant .

En 1913, lors de la révolte de Bitlis, le vali de cette province Tahsin Bey invita un jour les notables de sa province chez lui et leur soumit pour être signé une dépêche où ils désavouaient la dite révolte et prostestaient de leur loyalisme au trône du Kalife.

L'un des invités, le nommé Cheik Seid Abdullah, allégant les vices du système gouvernemental et les crimes commis par les Turcs envers les Kurdes, refusa de signer et quitta le salon.

Le lendemain matin on trouva Cheik Sed Abdullah, devant sa porte, assassiné par trois coups de poignard, et son assassin n'a jamais été recherché par le Gouvernement.

Très souvent aussi on invite les notables au konak et on leur tend un papier à signer sans leur laisser le temps ni les moyens de lire ce qu'ils signent. Comme on Orient on emploie le plus souvent les cachets comme signature, la plupart du temps le vali, mutessarif ou kaimakam l'appelle, lui demande son cachet et cachette la dépêche sans même sentir le besoin d'éclairer le pro-

priétaire du cachet sur le contenu du papier qu'il a cacheté. Dans un pays où les choses se passent ainsi et les Européens qui y ont vécu peuvent en attester, comment peut-on donner quelque créance à des dépêches de loyalisme des martyrs à leurs tirans.

D'ailleurs il n'y a aucun lien qui puisse rattacher le Kurde à son oppresseur le Turc que la religion et ce lien n'existe que pour ceux qui sont musulmans, tandis que les Kurdes Yesidis n'ont pas de lien avec eux.

Sur ce point aussi le lien n'est point si fondamental, vu que la grande majorité des Kurdes sont chafiites, tandis que tous les Turcs sont sunnites. Au point de vue national, il n'y a rien de commun entre le Turcs et le Kurde, le premier est de race Touranienne, tandis que le deuxième appartient à la race arienne. Le turc parle une langue composée de Tchagatay, Arabe, et Persan; le Kurde parle une langue propre à lui qui tire ses origines de la Pehlévi. Le Turc écrit de droit à gauche et emploie les caractères arabes, tandis que le Kurde écrit de gauche à droite et avec ses caractères nationaux.

Si nous considérons les moeurs et usages, là aussi nous voyons de grandes différences. Le Turc ne donne point de position sociale à sa femme - les quelques exceptions qu'on commence à avoir à Constantinople ne peuvent point influencer sur l'état de l'écrasante majorité de l'Anatolie - tandis que la femme kurde est la maitresse absolue de son foyer, elle est l'égale de son époux et l'homme se sent obligé de respecter la femme.

La polygamie permise d'après le Coran et si répandue chez le Turc, est très rare chez le Kurde, si rare que le 95 % de la population kurde est monogame.

Outre toutes ces divergences matérielles et morales la tyrannie turque s'est exercée sur le Kurde depuis quatre siècles sans aucun frein et si sauvagement qu'un grand abime les sépare à jamais l'un de l'autre.

Nous ne voulons point revenir sur toute l'histoire de ces quatre siècles, il nous suffira de donner ici le nombre des kurdes massacrés et tués, pendant la dernière guerre, du manque de nourriture et de médicaments; après qu'ils ont été expatriés à des provinces turques. Ce nombre est de 640.000 âmes, oui 640.000 personnes ont péri loin de leur foyer, de leur sol natal, sur le chemin de l'exil; des mains des turcs, de ces frères de religion si bons, si doux et si honnêtes parce qu'elles n'ont poin voulu se turquiser et s'approprier la cause du turc.

A l'appui, nous allons donner quelques exemples, pris au hasard.

Noms de Tribu	Population avant guerre Maisons	Population actuell Maisons.
BATUYA	900	300
ERUH	300	80
HADJI ALIYA	1000	400
CHUVA	600	300
KITCHIYA	700	300 etc,etc

On pourrait allonger cette liste à n'en plus finir, mais nous nous arrêterons ici et ajouterons en terminant que dans les montagnes de Dersim les officiers turcs ont tués les fillettes de quatre et cinq années en les violent et qu'ils y ont massacrés 15.000 kurdes parce qu'ils avaient recueillis des réfugiés arméni

On pourra nous objecter que les forces nationalistes de Moustepha Kémal comptent dans leurs rangs des Kurdes aussi. Mais à cela nous répondrons qu'il n'y a là rien d'étonnant et que le kurde qui subit le néfaste joug turc depuis quatre siècles, dompt par des tueries farouches et impitoyables ; quoique très brave in viduellement, ne trouve point l'audace nécessaires pour se dresse collectivement devant son tyran et préfère aller mourir, puisque mourir il y a sur la champ de combat, qu'à terminer sa misérable vie sur le gibet ou bien sous le couteau turc.

D'ailleurs c'est la principale raison qui a fait échouer les tentatives des patriotes kurdes de prendre rang à côté des alliés dès le commencement du conflit général, après celle de

l'isolement complet où ils se trouvaient de l'Europe.-

Depuis l'armistice, confiant dans les sentiments libéraux et humanitaires de l'Entente, les patriotes kurdes se sont rangés résolument à côté des alliés et ont demandé l'indépendance conformément aux principes si souvent et si hautement proclamés par les Alliés.

Le très glorieux et à jamais mémorable jour, où, Monsieur le Président de la République Française inaugurait la Conférence de la Paix, le I9/I/I9I9, avait fait tressaillir d'aise et de bonheur le coeur national kurde.

C'était ce jour là, que Monsieur Raymond Poincaré, en s'adressant aux délégués des nations alliées et associées leur disait :

" Tous les peuples opprimés, toutes les citimes, longtemps im-
" puissantes ou résignées, des grandes injustices historiques,
" tous les martyrs du passé, toutes les consciences violentées,
" toutes les libertés étouffées, se ranimaient au bruit de nos
" armes et se tournaient vers nous comme vers leurs défenseurs
" naturels ".
" Si bien que peu à peu, la guerre a pris la plénitude de son
" sens initial et qu'elle est devenue, dans toute la force du
terme, une croisade de l'humanité pour le droit; et si quelque
" chose peut nous consoler, en partie, des deuils qui nous ont
" frapper, c'est assurément la pensée que notre victoire est la
" victoire du droit ."
" Vous ne chercherez donc que la justice, et une justice qui
" n'ait point de favoris."
" Ce que la justice exclut, ce sont les rêves de conquête et
" d'impérialisme, le mépris des volontés nationales, les échanges
" arbitraires de provinces entre états, comme si les peuples
" n'étaient que des meubles ou des pions dans un jeu. Le temps
" n'est plus où les diplomates pouvaient se réunir pour refaire

" d'autorité, sur un coin de table, la carte des empires. Si vous
" avez à remanier la carte du monde, c'est au nom des peuples,
" et à la condition de traduire fidèlement leurs pensées, de
" respecter le droit des nations, petites et grandes, à disposer
" d'elles-mêmes."

Monsieur le Président des Etats-Unis d'Amérique avec ses quatorze commandements acceptés par toutes les puissances alliées et associées, nous avait enfin donné la certitude que la nouvelle carte politique du monde, en sortant d'entre les mains des plénipotentiaires réunis à Versailles contiendrait entre autre choses un Kurdistan avec ses frontières historiques et son indépendance.

La conscience nationale Kurde se jugerait très sévèrement si elle s'inclinait à douter de la sincérité des Alliés dans leurs principes. Donc, en ces jours où la réunion continue de vos Excellences, et s'occupe du règlement de l'épineuse question turque, nous venons vous conjurer, de ne point prendre au sérieux toutes les manoeuvres turques qui se font dans le but d'égarer vos jugements et de ne donner à toutes ces dépêches et lettres de loyalisme adressées par les Kurdes à leurs oppresseurs turcs, que leur juste valeur.

Ce serait plus qu'une injustice de sacrifier 5.000.000 d'hommes à des considérations politiques et intérêts privés.

Il est vrai aussi qu'une partie du territoire que nous appelons Kurdistan est revendiqué par la délégation arménienne.

L'Histoire et les évènements le prouvent assez, Arméniens et Kurdes, n'ont aucune raison pour être ennemis et toutes les raisons pour être amis.

Nous nous faisons fort de régler les questions litigieuses directement avec les arméniens et d'une manière si équitable que du même réglement naitrait une solide alliance entre ces deux frères de souffrance, ces deux voisins inséparables.

Il est juste et nécessaire que la Conférence qui ressuscite tous les états martyrs d'Europe et d'Orient, reconnaisse

بەڵگەنامەی ژمارە:28

enfin le droit des Kurdes aussi au soleil.

Veuillez agréer, Monsieur le Président, les très respectueux hommages de ma très haute considération.

Sureya Bedir Khan

Secrétaire Général
du Comité de l'Indépendance
kurde.

بەڵگەنامەی ژمارە:30

Constantinople, 12 14 avril, 20.

89

227

Excellence,

J'ai l'honneur d'informer Votre Excellence, de la décision suivante qui a été prise par le Comité central de la Ligue kurde:

Chérif Pacha ci devant délégué de notre Association à la Conférence de la Paix s'étant livré à des manifestations et à des actes politiques que nous considérons incompatibles avec les interêts vitaux du Kurdistan, a été remercié. Le délégué qui le remplacera dans cette tâche patriotique sera incessamment indiqué, en priant Votre Excellence, de vouloir bien prendre acte de cette décision, je La prie de recevoir nos hommages les plus respectueux.

Vice-président du Comité central de la Lique kurde.
(Signé) EMIN AALI BEDIR-KHAN.

Secrétaire général.
HAMDI.

A Son Excellence
le Haut Commissaire
de la Grande Bretagne
etc. etc. etc.

بەڵگەنامەی ژمارە:31

20

21

British High Commission,
Constantinople.
20th April 1920.

No.559/M.2570.

E 4396
MAY 8 1920

My Lord,

I have the honour to forward herewith, for Your Lordship's information, copy of a memorandum, dated 20th March, which I have received from the Central Club of Kurdistan, demanding the independance of Kurdistan and protesting against the proposed extension of the Armenian boundaries.

Enclosure.

2. I am sending a copy of this despatch to His Majesty's Civil Commissioner in Mesopotamia.

I have the honour to be,
My Lord,
Your Lordship's obedient servant,

Rich. Webb.

ACTING HIGH COMMISSIONER.

The Right Honourable,
The Earl Curzon of Kedleston, K.G., P.C.,
etc., etc., etc.

بەڵگەنامەی ژمارە:31

61

Monsieur le President,

Les affaires arméniennes qui se trouvent sur le tapis de la Conférence de la Paix ne peuvent être disjointes de celles concernant les Kurdes.

En effet, les Kurdes forment non seulement la plus grande majorité dans les parties de l'Empire Ottoman, où se trouvent des Arméniens, mais encore ils y forment une masse compacte et homogène.

Les pays Kurdes sont les vilayets Ottomans de Diarbékir Karpout, Bitlis, Van, Mossoul, et le sandjak d'Ourfa.

Elisée Reclus englobe même dans les limites du Kurdistan le vilayet d'Erzeroum.

Les données historiques et ethniques prouveront que ces pays ne peuvent pas être détachées de l'Empire Ottoman pour passer sous une souveraineté autre que celles des Kurdes eux-mêmes.

Les historiens d'Orient et d'Occident sont d'accord pour reconnaître que les Kurdes sont des peuples de l'ancienne Perse qui s'étendait à l'Est aux rivières Seyhoun, Djeyhoun, à l'Ouest aux rivières Seyhan, Djeyhan et de là, jusqu'au la Méditerranée, au Nord à la mer Caspienne et au Caucase et au Sud au Golfe Persique.

D'après les historiens européens et musulmans, les Kurdes s'établirent tout d'abord dans la sphère du Mont Djoudi, d'où ils gagnèrent la Mer Noire, la Méditerranée et la Mer d'Oman.

Déjà 400 ans avant J.C., Xénophon dit avoir rencontré les Cardaces (Kurdes), à Diarbékir, Harpout et Van. On retrouve également des traces des Kurdes en étudiant les gouvernements de Babylone, d'Assyrie et de Médée.

Albert Mallet dit même que les "Kurdes sont les Assyriens de notre époque".

Les Kurdes acceptèrent la réligion musulmane après la Guerre de Cadsia. Malgré leur sympathie pour les conquérants arabes, du temps desquels ils gardèrent d'ailleurs leur nationalité, -

les Kurdes constituèrent, en 950 à Diarbekir, le gouvernement autonome kurde d'Ali Mervan. Après avoir été envahi au XIème Siècle par les Seldjoukis, le Kurdistan regagna à nouveau son indépendance. Mais pressés entre les Persans et les Turcs, en lutter perpétuelle, les Kurdes étaient obligés d'opter pour l'un de deux partis. La défaite du Chah de Perse Ismail Séfévi et l'identité de culte avec les Turcs, firent qu'ils optèrent pour ces derniers et le chef Kurde Idriss de Bitlis négocia avec le Sultan Sélim l'annexion du Kurdistan à l'Empire Ottoman, à la condition que les Kurdes conserveraient leur autonomie administrative et ne fourniraient seulement que des troupes auxiliaires pour les armées du Sultan.

Les pays kurdes possèdent leurs richesses propres de leur sol, leurs mines, leurs forêts, leurs routes et leur langue nationale.

La carte du Kurdistan Ottoman commence au Nord de la partie septentrionale du Mont Ararat, où les frontières turque, russe et perse se joignent, pour descendre vers le Sud en suivant la frontière turco-persane et s'étend d'un côté jus q'au provinces de Bayazid, Van, Hakiari, Révandouz, Mossoul, Kerkuk Hanékine, et de l'autre côté à Erzeroum, Erzindjian, Bitlis, Mouche Karpout, Diarbékir, Mardine, Algesirch, Siverek, Ourfa, Res-ul-Aïn et Sindjar.

Les Kurdes, sans être nomades, sont néanmoins répartis en tribus, et jusqu'à leur soumission volontaire au Sultan Sélim Ils formaient 46 principautés distinctes qui dominaient les villes de Diarbékir, Dinver, Charryssoul, Ler, Ardial, Hakiari, Emadié, K Kurkel, Finak, Hassan, Kef, Téhemacheguezek, Mirdasi, Ekil, Sassoun Hezan, Kilis, Cherouan, Dersin, Erdikhen, Hak, Perkel, Sueydi, Suleymanié, Sahreau, Perkoun, Kalai, Daoud, Pelinkan, Bitlis, Garzan, Bouhlan ect....ect....

Or Momsen, dans son histoire romaine, situe l'Arménie entre les sources de l'Euphrate et du Tigre et celle du Kur. L'encyclopédie Anglaise de Huttal est plus explicite et nous y puisons textuellement ces mots: "L'Arménie, un pays dans l'Ouest de

l'Asie, à l'Ouest de la Mer Caspienne, au Nord des Montagnes du Kurdistan, divisé entre la Russie, la Turquie et la Perse, occupant un plateau silloné par des vallées fertiles qui culminent sur le Mont Ararat"

Voilà les données historiques sur les limites respectives du Kurdistant et de l'Arménie.

Si, dans l'Arménie en voie de création, on englobe ces centres où les Kurdes sont en majorité, non seulement, on violerait tous les principes de nationalité et de droit des peuples à disposer d'eux-mêmes mais encore ces populations étant guérriéres et jalouses de leur indépendance nationale, il n'y aura pas de doute que, dans cette future Arménie, le desordre régnera à l'état endémique, à moins que les Alliées veuillent y entretenir à perpétuité une forte armée qui sera elle-même exposée à toutes les attaques d'une guerre de guerillas.

Les Arméniens invoquent des droits à la plus grande Arménie parce qu'au temps de Tigran, 50 ans avant J-C., il existait un royaume d'Arménie; mais ils oublient d'ajouter que leurs territoires, qui appartenaient essentiellement à l'Empire Romain, furent tous reconquis par Pompée durant la vie même de Tigran.

Cette "grande Arménie" ne peut donc être le berceau ethnique de leur race.

S'Il est vrai qu'il existe quelque milliers d'Arméniens disséminés en pays kurdes, c'est que, ainsi que le dit HUTTALC "depuis les temps les plus enciens, ils ont toujours émigré dans les pays voisins où, pareils aux Juifs, ils ne s'occupent que d'affaires commerciales et sont pour la plupart, des banquiers".-

Tandis que les Kurdes se trouvent en groupes compactes à Erzeroum, Bitlis, Mouche, Van, Diarbékir, Mamouret-ul-Aziz, Malatia, Ourfa, Mossoul, Suleymanié et dans une partie de Bagdad; les Arméniens eux, ne sont nulle part en masse et ne s'occupent que de commerce et demeurent dans les villes ou aux environs immédiats.

La propriété ainsi que les propriétés rurales sont presque exclussivement en possession des Kurdes. Le champ d'activité des Arméniens est circonscrit dans les villes et autour des grandes routes.

75

Au point de vue de la population, nulle part ils ne dépassent la limite de 25%. Le général russe Pasiloff, dans ses études sur cette partie de l'Asie Mineure, a trouvé les Arméniens dans les proportions de un Arménien pour six kurdes.-

213

Il ressort des études faites pendant la création des régiments kurdes dits "Hamidiés", il y a de ça 25 ans, que la population kurde était évalué de 4 à 5 millions d'âmes.

Le recensement fait à la suite du traité de Berlin, sous la direction d'une commission composée de feu le Général Anglais Baker Pacha et de feu Saïd Pacha, président du Conseuil d'Etat Ottoman, ainsi que de Minas Effendi, notable arménien, donnait; par exemple, pour la province de Diarbékir, les nombres de 600.000 musulmans contre 240.000 Chretiens.

D'autre part, une brochure confidentielle rédigée par l'Etat-Major russe, favorable aux Arméniens, donnait pour Van les proportions de 45% de Kurdes contre 25% d'Arméniens et pour Bitlis 55% de Kurdes et 40% d'Arméniens.-sans compter les Turcs.-

C'est seulement dans les districts de Van et de Mouche que les Kurdes et les Arméniens feraient presque égalité au point de vue de la population. Dans le district de Bitlis, il y aurait 50% de Kurdes et 40% d'Arméniens.-

Les Kurdes formeraient à Hakiari 56%, à Sihirt 60%, à Geatch 79% de la population. Dans ces dernières régions, les Arméniens parlent d'ailleurs la langue Kurde.

Quant à la répartition des religions, toujours d'après la même brochure, dans le district de Van, il y aurait 54% de Musulmans, 43% de Chrétiens et 3% d'autres religions; dans le district de Hakiari, 56% de Musulmans, 43% de Chrétiens et 1% d'autres religions. Dans le district de Bitlis même 60% de Musulmans et 40% de Chrétiens. A Mouche, 51% de Musulmans, 48% de Chrétiens et 1% d'autres religions. A Sihirt 65% de Musulmans, 34% de Chrétiens et 1% d'autres religions, et à Gench 79% de Musulmans, 20% de Chrétiens et 1% d'autres religions.

Parmi les trente deux cazas qui composent les vilayets de Van et de Bitlis, il n'y en a que huit où la majorité appartient aux Chretiens Dans les autres d'après les statistiques officielles russes même, ce sont les musulmans qui sont en majorité.-

En outre, les localités revendiquées par les Arméniens, telles que Bayazid, Alachkerd, Kara-Kilissé, Malazguerd, Boulanik, Khinis, Tekman, Ahlat, et Mouche sont les plus riches et les fertiles, et l'on peut dire qu'elles constituent le grenier d'abondance du Kurdistan. La perte de ces régions occasionneraient la misère du reste du pays ou le mettrait économiquement sous la dépendance de l'Arménie.-

De même au Nord, le sandjak de Gendch, les cazas de Sassoun et de Motiki renferment d'importantes forêts, ainsi que des mines de fer et autres. Les mines de fer de Sassoun sont réputées pour leurs richesses en minerais et leur facilité d'exploitation. Dans la même région, dans le caza de Boulanik, les monts de Belidjan sont riches en minerais de houille.-

Il n'est pas possible aux Kurdes d'abandonner ces riches contrées. Surtout que si nous les examinons au point de vue du chiffre de la population, nous constatons que dans le sandjak de Mouche, dans les parties des cazas de Boulanik et d'Ahlat qui confinent dans le lac de Van, le nombre des Arméniens était avant la guerre égal à celui des Kurdes; dans les parties de ces districts, il y a 15% d'Arméniens pour 85% de Kurdes. A Bayazid, Alachkerd, Tekman et leurs environs, il n'y a exclusivement que des Kurdes et très peu d'Arméniens. Au sud du lac de Van, ainsi que dans les cazas de Mokus et Khizan, la situation est la même.-

Ainsi, il saute aux yeux que les revendications arméniens sur ces contrées sont motivées par la richesse du sol et non pas par la majorité illusoire du chiffre de leur population.

Mais la répartition des richesses du sol dans les pays Kurdes ne peuvent d'aucune façon de prétexte à la séparation du Kurdistan en plusieurs zones d'influence, ni à sa division. Le Kurdistan forme un tout indivisible qui, en cas de son détachement de l'Empire Ottoman, ne peut avoir recours pour son développement qu'à l'assistance d'un seul et unique mandataire qui serait désigné, avec son approbation, par la Société des Nations.-

Le Kurdistan, dont l'existence est reconnue, même par les délégations arméniennes à la Conférence de la Paix, ainsi q'en fait foi

77

215

notre déclaration collective à la Présidence de cette Conférence en date du 20 Novembre 1919, Le Kurdistan base ses revendications sur les principes immuables qui servirent d'introduction aux négociations devant établir la juste paix mondiale, à savoir :

I°)Le droit des nations à disposer d'elles-mêmes;

2°)Le droit des majorités;

3°)Le droit au libre développement des différents peuples suivant leurs aspirations nationales.

Pour résumer ces revendications qui decoulent des déclarations précédentes :

Nous protestons énergiquement contre toutes prétentions sur le Kurdistan, qui dans les limites des frontières que nous allons indiquer sur la carte ci-annexée, doit rester aux Kurdes;

nous basant sur les précédents en Yougo-Slavie, en pologne et en Arménie, nous demandons l'assignation au Kurdistan d'un débouché à la Méditerranée, voire même à la Mer Caspienne, pour l'écoulement de son pétrole et de ses autres richesses minières et forrestières.

La richesse principal chez les Kurdes étant aujourd'hui principalement l'élevage du bétail qui exige, à cause du climat, un pâturage estival et hivernal, pour préserver ce peuple de la misère, économique, nous demandons avec insistance que ces pâturages ne restent pas en dehors de la ligne de frontières à assigner au Kurdistan.-

Nous prions enfin la Conférence de la Paix de nommer une Commission Internationale chargée de tracer la démarcation des frontières selon les principes de nationalités pour comprendre dans le Kurdistan toutes les contrées où les Kurdes sont en majorité, étant bien entendu que si dans les contrées allouées au Kurdistan, il se trouve des agglomérations suffisantes d'autres allogènes, il leur sera accordé un statut particulier, conforme à leurs traditions nationales.

Au surplus, nous nous permettons d'avoir pleine confiance en l'esprit de sagesse des membres du Conseuil Suprême de la Conférence de la Paix, qui ne voudront pas sacrifier l'équité, la justice et la securité dans une vaste partie de l'Asie-Mineure à des complaisances basées sur des légendes et qui seront funestes à leurs bénéficiaires.

بەڵگەنامەی ژمارە:31

78

Ne pas oublier l'existence et les droits du pays musulman Kurde, c'est d'empêcher la précarité des garanties dont on veut entourer légitimement ceux qui restent des Arméniens. 216

Nous vous prions de vouloir bien agréer, Monsieur le Président, l'expression de notre plus haute considération.

Le 18 Mars 1920.

Le Vice-President du Club Central Kurde

Emin Ali Bedirhani

Constantinople

MONSIEUR LE PRESIDENT DU CONSEUIL SUPREME DE LA CONFERENCE DE LA PAIX

بەڵگەنامەی ژمارە:31

217

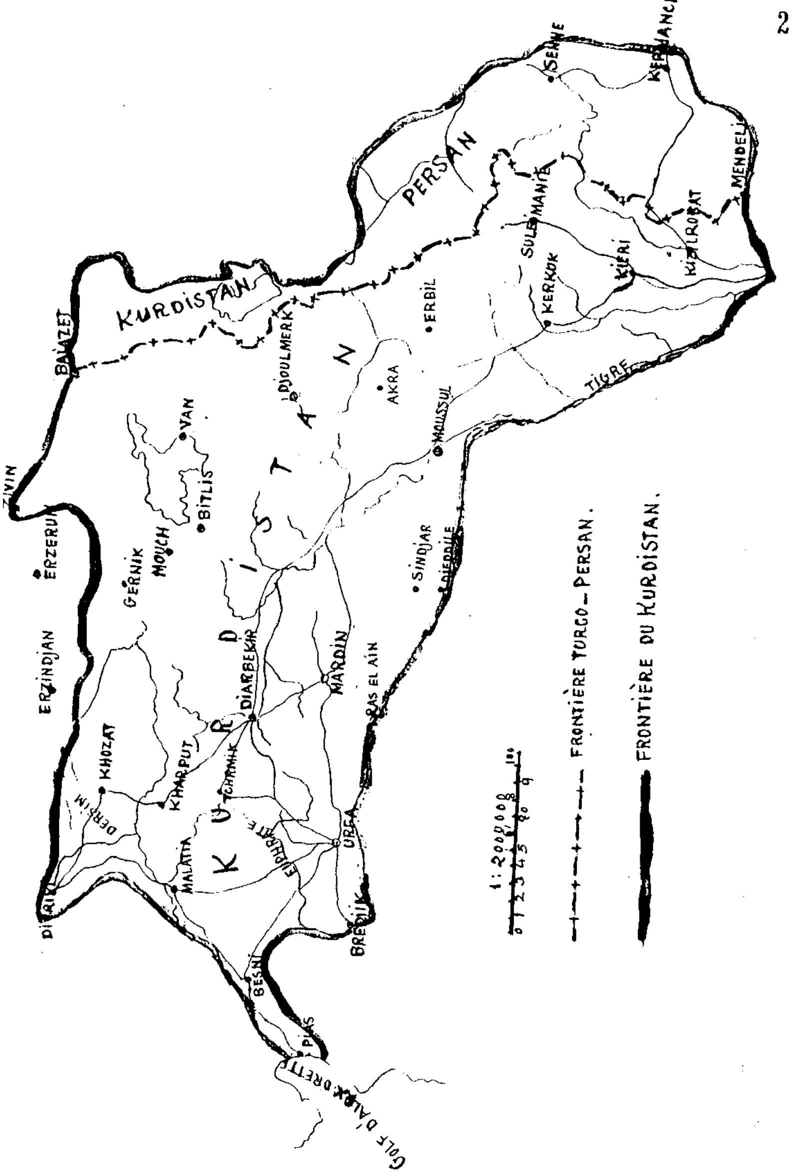

بەڵگەنامەی ژمارە:33

Conférence de la Paix — Quai d'Orsay. 140

Secrétariat Général

Paris, le 17 Mai 1920

Le Secrétariat Général de la Conférence de la Paix a l'honneur de faire tenir ci-joint à Monsieur Kammerer, copie d'un télégramme du Comité kurde de Constantinople, protestant contre toute décision intéressant la nation kurde, qui serait prise par la Conférence de la Paix contrairement aux principes des nationalités./.

Monsieur Kammerer.

بەڵگەنامەی ژمارە:34

9/1
232

Telegramme.

CONSTANTINOPLE 897 - 73 - 10 13/30 MALTE:

Le Comité kurde a l'honneur de porter à la connaissance de la Conférence de la Paix que la Nation kurde ne s'étant pas fait représenter à la Conférence se réserve le droit de protester contre toute décision qui serait prise contrairement aux principes des nationalités en se prévalent des règles de justice et d'équité.

(s) Le Président du Comité Abdul Kadir.

بەڵگەنامەی ژمارە:35

[illegible]

DIRECTION POLITIQUE ET COMMERCIALE

[illegible] Ministre [illegible]

de la République française

Paris.

Excellence,

Comme suite à la lettre circulaire adressée à Votre Excellence au mois de Mars 1919, nous soussignés, descendants du feu Prince Bédir-Khan, venons rappeler notre cause familiale à la haute attention de Votre Excellence.

Dans notre précédente lettre, nous avions dit que notre grand-père Prince Bédir-Khan fait prisonnier en 1847 par les Turcs mourut en captivité à Damas et que tous ses biens furent confisqués par le gouvernement turc, qui étaient situés entre Diarbékir, Van, Bitlis, Ourfa et Moussoul, que le Gouvernement turc nous servait une pension dérisoire de 4000 frcs, sous le titre de dédommagement pour biens confisqués.

Vu l'imminence du règlement de la question turque, et par conséquent Kurde, nous voulons aujourd'hui donner à Votre Excellence des renseignements plus précis sur ces biens que nous revendiquons.

Les biens confisqués du Prince Bédir-Khan se divisent aujourd'hui en trois catégories.

Premièrement ceux vendus aux particuliers par le Gouvernement turc depuis la captivité du Prince, deuxièmement ceux englobés parmi les domaines de l'Etat et de la Couronne, troisièmement ceux restés en friches.

Aussi bien pour éviter des complications juridiques

بەڵگەنامەی ژمارە:35

[illegible]

Les biens appartenant au feu Prince Bedir-Khan qui sont situés dans le Kaya de Djizreh et sont au nombre de 20 villages, 16 fermes, 3 pâturages chacun ayant une superficie de plusieurs milliers d'hectares.

Les biens situés dans le Kaya de   sont au nombre de 16 villages, I pâturage d'une superficie de 250.000 hectares et d'un immense château avec dépendances.

Ceux situés dans le sandjak de Seard sont au nombre de 78 villages, 145 fermes, 3 grandes et riches forêts et 12 mines de sel dont 3 seulement exploitées par le Gouvernement turc.

Nous inspirant de l'idée qui a toujours dominé et qui domine toujours la conférence de la Paix, et confiants dans l'esprit de justice et d'équité des Puissances Alliées et Associées, nous croyons fermement au recouvrement de nos propriétés si injustement confisquées par le Gouvernement turc.

Monsieur le Président de la Conférence de la Paix disait justement dans sa lettre d'envoie de la réponse alliée aux contre-propositions hongroises, au nom des Alliés: Un état de choses même millénaire, n'est pas fondé à subsister lorsqu'il est reconnue contraire à la justice .

Peut-on jamais se pencher à douter que réduire une famille princière d'une maison de 1300 ans, à l'indigence complète - par rapport à son rang - en lui confisquant tous les biens qu'elle hérite de ses ancêtres n'est point un état de choses contraire à la justice la plus élémentaire.

C'est en vain qu'on évoquerait la prescription, vu

بەڵگەنامەی ژمارە:35

Les archives du Palais, du Grand Vizirat, du Conseil d'Etat, de la Cour de Cassation, de la Cour Criminelle de l'Empire turc gardent toujours les preuves de la constance des descendants du Prince à réclamer leurs propriétés et le crime inqualifiable des Sultans et Gouvernements turcs de vouloir étouffer la voix qui demande la justice par le sang et le fer.

Forts de notre droit et de l'équité du Gouvernement de Votre Excellence, nous osons espérer qu'une des clauses du chapitre des restitutions et réparations du traité de la paix turque, contiendra pour ces derniers la restitution des biens confisqués du feu Prince Bédir-Khan à ses fils et descendants.

Nous sommes, de Votre Excellence, avec le plus profond respect, les très humbles et très dévoués serviteurs.

Docteur en médecine

Ingénieur Agronome

Directeur Propriétaire

بەڵگەنامەی ژمارە:36

Le Caire, le 23 Mai 1920 132

S.E. Monsieur Lloyd Georges
Premier Ministre de Sa Majesté Britannique
L O N D R E S

E 6088
JUN 9 1920
34

Excellence,

Comme suite à la lettre circulaire adressée à Votre Excellence au mois de Mars 1919, nous soussignés, descendants du feu Prince Bédir-Khan, venons rappeler notre cause familiale à la haute attention de Votre Excellence.

Dans notre précédente lettre, nous avions dit que notre grand-père Prince Bédir-Khan fait prisonnier en 1847 par les Turcs mourut en captivité à Damas et que tous ses biens furent confisqués par le gouvernement turc, qui étaient situés entre Diarbékir, Va,Bitlis,Ourfa et Moussol, que le Gouvernement turc nous servait une pension dérisoire de 4000 francs, sous le titre de <u>dédommagement pour biens confisqués.</u>

Vu l'imminence du règlement de la question turque, et par conséquent tarde, nous voulons aujourd'hui donner à Votre Excellence des renseignements plus précis sur ces biens que nous revendiquons.

Les biens confisqués du Prince Bédir-Khan se divisent aujourd'hui en trois catégories.

Premièrement ceux vendus aux particuliers par le Gouvernement turc depuis la captivité du Prince, deuxièmement ceux englobés parmi les domaines de l'Etat et de la Couronne, troisièmement ceux restés en friches.

Aussi bien pour éviter les complications juridiques et des embarras politiques, qu'eu égard au dénuement du paysan kurde, nous ne revendiquons point les biens de la première

catégoric, et allons donner à Votre Excellence un bref état des deux dernières catégories.

Les biens appartenant au feu Prince Bédir-Khan qui sont situés dans le Kaya de Djizreh sont au nombre de 20 villages, 16 fermes, 3 pâturages chacun ayant une superficie de plusieurs milliers d'hectares.

Les biens situés dans le Kaya de   sont au nombre de 16 villages, 1 pâturage d'une superficie de 250.000 hectares et d'un immense château avec dépendances.

Ceux situés dans le sandjak de Seard sont au nombre de 76 villages, 145 fermes, 3 grandes et riches forêts et 12 mines de sel dont 3 seulement exploitées par le Gouvernement turc.

Nous inspirant de l'idée qui a toujours dominé et qui continue à dominer la Conférence de la Paix, et confiants dans l'esprit de justice et d'équité des Puissances Alliées et Associées, nous croyons fermement au recouvrement de nos propriétés si injustement confisquées par le Gouvernement turc.

Monsieur le Président de la Conférence de la Paix disait justement dans sa lettre d'envoie de la réponse alliée aux contre-propositions hongroises, au nom des Alliés: Un état de choses même millénaire, n'est pas fondé à subsister lorsqu'il est reconnu contraire à la justice.-

Peut-on jamais se pencher à douter que réduire une famille princière d'une maison de 1300 ans, à l'indigence complète - par rapport à son rang - en lui confisquant tous les biens qu'elle hérita de ses ancêtres n'est point un état de choses contraire à la justice la plus élémentaire.

C'est en vain qu'on évoquerait la prescription, vu que depuis 1863, les fils du Prince Bédir-Khan n'ont jamais cessé de revendiquer leurs biens et que cinq d'entre les descendants du Prince ont été traitreusement assassinés par

بەڵگەنامەی ژمارە:36

- ز -

135

36

le Gouvernement turc afin de faire taire les autres, ce à quoi d'ailleurs il n'a jamais réussi.

Les archives du Palais, du Grand Vizirat, du Conseil d'Etat, de la Cour de Cassation, de la Cour Criminelle de l'Empire turc gardent toujours les preuves de la constance des descendants du Prince à réclamer leurs propriétés et le crime inqualifiable des Sultans et Gouvernement turcs de vouloir étouffer la voix qui demande la justice par le sang et le fer.

Forts de notre droit et de la réponse que Votre Excellence a eu l'extrême obligeance de nous donner par l'entremise de S.E. Monsieur le Maréchal Vicomte Allenby, en date du 28 avril 1919 No.8166, nous osons espérer qu'une des clauses du chapitre des restitutions et réparations du traité de la paix turque, contiendra pour ces derniers la restitution des biens confisqués du feu Prince Bédir-Khan à ses fils et descendants.

Nous sommes, de Votre Excellence avec le plus profond respect, les très humbles et très dévoués serviteurs.

Dr Khalid Bédir Khan
Docteur en médecine

Khalil Bédir Khan
Ingénieur Agronome

Sureya Bédir Khan
Directeur Propriétaire.

بەڵگەنامەی ژمارە:38

Copy

81

Constantinople, le 17 juin, 20.

ر.

Excellence,

J'ai l'honneur de présenter à Votre Excellence, la copie du télégramme que la Ligue Sociale Kurde a adressé à Monsieur Wilson, Président de la République des Etats Unis.

Veuillez bien agréer, Excellence, l'assurance de mes plus parfaites considérations.

Secrétaire général
de la Ligue Sociale Kurde
Memdouh Se'lim,
(Signed) Memdouh Sélim.

Son Excellence
le Haut Commissaire de la Grande Bretagne,
en Ville.

Constantinople, the 2st of june 20

Mr. Wilson,
President of the U.S.America,
White House, Washington.

Excellency,

Kurde people heard wich joy good news that Your Excellency kindly assumed to be arbiter in tracing frontier between Kurdes and Armenians confident in fourteen points of nationalities Principles regulating sort of future nations Kurde Natin expect from Your Excellency the verdict marking deliverance from yoke of strangers gathered on all4 sides.

You hold in Your hands futur of an entire Nation May Your High Conscence guide You in Your delicate task which History has imposed on You.

	Presedent of Kurdish Social Ligue	General Secretary
(Signed)	Emine Ali Bedirhani.	Memdouh Sélim.

بەڵگەنامەی ژمارە:39

82

Copy   Constantinople, le 17 juin 920.

Excellence,   31

Nous nous empressons d'exprimer nos sentiments de reconnaissance pour les clauses du Traité de paix turc concernant l'érection d'un Kurdisten indépendant, dans un proche avenir; et en général pour la reconnaissance des droits d'existance des Kurdes.

Nous nous permettons, à cette occasion, de prier Votre Excellence, de vouloir bien transmettre à son Gouvernement, nos modestes observations, très importantes au point de vue kurde, pour être communiquées au Conseil Supérieur de la Conférance de Paix à Paris.

1.- Bien que l'article 62 du Traité de Paix turc délimite la frontière d'oust du Kurdistan à partir de la rive orientale de l'Euphrate, les contrées restant à l'ouest du fleuve d'Euphrate, comme le sandjak Malatia, tous les districts de "Codjkiri" et les environs jusqu'à "Réphahié", étant peuplées presque totalement par les Kurdes, forment parties intégrantes du patrimoine kurde.

2.-Les régions de Djezire-ibn-Omer, Mardine, Ourfa et Slahié abandonnées à la Syrie d'après l'article 27 du Traité, étant habitées en grande partie par les Kurdes, constituent au point de vue ethnique, géographique et économique des territoires inséparables du Kurdistan. Encouragés par les nobles sentiments de justice et d'équité des Principales Puissances alliées, nous aimons à croire que le Conseil Supérieur voudra bien ne pas détacher toute cette bandelette de terre ci-haut mentionnée du Kurdistan, et cela à plus forte raison, puisqu'il envisage un Kurdistan indépendant qui aura nécessairement besoin d'un accès à la mer, bien naturellement, dans la Méditerranée (au port d'Ayas).

بەڵگەنامەی ژمارە:39

3.- Nous sommes convaincus que le Conseil Supérieur s'adressant à l'arbitrage de Monsieur Wilson, pour la détermination des frontières de l'Arménie dans les vilayets de Van, Bitlis et d'Erzeroum, a naturellement pris en considération nos droits sur ces territoires essentiellement kurdes. Par conséquent, nous espérons que la formule des pricipes des nationalités trouvera également ici sa raison d'être.

4.- Les dispositions de l'article 64 conçues en ces termes sommaires: "Si, dans le délai d'un an, la population kurde s'adresse au Conseil de la Société des Nations en démontrant qu'une majorité de la population désire être indépendante de la Turquie, celle ci s'engage à renoncer à tous droits et titres sur ces régions. Si ladite renonciation a lieu, aucune objection ne sera élevée par les Principales Puissances alliées à l'encontre de l'adhésion à cet Etat kurde independant, des Kurdes habitant la partie du Kurdistan comprise jusqu'à présent dans le vilayet de Moussoul", comblent de joie et d'enthousiasme le peuple kurde qui ne cesse pas de confier paisiblement son sort aux Grandes Puissances alliées et associées. Nous sommes donc persuadés que cette question sera résolue conformément à leur esprit de justice.

C'est à l'intention d'attirer l'attention bienveillante du Conseil Supérieur sur la création eventuelle d'un Kurdistan indépendant, uni, viable et défavorable à toute

espéce......

بەڵگەنامەی ژمارە:39

3ن

espéce de complication et de dissension que nous faisons appel aux sentiments de justice des Grandes Puissances alliées et associées, qui ont fait des sacrifices innombrables pour assurer une paix durable en affranchissant les petites nations.

Nous avons l'honneur de prier Votre Excellence, de vouloir bien être l'interprète auprès du Conseil Supérieur, de nos meilleurs sentiments de gratitude pour la sympathie qu'il a témoignée à l'égard du peuple kurde, et d'assurer son Gouvernement, qu nous resterons fidèles à nos traditions dans le sens des intentions humanitaires des principales Puissances

Veuillez bien agréer, Excellence, l'assurance de nos hommages les plus respectueux.

	Président de la Ligue Sociale kurde,	Secrétaire général
(Signed)	Emine Ali Bédirhani.	Memdouh Sélim.

S. R. MARINE
TURQUIE
№ 2205 F-4

Constantinople, le 25 Juin 1920.

Reçu en 1 ex.
répar-tition

S. R. R.
9 JUIL 1920
N° 232 T

LA QUESTION KURDE
ET
LE TRAITE DE PAIX TURC.

Le président de l'"Organisation sociale kurdé", de Constantinople, Nedjmeddine Hussein bey, a exposé en ces termes, son opinion au sujet des décisions du Conseil Suprême relativement à la paix turque :

"En principe, les Kurdes sont très satisfaits de ce que leurs droits ont été pris en considération en partie par le traité, mais ils sont néanmoins fort émus de ce que l'unité nationale et les frontières naturelles de leur patrie ne sont pas respectées comme ils l'auraient désiré.

"Ourfa et Mardine, qui sont englobées dans les limites de la Syrie, et les régions contestées que l'on a soumises à l'arbitrage de M. Wilson rentrent dans nos frontières. Le fait que la conférence de la paix n'a pris aucune décision pour les régions de Van et de Bitlis est la preuve qu'elle reconnait les droits des Kurdes.

"En ce qui concerne les Kurdes de Mésopotamie, nous ne pouvons que nous réjouir de la clause du traité qui leur accorde le droit de rentrer dans la région de la mère patrie à bout d'un an.

"Si les grandes puissances nous considèrent incapables de constituer un gouvernement avec une organisation moderne et civilisée, nous sommes tout disposés à accepter le contrôle anglais. Je crois que ce fait est suffisant pour dissiper tous les doutes qui pourraient surgir au sujet de notre bonne foi et de la rectitude de nos intentions.

"Si les Arméniens forment leur Etat dans leurs frontières strictement nationales, nous pourrons très facilement nous entendre avec eux, mais s'ils émettent des prétentions sur des régions où la nation kurde est en majorité, nous agirons comme toute nation civilisée et patriote.

"On a dit que les Arméniens sont plus avancés que nous dans la voie de la civilisation et du progrès, et qu'ils pourraient en profiter pour essayer de nous administrer et de nous civiliser. Il est de fait qu'à l'étranger il y a de nombreux intellectuels kurdes et arméniens. Mais les Arméniens du pays ne sont pas plus civilisés que les Kurdes. Vu notre situation géographique et grâce à l'appui de nos bons voisins de Perse et des Arabes de la Mésopotamie, il est difficile que les Arméniens puissent remporter sur nous n'importe quelle victoire même morale. Les Arméniens ne disposent pas comme les Européens des moyens de civilisation. Ils ne possèdent que les moyens rudimentaires des peuples d'Orient.

"Nous étendrons aux minorités habitant notre pays les droits essentiels dont jouiront les Kurdes. L'Arménie qui englobera forcément dans ses frontières de nombreux kurdes, devra naturellement imiter notre exemple et accorder des droits égaux à nos frères de race et de langue qui se trouveront placés sous sa juridiction.

"On pourrait même, le cas échéant, - et je crois que ce serait à la solution la meilleure et la plus avantageuse - procéder à un échange de population. J'avais longuement exposé cette question à M. CRANE lors de son passage à Constantinople...

"Il est faux que l'on ait fermé le club de "l'Organisation sociale kurde" que nous avons constitué récemment. Il serait étonnant qu'en ce siècle de civilisation, un peuple soit privé de son droit d'organiser des oeuvres sociales. Le conseiller-légiste du ministère de l'intérieur avait soulevé certaines objections à ce sujet en s'inspirant de la loi sur la

بەڵگەنامەی ژمارە:40

la constitution des associations. Même si la loi s'y opposait, il fallait que M. le conseiller-légiste renonçat à son action, car les lois qui ont été élaborées pour une nécessité administrative doivent être adaptées aux circonstances nouvelles. Les juges romains s'appliquaient toujours à adapter à l'esprit des temps les lois de la République. Les personnes qui ne possédent pas des notions de droit aussi élémentaires ne peuvent sans doute pas prétendre à administrer le pays d'une façon satisfaisante".

Le Lieutenant de Vaisseau ROLLIN
Chef du S.R. Marine

Rollin

بەڵگەنامەی ژمارە:41

Haut Commissariat
de la
République Française
en Orient

DIRECTION DES AFFAIRES
POLITIQUES ET COMMERCIALES
-:-:-:-:-:-:-

ASIE OCEANIE
-:-:-:-:-:-:-

No 322

Constantinople, le 29 Juin 1920

168

MONSIEUR DEFRANCE HAUT COMMISSAIRE
DE LA REPUBLIQUE FRANCAISE EN ORIENT
A SON EXCELLENCE, MONSIEUR MILLERAND
PRESIDENT DU CONSEIL,
MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES à
PARIS

A.s. de l'Emir Emin
Ali Bedirhan.

Emin Ali Bedirhan, se disant le " Dernier EMIR de l'Etat de Djézireh ",me fait savoir qu'il serait heureux de mettre son influence personnelle au service de la France dans la région du Kurdistan qui relèverait de notre contrôle.

---------1 p.j.-----

J'ai l'honneur de faire parvenir, ci-joint, à Votre Excellence, la copie de la lettre qui m'a été adressée à ce sujet./.

Defrance

بەڵگەنامەی ژمارە:42

169

C O P I E

Constantinople, le 16 Juin 1920.

A Son Excellence
Monsieur le Haut Commissaire de la République Française
à Constantinople

Excellence,

La famille de l'Emir Bédirkhan vient par ces lignes remercier la France, une des Puissances formant le Congrès de la Paix, d'avoir réalisé les voeux nationaux des Kurdes, concernant leur propre autorité dans leur pays, en leur accordant une autonomie locale, qu'Elles prennent sous Leur commune assurance.

Une partie du Sud du Kurdistan (Etat de Djeziré-ibni-Omar) devant être soumise à la surveillance économique de la France, la famille Bédirkhan, dont les ancêtres ont dominé cette contrée proprement Kurde, du 7ème siècle à l'année 1847, soumet les points suivants à l'esprit de justice de la France, en La priant de les prendre en considération.

Dans la seconde moitié du 7ème siècle, l'Emir Suleiman, fils de Khalide-ibni-Vélid surnommé le Fougueux, un des plus grands commandants de Mahomet, conquit le sud du Kurdistan. Après la mort de Suleiman, son fils Abdul-Aziz fonda la ville de Djeziré, et la fit capitale de son Etat; c'est de là que vient le nom de Azizan (fils de Aziz) donné à la dynastie qui a régné dans ce pays, dynastie dont le dernier Emir fut Bédirkhan, notre père, dont le chateau-fort existe encore à Djeziré.

Après plusieurs batailles contre l'Empire Ottoman, Berdikhan fut vaincu en 1847, et amené comme prisonnier de

بەڵگەنامەی ژمارە:42

guerre à Constantinople. Sur sa demande, le Gouvernement Ottoman lui accorda de résider à Damas, où il mourut et où l'on se montre encore aujourd'hui son tombeau.

L'Empire Ottoman confisqua tous ses biens, et nous accorda comme compensation une pension qui n'égale pas la centième partie de ce qu'elle doit être. Aussi, à plusieurs reprises, nous avons voulu revendiquer nos biens matériels et nos droits historiques dans notre pays.

En 1877, deux de nous, Osman Pacha et Hussein Pacha, allèrent à Djeziré et restaurèrent notre principauté. Le Sultan Abdul-Hamid leur envoya un de nos frères, Bahri Pacha, pour les engager à revenir, leur promettant d'acquiescer à toutes leurs demandes. Afin d'éviter une effusion de sang, ils revinrent. Abdul-Hamid ne tint aucune de ses promesses.

En 1892, dans le même but, Halil Bey et Abdul Rézak Bey, en 1910 Bédri Pacha et Midhat Bey, en 1911 Hassan Bey, Hussein Pacha et Suleiman Bey, allèrent au Kurdistan, malgré la défense que leur en faisait le Gouvernement Turc. Les deux derniers furent tués dans un combat contre les forces turques. En 1916, pour la deuxième fois, Abdul-Rézak pénétra dans le Kurdistan et donna aussi sa vie pour son pays. Après avoir soumis ces détails à Votre Excellence, nous voulons Lui dire que, tout intérêt particulier à part, nous avons une grande influence dans tout le Kurdistan, et surtout dans la partie tombant sous le mandat français; influence que Votre Gouvernement peut utiliser pour arriver à son but qui n'est que d'assurer la paix et la prospérité dans les pays qu'Il prend sous Son influence.

Dans l'espoir que Votre Excellence voudra bien communiquer nos voeux à Son Gouvernement, nous La prions de

بەڵگەنامەی ژمارە:42

171

bein vouloir agréer, avec nos remerciements anticipés, l'expression de notre très haute considération,

Pour la famille Bédirkhan,

signé : EMIN AALI BEDIRKHAN,
fils aîné de l'Emir Bédirkhan,
dernier Emir de l'Etat de Djeziré.

N.B. Un abrégé des renseignements nécessaires sur l'Etat de Djeziré est joint à cette Note.

A SON EXCELLENCE
MONSIEUR LE HAUT COMMISSAIRE DE LA REPUBLIQUE FRANCAISE
A CONSTANTINOPLE

بەڵگەنامەی ژمارە:43

173

Haut Commissariat
de la
République Française
en Orient

Constantinople, le 30 Juin 1920

DIRECTION DES AFFAIRES
POLITIQUES ET COMMERCIALES
-:-:-:-:-:-:-:-:-

ASIE OCEANIE
-:-:-:-:-:-:-:-
No 323

MONSIEUR DEFRANCE HAUT COMMISSAIRE
DE LA REPUBLIQUE FRANCAISE EN ORIENT
A SON EXCELLENCE MONSIEUR MILLERAND,
PRESIDENT DU CONSEIL,
MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES à
P A R I S

A.s. Autonomie du Kurdistan.

Le Président de la "Ligue des Kurdes", en remerciant les Alliés d'avoir accepté l'autonomie du Kurdistan, me prie de transmettre à la Conférence de la Paix certaines considérations relatives à la délimitation du nouvel Etat.

-------- 1.p.j. ------

J'ai l'honneur de faire parvenir, ci-joint, à Votre Excellence la copie de la lettre qui m'a été adressée à ce sujet./.

H. Defrance

بەڵگەنامەی ژمارە:44

174

C O P I E

Constantinople, le 25 Juin 1920.

Son Excellence Monsieur le Haut Commissaire
de la République Française.

Excellence,

J'ai l'honneur d'exprimer les remerciments de la "Ligue des Kurdes et Kurdistan" à la haute "Conférence de la Paix" d'avoir accepté l'autonomie du Kurdistan et de contribuer ainsi à la fondation de sa première base nationale, et prends acte pour le développement futur de mon pays, de la promesse qu'en général les régions habitées par la majorité kurde pourra profiter de la susdite autonomie. Du reste pour faire des Kurdes un élément digne de bienveillant estime des alliés et ne laisser dans ces contrées aucune source qui puisse dans l'avenir, causer des fâcheux incidents, je la prie de reconnaitre comme la Patrie Kurde tout le pays peuplé en majorité par cette nation qui a en même temps une supériorité et prépondérance historique et ethnographique notamment dans les pays suivants :

I°-A la frontière Nord de Kurdistan : laisser à celui-ci les provinces d'Erzeroum, Bitlis et Van, qui sont habitées par une grande majorité kurde.

2°-A l'Ouest : Attacher au Kurdistan tout le sandjak de Malatia quoi qu'il se trouve à l'Ouest de l'Euphrate car ses populations sont entièrement composées de Kurdes ainsi que ses relations économiques et ethnographiques dépendent du Kurdistan.

3°-Au sud..........................

بەڵگەنامەی ژمارە:44

175

3°-Au Sud : Introduire dans l'autonomie Kurde toutes les étendues de Djizré, Midiat, Ourfa, Suroudj, Biradjik, Roum-Kale, et une certaine zone depuis Islahié et Hasse, en passant par Kurd-Dag, jusqu'au golfe d'Alexandrette, car toutes ces régions ayant une population à peu près exclusivement kurde peuvent engendrer une cause perpétuelle de litiges et de malheur, si l'on les détache de Kurdistan et surtout accorder à Kurdistan un débouché maritime à Pyas.

4°-Comme j'ai la conviction que seulement dans les conditions susmentionnées on peut organiser un Kurdistan capable de vivre et de travailler dans le but des alliés, et qu'en cas échéant, c'est à dire si l'on arrache au Kurdistan ses parties vitales les plus importantes pour les annexer à ses voisins, il ne peut servir qu'à devenir une source continuelle de différences et de préjudices, je prie Votre Excellence de vouloir bien transmettre la présente à la "Conférence de la Paix" par le bon soin de votre Gouvernement.

Agréez, Excellence, les assurances de mes considérations les plus distinguées.

Président de la Ligue des Kurdes et Kurdistan

signé : ABDEL KADIR

بەڵگەنامەی ژمارە:45

…TÉ DE L'INDÉP… KURDE

198

~~108~~

Le Caire Le 28/12/21

Son Excellence
Monsieur Lloyd George
Premier Ministre de Sa Majesté
B r i t a n n i q u e

L O D R E S

Excellence

Je soussigné ,Emir Emin Aali Bédir-khan , fils du feu Prince Bédir-khan , ai l'honneur de soumettre à la haute bienveillance et attention de votre Excellence , ce qui suit :

Lors de la conclusion de l'armistice entre le gouvernement Turc et les gouvernements alliés , il a été solonellement proclamé que les alliés ne permettraient jamais que les Turcs , r connus universellement incapables et mauvais administrateurs, gouvernent dorénavant les peuples non turcs de l'ancien Empire Ottoman et que chaque peuple serait maître de ses destinées. Habitués à beaucoup d'hypocrisie et de tromperie de la part du gouvernement Turc , nous avions une conviction ferme et une foi inébranlable en la sincérité et la loyautédes Alliés et surtout de l'Angleterre . C'est guidé par cette conviction et cette foi que ,nous les Kurdes , embrassâmes dès la première seconde et sans aucune hésitation , les principes desAlliés comme un pacte sauveur céleste .

Soit les organisations politiques Kurdes de Constantinople, soit celui du Caire soit leurs affiliations de Kurdistan demandèrent unanimement leur indépendance sous le mandat de l'Angleterre .

Ma famille , par l'entremise de ses membres se trouvant alors au caire , s'adressa spécialement à votre Excellence , pour la sauvegarde de ses intérêts familiales et reçut de

vous la

KURDE

199 ~~189~~

(2)

promesse de la prise en trés sérieuse considération de sa demande .

Le traité de Sèvres reconnut le droit des Kurdes à l'indépendance -il est vrai sous une formule un peu équivoque - mais laissa au mandat de la République Francaise une bonne partie de sa patrie . Dans cette partie laissée au mandat de la France ma famille a deux sortes de revendications. Car c'est dans cette partie du Kurdistan que mes aieux ont règné de l'an 881 jusqu'à l'an 1861 ,date à la quelle mon père fut fait prisonnier par les turcs .

Pour la conservation de ces droits et avec l'assentiment de l'Embassade de Constantinople de votre gouvernement nous entrâmes en relations avec la France qui nous promit la sauvegarde de nos droits familiales et nationales .

Je ne veux point entrer içi à la discussion des raisons et intérêts qui ont poussé la France à sacrifier la vie , les biens , les droits sacrés de vie nationale de liberté des millipns de peuples et de permettre à la Turquie de les opprimer de nouveau. Il est plus que suffisant de constater le fait accompli brutal: la France a trahi ses tradditions et nous a laissé à la rapine et à l'oppression des temps passés .

Dans un moment où les grandes puissances des deux mondes font l'impossible pour assurer la paix générale , ce geste de la France livre ,encore une fois ,une partie de ma malheureuse patrie aux guerres intestines . Car il n'ya pas à douter que la nation Kurde -désespérée de l'Europe -aura de nouveau recours aux armes et le sang innocent de ces patriotes coulera à flots .

Je ne puis dire la responsabilité matérielle , car nous sommes beaucoup trop faible s même pour prononcer ce mot , mais la responsabilité morale de tous ces meurtres et crimes , c'est à la France qu'elle incombera .

L'Angleterre aussi abandonnera-t-elle les Kurdes qui tous ont demandé son mandat et dont une partie déjà jouit des bienfaits de son mandat ?

Nous n'arrivons point à y croire et espérons toujours qu'elle sera plus fidèle que la France à ses traditions , son passé, sa parole donnée .

D'ailleurs Diarbékir , Mardine , Djésirei-Ibn-Omer, Imadié, etc. etc. sont limitrophes du vilayet de Moussoul qui est déjà

.ou_s

بەڵگەنامەی ژمارە:45

200

~~110~~

(3)

sous votre mandat . Ce serait un acte conforme à l'humanité , à la parole donnée et en même temps aux intérêts de la Grande Bretagnsque d'englober ces contrées aussi sous son mandat . Donc je supplie ,votre Excellence ,de prendre en très sèrieu se considération ce cri angoissé qui vous est adressé par un patriote Kurde qui est en même temps membre aîné d'une famil le souveraine Kurde .

Je suis , de votre Excellence , le trés humble et trés dévoué serviteur

Emin Ali Bedir-Khan

Président de la ligue sociale Kurde

et

Pour le comité de l'Indépendance Kurde

بەڵگەنامەی ژمارە: 46

Copie.

19

Constantinople le 26 décembre 1921.

~~101~~

Excellence,

Au moment où les Puissances alliées paraissent vouloir régler, définitivement, la question du Proche-Orient en général, et le problème Kurde en particulier, le nouveau bureau de la Ligne des Kurdes (Comité du relèvement du Kurdistan) de Constantinople se permet, conformément aux principes poursuivis par les bureaux précédents d'attirer l'attention bienveillante des Gouvernements alliés sur les points suivants:

Nous craignons qu'on ne puisse rétablir une paix permanante dans l'Asie Mineure, si l'on ne prend pas en considération les revendications nationales du peuple kurde, desquelles le Conseil Suprême ainsi que les Gouvernements et les autorités alliés et associés ont été respectueusement saisie à diverses dates et à plusieurs reprises.

En voulant abandonner le peuple kurde sous la domination de n'importe de quelle nation étrangère, on entretiendrait éventuellement, un germe de conflit dans le Kurdistan, et cela suffirait à empêcher le rétablissement d'une paix et d'un ordre durable parmi les peuples de ces contrées qui en ont grandement besoin.

Nous ne voulons point empiéter sur le sol natal et les droits de nos voisins, mais, nous voulons avoir pour les moyens nécessaire pour développer nos instincts et nos qualités pour élever notre nation au niveau des nations civilisées dans les territoires peuplés par une majorité des Kurdes. Et nous voulons exploiter les ressources naturelles de notre pays, en nous assurant l'aide financière et technique d'une grande puissance.

./.

195

~~105~~

Le Kurdistan sans un débouché à la mer ne pouvant jamais développer son économie et son commerce, nous demandons que l'on veuille bien y attribuer le port d'Ayas dans le Golfe d'Alexandrette.

Ne cessant jamais d'avoir confiance dans les sentiments de justice et de bienveillance que les Puissances alliées ont bien voulu nous témoigner jusqu'à présent, nous nous en remettons complètement le sort de notre pays à leurs bonnes volontés.

En priant respectueusement Votre Excellence de vouloir bien transmettre à votre Gouvernement, nos aspirations nationales, j'ai l'honneur de vous présenter Excellence, l'hommage de mes sentiments respectueux.

(s) SEID ABDUL KADIR
Sénateur, Président de la
Ligues des Kurdes de Constantinople.

Secrétaire général
ZEYN-EL-ABIDINE.

A Son Excellence
le Haut Commissaire
de la Grande-Bretagne,

EN VILLE.

بەڵگەنامەی ژمارە: 47

THE KURDISH LEAGUE.

This originated in Constantinople in 1908 when the Turkish constitution became an accomplished fact.

The President was SAIYID 'ABDUL-QADIR, a cousin of SAIYID TAHA.

The aim was originally the social progress of Kurdistan with the ultimate object of Independence.

This original League lasted for about two years and had very strong support; the Kurdish population of Constantinople was then about 30,000.

There were two official organs of the League

(a) ROZ-I-KURD.

(b) HALA.I.KURD.

In 1910, SAIYID 'ABDUL-QADIR made a declaration through the Turkish Press that the Kurdish people wanted autonomy. This did not meet with universal approval, particularly among the younger Kurds, who were imbibing newer and more progressive ideas. The young Kurds (students therefore formed another Kurdish League under the designation "LEAGUE-I-HIVI" (or in Mosul area and the north "LEAGUE-I-HIWA"). No special journal was published and this League was not absolutely separate from the original League to which the older community still adhered. Correspondence was carried on with Kurdistan by the old League only and though the new League grew in strength its achievements were few, till in 1918 a new association called "JAM'IYAT TA'ALI OF KURDISTAN" was formed under the same Presidency.

THURAIYA BADR KHAN,
MARDINI 'ARIF PASHA,
ZAINI PASHA BABAN (ex-Wali of Hijaz)
IBN 'ALI BEG BADR KHAN,
NAJMAL DIN HUSAIN of Kirkuk,
Doctor 'ABDULLAH JAUDAT,
KHALIL BEG - Director of Police, Constantinople.

were important members and

MEMDUH SALIM, now in Beyrout, was the Secretary General of the League.

This League deputed SHARIF PASHA to attend the Peace Conference in Paris and later sent FAKHRI BEG to assist him.

Various memoires, etc., were submitted to the European Powers. The League presented one to the French Government claiming self determination and desiring that Kurdistan should be accorded autonomy under a British Mandate. The French Authorities took exception to the specific mention of the British and the memorandum was revised to read "under a mandate of one of the Allied European Powers". Similar memoranda were submitted to the San Remo Conference.

The Society was now enlarged by the formation of a "League Social Kurd" in Constantinople the declared aim of which was Independence.

Correspondence was carried on with 13 branches in Kurdistan and a headquarters was formed in Cairo which was under the direction of THURAIYA BADR KHAN and MARDINI 'ARIF PASHA. Two journals were published, one in Constantinople called "ZHIN" (Life) and one in Sulaimani called "ZHANIVER". At the Armistice the Turks closed down the League, as it was discovered that it had been in touch with and well supported by the Greeks.

The greatest stronghold of the League in Kurdistan was in the Wilayat of Dersim and even now the Kurds of this Wilayat still most strongly adhere to their aims. With the break up of the League in Constantinople the members have spread over the East generally and the only organised branch is now in Cairo. Individual members are in correspondence but there is no organisation.

A new League has been formed in Dersim but no details have filtered through to Baghdad.

The League is non-existent in Baghdad but the

بەڵگەنامەی ژمارە:47

- 3 -

the enthusiasm of its old members, individually, is unabated They agree that the Kurds are not fit for Independence and aim now at autonomy.

بەڵگەنامەی ژمارە:48

SECRET

SCISSION DANS LE COMITE HOYBOUN.

Presse.
2 avril 1931

Ayant enfin percé le vrai but et le programme des Tachnak et des Beder-Khan , Cheikh Ali Riza et ses partisans se sont , lors de leur dernière réunion à Beyrouth , complètement retirés du Comité Hoyboun et ont formé un parti opposé en dévoilant dans un manifeste les desseins et le rôle des comités Hoyboun et Tachnak.

Les membres du nouveau parti sont : Abdul Kerim Mahti - Ali Riza - Fakih Abdullak - Hayderi Zadé - Ibrahim Oglou Davut , ancien Ministre Musulman des cultes (Cheikh-Ul-Islam.)

0 0
0

بەڵگەنامەی ژمارە:49

L'ALLIANCE ARMENO - KURDE .-

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

SECRET

(I3 AVRIL I93I)

(Source : Sûreté Générale)

A la suite d'un accord qui aurait été conclu entre les gouvernements Persan et Turc, les Kurdes de Perse se tiendraient actuellement distants des Kurdes d'Agri Dagh. En revanche un accord parfait existerait entre les Arméniens du Caucase et les Kurdes d'Agri Dagh. Tous seraient encouragés par les Anglais à faire cause commune ./.

0 0

0

بەڵگەنامەی ژمارە:50

LE MOUVEMENT KURDE .

-:-:-:-:-:-:-:-:- **(4 MAI 1931)**

(Bonne source bien placée)

Un mémorandum a été établi par les Kurdes d'Irak concernant leurs revendications et concluant à l'autonomie du Kurdistan Irakien. Cette note a été vraisemblablement établie par le Comité Hoybunn .

Les Kurdes ont désigné pour la présenter à Genève, l'Emir Soureya Bédèrkhan. Certaines personnalités du Comité ont fait remarquer que Soureya, réfugié politique en France se trouverait dans une fausse position si le mémorandum, qui avait été déjà soumis au Foreign Office ne l'était pas également au Gouvernement Français.

L'avis a été suivi et la note a été remise aux Affaires Etrangères à Paris ....

L'intention des Kurdes de Syrie est de ne rien faire cette année à la frontière, qui puisse indisposer à leur égard la Puissance Mandataire. La raison en réside dans le fait qu'ils désirent également faire prochainement une demande analogue à celle des Kurdes d'Irak dont ils saisiront la S.D.N.

بەڵگەنامەی ژمارە:51

ÉTAT-MAJOR DE L'ARMÉE
2me BUREAU
SECTION DE RENSEIGNEMENTS

SECRET

A. Angleterre
A. Etudes

SOCIETE KURDE " RIZGARI "

(Bonne Source)

(22 JUIN 1932)

" RIZGARI " est une société secrète Kurde qui travaille en vue d'obtenir l'indépendance du Kurdistan. Son centre est à Bagdad et ses filiales sont établies à Erbil, Kerkouk, Souleimanieh, Ravandouz et Mossoul.

Cette société groupe principalement les chefs des tribus Dizayé et Pishdar, tribus non soumises de même que la tribu " Barzan " et qui attendent le mot d'ordre pour se joindre à cette dernière.

La tribu " Dizayi ", stationnée dans les environs d'Erbil n'est pas aussi belliqueuse que les Pishdar et Barzan, mais compte près de 6.000 hommes susceptibles de combattre . Ils possèderaient des armes et des munitions achetées en 1930 pendant la révolte de Cheikh MAHMOUD. Le Chef de la tribu est HUSSEIN MOLTA, âgé d'environ 50 ans ./.

X X

X

بەڵگەنامەی ژمارە:52

ÉTAT-MAJOR DE L'ARMÉE
2me BUREAU
SECTION DE RENSEIGNEMENTS

SECRET

A. Anglais
A. Etudes

SOCIETE KURDE " RIZGARI "

o:o:o:o:o:o:o

(Bonne Source)

(22 JUIN 1932)

" RIZGARI " est une société secrète Kurde qui travaille en vue d'obtenir l'indépendance du Kurdistan. Son centre est à Bagdad et ses filiales sont établies à Erbil, Kerkouk, Souleimanieh, Ravandouz et Mossoul.

Cette société groupe principalement les chefs des tribus Dizayé et Pishdar, tribus non soumises de même que la tribu " Barzan " et qui attendent le mot d'ordre pour se joindre à cette dernière.

La tribu " Dizayi ", stationnée dans les environs d'Erbil n'est pas aussi belliqueuse que les Pishdar et Barzan, mais compte près de 6.000 hommes susceptibles de combattre . Ils posséderaient des armes et des munitions achetées en 1930 pendant la révolte de Cheikh MAHMOUD. Le Chef de la tribu est HUSSEIN MOLTA, âgé d'environ 50 ans ./.

X X

X

بەڵگەنامەی ژمارە: 53

SECRET

LE COMITE HOYBOUN .

(Bonne Source)

(25 JUILLET I932)

Le Comité " HOYBOUN " n'a plus de section en Irak, où son autorité n'est plus reconnue depuis I929. A cette époque existait une section Hoyboun sous la direction du Dr. Chukri MOHAMED el MUSTAPHA SHAWKI Effendi. (ancien officier kurde) et de Ismail Effendi de Ravandouz (actuellement officier dans l'armée irakienne.

Cependant le Comité Hoyboun a des agents d'informations dans l'armée irakienne, dont Ismail Effendi de Ravandouz./

X X

X

بەڵگەنامەی ژمارە:54

II/8/32

ACTIVITE DU COMITE " HOYBOUN "

-:-:-:-:-:-:-:-

(Bonne source)

(8 AOUT 1932)

Le Comité " HOYBOUN " présidé par Djélal BEDERKHAN, frère aîné de Kameran BEDERKHAN, tiendra une réunion le IO courant, à Damas.

Aziz Noury Bey et Abdelkader Kémal Bey, y seraient invités ./.

X X

X

NOTA : Renseignement infirmé.
Ces deux individus ne sont plus en relations d'affaires avec le "Hoyboun" mais en liaisonamicale pour l'avenir./.

SECRET

S. Aug.
S. E

بەڵگەنامەی ژمارە:55

ETAT-MAJOR DE L'ARMÉE
2me BUREAU
SECTION DE RENSEIGNEMENTS
24/9/32

SECRET

LE COMITE HOYBOUN

(Bonne Source)

(I5 SEPTEMBRE I932)

Le 3 Septembre a eu lieu au Caire une réunion du Comité central " Hoyboun ".

Ce Comité réunissait :

Docteur Khaled Bederkhan, Président

Mohamed Ali Aouni, Secrétaire Général
(drogman au Palais Royal)

Djelal Mahmoud (Inspecteur de l'Instruction Publique)

Faik Effendi

Ahmed Abdul Fhadil, commerçant

Hakki Bederkhan

Adel Bederkhan, fils de Khaled

Abdullah Agha (alias Mac Kark
alias Fuchen
ex-officier anglais)

[illegible] Pacha (délégué à Alexandrie)

X X

X

بەڵگەنامەی ژمارە:56

(Bonne source)

I°/9/35 ([illegible] Août 1935)

SECRET

REUNION DE CHEFS KURDES A ALEP

-:-:-:-:-:-:-

DJELADET BEDERKHAN a quitté le 10 Août 1935 Damas, pour se rendre à Hama, où il se promettait d'obtenir des " Barazi " d'origine kurde des subsides pour " Hawar ". Les Barazi étant à la campagne, il a gagné Alep où il a rejoint MEMDOUH SELIM, kurde, professeur au lycée d'Antioche, parti de Damas le même jour que lui, et MOUSTAFA BEY CHAHINE, député kurde de Djerablous, précédemment venu assister à la réception de CHAKER NIAMET.

Les trois personnes ont rencontré à Alep un nommé SABRI BEY kurde de Diarbékir qui ferait de fréquents voyages en Syrie ./.

بەڵگەنامە
و
ئەلبووم

« کرد تعاون و ترقی جمعیتی »

« نظامنامه‌سی »

تاریخ تأسیس

۱۹ ایلول سنه ۳۲۴

جمعیتك مرکزی وزنه جیلرده دائرهٔ مخصوصه‌دادر

درسعادت

(قصبار مطبعه‌سی) بابعالی جاده‌سنده نومرو ۲۵

۱۳۲۴

بەرگی پێڕەوی ناوخۆیی "جەمعییەتی کورد تەعاون و تەرەقی"
کە لە ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٠٨دا دامەزراوە

کرد نشر معارف جمعیتی

نظامنامه‌سی

Selim Nüzhet Gerçek
Kitapları
[illegible] Derneği
952

1971 A 476
KÜTÜPHANE

مطبعهٔ آمدی

دیون عمومیه جوارنده سلطان مکتبی
زوقاغنده نومرو ۲۳
۱۳۲۶

پێڕەوی ناوخۆی جەمعییەتی نەشری مەعاریفی کورد

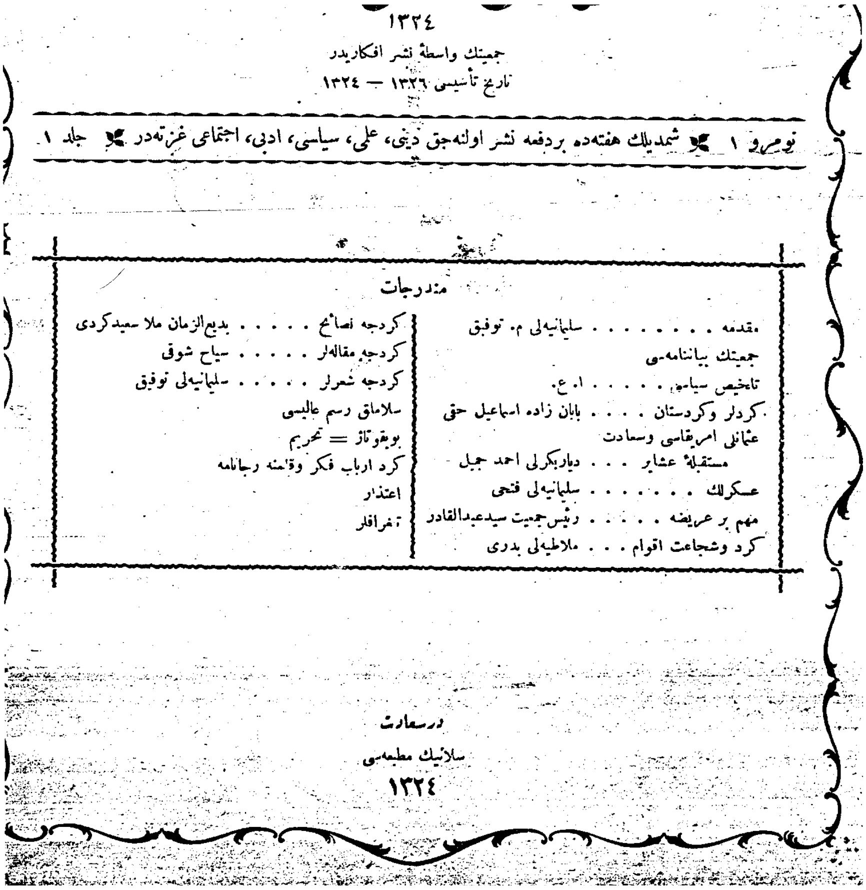

١٣٢٤

جمیتك واسطۀ نشر افکاریدر

تاریخ تأسیسی ١٣٢٦ — ١٣٢٤

نومرو ١ — شمدیلك هفته‌ده بردفعه نشر اولنه‌جق دینی، علمی، سیاسی، ادبی، اجتماعی غزته‌در — جلد ١

مندرجات

مقدمه . . . . سلیمانیه‌لی م. توفیق

جمیتك بیاننامه‌سی

تلخیص سیاسی . . . . . . ا. ع.

کردلر وکردستان . . . . بابان زاده اسماعیل حقی

عثمانلی امپراطورلغی وسعادت

مستقبلۀ عشایر . . . دیاربکرلی احمد جمیل

عسکرلك . . . . سلیمانیه‌لی فتحی

مهم بر عریضه . . . . . . رئیس جمیت سید عبدالقادر

کرد وشجاعت اقوام . . . ملاطیه‌لی بدری

کردجه نصائح . . . . . . بدیع الزمان ملا سعید کردی

کردجه مقاله‌لر . . . . . . سیاح شوق

کردجه شعرلر . . . . . . سلیمانیه‌لی توفیق

سلاماق رسم عالیسی

بویقوتاژ = تحریم

کرد ارباب فکر وقلمنه رجانامه

اعتذار

تفرقلر

درسعادت

سلانیك مطبعه‌سی

١٣٢٤

کۆپیی ژمارە یەکی ڕۆژنامەی "کورد تەعاون وە تەرەقی غەزەتەسی"

(٥ی کانوونی یەکەمی ١٩٠٨)

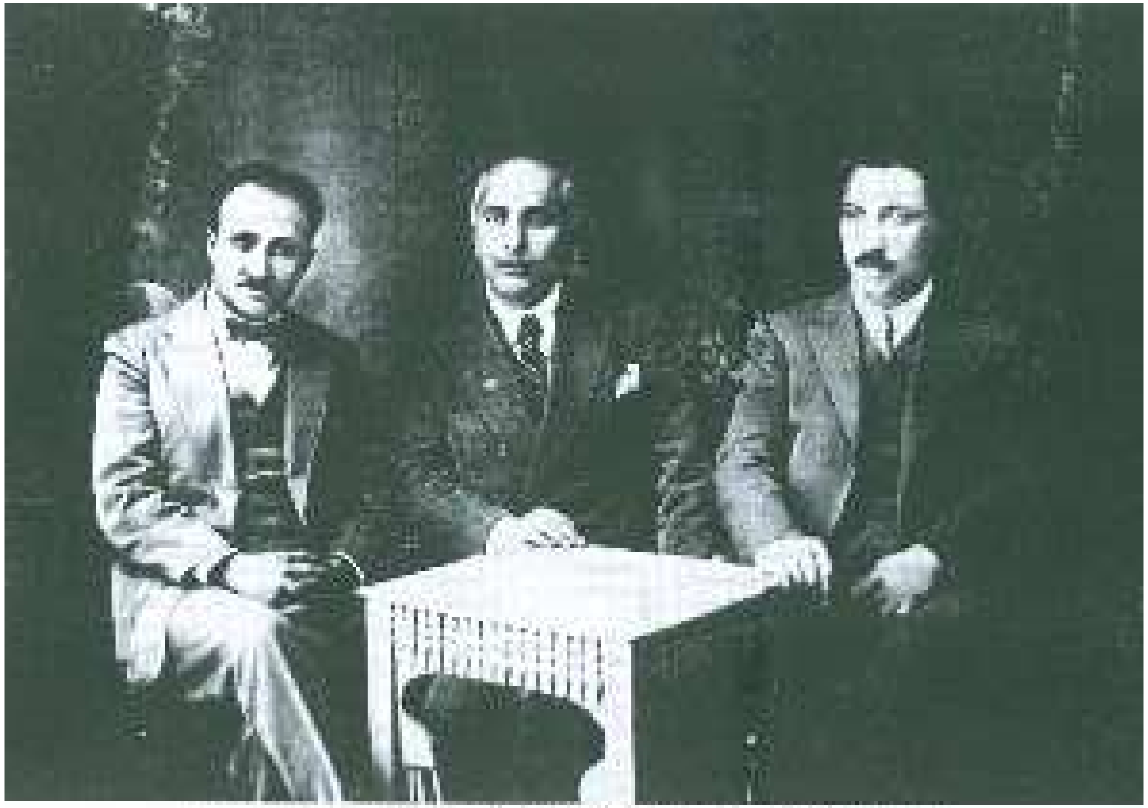

[illegible]

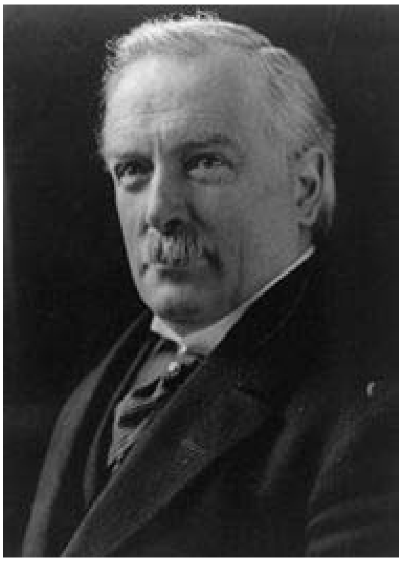

دەڤید لیۆد جۆرج

(١٨٦٣- ١٩٤٥)

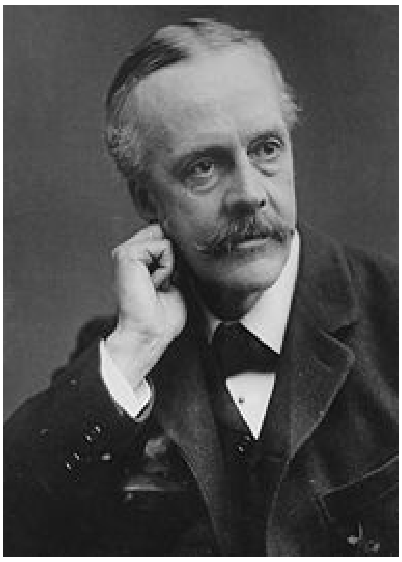

ئارتەر جەیمز بەلفۆر

(١٨٤٨- ١٩٣٠)

ریمۆند پوانکارێ

گابریەل ئانۆتوو

جەلادەت بەدرخان

کامەران بەدرخان

شەریف پاشا

سورەیا بەدرخان

دوکتۆر عەبدوڵڵا جەودەت

ئەمین عالی بەدرخان

جۆرج کلیمۆنسۆ

مەمدووح سەلیم

بیۆگرافیا

• ئاغا پیترۆس: سەرۆکی دونیایی ئاسووریەکان بوو و لە ساڵانی یەکەمی جیهانی وەك سەرکردەیەکی ئاسووریەکان ناوی دەرکرد. پیاوێکی هەڵەشە و سەرەڕۆ و فێڵباز بوو و لەیەك کاتدا هەم پیاوی ئینگلیز و هەم پیاوی فڕانساش بوو. سۆنگەی زۆر شەڕی خوێناوی نێوان و کورد و ئاسووری بوو.

***

• ئارتەر جەیمز بەلفۆر (٢٥ ی تەمموزی ١٨٤٨-١٩ ی ئاداری ١٩٣٠). سەرۆك وەزیرانی بریتانیا و سەرۆکی پارتی کۆنسێرڤاتۆر بوو. ساڵانی یەکەم جەنگی جیهان وەزیری کاروباری هەندەران بوو. وەحتایەك لوید جۆرج بوو بە سەرۆك وەزیران، بەلفۆر بوو بە وەزیری دەرەوە. ساڵی ١٩١٧ جاڕنامەی بەلفۆری بڵاوکردەوە کە مافی دامەزراندنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی بە جولەکە ڕەوا دەبینی لە فەلەستین. دوای جەنگ، نوێنەری وڵاتەکەی بوو لە کۆنفرەنسی ئاشتی و ساڵی ١٩٢٠ نوێنەری یەکەم کۆنفرەنسی کۆمەڵەی گەلان بوو.

***

• ئەلکساندەر میللێراند (١٠ ی فێڤریەی ١٨٥٩-٦ ی نیسانی ١٩٤٣). پیاوی دەوڵەت و یەکەمجار سۆسیالیست و دواجار بەلای ڕاست دا شکایەوە. لە ساڵی ١٨٨٥ وەکوو ئەندام پەرلەمانی سێن هەڵبژێردرا و تا ساڵی ١٩١٩ هەر هەڵدەبژێردرایەوە. ساڵی ١٩٢٠ دەبێتە سەرۆك وەزیرانی فڕانسا و لە ساڵی ١٩١٩-١٩٢٠ یش سەرۆك کۆماری فڕانسا و دواتر تا ساڵی ١٩٣٥ هەر سیناتۆر بووە.

***

• ئیحسان نووری پاشا (ژێنێراڵ) (بتلیس ١٨٩٢- تاران ٢٥ ی ئاداری ١٩٧٦). ژێنێراڵ و پیاوی سیاسی کوردە. دەرچووی ئەکادیمیای سەربازی ئەستەمبووڵە و ژێنێراڵی سوپای عوسمانی بوو و لەبەرەکانی یەمەن و ئەلبانیا و ڕووسیا و یۆنان شەڕی کردووە. بەشداری جەنگی سەربەخۆیی تورکیاشی کردووە و ساڵی ١٩٢٤ پێوەندییەکانی لەگەڵ تورك دەبڕێ و پێوەندی بە هێزی کوردەوە دەکات.

ساڵی ١٩٢٧ لە لوبنان سەرکردایەتی خۆیبوون دەکات. یەکێك لە کۆڵەگە سەرەکییەکانی شۆڕشی چیای ئارارات(١٩٣٠-١٩٣٢) بوو و دوای تێکشکانی شۆڕش پەڕیوەی تاران بووە و و ماوەی چل ساڵی ژیانی ئاوارەیی لە تاران بەسەر برد.

***

• تۆماس ودرۆ ویلسن (ڤیرجینیا ٢٨-١٢-١٨٥٦- واشنگتۆن ٣-٠٢-١٩٢٤). خوێندنی یاسا تەواو دەکات و لە چەندین دامەزراودا وەکو مامۆستای زانستە سیاسییەکان کاری کردووە. بۆ ماوەی ١٩١٢ تا ١٩٢١ سەر کۆماری ئەمریکا بوو. ساڵی ١٩١٧ ئەمریکا هاتە ناو جەنگەوە و ساڵی ١٩١٨ لە کۆتایی جەنگدا ڕۆڵێکی گەورەی بینی لە جەنگ و دواتر بەشداری لە کۆنگرەی ئاشتی (ڤێرسای) دا کرد و پێشنیاری دروستکردنی کۆمەڵەی گەلانی کرد.

***

• حاجۆ ئاغا (میدیەت ١٨٨٠-دێرزوور ١٩٤٠). سەرۆکهۆزی هەڤێرکیانە، لە شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥ بەشدار دەبێ و پاشان پەڕیوەی شام دەبێ. ئەندامی دامەزرێنەری خۆیبوونە و چالاکانە لە سیەکان دا بەشداری لە ژیانی سیاسیی بزووتنەوەی کورد دا دەکات و داوای ئۆتۆنۆمی جزیرەی سەرووی دەکرد.

***

•جەلادەت بەدرخان (١٨٩٣سووریا-١٩٥١). کوڕی ئەمین عالی، کوڕی گەورەی میر بەدرخان بەگە. دیپلۆمی لیسانسی یاسا لە کۆنستانتینۆپل وەردەگرێ و دواتر خوێندن لە ئەڵمانیا تەواو دەکات و ساڵی١٩٢٧ بە سەرۆکی کۆمەڵەی خۆیبوون هەڵدەبژێرێ. یەك لە پیاوە دیپلۆمات و ئەکتیڤەکانی دوای جەنگی یەکەمی جیهانی بوو. دوای شکستی بزووتنەوەی کورد لە کوردستانی باکوور پەڕیوەی شام دەبێ و خۆی زیاتر بۆ کاری کولتووری تەرخان دەکات.

***

• جۆرج بەنژەمان کلیمۆنسۆ (٢٨ ی ئەیلوولی ١٨٤١-٢٤ ی تشرینی دووەمی ١٩٢٩). پزیشك، ڕۆژنامەنووس و پیاوی سیاسیی فرەنسییە. لە دوای شکستی ناپۆلیۆنی سێیەم لە ٢ ی ئەیلوولی ١٨٧٠ بە گەرمی بەشداری خۆپیشاندانەکان دەکات و داوای کۆتایی ئیمپراتۆریا دەکات. ٢٠ ی فێڤرییەی ١٨٧٦ وەکو ئەندام پەرلەمان هەڵدەبژێردرێ. ئاداری ١٩٠٦ دەبێتە وەزیری ناوەخۆ. لە تشرینی دووەمی ١٩١٧ لە لایەن پۆانکارێ پۆستی سەرۆکی حکوومەتی پێ دەسپێردرێ و هەر لەگەڵ گەیشتنی بۆ ئەم پۆستە گوتی:" من شەڕم دەوێ" و دوای ئاگر بەس یەکێك لە وتوێژکارە سەرەکییەکانی کۆنفرەنسی ئاشتی بوو. لە کانوونی دووەمی ١٩٢٠ خۆی بۆ پۆستی سەرۆك کۆماری پاڵاوت و لە سۆنگەی سەرنەکەوتنی بە تەواوی خۆی لە ژیانی سیاسیی کێشایەوە.

***

• دەڤید لیۆد جۆرج (١٧ ی کانوونی دووەمی ١٨٦٣-٢٦ ی ئاداری ١٩٤٥). پیاوی سیاسیی بریتانیا و دوایەمین سەرۆك وەزیرانی پارتی لیبرال لوو. سەرەتا ڕۆژنامەنووس و دواتر ساڵی ١٨٩٠ وەکو ئەندام پەرلەمان هەڵبژێردرا. ساڵی ١٩٠٨-١٩١٥ وەزیری دارایی بوو. لە ١٩١٦-١٩٢٢ سەرۆك وەزیرانی بریتانیا بوو و لە دوای جەنگ نوێنەری وڵاتەکەی بوو لە کۆنفرەنسی ئاشتی و لەوێدا بەرەو ڕووی جۆرج کلیمۆنسۆ و سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆوە.

***

• ڕایمۆند پوانکارێ (٢٠ ی ئابی ١٨٦٠-١٥ ی ئۆکتۆبەری ١٩٣٤). پیاوی سیاسیی فرەنسییە. زۆر زوو لە دونیای سیاسەتدا چووە پێش و ساڵی ١٨٨٧-١٩٠٣بە ئەندام پەرلەمانی Meuse هەڵبژێردرا. لە سی و شەش ساڵیدا سێ جار وەزیر بووە. لە ساڵی ١٩١٣ تا ١٩٢٠ سەرۆك کۆماری فرانسا بووە و دوای ساڵی ١٩٢٠ بووەتە سیناتۆری Meuse.

***

• سەیید عەبدولقادری شەمزینانی (۱۸٥۱- دیاربەکر۱۹۲٥). سەرکردەی ئایینی و سیاسیی کوردە. کوڕی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهرییە، پیاوی سیاسیی عوسمانی بوو و سیناتۆری وان بوو. ساڵی ۱۸۸۱ لەگەڵ باوکی دوای تێکشکانی ڕاپەرینی ساڵی ۱۸۸۱ ڕەوانەی مەککە دەکرێ و ساڵی ۱۹۰۸ دوای کودێتای تورکە-لاوەکان دەگەڕێتەوە ئەستەمووڵ. یەکێك لە لایەنگیرەکانی تێزی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانی و دواتر لەگەڵ سەرهەڵدانی بزووتنەوەی کەمالیزم (لە دەورانێکی زۆر زوو) دژی ئەوە بوو کە کورد دژی تورك چەك هەڵبگرێ. ساڵی ۱۹۲٥ بە بیانووی بەشداریکردن لە شۆڕشی ۱۹۲٥ بەدیلگیرا و دواتر لەسێدارە درا.

***

• ستێفێن پیشۆن (۱۸٥۷-۱۸ ی ئەیلوولی ۱۹۳۳). ڕۆژنامەنووس و پیاوی دیپلۆماتی فرەنسییە. سەرەتا ساڵی ۱۸۷۸ وەکو نووسەر لە ڕۆژنامەی La Commune affranchie و دواتر ساڵی ۱۸۰۰ لە ڕۆژنامەی La Justice. ساڵی ۱۸۸۹ وەکو نایبی گەڕەکی چواردەهەمی پاریس هەڵدەبژێردرێ و لە ڕیزی چەپە توندڕەوەکان دەچێتە ناو پەرلەمانی فڕانسا. دواتر دەبێتە بالوێزی فڕانسا لە هایتی، برازیل و چین. ساڵی ۱۹۰٦ لە دەورانی جۆرج کلیمۆنسۆ دەکرێ بە وەزیری هەندەران و دواتر لە ساڵەکانی ۱۹۱٤-۱۹۱۸ دەکرێتەوە بە وەزیری دەرەوەی فڕانسا و ساڵی ۱۹۲٤ خۆی لە ژیانی سیاسیی دەکێشێتەوە.

***

شەریف پاشا (کۆنستانتینۆپل ۱۸٦٥- ناپۆلی ۲۲-۱۲-۱۹٥۱). دیپلۆمات و پیاوی سیاسیی کوردە و لە بنەماڵەیەکی نەجیبزادەی کورد لە دایك بووە. ساڵەکانی ۱۸۷۱-۱۸۷٥ لە سلێمانی دەچێتە بەر خوێندن و ساڵەکانی ۱۸۷٦-۱۸۸٤ لە کۆنستانتینۆپل و دواتر لە ۱۸۸٥ تا ۱۸۹٤ لە پاریس لە قوتابخانەی سەربازی Saint-Cyre درێژە بە خوێندن دەدا. لە ساڵی ۱۸۹٤ تا ۱۹۰۸ دەبێتە

بالوێزی حکوومەتی عوسمانی لە ستۆکهۆلم. دوای کۆدەتای ساڵی ١٩٠٨ ی تورکە لاوەکان دەگەڕێتەوە کۆنستانتینۆپل و لەگەڵ ئەمین عالی بەدرخان و سەیید عەبدولقادر جەمعیەتی تەعالی و تەرەقی کوردستان دادەمەزرێنن، بەڵام شەریف هەر لە هەمان ساڵ دەگەڕێتەوە پاریس و سەرەتا لە پاریس و دواتر لە مۆناکۆ نیشتەجێ دەبێ و ساڵی ١٩١٩ دەبێتە سەرۆکی وەفدی کوردستان بۆ کۆنفرەنسی ئاشتی و لە ٢٤ ی نیسانی ١٩٢٠ بە هۆی دەردە کورد وازدەهێنێ.

***

• شێخ مەحموود حەفید زادە (سلێمانی ١٨٨١-بەغدا ٩-١٠-١٩٥٦). ڕێبەری ئاییني و پیاوی سیاسی کوردە. لە بنەماڵەیەکی ئاییني و کوردپەروەر گەورە بووە و کوڕی شێخ سەعیدی بەرزنجییە. خوێندنی ئاییني لە سلێمانی تەواو کردووە. لە ساڵەکانی جەنگی یەکەمی جیهانی بەتەك عوسمانییەکان جەنگاوە. ساڵی ١٩١٨ بە ناوی ئینگلیزەوە حوکمڕانی ناوچەی سلێمانی کردووە و بەڵام هەر زوو ساڵی ١٩١٩ دژی ئینگلیز وەستاوەتەوە. دوای بە دیل گرتنی ساڵی ١٩١٩، لە کۆتایی ساڵی ١٩٢٢ گەڕایەوە سلێمانی و بوو بە سەرۆکی حکوومەتی کوردستانی جنووبی تا ساڵی ١٩٢٤. دوای بەستنەوەی یەکجارەکی ویلایەتی موسل بە عێراقی تازە دەستکرد پەنای بردۆتە بەر ئێران و تا ساڵی ١٩٣١ هەر لەشەڕی حکوومەتی عێراق و بریتانیا بووە و دواتر دوورخراوەتەوە بۆ بەغدا، ناسریە و بەسرە تا دواجار لە دوورە وڵاتی دا و لە بەغدا دوا هەناسەی ژیانی دا.

***

• عەبدوڵڵا جەودەت (دکتۆر) (عەرەبگیر ٩ ی سێپتامبەری ١٨٦٩-ئەستەمووڵ ٢٩ ی دیسامبەری ١٩٣٢). نووسەر، وەرگێڕ و پیاوی سیاسیی کوردە. دوای خوێندنی سەرەتایی لە ئەلعەزیز لە قوتابخانەی سەربازی ڕوستییە فڕەنسی، عەرەبی و فارسی دەخوێنێ و دواتر دەچێتە ئەستەمووڵ و قوتابخانەی سەربازی تەواو دەکات و سێ ساڵ دواتر دەچێتە کۆلیژی پزیشکی. ساڵی ١٨٨٩

دەگەڕێتەوە کوردستان بۆ دیاربەکر و لەگەڵ هاوڕێیەکانی کۆمیتەی عوسمانی دادەمەزرێنێ و ساڵی ١٨٩٣ بەهۆی چالاکی سیاسیی زیندانی دەکرێ. ساڵی ١٨٩٤ دەبێتە پزیشکی چاو لە نەخۆشخانەی حەربییەی ئەستەموول. دواتر هێندە نابات لەسۆنگەی کاری سیاسیی ئاوارەی لیبیا و دواتر ژنێف دەبێت. یەکێك لە دامەزرێنەرانی کۆمیتەی ئیتحاد و تەرەقی بووە, ساڵی ١٩٠٥ لە میسر پارتی دیموکراتی عوسمانی دادەمەزرێنێ و ساڵی ١٩١٠ دەگەڕێتەوە ئەستەموول و لێرەوە دەست دەکات وتار لەسەر کورد بلاودەکاتەوە و نووسەرێکی بەبەرهەم بوو و نزیکەی چل کتێبی نووسیوە.

***

●عەبدولرەزاق بەدرخان بەگ (١٨٦٤-١٩١٨) کوڕی نەجیب پاشای کوڕی بەدرخان بەگی میری گەورەی بۆتانە. دوای ئەوەی زمانە ڕۆژهەلاتییەکان دەخوێنێ و زمانی فڕانسی دەخوێنێ و دیپلۆمی بالا لە پەروەردە وەردەگرێ. سێ چوار ساڵێك لە وەزارەتی دەرەوە وەکو فەرمانبەر کاردەکات و دواتر دەبێتە سکرتێری سێیەمی باڵوێزخانەی ئیمپراتۆریای عوسمانی لە پیتەر بورگ. بە مەبەستی دوورخستنەوەی لە کاری سیاسی و خستنە ژێر چاوەدێری خۆیەوە سولتان دەیکات بە سەرۆکی دیوان لە کۆنستانتینۆپل. دواتر ڕادەکات و گەلێك ئازار و زیندان و ئەشکەنجە و دوورە ولاتی دەچێژێ. یەکێکە بووە لە سەرکردە منەوەرەکانی کورد و پرۆ ڕووس بوو. دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر بێ نەوا دەمێنێتەوە و دواتر ساڵی ١٩١٨ (؟) دەکەوێتە بەردەست تورکەکان و بێسەر و شوێنی دەکەن.

***

● کامەران عالی بەدرخان (ئەستەموول ٢١ ی ئابی ١٨٩٥- پاریس ٤ی دیسامبەری ١٩٧٨). نووسەر و پیاوی سیاسیی کوردە. ساڵی ١٩١٢ لەکاتی جەنگی بالقان لایەنگیری تورکەکان بوو. یەکێك لە دامەزرێنەرانی جەمعیەتی

تەعالی و تەرەقی کورد و لە گۆواری ژین گەلێك وتاری لەسەر پرسی کورد بڵاوکردۆتەوە. دوای تەواوکردنی خوێندن لە لایپزیك لە ئەڵمانیا دەگەڕێتەوە بەیروت و مەکتەبی موحامات دەکاتەوە. ساڵانی ١٩٣٠-١٩٤٠ کۆمەڵێك وتار و کتێب بڵاودەکاتەوە و ساڵی ١٩٤٧ دێتە پاریس و لە قوتابخانەی زمانە ڕۆژهەڵاتییەکان وانەی زمانی کوردی دەڵێتەوە و ناوەندی لێکۆڵینەوەی کوردی دەکاتەوە. ساڵی ١٩٧٠ بوو بە زمانحاڵی بارزانی ئەورووپا.

***

• کامیل بەدرخان بێگ (١٨٧٢؟ -١٩٣٤) ناوی تەواوی یوسف کامیل بەدرخانە و کوری میر بەدرخان بەگ و برازای عەبدولرەزاق بەدرخانە. وا باوەر دەکرێ ساڵی ١٨٧٢ لە ئەستەموول لە دایك بووبێ. خوێندنی لە ئەستەمبول، ژنێف و فرەنسا تەواو دەکات و تا ساڵی ١٩٠٦ قایمقامی حەیفا دەبێ و دواتر بۆ دورگەی رۆدۆس نەفی دەکرێ. کامیل بەدرخان پرۆ ڕووس بوو و هەر بە دنەی ئەویش شێخ مەحموود ساڵی ١٩١٧ دوای سەرکەوتنی شۆڕش نامەی بۆ لێنین نووسی. کامیل زمانەکانی کوردی، تورکی، فرەنسی دەزانی. دوای شۆڕشی بەلشەویك ١٩١٧ هەر لە تفلیس مایەوە و سەرەتای ساڵی ١٩١٨ پێوەندی لەگەڵ ئەتاشەی سەربازیی فرەنسی لە تفلیس دەگرێ.

***

• مەمدوح سەلیم (وان ١٨٩٧-شام ١٩٧٦). مامۆستا و پیاوی سیاسیی کوردە, ئەندامی جەمعیەتی تەعالی کوردستان و سەرنووسیاری گۆورای ژین بوو. سەرەتای دامەزراندنی کۆماری تورکیا وەك زۆربەی ڕوناکبیرانی کورد پەڕیوەی شام بوو و پاشان بوو بە مامۆستا لە ئامادەیی ئەنتیۆش تاوەکوو ساڵی ١٩٣٨.

***

• محەمـەد عـەلی عـەونی (سـیوەرەك ١٨٩٧–قـاهیرە ١١ی تـەمموزی ١٩٥٢). نوسـەرێکی کـوردە. دوای تـەواکردنی خوێنـدنی ناوەنـدی دەچـێتە قـاهیرە و لـە زانکۆی ئەزهەر دەخوێنێ. وەك برێك سەرچاوە باسی دەکەن لە قاهیرە گۆوارێکی بـەناوی (مەسـەلا کـورد) بـە زمـانی فڕەنـسی و کـوردی بلاوکردۆتـەوە. بـەرگی دووەمـی (مێـژووی کـورد و کوردسـتان) ەکـەی ئـەمین زەکـی کردۆتـە عـەرەبی و پێشەکی بۆ چاپی عەرەبی شەرەفنامە نوسیوە. جگە لـە زمانی کوردی، عـەرەبی، تورکی و ئینگلیزی و فەرەنسیشی زانیوە.

***

• محەمەد شوکری سەگبان (دکتۆر) (دیاربەکر ١٨٨١– ١٩٦٠). بە پیشە پزیشك و پیاوی سیاسیی کوردە. ئەندامی جەمعیـەتی تـەعالی کوردسـتان بـووە. لەگـەڵ دامەزراندنی کۆماری تورکیا سەگبان دەچێتە قاهیرە و دواتـر دەگەڕێتـەوە تورکیـا و بەشداری لە شۆڕشی چیای ئاگری (١٩٣٠–١٩٣٢) دا دەکات. ناهومێد دوای تێکشکانی شـۆڕش ڕوو لـە پـاریس دەکات و کـاروانی دووردرێـژی کوردایـەتی مانـدووی دەکـات و لـە پـاریس کتێبێـك بـە نـاوی (پرسـی کـورد) سـاڵی ١٩٣٣ بڵاودەکاتــەوە و ماڵئـاوایی لــە بیروبـاوەڕی خــۆی دەکــات و کەمالیــستەکان دەیبەخشن و ڕێگەی پێدەدەن بگەڕێتەوە تورکیا.

***

ئیندێکسی ناو و شوێن

I
ئیندێکسی ناو

ئا

ئارتەر جەیمز بەلفۆر: ٣٧، ٣١٥، ٣٢١

ئازارت (شێخ): ١٨٨

ئاغا پیترۆس: ٥٣، ٣٢١

ئاقووب ئەفەندی: ١٧٣

ئامینە حەلیم پاشا: ١٨٣

ئایرەل کیرزۆن کۆدلیستۆن: ١٢٢، ١٣٠

ئۆدیس: ٤٣

ئەحمەد عەبووق: ٥٧، ٥٨

ئەحمەد بەگی جەمیل پاشا: ١٨٧

ئەحمەد عەبدولفازیل: ١٧٨

ئەحمەد ڕامز: ١٩، ١٨٣

ئەکرەم جەمیل پاشا: ١٩

ئەلبێر مالل‌ی: ١٢٤

ئەمین عالی بەگ (بەدرخان): ٢١، ٢٢، ٢٩، ٣١، ٣٢، ١٢١، ١٣٠، ١٤٥، ١٤٨، ١٥٣، ١٥٦، ١٦٠، ١٦٣، ١٦٧، ١٨٣، ٣١٧، ٣٢٥

ئەهرۆنیان، ئا: ٨٢

ئەیوب مللی زادە: ١٨٧

ئیحسان نووری پاشا: ١٧٣، ١٨٤، ٣٢١

ئیسترابۆن: ٤٠

ئیسماعیل ئەفەندی ڕەواندوزی: ١٧٦

ئیگزینوفۆن، گەزنەفۆن: ١٠٢، ١٢٣

ئێلیزێ ڕیکلیوس: ١٢٣

ب

بازیل نیکیتین: ٢٠
(ژێنێراڵ) باسیلۆڤ: ١٢٦
بۆغۆس نۆبار: ٨٢
بەحری پاشا: ٥٥، ١٥٥
(میر) بەدرخان پاشا: ١٣٦، ١٣٧، ١٣٨، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٦٠
بەدری پاشا: ١٥٥
بەکر پاشا:٤٢، ١٢٦
(ژێنێراڵ) بەکر سەعید: ٩٥

پ

پلوتارک: ٩٢، ٩٣
پۆمپیێ: ٤١، ١٢٦

ت

تۆفیق وەهبی بەگ: ١٨٤، ١٨٩
تۆم هۆهلەر:٢٥، ٥٧
تەحسین بەگ (والی): ١١٣
(سەیید) تەها: ٥٥، ٥٦، ١٦٦، ١٨٩
تیگران: ٤١، ٤٤، ٤٥، ٤٩، ٨٥، ٩١، ٩٢، ١٠٦، ١٢٥، ١٢٦

ج

جۆرج کلیمۆنسۆ: ٢٦، ٢٨، ٦٥، ٨٢، ٣١٧، ٣٢٣، ٣٢٤
جەلادەت بەدرخان: ١٣٣، ١٧٧، ١٧٩، ١٨٤، ١٨٦، ٣١٦، ٣٢٢
جەلال (شێخ): ١٨٨
جەلیل مەحمود: ١٧٨
جەودەت (کۆلۆنێل): ١١١

ح
حاجۆ ئاغا: ١٨٧، ٣٢٢
حاریس: ٨١
حوسێن بەگ: ٢١
حوسێن پاشا: ١٥٥
حوسێن حامی بەگ: ١٣٣
سەیید حوسێن حوزنی: ١٨٩
حوسێن شوکری بابان: ١٤٣
حوسێن مۆلتا: ١٧٥
حەقی بەدرخان: ١٧٨
حەمدی: ١٢١
حەمدی پاشا (فەریق): ٢١
حەیدەر ئەفەندی (شەیخولئیسلام): ٥٧

خ
خالید بەگ: ١٨٦
خالید بەگی جوبرانلی: ٢٣، ١٨٣
خالید بەدرخان (دکتۆر): ١٣٩، ١٤٢، ١٧٨
خورشید [ڕەشید وانلی]: ١٨٨
خەتیب بەگی صفی الدین پاشا: ١٨٨
خەلیل بەدرخان: ١٣٩، ١٤٢
خەلیل بەگ: ١٥٥، ١٦٧
خەلیل خەیالی: ١٩، ١٨٣

د
داود حەیدەری زادە (ئیبراهیم ئۆغلۆو): ١٧٠
دوفرانس: ٣١، ١٠٨، ١٥٣، ١٥٧

ر

ڕایمۆند پوانکاری: ١١٧، ٣٢٣
ڕۆلان: ٣١، ١٥٢
ڕێگینالد وینگات: ٣٨

ز

زەینەلعابدین: ١١٧، ٣٢٣
زەینی پاشای بابان: ١٦٧
زێلەژی: ٨٦

ژ

ژ. تیللی: ٢٥، ٥٧

س

ستێڤێن پیشۆن: ٢٨، ٨٠، ٣٢٤
(شا) سمایلی سەفەوی: ١٢٤
سمکۆی شکاک: ١٧، ١٨٣
سورەیا بەدرخان: ٢٠، ٤٣، ٤٦، ٥٠، ٨٦، ١٠٧، ١١٩، ١٣٠، ١٣٩، ١٤٢، ١٦٧، ١٦٨، ١٧٢، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٩، ٣١٦
(دوکتۆر) سوڵتانۆف:٥٣
سولێمان پاشا: ١٥٥
سولێمان کوڕی خالید کوری وەلید: ١٥٤
سەعید پاشا: ١٣٨٤٢، ١٢٦، ١٨٩
(ژێنێڕاڵ) سەعید: ٤٥
(سوڵتان) سەلیم: ٣٩، ٤٩، ١٢٤

ش

شاردنی (کۆڵۆنێل): ٢٥، ٥٣، ٥٤، ٥٥

شاكر حيكمەت يا نيعمەت: ١٧٩
شوكرى بابان: ٢١، ١٣٣
شوكرى محەمەد سەگبان (دوكتۆر): ٢١، ١٣٣، ١٤٣، ١٧٦، ١٨٨، ٣٢٨
شەريف پاشا: ٢٢، ٢٦، ٢٩، ٦٢، ١١٠، ١١٢، ١٦٧، ١٨٣، ١٨٩، ٣١٦، ٣٢٤
شەفيق ئارواسلى: ٢١
شەوقى ئەفەندى: ١٨٨

ص

(برنجى زادە) صدقى بەگ: ١٨٧
صەبرى بەگ: ١٧٩

ع

عابدين پاشا: ٥٢٤٥
عادل خاليد بەدرخان: ١٧٨
(ماردينى) عارف پاشا: ١٦٧، ١٦٨
عارف حيكمەت پاشا: ٤٥
(شێخ) عوبەيدوڵلاى نەهرى: ٥٥، ٣٢٤
عوسمان پاشا: ١٥٥
عوسمان عرووسى: ١٨٦
سوڵتان عەبدولحەميد: ٥٥، ٨٤، ٨٥، ٩٣، ١٥٥
عەبدولڕەحمان بەدرخان: ١٩، ١٨٣
عەبدولڕەزاق بەدرخان: ١٧، ١٥٥، ٣٢٦، ٣٢٧
سەييد عەبدولقادرى شەمزينانى: ١٩، ٢٠، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٥، ٢٦، ٢٧، ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢، ٥٣، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٥٧، ٥٨، ٦٥، ٦٨، ٧٨، ٨٠، ١٢٠، ١٣٥، ١٥٩، ١٦٥، ١٦٦، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٩، ٣٢٤، ٣٢٥
عەبدولقادر كەمال بەگ: ١٧٧
عەبدولكەريم بەگ [كەريم ڕۆستەم شالووم]: ١٨٨، ١٨٩
عەبدولكەريم مەهدى: ١٧٠
عەبدوڵلاَ ئاغا: ١٧٨

عەبدوڵڵا جەودەت (دوکتۆر): ١٣٣، ١٦٧، ٣١٧، ٣٢٥
عەبدوڵڵا کوڕی خەلیل بەگ: ٧٨
(سەیید) عەبدوڵڵا: ٢١، ١١٣، ١٨٩
عەبدوڵڵا فلیب: ١١
عەزیز بەگی بابان: ٢١
عەزیز نووری بەگ: ١٧٧
عەلی ئەفەندی:٢٣
عەلی ڕەزا: ١٧٠
عەلی مەروان: ١٢٤
عەونی پاشا: ٥٧، ٥٨

ف

فایەق ئەفەندی: ١٧٨
(حاکم) فایەق عەلی: ٢٧، ٧٨
فایەق بەگ مەعرووف بەگ: ١٨٤
(شێخ) فکری: ١٨٨
فکری بەگ جەمیل پاشا: ١٨٧
فوئاد بابان: ٢١
فوئاد تەمۆ: ١٩، ١٨٣
فوئاد پاشا [ی خەندان] (فەریق): ٢١، ١٨٣
(شێخ) فەتحوڵڵا: ١٨٨
فەتحوللا ئەفەندی: ٢١
فەخری بەگ: ١٦٧
فەقێ عەبدولحەق: ١٧٠
(شێخ) فەوزی: ١٨٨

ق

قەدری جەمیل پاشا: ٢٠١٨٣، ١٨٦، ١٨٧

ڤ

ڤیکۆنت ئەللینبی (ماریشال): ١٤٢

ك

کازم قەرە بەگ: ٥٩، ٦١، ٧٧
کاممێرێر: ٣٠، ١٣٤
کامەران عالی بەگ بەدرخان: ٢٢١، ١٧٧، ١٨٦، ٣١٦، ٣٢٦
کامیل بەدرخان: ٢٥، ٥٣، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٣٢٧
کەریم سەعید: ١٨٤

گ

گابریەل ئانۆتوو: ٤٣، ٣١٥

ل

لاکیولوس: ٩٢
لوبانۆف: ٤٢، ٩٦
لوید جۆرج: ٣٠، ٣٢، ١٤٠، ١٦٠، ٣١٥، ٣٢١، ٣٢٣
لیڤۆن پاشا: ١١٧٣، ١٧٤، ١٨٩

م

مارشەمعون: ١٧٤
محەمەد بەگ (سەرۆك هۆز): ١٨٨
محەمەد حەسەن: ١٨٩
(سەیید) محەمەد سەیید عەبدولقادر: ٥٥، ١٨٨
محەمەد عەلی بەدرخان: ٢١
محەمەد عەلی عەونی: ١٧٨، ٣٢٨
مستەفا شەوقی ئەفەندی: ١٧٦، ١٨٤
مستەفا بەگ شاهین: ١٨٦
مستەفا بەگ (نایب): ١٧٩
مستەفا صائیب: ١٨٤

مستەفا کەمال: ٢٢، ٨١، ١١٢، ١١٦
مستەفا پاشا یامولکی: ١٨٤
موهیب: ٥٥
مۆمسین: ٤٠، ١٢٥
(شێخ) مەحموود: ١٨، ١٧٥، ٣٢٥، ٣٢٧
مەحموود (برای سەیید عەبدولقادر): ٧٨
مەحموود جەودەت: ١٨٨
مەحموود کارۆ: ١٨٧
مەدحەت بەگ: ١٥٥
مەمدووح سەلیم: ٢٩، ٣٠، ٣١، ١٣٢، ١٣٣، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٨، ١٦٧، ١٧٩، ١٨٣، ١٨٦، ٣١٧، ٣٢٧
مەمدووح جەمیل پاشا زادە: ١٨٧
مەولان زادە ڕەفعەت: ٥٧، ٥٨
میللێراند: ٢٨، ٣٠، ٣١، ١٠٨، ١٣٦، ١٥٣، ١٥٧، ٣٢١
میناس ئەفەندی: ٤٢، ٩٥، ١٢٦
م. لێیار: ١٠٠

ن

نووری دەرسیمی: ١٨٣
نەجمەددین بەگ: ٢١، ١٨٨
نەجمەدین حوسێن بەگ: ١٣٣، ١٤٩، ١٦٧
نەجمەدین دەروێش کبار: ١٨٦
نەسرەت ئەفەندی (شێخ): ١٨٨
نەزاربێکان (ژێنێرال): ٨٥

ه

هۆوارد: ٢١

و

واهان پاپازیان: ١٨٦
وەهبی پاشا: ١٧٨
ویلسن (سەرۆك): ٥٤٩، ٧٤، ١٤٤، ١٤٥، ١٨٥

ی

یووسف ئاغا: ١٨٦
یووسف زیا: ١٨٣
یۆمی: ٤١

II

ئیندێکسی شوێن

ئا

ئاراتاکسا: ٩٢
ئارارات: ٣٩، ٤٠، ١١٢، ١٢٤، ١٢٥، ٣٢٢
ئاگری داغ: ١٧١
ئالانی: ١٠٠
ئامێدی: ٤٠، ٩٠، ١٢٥، ١٦٢
ئانادۆڵ: ٧٢، ١١٥
ئایاس: ١٤٧، ١٥٩، ١٦٥
ئایدن (ویلایەتی): ٧٢
ئورفە: ٧٢، ٧٨، ١٢٣، ١٢٤، ١٣٦، ١٤٠، ١٤٦، ١٥٠
ئەخلات: ١٢٧، ١٢٨
ئەدەنە: ٨٤، ٩٧، ١٠٠، ١٠٢، ١٠٥

ئەدهەم (زێ): ٩٢
ئەربیل: ٣٩
ئەردەڵان: ٤٠، ٩٠، ١٢٥
ئەرزەڕۆم: ٢٣، ٣٩، ٥١، ٥٢، ٥٩، ٦١، ٧٧، ٨٦، ٩١، ٩٧، ١٠١، ١٠٣، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٦، ١٤٧، ١٥٨، ١٨٣
ئەرزەنجان: ٣٩، ١١٢، ١٢٤
ئەرمینیا: ٣٨، ٤٠، ٤٣، ٨٣، ٨٧، ٨٨، ٩١، ٩٢ن ٩٤، ٩٥، ١٠٢، ١٢٥، ١٢٧، ١٢٩، ١٥١
ئەستەمووڵ: ١٧، ١٨، ١٩، ٢٠، ٢٢ن ٢٣، ٢٤، ١٦١، ١٦٨، ١٨٣، ٣٢١، ٣٢٤، ٣٢٥، ٣٢٦، ٣٢٧
ئەگیل: ٤٠، ٩٠، ١٢٥
ئەلاشگەرد: ١٢٧، ١٢٨
ئەلبانیا: ١٠٠، ٣٢١
ئەلکسەندەرییە: ٤٦، ٩٦، ١٥٩، ١٦٥، ١٧٨
ئەماسیە: ٤٥
ئەمریکا: ٣١، ٤٨، ٨٥، ٩٩، ١١٨، ١٤٤، ١٤٥، ١٨٥، ٣٢٢، ٣٢٣
ئەنتیوش (ئامادەیی): ١٧٩
ئەنگۆره (ئەنکەره): ٤٢، ٤٥، ٩٦، ١٠٥
ئیتاخ: ٤٠، ٩٠، ١٢٥
ئیرخ: ١١٦
ئێران: ١٦، ١٧، ٣٩، ٤٠، ٥٥، ٩٢، ٩٩، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٦، ١١٢، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٧١، ٣٢٥

ب

باتویا: ١١٦
باژێر قەڵا: ٣٩
باش قەڵا: ٣٩
باڵکان: ٤٩، ٩٣، ٩٥، ٩٦
بایەزید: ١٢٤، ١٢٧، ١٢٨

بتليس: ٤٠، ٤٢، ٨٦، ٩٠، ٩١، ٩٢، ٩٦، ٩٧، ١٠٠، ١٠١، ١٠٣، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦، ١٢٧، ١٣٦، ١٤٠، ١٤٧، ١٥٠، ١٥٨، ٣٢١

بريتانيا، بريتانيا فەخيمە: ٢٥، ٢٦، ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢، ٥٨، ٧٢، ٧٥، ١٢١، ١٣٢، ١٤٤، ١٦٣، ١٦٤، ١٧٢، ٣٢١، ٣٢٣، ٣٢٥

بولانك: ١٢٧

بوڵگاريا (بوڵگارستان): ٤٩، ١٠٤

بۆرسە: ٨٣

بۆلان: ١٢٥

بوهتان (بوختان): ٤٠، ٩٠

بەركل: ١٢٥

بەرگۆن، ١٢٥

بەرلين: ٤٢، ٤٧، ٩٥

بەغدا: ٣٢، ١٠٥، ١٢٦، ١٦٦، ١٦٩، ١٧٣، ١٧٥، ١٨٤، ١٨٨، ٣٢٥

بەيرووت: ٢٣، ٨٨، ١٦٧، ١٧٠، ١٧٣، ١٧٤، ١٨٦، ٣٢٧

بيراچيك: ١٥٩

بێهەسنى: ٣٩

پ

پاريس: ٢٦، ٢٧، ٢٨، ٢٩، ٣٠، ٦٠، ٦٤، ٦٧، ٦٨، ٨٠، ٨٢، ١٠٨، ١٣٤، ١٣٦، ١٤٦، ١٥٣، ١٥٧، ١٦٧، ١٨٩، ٣٢٤، ٣٢٥، ٣٢٦، ٣٢٧، ٥٢٨

پڵنكان، ٤٠، ٩٠، ١٢٥

پۆلۆنيا: ٨٧، ١٢٩

پيترۆگراد، ٤٢

ت

تاڤسۆن: ٥٢

تالۆن: ٤٦

تاوقات: ٤٥

تفليس: ٥٣، ٥٥، ٨٧، ٣٢٧
توركيا: ٢٧، ٢٨، ٤٠، ٤١، ٤٣، ٤٤، ٤٦، ٤٧، ٤٨، ٤٩، ٥٥، ٥٦، ٥٧، ٥٨، ٦١، ٦٣، ٦٥، ٦٨، ٧٩، ٨٨، ٨٩، ٩٥، ٩٨، ٩٩، ١١٠، ١١٢، ١١٣، ١٢٠، ١٢٥، ١٣٧، ١٣٨، ١٤١، ١٤٣، ١٤٧، ١٤٩، ١٦٢، ١٧١، ١٧٤، ١٨٤، ١٨٧، ١٩٠، ٣٢١، ٣٢٧، ٣٢٨
تۆرۆس: ٤٠، ٩٢، ٩٣
تەرابزۆن: ٨٦، ٩٧، ١٠٠
تەرابولس: ١٧٩
تەرگول: ٤٠
تەرگەوەر: ٩٠
تەكمان: ١٢٧، ١٢٨
تەلاس: ٤٥
تەل عەفەر: ٣٩
تەميز: ١٠٠

ج

جزيرە: ٣١، ٤٠، ٩٠، ١٢٤، ١٣٧، ١٤١، ١٤٦، ١٥٣، ١٥٤، ١٥٥، ١٥٦، ١٥٩، ١٦٢، ٣٢٢
جغال ئۆغلوو: ١٠٩
جوودی (چيا): ١٢٣
جۆرجيا: ٨٧
جەيحوون: ١٢٣
جيهان: ١٢٣

چ

چەمشگەزەك: ٤٠، ٩٠، ١٢٥
چەنبەرلی: ١٩

ح

حاجی عاليا:١١٦
حومص: ١٧٩
حەڕان: ٣٩، ١١٢، ١٢٥

حەسەن کێف: ٤٠، ٩٠، ١٢٥
حەڵەب: ٣٣، ٨٨، ٩٧، ١٧٩، ١٨٦
حیەسن: ٩٠

خ

خارپووت: ٢٦، ٨٦، ٩١، ٩٢، ٩٧، ١٠٠، ١٢٣، ١٢٤، ١٣٣
خنس: ١٢٧
خەزەر: ٤٠، ٩٢، ١٠٠
خیزان: ١٢٨

د

دەجلە: ٤٠، ٩٣، ١٢٥
دیاربکر: ٢٧، ٤٠، ٤٢، ٥١، ٦١، ٧١، ٧٢، ٧٧، ٧٨، ٨٦، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٦، ٩٧، ١٠٠، ١٠١، ١١١، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦، ١٢٧، ١٣٣، ١٣٦، ١٤٠، ١٦٢، ١٧٩، ١٨٧، ٣٢٤، ٣٢٦، ٣٢٨
دیترویت مەشنگان: ١٨٩
دێرسیم: ٧٧، ١١٦، ١٢٥، ١٦٨
دیمەشق: ١٣٦، ١٤٠، ١٧٩، ١٨٦
دینەوەر: ٤٠، ٩٠، ١٢٥
دیوەرەك: ٣٩، ١١٢

ر

ڕوفاعییە: ١٤٦
ڕووسیا: ٤٢، ٤٦
ڕۆم (قەلآ): ١٥٩
ڕەئسول عەین: ٥٢، ١١١، ١٢٤
ڕەواندوز: ١٧٥، ١٨٩

ز

زاخۆ: ١٧٤، ١٨٩
زاگرا: ٩٢

زەردیان: ٤٦

زیوین: ٣٩، ١١٢

س

ساسۆن: ٤٠، ٤٦، ٩٠، ١٢٥، ١٢٧

سامسۆن: ١٢٧

سعرد، سێرت: ١٢٧، ١٣٧، ١٤١، ١٨٨

سلێمانی: ١٨٤

سنە: ٣٩، ١١٢

سوروچ: ١٥٩

سووریا: ٩١، ١٠٦، ١٤٦، ١٥٠، ١٧٢، ١٧٣، ١٧٩، ٣٢٢

سویدی: ٤٠، ٩٠، ١٢٥

سەحوور: ١٨٨

سەیحان: ١٢٣

سەیحوون: ١٢٣٤

سیبیریا: ٤٨

سیزارێ: ٤٥

سیلیسیە: ٨٤، ٨٦

سیواس: ٤٥، ٨٦، ٩٧، ١٠٠

سیوەرەك: ٢٦، ٥٩ن ١٢٤، ٣٢٨

سەهران: ٩٠

ش

شاران: ٤٠

شاری زوول: ٤٠، ٩٠، ١٢٥

شوڤا: ١١٦

شەنگالْ: ٣٩، ١١٢

شیروان: ٤٠، ٩٠، ١٢٥

ص

صەلاحییە: ١٤٦

غ

غارزان: ٤٠، ٩٠، ١٢٥
غەڵەتە: ٦٢

ف

فڕانسا: ٢٥، ٢٦، ٢٧، ٢٨، ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢، ٣٣، ٦٢، ٨٠، ٨٤، ٩٦، ١٠٨، ١١٧، ١٣٦، ١٥٣، ١٥٤، ١٥٦، ١٥٧، ١٥٨، ١٦١، ١٦٢، ١٧٢، ٣٢١، ٣٢٣، ٣٢٤
فوڕات: ٤٠، ٩٢، ١٢٥، ١٤٦، ١٥٨
فەلەستین: ١٠٦، ٣٢١

ق

قارس: ٤٥
قاهیرە: ٢٥، ٢٩، ٣٠، ٣٢، ٣٧، ٣٨، ١٠٧، ١١٢، ١٣٦، ١٤٠، ١٦٠، ١٦١، ١٦٨، ١٧٨، ١٨٣، ٣٢٨
قۆچگیری: ١٤٦
قۆنیە: ١٠٥
قەزوین: ٤٠، ١٢٣، ١٢٥، ١٢٩
قەلا داود: ٤٠، ١٢٥
قەوقاز: ٢٥، ٢٦، ٢٧، ٢٨، ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٩، ٥٣، ٥٨، ٨٥، ٨٧، ٨٨، ٩٥، ٩٦، ٩٩، ١١٢، ١٢٣، ١٧١، ١٧٤
قیرشەهر: ٥٢٤٥

ڤ

ڤیەننا: ٤٤

ك

کامیە: ٣٩

کلیس: ٤٠، ١٢٥
کورد داغ: ١٥٩
کۆنستانتینۆپل: ٢٦، ٢٧، ٢٨، ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢، ٤٤، ٤٧، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٥٧، ٥٨، ٦٠، ٦١، ٦٧، ٦٨، ٨٠، ٨١، ٨٣، ٩٩، ١٠٥، ١٠٨، ١٠٩، ١١٣، ١١٥، ١٢١، ١٢٢، ١٣٠، ١٣٢، ١٣٤، ١٣٥، ١٤٤، ١٤٩، ١٥١، ١٥٣، ١٥٤، ١٥٦، ١٥٧، ١٥٨، ١٦٠، ١٦٤، ١٦٥، ١٦٦، ١٦٧، ١٦٨، ٣٢٢، ٣٢٤، ٣٢٥، ٣٢٦
کەرکووک: ٣٩، ١١٢، ١٢٤، ١٣٣، ١٧٥، ١٨٤، ١٨٨
کەلی داود: ٩٠
کیچیا : ١١٦

گ

گردکان: ٤٠، ٩٠
گۆرکێل: ٤٠، ٩٠، ١٢٥

ل

لوبنان: ١٨٤، ٣٢٢
لەندەن: ١٤٠، ١٦٠، ١٩٠

م

ماردین: ٢٩، ١١١، ١٢٤، ١٤٦، ١٥٠، ١٦٢، ١٨٧
موکس: ١٢٨
مووسڵ: ١٢٣، ١٢٤، ١٢٦، ١٣٦، ١٤٠، ١٤٧، ١٦٢، ١٦٧، ١٧٥
مووش: ١٢٤، ١٢٦، ١٢٧، ١٢٨
مۆتکی: ١٢٧
مەعموورەت ئەلعەزیز: ١٢٦
مەلازگەرد: ١٢٧
مەڵاتیە: ١٤٦
میرداسی: ٤٠، ٩٠، ١٢٥
میزۆپۆتامیا: ٩٠، ١٠٦، ١٠٨، ١٠٩، ١٢٢، ١٥٠، ١٥١
میسر: ٢٥، ٣٧، ٣٨، ٩٠، ٩٩، ١٠٦، ١٠٧، ٣٢٦

ن

نوسەیبین: ١١١

ه

هەکاری: ٤٠، ٥٥، ٩٠، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٧

هەنگاریا: ١٣٨، ١٤١

هەورامان: ٣٩

هەولێر: ١١٢، ١٧٥

هیندستان: ٩٩

و

وارشۆ: ٨٧

وان: ٩٧، ١٠١، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٦، ١٢٧، ١٢٨، ١٣٣، ١٣٦

وان (گۆلی): ١٠١

ورمێ:١٩، ٢٦، ٦١، ١٩٧

وێرانشەهر: ٢٦، ٥٩، ١٦١

ی

یازغات: ٤٥

یۆگسلاڤیا: ١٢٩

یۆنان: ٩٩، ٣٢١

یەریڤان: ٤٥